

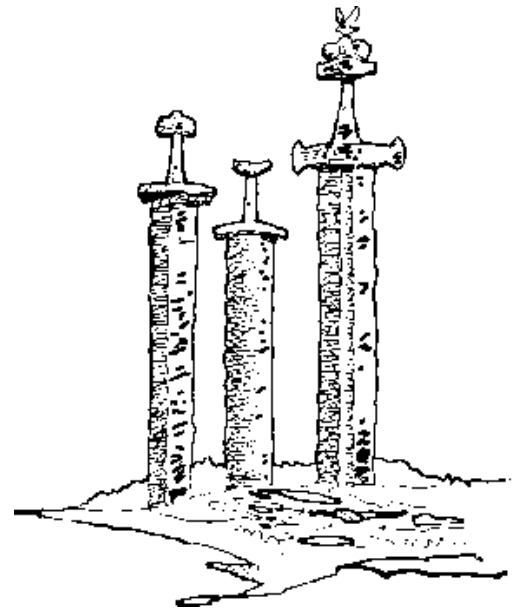
Gunnar A. Skadberg

MADLA

I FORTID

MADLA • REVHEIM • SUNDE

MADLA I FORTID

MADLA • REVHEIM • SUNDE

MADLA I FORTID

Disse har bidratt til
å virkeliggjøre dette bok-prosjektet:

Forfatter:

Gunnar A. Skadberg

Skanning og "vasking"
av innskannet tekst:

Onar Vikingstad

Marius Bergsten Soma

Omslag, formgiving og enkelte
illustrasjoner:

Anders Færevåg

Primus motor:

Magne Nødland

Konsulent og korrekturleser:

Erik Thomsen

Stavanger 1996

Trykk: Allservice A/S, Stavanger

Denne boken er laget av et team bestående av enkeltmennesker, organisasjoner og institusjoner.

Prosjektgruppa, forfatteren/ læreren Gunnar Skadberg, inspektør Berit Næss og lærer Erik Thomsen ved Gosen skole, inspektør Anne Karin Bethuelsen og lærer Magne Nødland ved Madlavoll skole, har møtt mange utfordringer og innser at prosjektet ikke hadde vært gjennomførbart uten mange bidragsyttere.

Prosjektgruppa tenker i første omgang på de aller yngste, Gosenelevene Marius Bergsten Soma og Onar Vikingstad, som samvittighetsfullt og nøyaktig har gjort en jobb på datasida. Stavanger kommune ved KUB (Kommunalavdeling for undervisning og barnehager) ga prosjekttimer som var med å dra prosjektet i gang.

Kanskje aller gledeligst er allikevel den velvilje og forståelse - i neste omgang omgjort til økonomisk støtte - som Madla Historielag, SR-BANK Madla og Madlatorvet har vist. Uten disse tre «bydelsmedspillerne» hadde ikke de ansvarlige tatt sjansen på å dra dette prosjektet i gang.

Det som er spesielt interessant i denne sammenheng er at disse raskt så verdien i «Madla i fortid», en verdi som vil komme byens innbyggere til del i form av kjennskap til og kunnskap om sin egen bydel, noe som i neste omgang vil gi innbyggerne en tilhørighet til bydelen sin.

Aller sist takker vi KNM Harald Haarfagre, hver enkelt skole i bydelen, deres foreldreutvalg og foreldrene som har satset på kjøp av et produkt de ikke har sett. Takk for vilje til å satse! Prosjektgruppa håper og tror at dere alle får et produkt som vil gi «Madla-gleder» i mange sammenhenger i årene som kommer.

MADLA I FORTID

HISTORISKE GLIMT FRA MADLA, REVHEIM, SUNDE

INNHold

Forord til lærer og elev. Identitet til sin bydel	9
Ættegransking som hobby	11
Historisk oversikt	13

MADLA

Madla-navnet	19
Navn på Madla	19
Kort om gården Madlas forhistorie	22
Hafrsfjord	22
Litt om bakgrunnen for den norske rikssamlingen	23
Slaget i Hafrsfjord	23
Hvem var Kjøtve og Haklang?	25
Hva Snorre forteller om Hafrsfjord-slaget	25
Etter slaget i Hafrsfjord	27
Hvorfor stod slaget om rikssamlingen akkurat i Hafrsfjord?	27
Hafrsfjord-navnet	30
Nye tanker om slaget i Hafrsfjord	30
Litt om folketallet i Madla	33
Madla - geistlig og verdslig tilhørighet	34
Kirkehistorie Madla/Revheim/Sunde	35
Tidlige kristne impulser	35
Steinkors	38
Håkon den gode	40
Olav Trygvasson og Olav Haraldsson	41
Kirken på Madla	42
Revheim kirke	46
Bautastein ved Revheim kirke	47

Madlamark kirke	47
Sunde kirke	47
Eiendomsforhold på Madla	48
Madla blir avlsgård for lensherren	48
Øvre Madla	50
Morten Seehusen på Nedre Madla	51
Elisabeth Sørensdatter Seehusen på Nedre Madla	52
Lauritz Smith og Nedre Madla	53
Michael Leigh Smith	54
Lorentz Anckermann, Johanne Margarethe og Karen Anckermann Smith	56
Michael Smith	58
Familien Smith - en oversikt	59
Om eiere av Kalvøy og Hellesøy	59
Om tidlig bosetting på Kalvøy og Hellesøy	60
Ivar Svenson Oftedal	61
Ivar og Ingeborg Oftedals barn	64
Olaus Olsen, teaterpioner med røtter i Madla	66
De gamle klyngetunene (fellestunene) og husmannsplassene i Madla	67
Om husmenn	67
Anders Ananiasson Mylldal - en husmann i Madla	70
Om Norges første afrikamisjonær og hans tilknytning til Stavanger	72
Foreldre – bakgrunn	72
Barndom – ungdom	74
Til Tyskland for å bli misjonær	75
Dannelse av misjonsforeninger som fundament for et norsk misjonsselskap	76
Til Sydvest-Afrika som misjonær	77
Knudsen blir gift i Bergen	78
Tilbake til Namibia – fru Knudsen blir syk	79
Hjem for godt	80
Knudsens skjebne etter Elises død	82

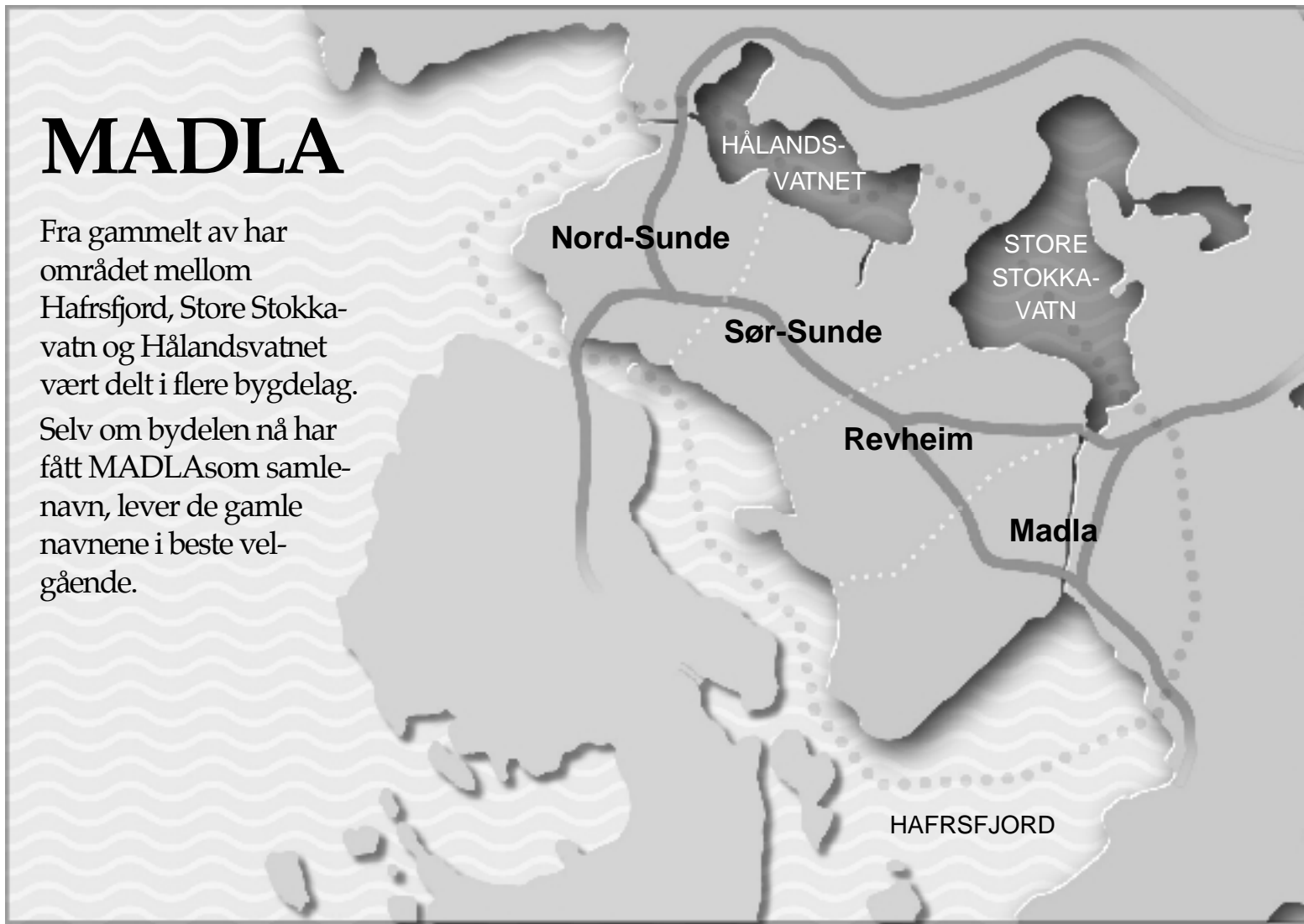
Møllene på Madla	84	Eivind Garborg kjøper gård på Sandal	128
Om møllearbeidere og arbeidsforhold	85	Arne Garborg og farens død	129
Malde Aktiemølle	86	Ane Oline Garborg	132
Jørpeland Mølle	86	Kunstneren Garborg	134
En sjømannsfamilie på Madla		Ane Oline Raugstad Garborg og hennes barn	136
med tilknytning til møllebruket	87	Jon Garborg - bonde i Sandal	138
Sven Nielsen - offiseren og politikeren	90	Tidlig meieridrift i Stavanger	140
Peder Pedersen - stortingsrepresentant		Sandal etter Garborgfamilien	141
fra Stavanger med røtter i Madla	91	Stokkavatnet	142
Arne Rettedal - kommunalminister fra Madla	93	Familien Moe på Madla	143
To andre rikspolitikere bosatt i Madla		Madla og tidlig flyktaktivitet	144
- Aano og Cappelen	93	Kort om Madlakrossen	146
Malde Teglverk	94	Forslag til ekskursjoner på Madla	148
Om John Aasland og noen av			
hans arbeidere på Madla	99		
De siste årene ved "Malde Teglverk"	100	REVHEIM	
Hiorth-huset på Madla	102	Navn på Revheim	150
Skytebanen på Madla	102	Eiendomsforhold på Revheim før bøndene	
Militærleiren på Madla	107	fikk kjøpe sine gårder	151
Strid om skjenking av alkohol i Madlaleiren	107	Fluberget	152
Om innløsning de første årene	109	Revheimslurene	154
Marius Norlands erindringer om Madla	110	Om kvinnene i det gamle bondesamfunnet	156
Anna Malena på galosjene sprang	110	Alvasteinen	160
Skytebanen	112	Torvskjæring på Revheimsmyra	161
Omorganisering av Madlaleiren	113	Osmund Revheimsvei og Revheimsmyra	161
Madlamoen under andre verdenskrig	113	En Revheimsfamilie som står sentralt	
Fred igjen	116	i norsk kveker- og utvandrerhistorie	162
Madlamoen etter krigen	116	Knud hyrer seg på kaperskute	163
Emma Nielsen Øgreid og soldathjemmet	117	Fengselsopphold i Skottland	164
"Folk e løgne" og Madlamoen	119	Jonas Olsen Brynes historie	164
Postkontoret i Hafrsfjord	122	Jonas forsøker å flykte	169
"Fiskerkonen"	123	Overflytting til fangeskipet «Bahama»	170
Sandal og familien Thorsen	124	Om bord i «Fyen»	172
Om Arne Garborgs og Garborgfamiliens		Lars Geilanes historie	173
tilknytning til Sandalgården på Madla	126	Elias Tastads historie	174
Aadne (Arne) Garborg	127	Ulike aktiviteter om bord i «Fyen»	174

Fred og frigivelse	176	Erling Torolvson Skjalgs etterkommere	228
Hjem igjen	176	Kjøbenhavnerbukta	228
Kapittel tolv fra Alfred Hauges «Hundevakt»	177	Austrheim/Øgard	230
De hjemvendte Vennene danner		Gatenavn som slutter på "sok"	231
kvekermenigheter i Stavanger og Christiania	181	Olsokhagen/Olsokveien	231
Om Knud Revheims ekteskap	183	Larsokveien	232
Identifikasjon av underskriverne		Syftesokbakken/Syftesokveien	233
på Knud og Annes ekteskapskontrakt	185	Persokkrossen	234
Knuds og Annes skjebne		Jonsokveien	235
etter ekteskapsinngåelsen	186	Sunnivakrossen	235
Motgang for Stavanger-kvekerne		Mikkelsmessveien	237
– planlegging av utvandring	186	Kvernevik	238
Hallvard Iverson Revheim i Amerika	188	"Vistema´en" i Kvernevik	240
Iver landsforvises og skriver brev til kongen	188	Kvernevik blir bydel	241
Avslutning	190	Kvernevik i krig	244
Stavangers første kvekermeniighet		Buseneset/ Hafrsfjordbrua	246
i årene etter den første utvandringen til Amerika	192	Smiodden	248
Utvandring fra Madla, Revheim og Sunde		Den tyske zeppelineren	
- en oversikt	195	som endte sine dager på Sør-Sunde	250
Kitty Kielland	199	Sunde buer blir byborgere på 17- og 1800-tallet	258
Golfbanen på Revheim	204	Kveker- og avholdsforeningsleder Peder Sunde	
Forslag til ekskursjon på Revheim	204	og hans nærmeste forfedre og slekt	275
		Forslag til ekskursjoner på Sør- og Nord-Sunde	282
SUNDE		Kilder	284
Oversikt over fornminner		Skjema for slektsregistrering	286
og eiendomsforhold på Sunde	205	Plass for notater	287
Navn på Sør-Sunde	209		
Navn på Nord-Sunde	209	Fargebilag	289
Boplass fra eldre steinalder i Kvernevik	212		
Mjug	213		
Heisland- og Mimmarudlå på Sør-Sunde	214		
Øysteinvarde på Sør-Sunde	214		
Malthaug	215		
Aubeberget	215		
Risnes (Resnes)	218		
Erling Skjalgsson - Rygerkongen	219		

MADLA

Fra gammelt av har området mellom Hafrsfjord, Store Stokka- vatn og Hålandsvatnet vært delt i flere bygdelag.

Selv om bydelen nå har fått MADLA som samle- navn, lever de gamle navnene i beste vel- gående.

FORORD TIL LÆRER OG ELEV IDENTITET TIL SIN BYDEL

Mange mennesker i tidligere Madla kommune er nyinnflyttede. Å flytte er ingen enkel prosess. I begynnelsen har mange av oss en følelse av å ha blitt kastet ut i et tomrom. Flytteprosessen minner i mangt om å plante en hagevekst. Etter flyttingen skranter ofte planten, før den gradvis fester seg i den nye jorda med små, tynne rottråder.

Hvordan fester vi mennesker våre røtter i en jord der vi ikke føler tilhørighet, og der ingen i vår familie tidligere har festet sine røtter? Det er vel nokså individuelt hvordan vi går fram, men generelt kan vi vel si at jo mer aktive vi selv er i prosessen med å feste rot på en ny plass, desto raskere skjer rotfestingen. Rotfestingen skjer også ved å bli kjent med "naboplanter" i det området hvor en skal leve og bo - for våre røtter består av trygghet, tillit, nærhet og kjennskap. Skole, kirke, idrettslag, bydelshus, kor, korps, ulike klubber og foreninger kan hjelpe oss til å feste disse røttene.

Når det gjelder å bygge opp min egen identitetsfølelse til den bydelen hvor jeg har bosatt meg, har det hatt verdi å skaffe meg kunnskaper om bydelens historie, ulike stedsnavn, severdigheter og

søke informasjon om de menneskene som har bodd her før meg.

Siden denne kunnskapstilegnelsen har hatt betydning for meg, innbiller jeg meg at slik kunnskap kan ha betydning for andre mennesker i lokalmiljøet - ikke minst de unge. Til barn og unge i Madla (Madla, Revheim og Sunde) ønsker jeg derfor å tilegne det stoffet jeg har samlet fra bydelen vår siden den ble "min" i 1976.

Gjennom det stoffet jeg har samlet, håper jeg å kunne vise at bygdene på Nord-Jæren aldri har ligget som noen isolerte utbygder langt mot nord. Historien forteller oss at så lenge det har bodd mennesker her, har vi vært europeere som har mottatt impulser utenfra gjennom røvertokter, javel, men mer hyppig har vi vunnet varer, viten og ny kontakt gjennom fredelige reiser til inn- og utland.

Jeg ønsker at kunnskaper om eget ståsted i tilværelsen skal hjelpe de unge som kompass for nye utfordringer, som ballast for å våge å entre nye landskaper på indre og ytre plan - for lokalhistorien tilbyr det sikre, trygge og lange perspektivet i en flimrende, overflatisk verden der mennesker famler etter faste holdepunkter mens de hvirvles fra hverandre i tidens oppløsende malstrøm.

Med sikkerhet vet vi at det har bodd

mennesker i Madla i 6500 år. Her ute ved hav og fjord fristet steinaldermenneskene sin tøffe fra hånd til munn-tilværelse gjennom årtusener. Varsomme var de sporene de etterlot seg. Nå er det vår stund i Madla. Vi lever i trygghet hva hus, mat og klær angår. Våre problemer er andre enn dem våre forfedre slet med. Trafikk-, arbeidsledighets-, stress- og identitetsproblemer er oftere våre utfordringer. Vår utfordring er det også å forvalte den bydelen hvor vi bor. Vi kan ha ulike oppfatninger om hvordan vi på best mulig måte gjør dette, men jeg skulle ønske at bydelenes egen befolkning fikk større ansvar for forvaltningen av sin bydel.

Nærhet til bydelens problemer, skaper oftest klarere perspektiv både bakover og framover i tid. Kanskje våre sinn, i likhet med steinaldermenneskenes, har behov for å hvile øynene mot horisonter og åpne grøntarealer - og ikke bare i husvegger og svart asfalt? Lokalhistoriske kunnskaper tyder på det.

Skoleverket har vært mitt mål for det foreliggende materialet. Jeg har, stort sett, formulert meg for læreren, for jeg ser læreren som nøkkelfiguren i undervisningen i nærmiljøet - og manuskriptet er ment å skulle være lærerens bakgrunnsstoff for denne undervisningen. Men samtidig mener jeg at en del av

Barn på Revheim ca. 1927.

Barna er Ragnvald, Rasmus, Sigfrid og Gerda Lerang – barn til Kristoffer og Anna Lerang. Den hjemmelagede trehjulssykkelen er laget av barnas bestefar, Rasmus Haukali

stoffet også egner seg til bruk for elevene når de arbeider med sær oppgaver, foredrag og dramatiseringer med tilknytning til lokalmiljøet.

Stoffet fra bydelen Madla, som her er trykket i bokform, er opprinnelig skrevet til et større lokalhistorisk verk jeg har kalt "På tur i Stavanger" - foreløpig upublisert. Noen vil kanskje undre seg over at stoff om f.eks. Norges første afrikamisjonær og om sundebuer som ble byborgere, er havnet i boka om "Madla i fortid", men sett i min store sammenheng, som omfattet hele Stavanger kommune, falt det naturlig å plassere disse kapitlene her.

Mitt hovedanliggende er å gjøre lærere og elever kjent i nærmiljøet, stimulere vitebegjær og grundigere forskning, gjøre elevene nysgjerrige på eget bomiljø og hjelpe dem til å feste røtter og gjøre dem trygge på egen identitet - fordi rotfesting i eget jordsmonn skaper den sikkerhet og åpenhet som er nødvendig for å møte det ukjente i fremmede kulturer.

Jeg foretrekker å ta med mine elever ut i naturen, til fots eller pr. sykkel når jeg arbeider med lokalmiljøet, fordi jeg ønsker å gi impulser til opplevels- og følelsessiden av elevens personlighet - og fordi jeg ønsker å glede eleven.

Jeg håper derfor ikke at læreren betrakter arbeidet med lokalmiljøet som et nytt krav - som enda noe nytt en skal orke å sette seg inn i for å prestere det maksimale, men at han/hun legger seg

på et oversiktlig nivå der det er mulig å komme i mål med sjelen i balanse - at stoffet ses på som en mulighet til å bli kjent med noe som er kjekt å arbeide med - sammen med elevene. For det er det det er! Lykke til!

P.S. Måten stoffet er organisert på, fører til at en del opplysninger blir gjentatt.

Sunde 17/1-1996
Gunnar A. Skadberg.

ÆTTEGRANSKING SOM HOBBY

Å granske sin egen slekt er en morsom hobby. Min historiske interesse startet på en verktøykasse i kjelleren til min farfar, en gammel skipstømmermann som var flink å fortelle og som drog sin sju - åtte år gamle sønnesønn med seg på fantasiflukt til fremmede land, hav og byer mens han arbeidet med å reparere møbler for folk etter at han var blitt pensjonist. Han fortalte meg også hvor jeg hadde fått mine navn fra - noe jeg syntes var spennende å høre på - noe som satte meg inn i en stor sammenheng.

Da min farfar døde, var jeg 18 år. Jeg bestemte meg da for å sjekke om det var rett alt det han husket og fortalte om mine forfedre. Jeg meldte meg inn i Rogaland Historie og Ættesogelag og fikk adgang til bygdebøker og arkivmaterieell både på dette lagets kontor og på Statsarkivet som ligger vegg i vegg (Bergelandsgaten). Slik startet min lyst til å undersøke og finne sammenhenger i min egen familie og i mitt eget liv, men siden har interessen kommet til å omfatte lokalhistorie generelt - noe som har ført til at jeg aldri opplever en kjedelig dag - for det er alltid noe jeg har lyst å finne ut av og

skrive om eller fortelle til mine elever.

Jeg anbefaler deg derfor å starte med å undersøke din egen familie, så kanskje opplever du at dette er like morsomt som jeg. Vanligvis starter jo ættegranskingen i nåtid for så å gå bakover i tid, men jeg kom over en morsom rekke som går den andre veien og som har sitt utgangspunkt på Madla. Lista under viser deg i alle fall at ættegranskingen kan bringe deg og din egen familie langt bakover i tid.

Omkring Svartedauen i 1350 bodde det en mann på Madla som het Geirmund Anundsen. Slektsrekken under viser deg at han ble stamfar til den norske statsministeren Christian Michelsen, som ledet den norske regjeringen som sørget for å få oppløst unionen med Sverige i 1905.

STATSMINISTER CHRISTIAN MICHELSENS FORFEDRE

- 1) **Geirmund Anundsen** ca 1350, bodde på Madla
- 2) **Anund Geirmundsen Tengesdal**, ca 1400, Bjerkreim
- 3) **Geirmund Anundsen** nevnt 1450
- 4) **Anund Geirmundsen** døde i Bjerkreim i 1521
- 5) **Tore Anundsen** nevnt 1563

- 6) **Rasmus Toreson** nevnt 1612
- 7) **Kolbein Rasmusson Vindingland** nevnt 1671
- 8) **Salve Kolbeinson Vindingland** skifte 1696
- 9) **Mikkel Salvesson Sleveland**, Helleland, nevnt 1699
- 10) **Mikkel Mikkelsen Mjølhus**, født 1703
- 11) **Mikkel Mikkelsen Havså** (1703-1797)
- 12) **Tollak Mikkelsen**, losse og lastearbeider og handelsmann i Bergen (død 1861)
- 13) **Jacob Andreas Michelsen**, børskommisær i Bergen
- 14) **Christian Hersleb Kierschow Michelsen** statsminister i 1905

Denne rekken går, som du ser, bare gjennom mannsledd. En slik ætterekke kalles for en agnatisk linje. En rekke som går gjennom både manns- og kvinneledd, kalles for en kognatisk linje. Under ser du et eksempel på en slik rekke. Vi tar utgangspunkt i den samme slektslinjen som før og starter med nummer 4, Anund Geirmundsen Bjerkreim. Han var gift med Ragnhild

HISTORISK OVERSIKT

ELDRE STEINALDER

10000-4000 f.Kr.

Jaktfolk med hovedbase i Vistehola bruker skog og strand også som sitt territorium.

Funn: 1 grønnsteinsøks på Sør-Sunde, 3 økser på Nord-Sunde.

Ravklump tyder på kontakt med Danmark.

Ved **Kvernevika** er det funnet en boplass fra denne perioden. (Ligger på Vestre Goa)

YNGRE STEINALDER

4000-1800 f.Kr.

Jordbrukerne dyrker små åkerflekker på Sunde. De første husdyra kommer. Fiske, fangst og jaktvirksomheten fortsetter.

Funn: Sigd (Sør-Sunde), 2 dolker (Nord-Sunde). Rester av fire boplasser er funnet på Sør Sunde fra denne perioden. Den største bo-

Pilesisser fra yngre steinalder funnet i Sola

plassen lå ved **Aubeberget**, to boplasser på Nord-Sunde, og en på Madlasandnes.

Spor etter åkerdrift ved Håhammeren forteller at bønder har tatt høydedragene i bruk for dyrking av korn på denne tiden.

BRONSEALDER

1800-500f.Kr.

Samfunnet blir bedre organisert. Høvdingene bosatte seg på de beste plassene som lå ved morenehaugene.

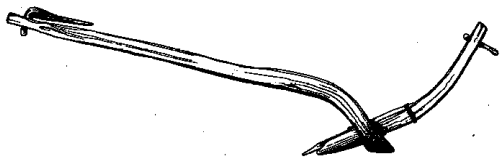
Høvdingene mottok avgiftsvarer fra sine undersåtter og fordelte overskuddsvarerne slik at alle menneskene i klanen fikk mat. Høvdingene var ledere i ufred og tjente også som offerprester. Ved Aubeberget lå Sør Sundes hovedofferplass der bønnene til gudene er hogget inn i berget (helleristninger). Ved **Fluberget** lå sannsynligvis Sola/Madlas hovedkultsted der menneskene fra hele området møttes ved de store høytidene når sola "snudde" (St. Hans og jul). Offerseremonien der ble ledet av storhøvdingen for hele området. Høvdingene ble gravlagt i hauger ved boplassene.

Ved **Heislandrudlå**, **Mimmarudlå**, **Øysteinvarde** og **Malthaug** lå slike større gravhauger fra bronsealder. Kyr, sau og tamsvin beitet i området. Husdyra ble holdt inne om vinteren. Gjødselen ble samlet opp, og åkrene kunne dyrkes år etter år før den var utpint og ny åker måtte brytes opp. Dette gjorde at folk nå ble "buandi", bofaste eller bønder.

Det er 4 helleristningsfunn på Sør-

Sunde fra bronsealderen og 1 på Nord-Sunde. Det er gjort gravfunn både på Nord- og Sør-Sunde fra bronsealder, og det er gjort "løsfunn" av en dolk og bronsegjenstander på Sør-Sunde fra denne perioden.

Ard (plog) av tre brukt i bronsealderen

Funn ved den gamle kirkegården på Madla (tunet for Øvre Madla) av bl.a. skålgroper og et flott bronse-sverd datert til ca 1500 f.Kr (trolig laget i Midt-Europa), tyder på at en mektig slekt har vært bosatt her i denne perioden.

ELDRE JERNALDER

500f.Kr.-100 e.Kr.

Jernet erstatter bronzen som verdimåler.

Leirkar for likbrenning funnet på Sør-Sunde

Nedgangstid. Klimaet ble kaldere og jordbruksproduksjonen sank. Kontakten sørover ble dårligere. Folketallet sank. De døde ble kremert og lagt i leirurner som ble gravd ned på flat mark.

Det er gjort en rekke funn både på Nord- og Sør-Sunde fra denne perioden.

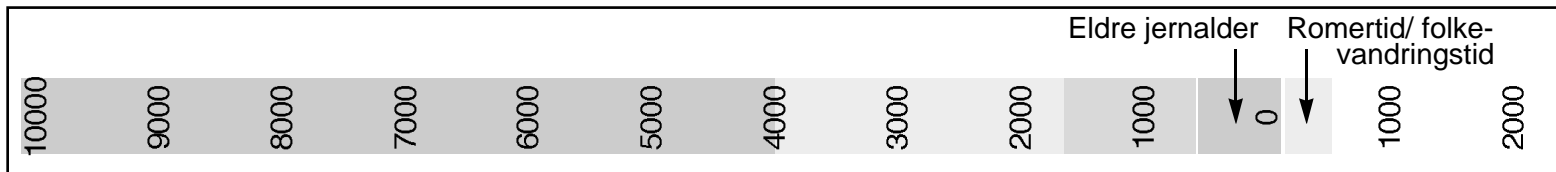
Navnet Sunde (ved sundet) stammer fra eldre jernalder.

ROMERTID FOLKEVANDRINGSTID

100-500

Romerriket stabiliserte Sør-Europa og handelen mot sør tok seg opp. Folketallet steg. Sølv, gull og glass fant for første gang veien til Jæren. Den kristne skikken med å legge de døde ubrente i graven, fant veien til Madla. På **Austrheim** er det funnet en kvinnegrav fra ca. 300. 3 sølvspenner var festet til kvinnens drakt. Det er funnet gårdsanlegg fra denne perioden ved Håhammeren, nordøst for Gåsaberget, på Hestnes, på Revheim, ved Madla kirke, på Nord- og Sør-Sunde, Århaug, Skjelbreid, Heisland, Austrheim (Øgard) og Vodl. Ved Madlatuå er det funnet rydningsrøyser og gravrøyser.

Runene, de første germanske skrifttegnene, ble tatt i bruk på denne tiden.

Gårdstunene lå samlet helt fra denne perioden og fram til utskiftingene på 18-1900-tallet. Gardene var delt i flere bruk. Innmarka lå omkring fellestunet. Dyra beitet på utmarka som lå mellom innmarksgjerdene og gjerdene mot nabogårdene.

Hakke og grev med jernkant ble nå vanlig. Noen bønder hadde trespader og ard. Det var nødvendig med spesialisering og intensivt jordbruk for å fø en voksende befolkning. Nytt land måtte dyrkes opp.

Fra Austrheim, den første permanente gården på Sør-Sunde, drog sønner og døtre ut og ryddet seg nye gardar på Sør- og Nord-Sunde. Så byttet de varer med hovedgården, Austrheim, der høvdingen for territoriet bodde i denne perioden.

Høvdingen hadde båter på 25 - 30 m. Båtene var laget av tre og hadde plass til 10 - 15 par roere. Båtene hadde ikke seil. På Sør-Sunde er det funnet en nausttuft på 28,5 m fra denne perioden. Landet var steget så mye at fra denne tiden har strandlinjen på Jæren vært stort sett som nå.

Storhøvdingen for området: Myklebust, Jåsund, Litle Mæland, Nord- og Sør-Sunde kunne mønstre en flåte på

Jernkam og solvspenne funnet i en kvinnegrav på Austrheim på Sør-Sunde

150 mann når det var nødvendig p.g.a. ufred eller handelstokt til Jylland.

På bygdeborgen **Risnes** på Nord-Sunde (et nes i Hålandsvatnet) kunne folk i bygda forsvare seg mot inn-

trengere. Den 140 m lange muren mot land er for det meste borte nå.

At det er siktelinjer mellom mange av bygdeborgene på Nord-Jæren, tyder på at folk var organisert i, og samarbeidet i, større enheter. Ja, trolig var hele Sør-Rogaland organisert som ett rike, bebodd av den germanske folkestammen rygere.

Høvdingene ved Hafrsfjord har nok krevd avgifter av båter som passerte langs kysten – datidens riksveg 1, Norvegr'en, veien nordover langs Vestlandet.

YNGRE JERNALDER

500–1050

Fra ca. 550 – 700 var det krisetilstander på Jæren. Halvparten av gårdene ble lagt øde. De døde ble gravlagt på flat mark. Det er derfor problemer med å finne gravene fra denne perioden. På Sør-Sunde er det gjort ett funn fra denne perioden og på Nord-Sunde fem. Gårdene Skjelbrei, Århaug, Austrheim, Heisland og Vodl ble lagt øde, men driften på Skjelbrei, Austrheim og Århaug ble tatt opp igjen i vikingtid.

Nedgangstiden har sammenheng med Romerrikets fall. Kontakten sør-

over ble dårlig, og varebyttet sank. Høvdingene fikk ikke byttet til seg de varene de hadde bruk for fra Jylland. De fikk heller ikke solgt sine over-skuddsvarer. Pestsykdommer herjet trolig også på Jæren slik de gjorde lenger sør i Europa.

På 800-tallet kom oppsving igjen. Handelen tok seg opp både mot vest og sør. På Tananger lå handelsplassen for området. Bare én gård på Sør-Sunde og en på Nord-Sunde var i drift etter nedgangsperioden, men det skulle snart forandre seg.

På Nord- og Sør-Sunde er det gjort flere funn av store nausttufter fra vikingtid.

Kristne skikker gjør seg gjeldende gjennom å reise bauta, ofte med innskrift, over de døde. Snart blir det reist steinkors, ofte ved eller på gamle gravminner, for å markere den nye troens seier over hedenskapet. På **Krossberg** på Sør-Sunde ble det reist et slikt kristent symbol. Her møttes sundebuer for første gang for å tilbe Kvite Krist under åpen himmel. Restene av steinkorset fra Krossberg er i dag i Stavanger Museum.

Sola/Tjora peker seg nå ut som de viktigste høvdingsetene i området ved

Klebersteinkar funnet i naust-tuften fra vikingtiden ved Kjøbenhavnerbukta

Sola/Madla. Samfunnet blir mer sentralisert. Høvdingene behersker store områder og krever solide avgifter av bøndene som bor i deres territorium.

Like før år 900 vinner **Harald Hårfagre slaget i Hafrsfjord** der han beseierer høvdingene for det Sørvest-norske riket. Harald innsetter den lojale horda-høvdingen, Ogmund, til å bestyre den rike sørlige delen av sitt ny-erobrede rike.

Etter hvert ble Ogmunds ætt så mektig at den ble en utfordring for kongen. Ogmunds sønne-sønn, **Erling Skjalgsson**, styrte temmelig egenrådlig over området fra Lindesnes til Sognefjorden. Riktignok måtte han dele halvdelen av inntektene fra området

med kongen, men hans innflytelse over området var så sterk at han ble kalt for "Rygjakongen". Erling var gift med **Olav Trygvassons** søster, Astrid. Etter Olavs død, år 1000, satt Erling temmelig egenmektig som "Rygjakonge" på Sola til han måtte ta kampen opp med neste utfordrer, **Olav Haraldsson**, i 1016.

I 1028 ble Erling drept av Olav Haraldssons mann i Boknafjorden. Kongen sikret seg igjen overherredømmet over Sørvestlandet, men han lot Erlings sønn, Aslak, bestyre sine jordegods i området mot å gå i kongens tjeneste. Aslaks sønn, Svein, bestyrte også dette godset på vegne av kongen. Etter hvert gled Erlings etterkommere over i bondestanden, og kongen delte jordegodsene opp for å finansiere kirker og presteskap.

1050–1350

Det var Sigurd Jorsalfar som ca. 1125 opprettet Stavanger bispedømme. Trolig ble inntekten av gården Sør-Sunde gitt til det nye bispedømmet.

Kanskje ble inntekten bundet til Olavsklosteret som ble bygget i Olavskleiva på 1100-tallet. På 1200-tallet ble Olavsklosterets virksomhet flyttet til Utstein.

Med sikkerhet vet vi at i 1326 betalte Sør-Sunde halvdelen av sine avgifter til Utstein kloster (trolig den østlige delen) og Munkeliv kloster i Bergen (vestlig del). Inntekten av Nord-Sunde ble gitt til Apostelkirken i Bergen.

*Klesdrakter fra middelalderen.
Tegning: Else Lauvanger*

Det var leilendingene som drev gårdene for sine eiere. De bodde i torvtekte hus uten vinduer. Treveggen var skjult av torv og stein. I taket var det en ljøre-åpning som slapp ut røyken. Stue og uthus var ofte bygget i ett slik at varmen fra storfe, hest, sau og gris kom menneskene til gode. Husene hadde jordgolv.

Bonden betalte ca. halvdelen av det gården produserte i landskyldsavgift til eieren.

1350–1537

P.g.a. Svartedauen og andre pestsykdommer gikk brukertallet i Madla ned i denne perioden. Disse gardene ble lagt øde: **Austrheim**, **Heisland** og nordlige del av Sør-Sunde på Sør-Sunde og **Skjelbrei** og Århaug på Nord-Sunde og **Hanastad** på Madla. Folk flyttet fra de dårligste gårdene til de beste. Først på 1500-tallet begynte folketallet å stige igjen, og nye folk begynte å rydde åkrer på ødegårdene. Landskylden på disse nydyrkede gårdene måtte settes lavere enn før Svartedauen, ellers var det ingen som maktet å bygsle dem av jordherren. Jorda på ødegårdene ble nyttet av bøndene på hovedgårdene. Husmenn ble fra 1500-tallet satt til å passe jorda på ødegårdene.

1537-2000

Etter reformasjonen var innført i Danmark-Norge i 1537, overtok kongen alt kirkegodset i landene. Jorda i Madla ble solgt til adelsfolk i løpet av 16- og 1700-tallet. Adelsfolkene solgte jorda videre til byborgere. Så overtok de selveiende bøndene på slutten av 1700-tallet. I første halvdel av 1800-tallet ble teigblandings-systemet oppløst og gårdene utskiftet – klyngetunene ble sprengt, og hvert gårdbruk fikk sitt

areal lagt omkring sitt gårdstun, men fremdeles kan en se rester etter det gamle systemet på steingjerder på gården Revheim i det skrånende terrenget ned mot Store **Stokkavatn**.

Nytt åkerland ble brutt opp utover 1800-tallet og et nytt kulturlandskap

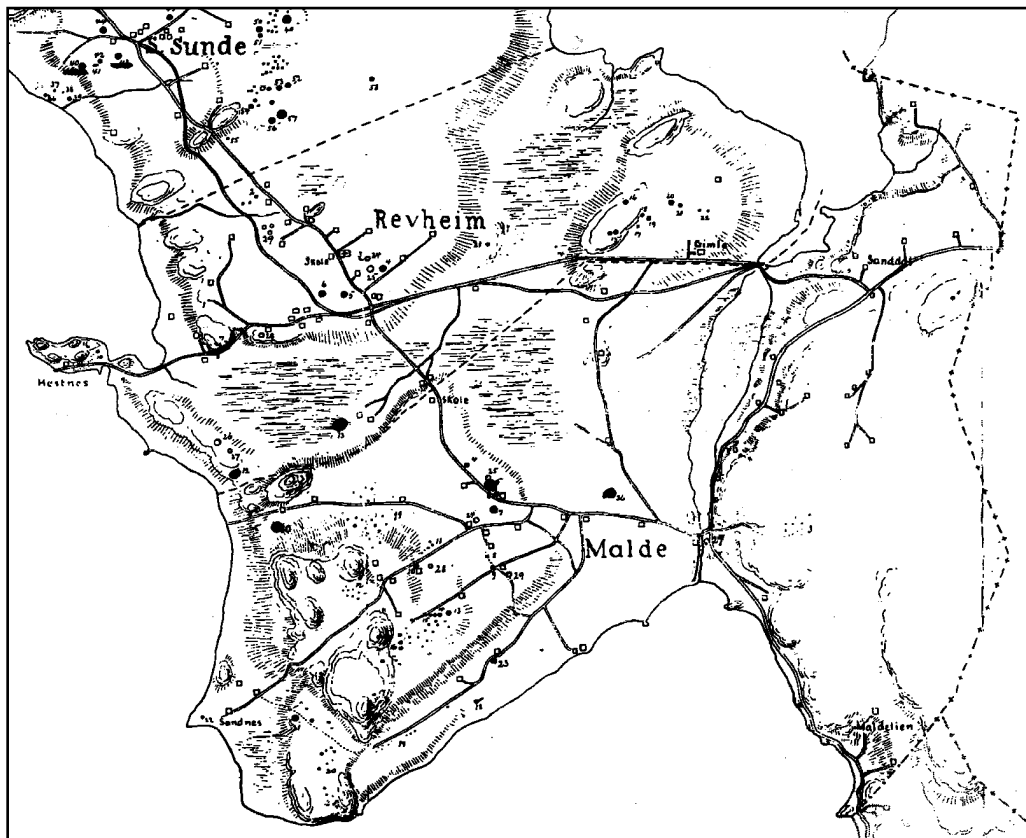
vokste fram - forsterket av salgsjordbruket med hovedvekt på husdyrhold. Mer av utmarka kunne ryddes takket være bedre redskaper og maskiner. En økende befolkning hadde behov for mer mat.

P.g.a. folkeauken ble gårdene delt

opp i flere bruk, og husmannsplasser ble ryddet i utmarka. Nyryddingen fortsatte helt fram til årtusenskiftet (på **Øgard**). Bøndene spesialiserte seg gjerne på f.eks. grønnsaker eller gartneri-virksomhet, og mange skaffet seg deltidsarbeid ved siden av gårdsdriften.

I 20-årsperioden fra 1960 til 1980 ble det meste av Madlagårdsbrukene lagt ut til boligtomter. Madla ble by og innlemmet i Stavanger i 1965, men fortsatt fins det svarte åkerlapper og grønne beitemarker på Sunde og på Revheim.

I 1870-årene ble den første veien anlagt fra Madla til Sunde. Veien ble utbedret til bilvei fra 1922 - 1925 i forbindelse med byggingen av den første Hafrsfjordbrua som stod ferdig i 1925. I 1966 ble den gamle Hafrsfjordbrua erstattet av den nye betongbrua.

Konservator TorHelligensens kart over Madla fra 1902. Kartet viser alle bygningene på gården – samt alle registreerte fornfunn.

MADLA

MADLA-NAVNET

Navneforsker Magnus Olsen mener at navnet Madla (sammen med bl.a. Goa, Tasta, Sola, Gimra og Lea) representerer enestående gårdsnavn i norsk språkhistorie, da disse navnene sannsynligvis har sin opprinnelse i et indoeuropeisk språk i fjern fortid i bronsealderen - perioden da gårdene på Jæren fikk tilnærmet de grenser de fremdeles har - og før urnordisk språk overtar.

Språkforskerne er usikre på tolkingen av navnet, men trolig har det med muld/moll å gjøre og kan ha sammenheng med moreneryggen som skjærer gjennom gården.

30/9 1988 skrev vår lokale stedsnavnforsker Inge Særheim i "Stavanger Aftenblad":

Madla omfatter i dag ein del av kommunen Stavanger. Men Madla har tidlegare i dette hundreåret vore eigen kommune. I eldre skriftlege kjelder kan me sjå at dette er eit gammalt gards-, grende- og inndelingsnamn. Alt i mellomalderen var Madla namn på eit kyrkjesokn. Dei eldste skriftformene, Mollum frå 1298, Mallar frå

1347 og Malla frå 1355, syner at konsonantgruppa dl i Madla-namnet er den karakteristiske uttalen i rogalandsmål for historisk ll som i adle for alle og kadla for kalla. Skrivemåten Malde, som nokre nyttar som etternamn, kom inn i 1610 – altså i unionstida. Madla er eitt av fleire særmerkte og einestående nam.n frå Jærområdet. Ingen kjende ord i norsk eller nærskyldde språk svarar direkte til denne namnelaginga. Men namneforskarar, som Olaf Rygh i "Norske Gaardnavne" reknar med at namnet språkleg sett er i slekt med ord som mold, malm og mol (stein, grus), altså at det fortel om terrenget, jordgrunnen. Rygh meiner at det kan ha bakgrunn i ein "Moræne, der støtter sig til Fjeldtoppen paa Neset, som stikker ut i Hafrsfjord". Tilsvarende språkleg opphav har truleg namn som Madland i Hå og Gjesdal og Maldal i Sauda.

NAVN PÅ MADLA

FOREN

Myr eller våtlendt område, gjerne med en bekk som krysses av et vad eller en sti/veg. Ordet foren kommer av ford som er laget av verbet fera i betydningen føre over, sette over. Ordet forekommer f.eks. i Stratford (sted der en romersk veg krysset en elv),

Oxford (oksevadet), Frankfurt (frankernes vad) og Schweinfurt (grisevadet).

GJERDESBERGET

Inngjerdet berg.

GOSEN

Navn på område i Madlamarka laget på 1900-tallet med utgangspunkt i Bibelens beretning om bostedet Jakob og hans familie fikk i Egypt ved Nilens munning (1. Mos. 45,10).

HANASTAD

Navn på nedlagt gård ved Gåsaberget. Begge navnene peker mot topografien på høyden som har en avrundet form (som en hane kam eller et gåsehode).

HARABERGET

Sammensatt ord av hard og berg.

HÅHAMMER

Den høge hammeren, det høge berget.

KJERKEVODL

Enga der kirken stod.

LADBERG

Berget der varer ble tatt i land og oppbevart.

LIA (br.nr.16)

Bakkeskråningen.

MADLA

Usikker tolkning, men har med

malm og moll å gjøre og hentyder trolig til en morene med grus og stein. Felles for alle de eldgamle kortnavnsformene på gårdsnavn på Nord Jæren (Tjelta, Tjora, Gimra, Joa, Sola, Haga, Risa, Goa, Tasta) er beliggenhet nær sjøen.

Skriveformer på Madla

1298 Mollum 1347 Mallar

1355 Malla 1450 Mollum

1500 Malle 1610 Malde

1616: Mallde 1668: Malde

1723: Malde med Lien og Sandnes samt Kalvøen

MADLAMARK

Utmarksområde til Madlagårdene (som opprinnelig lå på vestsiden av Foren. Området øst for Foren ble ikke oppdyrket før etter 1850, og først i 1884 begynte Sigvald Larsen å dyrke opp jorda i Madlamarka (bruk 22, siden Åserøds gård). I 1887 startet også

Slik så Madlakrossen ut på 1950-talet (midt i bil - det) – her fotografert mot sør med den gamle Ullandhaugborgen i bakgrunnen.

Boligbyggingen i Madlamarka er begynt, men el - lers dominerer det gamle jordbrukslandskapet.

Foto: Widerøe/Byarkivet

Bertinius Birkedal fra Gloppedalen i Forsand med nydyrking i Madlamarka (bruk 26) og i 1888 startet skomakermester Bendiks Rasmussen fra Stavanger en ny tilværelse som bureiser i Madlamarka (bruk nr. 25). Etter 1900 kom det nye gårdsbruk i rask rekkefølge - skilt ut fra hovedbrukene på vestsiden av veien mellom Stavanger og Sola.

MADLAMOEN

Av mo, flat mark. På Madla nyttet som navn på ekserserplassen.

MADLASTØ

Støa er stedet der båten blir trukket på land.

MADLATUA

Tua betyr lett synlig, isolert høyde. (Samme som Tu i Klepp).

MYLLDALBAKKEN

Der kverna står.

MØLLEBUKTA

Bukta ved møllene.

ODDEHAGEN

Boplassen ved neset (odden der Karen Anckermann Smith anla sitt "Karenslyst").

OSPEBERGET

Berget der det vokser osp.

PLASSET Husmannsplassen (Br.5)

RAUNVODL

Navn på bruksnummer 7 ved Madlamoen. Ordet er laget av rogn og voll.

SANDDAL

Sammensatt ord av sand og dal.

SANDNES

Sammensatt ord av sand og nes. (Madlasandnes)

SAUAMYRA

Navn på husmannsplass (br.nr. 14) like overfor nåværende Osmund Revheimsvei.

Sammensatt ord av sau og myr (sau på beite ved Madlamyra). Dette navnet dukker opp i Alexander Kiellands roman "Gift", der gjetergutten Osmund Sauamyren strever med å lære Pontoppidans forklaringer utenat for å slippe gjennom konfirmasjonseksaminasjonen. Kapellanen "gikk nesten bagover i Stolen, da Osmund Asbjørnsen Sauamyren oppløftede sit syngende Bondemaal og foredrog sin store Bravourarie om Evangelii Naadegaver" skriver Kielland som hadde plukket med seg dette navnet fra sin tid på Madla. De som bodde i Sauamyra da Kielland holdt til på Madla, var Jonas Pallsson fra Risa i Sola og hans kone, Grete Maria Hallwardsdat-

ter fra Madla. Dette ekteparet fikk 12 barn, eldstemann overtok gården og de sju andre som vokste opp, drog alle til USA!

TEIGEN Br.nr. 18. Ordet betyr "del av gården". Akerstykket.

FOLK E LØGNE – PÅ MADLA ÓG

Tegning:
Henry Imsland

En mann fra Madla kom sykklende med bra fart ned Kannikgata i Stavanger. Plutselig stoppet sykkelen uten varsel, og mannen gjorde kollbøtte over styret og ble liggende så lang han var i gata. En eldre dame ilte til og spurte medynksfullt:

–Å gid, slo De Dem?

–Nei, svarte mannen, eg pleie gå av sådden!

KORT OM GÅRDEN MADLAS FORHISTORIE

Madla inngikk også i det området som fra steinalderen av ble nyttet av den ættegruppen som holdt til ved Vistehola, der det er spor etter mennesker fra 6000 f.Kr. Funn fra yngre steinalder (4000-1800 f.Kr.) på Madla-sandnes og ved Håhammaren viser at bonden på denne tiden. En gravhaug med skålgrop nær tunet på Øvre Madla-gården (ved den gamle kirkegården), tyder på at denne gården har vært i en mektig ætts eie i bronsealderen (1500 f.Kr.) Mye kan tyde på at denne gården har vært sentrum for et større område.

Fra romertid og folkevandringstid (100-550) er det funnet rester etter gårdsanlegg og gravhauger ved Håhammaren. Området ved gamle Madla kirkegård omfatter foruten kirkegård fra middelalderen også en gravrøys.

HAFRSFJORD

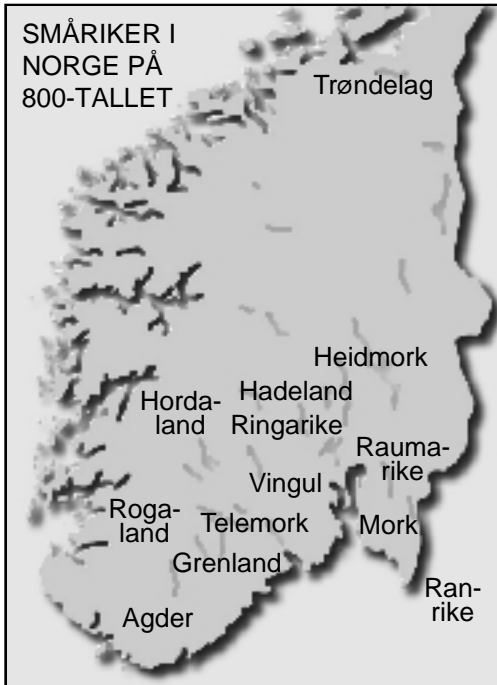
Hafrsfjord er et navn som gir mange assosiasjoner. Den historiske klangen klinger klarest. Gjennom gutteopplevelsen av Hafrsfjordslaget seiler **Haralds** langskip inn gjennom det

smale sundet med den kjekke kongen ved rorpinnen. Stolt skuer han innover Sola og Sundes åsrygger for å søke seg ut det beste stedet som valplass for den forestående kampen. Rorskarene ser med beundring på sin leder - klar til å lystre det minste vink fra sin hårfagre konge.

Seinere har guttens opplevelse av slaget fått seg mangt et slag for byggen, men historien er ikke blitt mindre interessant for det.

Slaget i Hafrsfjord stod kanskje ikke i 872, men noen år nærmere 900. Haralds helteglorie har fallert etter hvert som det gikk opp for meg at det var "våre" høvdinger han slo i Hafrsfjord. Men det er jo klart at han måtte vente til slutt med å ta Det sørvest-norske riket! Dette var den rikeste delen av landet, her bodde folk tett, her var menneskene best organisert - herfra var det beste utgangspunktet for vikingtoktene mot vest, og her var rikdom og impulser fra Europa rikest representert.

Det sørvest-norske riket strakte seg fra Boknafjorden og tvers over Sør-Norge til Rygjabit (Gjærnestangen) ved Risør. Kanskje bodde kongen for dette riket på Husebø-kongsgården på Hundvåg. Sammen med andre sør-norske høvdinger var det han som led

nederlag i Hafrsfjord, mens Harald kunne klippe håret og innsette lojale menn i sentrale posisjoner i sitt nyerobrede og, fra før av, godt organiserte sørvestnorske rike. Forøvrig er det ting som tyder på at dette riket var organisert etter svensk mønster etter at svenske ressurspersoner hadde slått seg ned her på flukt fra de svenske Ynglinge kongene.

Historikerne forteller oss også at

dette med å samle større landområder under én leder, ikke var noe som Harald fant på. Tendensen mot samling av større landarealer under en konge, gjorde seg gjeldende over hele Europa på 8-900 tallet. Harald klarte forøvrig aldri å samle Norge til ett rike. Han kontrollerte bare deler av landet og valgte for det meste å bo på Sørvestlandet. Derfra var forbindelsen mot Europas rikdom best, og derfra kunne han kontrollere Norvegr - veien mot nord - skipsleia langs Vestlandet - datidens Riksveg 1.

LITT OM BAKGRUNNEN FOR DEN NORSKE RIKSSAMLINGEN

Etter Karl den stores død (814), falt merovingernes frankiske rike fra hverandre, og Europa ble mer svekket. Makten og kreftene ble stykket opp. Dette åpnet muligheter for et overbefolket Norden.

Til å begynne med ble vikingenes plyndringstokt like mye rettet mot de skandinaviske landene selv, som mot Europa, i vest og sør. Trolig har det vært behov for bygdeborgene til å forsvare seg mot disse plyndringstoktene til et stykke inn på 800-tallet. Folk begynte å organisere seg i større enheter for å stå bedre rustet til å stå imot disse overfallene fra fremmede folk. Flere

landsdeler i Norge ble samlet til småriker på denne tiden.

Ute i Europa ble flere land samlet under en konge på 800-tallet. Kong Alfred den store samlet England bl.a. for bedre å kunne forsvare landet mot vikingenes plyndringer. Tyskland ble samlet for å motstå presset fra madjarerne (ungarerne).

Tegning: Henry Imsland

SLAGET I HAFRSFJORD

Vi skulle gjerne visst mer enn vi gjør når det gjelder hva som egentlig skjedde i Hafrsfjorden en gang før 900. Det er nemlig ikke mange samtidige kilder vi har å øse av. Selv om Snorre var en dyktig historiker og glimrende skri-

bent, og med sikkerhet besøkte Rogaland for å gjøre seg kjent med den muntlige tradisjonen som fortsatt var levende i bygdene omkring Hafrsfjord, må vi ikke glemme at det er en tidsavstand på ca 350 år mellom tidspunktet for slaget og den perioden da Snorre skrev ned sin fargerike beretning. Hva som er historisk korrekt og hva som er kommet med av myter og annet sagnstoff omkring Hafrsfjordslaget, er derfor komplisert å finne ut av.

De beste kildene vi har å forholde oss til, er skaldekvadene om slaget som ble nedskrevet kort tid etter at begivenheten fant sted. La oss se nærmere på hva Haralds skald, Torbjørn Hornklove, har skrevet om slaget i Hafrsfjord i sitt Hafrsfjord- eller Haraldskvad.

Kvadet forteller at et slag har stått i Hafrsfjord med "Luva" (den hårfagre) som seierherre. Det forteller også at folk med knarrer (båter) kom østfra for å slåss mot østmenns storkonge, Harald, hvilket mange historikere

mener kan bety at Haralds motmenn kom fra Sørlandet. At Haralds motstandere slåss med vestrøne lanser (irske og skotske) og velske (galliske) sverd, kan tyde på våpen som kommer fra andre siden av Nordsjøen - trolig fra det keltiske Irland.

Ifølge Snorre hadde Luva sine røtter delvis i Vingulmork (Vestfold og Oppland) som han hadde arvet etter faren, men at han bor på Utstein, slik Hafrsfjord-kvadet hevder, tyder på at han behersket områdene i Nord-Rogaland allerede før slaget.

Holmen dit "austkylvene" flyktet etter slaget, er høyst sannsynlig Ytra-berget på Sørnes som før landstigningen var kommet så langt som nå, var en holme. Dette fører historikerne til den slutningen at selve slaget stod ved Sømsøyene - like nord for Ytra-berget der det fremdeles er rester etter en bygdeborg som ble anlagt i folkevandringstiden (ca 400).

Dette forsterkes av Snorre som skriver at slaget fant sted "par er vigi var mikit", hvilket betyr "der det var et godt forsvarsanlegg". Snorre skriver at det var her Kjøtve ble nedkjempet og drept før hans austmenn drog videre sørover Jæren mot Sørlandet. Det er meget sannsynlig at den muntlige tradisjonen har bevart kunnskapen om

*"Hørte du i Havsfjord
hvor hardt de sloss der,
storætted konge
og Kjøtve den rike.
Knarrer kom østfra
lystne på kappleik,
med gapende kjefter
og krot på stavnen.
De var lastet med
hærmenn,
og hvite skjold,
med vestrøne lanser
og velske sverd.
Berserker remjet
der striden raste,
ulvhedner ulte
og jernvåpen skalv.*

*De fristet den framdjerve,
han lærte dem flykte,
østmenns storkonge
som bor på Utstein.
Da strid var i vente
snudde han havhestene;
på skjold det hamret
før Haklang falt.
Lei av å verge
landet for Luva
den halsdigre kongen
tok holmen til skjold;
de drog sig under setene,
de som var såret,
satte stjerten til værs,
stakk hodet i kjølen.*

*På baken lot de blinke
det blanke skjoldtak,
de tenksomme segger
da steinene slo dem;
austkylvene raste
avsted over Jæren,
hjem fra Havsfjord —
husket på mjøddrikken."*

*(Oversatt av Holtmark og
Seip i Snorres kongesagaer,
Oslo 1934).*

slagstedet og fallstedet for den lokale kongen, gjennom de 350 årene som går før Snorre skriver sin "Heimskringla".

HVEM VAR KJOTVE OG HAKLANG?

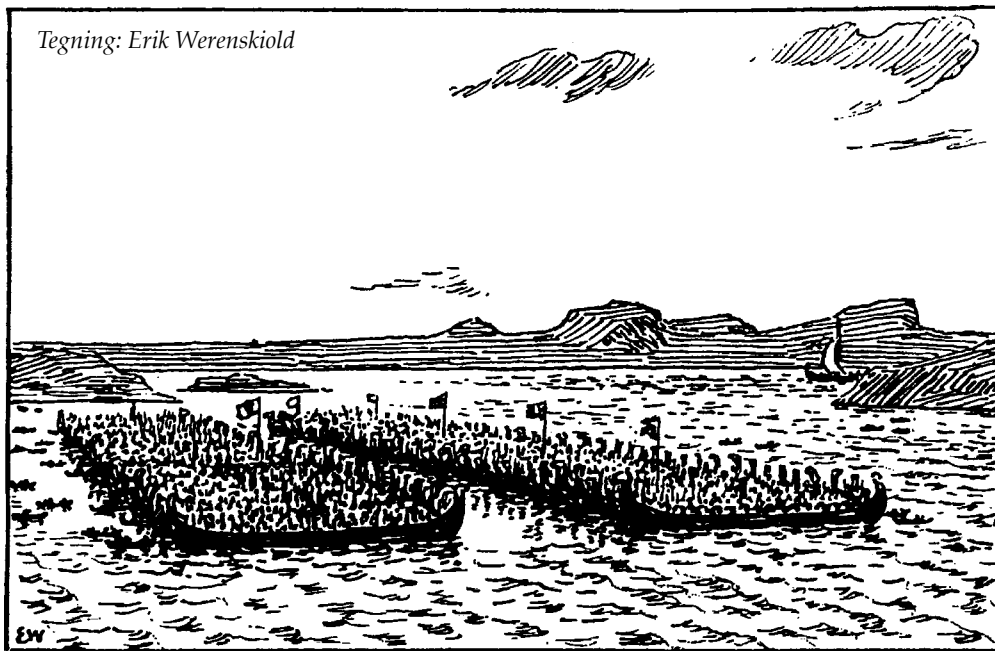
Det har vært spekulert mye over hvem som var Haralds motstandere i Hafrsfjord. På samme måte som med "Luva" selv, nevnes også hans motmenn gjennom oppnavn slik det var vanlig i skaldekvadene.

Den mest interessante teorien m.h.t. hvem Kjotve (den halsdige tjukkassen) og Haklang (langkjake) er, synes jeg er fremsatt av historikeren G. Storm, som i likhet med historikeren P.A.Munch, fastsatte årstallet for slaget til 872.

Dette sammenfaller med irske opptegnelser fra samme tid om at den norske kongen og grunnleggeren av Dublin, Olav Kvite (lysluggen), i 871 får besøk av sin far, Gudrød, som er konge over et sør-norsk rike.

G. Storm mener at Gudrød (Kjotve) trenger sin sønns hjelp (Olav Kvite eller Haklang) i kampen mot en kampfelle i Norge. At Haklang faller i slaget i Norge, stemmer også godt med de irske annalene som forteller at Olav Kvite ikke vendte tilbake til Irland fra

Tegning: Erik Werenskiold

sin Norges-ferd, men ble erstattet av broren, Ivar, som konge i Dublin i 873.

Historikeren Haakon Shetelig mener at en representant for Gudrøds og Olavs familie hadde sitt høvdingsete på Gausel ved Gandsfjorden, der det er funnet en meget rik kvinnegrav. ("Dronninggraven" fra 800 - tallet med gravgods som var ført over havet fra Irland). Oddernes ved Kristiansand, Huseby på Lista og Husebø på Hundvåg er andre aktuelle seter som

er nevnt i forbindelse med stedfesting av kongsetet for Det sørvest-norske riket.

HVA SNORRE FORTELLER OM HAFRSFJORD-SLAGET

Harald Hårfagre kom fra den mektigste kongeslekten i Norge på 800-tallet, kongsslekten i Vingulmork (Vestfold). Men Harald vokste trolig opp på gården til morfaren i Sogn. Harald visste godt om sin slekt og sine arvemulig-

Tegning: Henry Insland

heter både på Østlandet og Vestlandet. Forbindelsen mellom Sogn og Europa var god på denne tiden. Sannsynligvis var Harald ofte på vikingtokter. Der opplevde han at kongene hersket over langt større områder og satt med langt større rikdom og makt enn tilfellet var blant småkongene hjemme i Norge. Harald grep ideen om å forsøke å bli konge over større deler av landet enn sine forfedre - kanskje kunne han legge hele landet under seg?

Harald sikret seg først makten over Østlandet. Han hadde arverett over store deler av denne landsdelen etter at faren gikk gjennom isen på Randsfjorden og druknet. Harald gikk så nordover mot Trøndelag med sine folk. Der inngikk han avtale med denne landsdelens mektigste mann:

jarlen på Lade, Håkon Grjotgardsson, som kontrollerte både Trøndelag og det meste av Nord-Norge.

Harald og Håkon ble forbundsfeller. De forstod at den som hadde makten over Nordvegr, ferdselsåren langs vestkysten av Norge, i virkeligheten kunne kontrollere den rikeste landsdelen og landsdelen med de største mulighetene. Den som hadde sikret seg kontroll over kyststripen, kunne forlange inntekter fra ferdselen langs datidens Riksveg 1, og han kunne kontrollere vikingtoktene mot vest. Harald lovt Håkon noe av de inntektene han drømte om, mot at Håkon ga ham hjelp og støtte i kampen mot hersene (høvdingene) og småkongene langs kysten sørover.

Harald klarte å gjennomføre det han hadde satt seg fore. Han utfordret den sørnorske kongen ved å gå inn i Nord-Rogaland der Avaldsneshovdingen måtte bøye seg, og så bosatte han seg på en velstandsgård på Utstein. Gudrød (Kjotve), kongen over det sørnorske riket, ville på ingen måte frivillig gi fra seg denne viktige delen av riket sitt. Her gjaldt det om å kvesse sverdet, men han var klar over at Harald hadde mange menn og en godt utrustet flåte med seg. Gudrød sendte derfor bud om støtte bl.a. til Irland,

der sønnen Olav Kvite regjerte over sitt vikingrike.

Etterretningstjenesten fungerte godt også i disse dagene. De to kongene visste godt om hverandre - om mannskapenes forberedelser og om flåtenes bevegelser. Da tiden nærmet seg for slag, valgte Harald ut plassen hvor han ville slåss om den rikeste landsdelen. Harald fikk på denne måten fordelen av å kunne forberede flåten sin grundig på det som skulle skje. Han lot skipene sine lenke sammen nord for Sømsøyene i Hafrsfjord.

Det ble derfor Gudrøds oppgave å angripe. Da skipene var kommet nær nok hverandre, ble pil og bue byttet ut med sverd, øks og skjold, og slåsskjempene entret fiendens skip med skrik og hyl. Krigerne slåss mann mot mann. De sprang over tofter og relinger fra båt til båt til de ble hogget ned, puffet i sjøen eller klarte å rømme. Olav Kvite (Haklang) falt i slaget. Faren klarte i første omgang å ta seg i land på Ytraberget, der han ble nedkjempet og drept av Haralds følgere.

Seierherren nyklippet. Enekinge over Norge
Tegning: Henry Imsland

ETTER SLAGET I HAFRSFJORD

Snorre forteller at Harald bodde i Rogaland det meste av tiden etter slaget i Hafrsfjord. Han bodde på kongsgårdene på Hundvåg og Utstein, men trivdes aller best på Avaldsnes ved Karmsundet der han kunne kreve inn avgifter fra skipstrafikken langs landets viktigste ferdselsvei, og der han kunne kreve inn avgifter fra grødrike jordeiendommer i den folkerikeste landsdelen. For trolig skattla Harald folket, og disse inntektene i tillegg til inntekter fra egne jordegods og fra vi-

kingtoktene mot vest, dannet fundamentet for den nye storkongens makt - en makt som neppe omfattet hele Norge, men var begrenset til Vestlandet og Sørlandet og var av liten betydning i andre landsdeler.

Skal vi tro Snorre, styrte Harald med hard hånd og tålte lite "slinger i valsen". Mange av de forhenværende jordeierne i Rogaland og mange av bøndene som hadde kjempet mot den hårfagre Harald i Hafrsfjord, flyktet fra Rogaland på denne tiden. Eirik Raude og faren drog fra Klepp til Island, og Eirik reiste siden videre og koloniserte deler av Grønland. Å betale landskyld (skatt av eiendom) til kongen var lite populært blant rogalandsbøndene. Det gikk ofte hardt for seg når kongens oppsynsmann kom for å kreve skatten av folk. Harald overtok den ordningen som den sørnorske kongen hadde praktisert med å dra på veitsle med sine folk. På denne måten klarte han å fø den store hirden han var nødt for å holde for at de oppsetsige vestlendingene skulle forsone seg med hans maktutøvelse. Veitslereisene hjalp ham også å bli kjent i sitt nyerobrede rike og kontrollere at hans vilje ble fulgt.

Helst bodde Harald på Avaldsneskongsgården. Derfra innsatte han sine

jarler på Orknøyene og Hebridene (Suderøyene) og sine herser langs norskekysten. Han lot høvdingene sine beholde stor makt bare de innrømmet hans overhøyhet. På Avaldsnes døde Harald i 930, og han ble hauglagt i nærheten av gården sin.

Vikingskipene brakte nordmenn ut til Europa, men også Europa tilbake til Norge i form av nye kunnskaper og ideer, nye redskaper og våpen, nye skikker og ny religion.

HVORFOR STOD SLAGET OM RIKSSAMLINGEN AKKURAT I HAFRSFJORD?

Forskerne er nokså entydige når det gjelder oppfatningen av at det var Harald som valgte Hafrsfjorden som slagsted og at det var hans flåte som ble angrepet i denne fjordtarmen nord på Jæren.

Av 150 **nausttuffer** fra vikingtid som er registrert i Norge, befinner 50 seg i Rogaland, og av disse ligger 20 omkring Hafrsfjorden. Dette indikerer at området ved Hafrsfjorden er sentrum i Norge på denne tiden - noe som svarer godt med de rike gravfunnene som er gjort på Nord-Jæren i denne perioden. Til sammen forteller disse funnene at Nord-Jæren er det tettest befolkede i vikingtiden. Herfra er også

«*Sverd i fjell*» er det offisielle navnet på Fritz Røeds monument som er plassert ved Møllebukta ved Hafrsfjorden. Det markerer slaget ved Hafrsfjord – og sanlingen av Norge til ett rike. Monumentet er 9,2 meter høyt og laget i bronse. Det fremstiller tre sverd som har forvitret etter å ha ligget lenge i jorden – og som derfor har fått trehjaltene sine ødelagt. Hjaltene er forøvrig kopier av sverd funnet på ulike steder i Norge. Det største sverdet symboliserer kongen, og de to mindre småkongene som ble beseiret, men som forble inkludert i det nye riket. Sverdene er satt i fjell for å illustrere samhold og tid for fred.

avstanden vestover for vikingtokt og velstand kortere enn fra noen annen landsdel.

Nausttufter på 28 meter på Sør-Sunde og på 19 meter på Nord-Sunde, forteller om havgående skip som måtte bemannes av mange krigere - og om høvdinge som kontrollerte større områder. Disse høvdingene sees også i sammenheng med de mange bygdeborgene i dette området (50) fra århundrene før vikingtid - borger som indikerer en politisk og forsvarsmessig fasttømret organisasjon i Rogaland allerede i denne perioden. Også når det gjelder bygdeborgene, er Nord-Jæren overrepresentert. Borgene på Risnes ved Hålandsvatnet og på Ytraberget i Sola hører til disse. Historikerne mener at bygdeborgene inngikk i et omfattende forsvarssystem.

Denne teorien om en enhetlig politisk organisasjon, forsterkes av riksarkivar Asgaut Steinnes' (fra Finnøy) påvisninger av en utskyld-skatt som kun var knyttet til gårder i Agder og Rogaland. Skatleggingen var så godt organisert at Steinnes hevder at en kongemakt stod bak, og han kaller dette kongedømmet for Det sørvestnorske riket. Kanskje strakte det seg fra Boknafjorden til Tromøya, ja, muli-

gens like nord til Ryvarden ved Haugesund, skriver Steinnes.

Steinnes påviser også et annet interessant faktum, nemlig at Rogaland i de eldste kildene bare nyttes om Nord-Rogaland og at "Jadri" (Jæren) nevnes for seg - noe som kan indikere at Harald hadde kontroll over "Rogaland" med sentrum på Avaldsnes før slaget i Hafrsfjord, siden han ifølge Hafrsfjordkvadet hadde sete på Utstein. Dette forsterker også teorien om at Hafrsfjordslaget dreiet seg om kontrollen over Det sørvestnorske riket - et rike Harald trolig også hadde ætte- og arvekrav på siden hans farmor, Åsa, (gravlagt i Osebergskipet), ifølge Snorre, var gift med Gudrød (Kjotve). Slåss altså Harald mot sin egen farfar og onkel (Olav Kvite) i Hafrsfjorden om slektsarven til storriket i Sør-Norge? At ættefeider var normalt på denne tiden, får en i alle fall bekreftet om en leser islandske ættesagaer fra 900 - tallet og framover til langt inn i middelalderen. (Snorre selv måtte jo bøte med livet som følge av en slik slektskonflikt).

Hvis det var en flåte sammensatt av båter fra Irland og Det sørvestnorske riket Harald møtte i Hafrsfjord, ville den smale fjordarmen på nordpynten av Jæren være det naturlige treffpunkt

tet om den norsk-irske flåten kom fra vest - slik de irske opptegnelsene kan tyde på.

Historikeren Yngvar Nielsen har påpekt hvor strategisk gunstig Hafrsfjorden var som kamplass i forhold til fluktmulighetene. Ifølge kvadet rømte austmennene til fots via Ytra-berget og sørover Jæren der trøstedrikken, mjød, ventet dem. Langskipene var sammenbundet under slaget og kunne ikke frigjøres da nederlaget nærmet seg. Men Nielsen mener det ville vært mulig å rømme Hafrsfjord også med skip. Vi vet, f.eks. fra vikingenes ferder til Miklagard (Istanbul), at det var vanlig å trekke skipene over land forbi stryk og mellom elvene. Nielsen påpeker at det var mulig å trekke båter over land fra Hafrsfjord både over det lave eidet ved Sømme-gården eller også via Madlaforen opp i Stokkavatnet og derfra videre til Hålandsvatnet før farkostene ble slept ut i sjøen ved Vistevika eller Kvernevik.

Kartet fra ca 1900 viser at Nielsen trolig hadde rett i dette - og at denne muligheten kan ha spilt inn når strategen Harald skulle velge seg kamplass.

HAFRSFJORD-NAVNET

At en spire til rikssamling ble lagt i Hafrsfjord en gang omkring 900 er klart, og derfor er det også rett at fjorden står sentralt i Norges historie.

Men hva i all verden betyr så dette merkelige navnet som har overlevd århundrene med den tungvinte "r-en" i behold? Som det meste her i livet, kan også navnet Hafrsfjord forklares. Navnet skyldes våre forfedres overtro. På gammelnorsk betyr "Hafr" bukk. "Hafr'en" er et flatt skjær som ligger like ved Hafrsfjordbroen. Dyre- og fuglenavn ble i gamle dager ofte gitt til skjær som stakk over vannflaten ved fjære sjø. Å miste et skip har alltid vært en tragedie. At det var slik også for våre forfedre, forstår vi når vi tenker på de redskapene de hadde til rådighet når de skulle bygge sine skip. Våre forfedre hadde langt mer "levende" omgivelser enn det vi har med all vår viten. For dem kunne gode og vonde makter ta tilhold i alle deler av naturen - også i et skjær. I mørke kvelder og netter kunne disse makterne lokke en styrmann til å føre sitt skip opp på en grunne til død og fordervelse. For ikke å vekke opp slike vonde krefter, lot menneskene være å kalle dem ved sitt rette navn. I stedet for å snakke om båer og skjær, "lurte" men-

neskene vondemaktene ved å gi disse grunnene dyre- og fuglenavn. Vondemakten utenfor Hafrsfjordbroen skjønnte neppe at det var han menneskene snakket om når de minnet hverandre om den farlige "bukken".

"Bukken" hadde neppe regnet med at den skulle gi navn til samlingsstedet for det norske riket! Neppe mange madlabuer vet at de, takket være forfedrenes overtro og frykt for vondemaktene i tilværelsen, bor ved "Bukkefjorden".

På Kristianslyst er det et skjær som bærer navnet Krågå. Der er altså et fuglenavn brukt som kamuflasje mot vondskapen.

NYE TANKER OM

SLAGET I HAFRSFJORD

10-11. juni 1993 ble det avholdt et historisk seminar på Karmøy der temaet var Rikssamlingen og Harald Hårfagre. Flere av bidragsyterne ved seminaret stilte seg der kritiske til den tradisjonelle oppfatningen av hvem Harald Hårfagre var og av hvordan rikssamlingen foregikk. Et av spørsmålene som ble stilt var om Snorre hadde politiske motiver for å knytte forbindelseslinjer mellom Harald Hårfagre og Ynglingeætten i Vestfold. Historikeren Birger Lindanger skriver bl.a. at det er

større sannsynlighet for at Harald var fra Karmøy eller Kvinnherad (Hardanger) enn fra Vestfold, og at ingen eldre kilder oppgir Halvdan Svarte som Haralds far. Mye tyder på at Harald var en vestlandskonge og at slaget i Hafrsfjord var en kamp mellom småriker på Vestlandet. Den islandske historieskriveren Sæmund Frode, som skrev på 1200-tallet, knytter Harald til Vestlandet og Sogn der morfaren, Harald Gullskjegg, var konge. At Harald Hårfagres sønner Eirik Blodøks og Håkon den Gode først og fremst hadde sin makt på Vestlandet, ble også nyttet som et indisium på at Harald hadde sitt utspring på Vestlandet. Det ble pekt på at også andre skalder knytter Harald til området mellom Boknafjorden og Hardanger.

Nyere forskning og nytolkning av eldre arkeologisk materiale peker mot et tettere samkvem mellom Sør-Norge og landene omkring Nordsjøen i århundrene før vikingtid enn det som tidligere har vært antatt. Det er sannsynlig at tanker om livssyn (kristendom) og politikk (rikssamling) har vært et resultat av dette samkvemmet og at misjonsvirksomhet kan ha blitt nyttet for å bryte ned lokale herskeres politiske og religiøse makt.

De rike funnene som er gjort på Midt-Jæren, i bygdene omkring Hafrsfjorden og på Karmøy i århundrene før vikingtid, tyder på at disse områdene har stått helt sentralt når det gjelder kontakten vestover. Men spred-

ningen på funnene peker mot at makten foreløpig ikke har vært sentralisert, men har ligget hos flere aristokratiske og konkurrerende slekter som trolig har inngått allianser.

De store nausttuftene som er funnet ved Hafrsfjorden, bl.a. på Nord- og Sør-Sunde, er f.eks. tolket som uttrykk for samarbeid om havgående skip mellom flere ressursrike familier. Samarbeid om forsvarsanleggene, bygdeborgene, sees i det samme lys. Det er i hvert fall påfallende sammenheng mellom plasseringen av bygdeborgene og de rikeste gravfunnene - og de tettest befolkede områdene - på Sør- og Vestlandet. Bare omkring Hafrsfjorden er det funnet ca. 20 store nausttufter fra vikingtid for skip som til sammen måtte ha en bemanning på 500 mann om de skulle opereres samtidig.

Vi vet at flere tidlige angrepsmål for vikingene var klostre og kirker. Bjørn Myhre ved Arkeologisk Museum i Stavanger stiller spørsmål om dette var lokale høvdingers organiserte hevnaksjoner for å få stanset misjonsvirksomhet som truet deres maktposisjoner - i tillegg til at vikingene selvsagt raskt oppdaget at store materielle verdier var samlet i gudshusene.

Framveksten av kongedømmer i Frankrike, Tyskland, England og Dan-

Naust-tuft på Nord-Sunde.

Naustet har vært bygd for en båt på størrelse med en færing (Kjøbenhavnerbukta).

mark skapte behov for større og sikrere vareleveranser - også fra Norge. Dette faktum har stimulert en rikssamling under Harald som forøvrig ikke fratok bøndene eiendomsretten til jorda slik det er blitt hevdet, men skattla dem, det gjorde han.

Mens Snorre hevder at Harald slåss mot horder, ryger, egder og teler i Hafrsfjord, snakker skaldene som skrev samtidig med Harald, bare om austmennene. Austmennene, mener Birger Lindanger, er egdene med høvdingsete på Husebø på Lista - og jær-bøndene under høvdingene Kjøtve (Tjukken) og Haklang (Langhake), som også Snorre nevner som Haralds motstandere i Hafrsfjord en gang mellom 880 og 900. Lindanger regner med at sola-, madla- og sundebuene forsvarte sine områder sammen med folk fra Midt-Jæren og at det var Harald som angrep i Hafrsfjorden - sannsynligvis ved Sømsøyene nord for Ytraberget som den gangen har vært en holme. At de som flyktet fra slaget drog sørover og fikk mjød der de kom, slik skalden hevder, tyder også på at jærbuene var Haralds motstandere i Hafrsfjord.

Etter slaget i Hafrsfjord hadde Harald sikret seg kontroll over Jæren og øyene i Boknafjorden - de beste

jordbruksområdene på Vestlandet - viktige element i strategien til den som skulle fø en hær med soldater og som hadde ambisjoner om å hente ressurs-er til sitt kongedømme i Irland og England.

Da Harald hadde sikret seg kontroll over den tettest befolkede landsdelen, innsatte han lojale høvdinge bl.a. på storgårdene Sola, Randaberg og Obrestad for å kontrollere sitt nyerobrede område. Det området Harald kontrollerte var, stort sett, det samme som Erling Skjalgsson rådde over 100 år seinere. Men den rikssamlingsprosessen som startet 300 år før Harald Hårfagre, ble ikke avsluttet før 300 år etter hans død, hevder Birger Lindanger.

Forskeren Per Hernes mener at ting kan tyde på at Harald Hårfagre som Vestlandskonge, bl.a. med kongsgård på Avaldsnes og Utstein, var sterkt påvirket av kristendommen, noe som bl.a. viser seg ved at han var imot seiding (hedensk gudsyndelse), og ved at han sender sønnen Håkon til fostering hos den fromme, kristne, engelske kongen Ethelstan (Adelstein). Hernes skriver at Sørvestlandet hadde mottatt kristne impulser fra den felles-europeiske kultur gjennom ca 150 år da Harald ble født, og at det i hans be-

strebelse mot et rikskongedømme også lå ambisjoner om en kulturell og religiøs tilpasning til Europa.

Kilde:

Historisk Seminar.

Rikssamlingen og Harald Hårfagre.

Karmøy kommune 1993

Tegning av Henry Imsland fra «Folk e løgne»

At ungene som vokser opp på Madla og ved Hafrsfjorden får et nært forhold til Harald Hårfagre, forteller følgende historie. I en kristendomsstime ved Hafrsfjord skole spurte læreren etter navnet på det første mennesket.

“Harald Hårfagre”, svarte Peder.

“Nei”, sa læreren, “det va nok feil. Han hette Adam”.

“Ja, når me tar med udlendingane, så”, mumlet Peder.

LITT OM FOLKETALLET I MADLA

(Omfatter Madla, Revheim og Sunde)

Siden den første folketellingen i Norge først ble foretatt i 1801, er det vanskelig å si noe sikkert om folketallet på Madla i gamle dager, men noe kan vi slutte oss til ut fra gamle skattelister og manntall.

I 1521 måtte gårdbrukerne betale tiendes katt, og de ble derfor registrert av myndighetene i et manntall. De skattelister som ble utarbeidet da, viser at det bodde tre brukere på Madla, to på Revheim og fire på Sunde i 1521. Hvis vi antar at hver bruker bodde i en familie med gjennomsnittlig seks personer (ektefelle, besteforeldre, barn), får vi et innbyggertall på 54 personer. Dette peker mot at innbyggertallet i Madla har ligget på ca 50 etter Svartedauen i 1349/1350 og kanskje lå på ca 75 før pesten miniserte befolkningen.

I 1668 var det fem brukere på Nord-Sunde, seks på Sør-Sunde og fire på Revheim. Madla var på denne tiden ladegård for Kongsgården i Stavanger, og lensherren drev gården ved hjelp av leilendinger som ikke er ført opp i skattelister. Vi vet derfor ikke hvor mange som bodde på Madla på denne

tiden, men vi stipulerer tallet til 25 og får da et innbyggertall i hele Madla på ca 100.

Hundre år seinere, i 1758, er vi på sikrere grunn. Da var innbyggertallet i Madla 112. I 1801 var det 183, og så skjer det en voldsom utvikling fram til 1875, da innbyggertallet er kommet opp i 694. Dette skyldes at gårdene ble kraftig oppdelt i flere bruk i 1840- og -50-årene. Da ble det startet nydyrking på østsiden av Foren (Sandal og Madlamark) der det ikke fantes dyrket mark før 1850.

Mange ryfylkinger "utvandret" til

Madla-bygdene i siste del av 1800- og første del av 1900-tallet. Fra 1930-tallet begynte byfolk som hadde sin arbeidsplass i Stavanger, å bosette seg på Madla. På Madlagården ble sju bruksnummer i 1850 til 1000 på 1960-tallet.

På 1900-tallet har innbyggertallet utviklet seg kraftig og i takt med oppdeling av bruk og økende boligbygging. I 1930 er innbyggertallet 1091, i 1944 1713 og i 1957 er det kommet opp i 3748.

Dette avisutklippet fra "Stavanger Aftenblad" fra 8. februar 1951 forteller noe om denne utviklingen.

Invasjon av Stavanger-folk i Madla

Jårene etter krigen er det bygd om lag 100 nye bolighus i Madla kommune. Det har bevirket at deler av kommunen, f. eks. Madlamarken, opptrer i helt ny skikkelse. Her er blitt villastrøk med gater og husrekker. Størsteparten av nybyggene er 1½ etasjes hus. I øyeblikket er det 70 personer til som søker om byggetillatelse i Madla. Sammenlagt er det solgt noe slik som et par hundre tomter i etterkrigsårene.

Ved folketellingen i 1946 vi-

8.2. 51.

— Hva kommer det av at så mange søker til Madla? spør Aftenbladet ordfører Johs. Rege i Madla.

— For det første at kommunen har tomter og folk som vil selge. I Madlamarken har tomteomssettingen vært særlig stor. Der er det arealer som er mindre bra skikket til jordbruk, men egner seg utmerket til hustomter.

En annen årsak er selvsagt at Madla ligger så nær byen, for svært mange av innflytterne bor bare hos oss og arbeider i byen.

Som den tredje grunnen vil jeg nevne at byggebestemmelsene ikke er så strenge i Madla som i Stavanger. Vi nekter ingen å byg-

200 tomter omsatt,
100 boliger satt opp
i etterkrigsårene -
70 til søker om
å få byggetillatelse.
Folketallet opp med
600 i løpet av 4 år

— Jeg kan ikke være imot en utvikling som er naturlig, og selvsagt er det godt å vite at vi kan hjelpe mennesker som er i nød. Til nå kan jeg ikke si annet enn

Men så kommer selve eksplosjonen i innbyggertallet med den boligutbyggingen som følger etter kommunesammenslåingen med Stavanger i 1965, slik at innbyggertallet i 1995 var

kommet opp i 18738 - fordelt med 10182 i Madla/Revheim og 8556 i Sunde/Kvernevik.

MADLA - GEISTLIG OG VERDSLIG TILHØRIGHET

1100-tallet: Gårdene Madla, Revheim, Sør- og Nord Sunde utgjorde Madla kirkesogn.

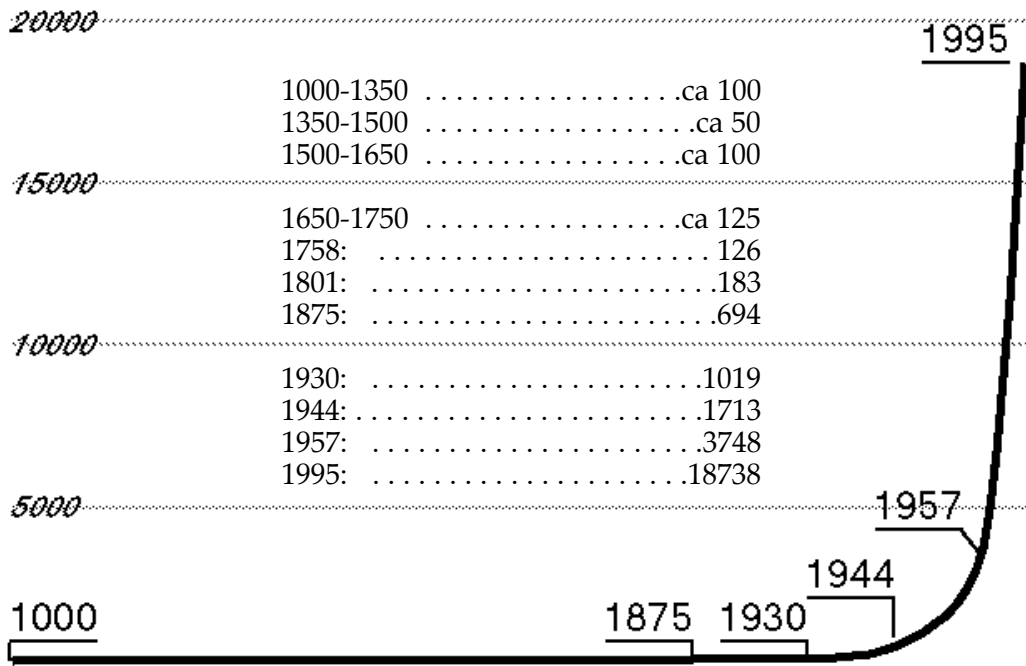
1837: Madla sogn ble en del av Håland (Sola) herred.

1930: Madla ble egen kommune. Grensene fulgte de gamle sognegrensene.

1965: Madla ble innlemmet i Stavanger kommune sammen med største delen av Hetland kommune.

1979: Madla kirkesogn ble delt i to. Det nye sognet ble kalt Hafrsfjord sogn med **Revheim kirke** som hovedkirke. Sognet omfatter gårdene Revheim, Sør- og Nord-Sunde. **Sunde** fikk egen **kirke** i 1984.

OVERSIKT OVER UTVIKLINGEN AV INNBYGGERTALLET I MADLA/ REVHEIM/ SUNDE

KIRKEHISTORIE MADLA/ REVHEIM/ SUNDE TIDLIGE KRISTNE IMPULSER

Så lenge menneskene har bodd i bydelen vår, har de hatt sine spesielle steder for ofring og tilbedelse. De eldste synlige tegnene på dette, er helleristningene og offergropene. Trolig har den enkelte gården hatt sitt særlige kultsted ved en gravhaug eller ved et mindre helleristningsfelt, slik vi finner det på den vesle bergveggen ved Kjøbenhavnerbukta på Nord-Sunde.

Ved de store solvervsfestene i desember og juni har nok menneskene fra et større område satt hverandre

Fluberget – og noen av helleristningene der.

stevne ved de store, felles kultstedene ved **Fluberget** og **Aubeberget**. Der ledet trolig høvdingene offerhandlingene og knyttet forbindelsen mellom menneskene og maktene som styrte over liv og lagnad - samtidig befestet høvdingen sin lederposisjon over folk i sitt område. Før flyets tidsalder var alltid sjøveien snarveien ut i verden fra Rogaland. Gjennom sjøveien kom nye varer, kunnskaper, ideer, skikker og ny religion.

Ætten stod sentralt i den gamle, norrøne gudetroen. Fedrene og naturens krefter ble dyrket. Gravskikkene forteller hvilke forestillinger nordmenn hadde om livet etter døden gjennom ulike tidsavsnitt. Gudene krevde offer for å la seg blidgjøre - ofte ølfylte og blodige offer - offer menneskene måtte gi for å holde sin egen frykt i sjakk. Den norrøne gudetroen var full av ild (St. Hans-bålet er en skikk som stammer fra hedensk tid), mysterier og tabu (uskrevne lover for hva menneskene måtte la være for ikke å irritere gudene og vekke deres vrede).

I 1995 markerte vi 1000 årsjubileet for kristendommen i Norge med bakgrunn i at Olav Trygvasson bygde steinkirken på Moster i Sunnhordland da han kom til landet i 995.

Mye tyder på at vi var seint ute med

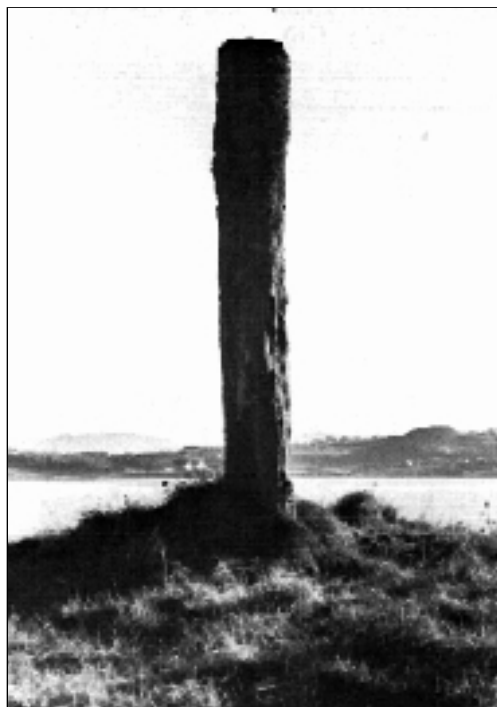
denne feiringen - i alle fall for Vestlandets vedkommende der kristendommen, på dette tidspunktet, hadde fått solid innpass både blant storfolk og allmue. Men på 900-tallet befant folk seg fortsatt i en overgangsfase mellom hedendom og kristendom, og det ene årstallet kan være like godt som det andre.

Omkring år 1000 hadde Vestlandet mottatt kristne impulser fra England/Irland i 400 år. Det var romerne som kristnet England da de utvidet sitt imperium helt nord til grensen mot Skottland, og beholdt området fra ca 50 f.Kr. til ca 400 e.Kr. Sannsynligvis skyldes det påvirkning fra romerne at nordmennene, i denne perioden, ofte lot være å brenne likene, men gjerne gravla dem på flatmark uten gravhauger. (Ifølge kristen tankegang skulle den døde gravlegges ubrent, under flatmark og uten gravgods.)

En rekke romerske funn av f.eks. bronsekjeler, glass-skåler og gullsmykker i Rogaland, tyder på handelsforbindelser mellom rygerne og romerne. Et sverd funnet i en rikt utstyrt mannsgrav på Avaldsnes tyder på at en karmøybu har gjort tjeneste i den romerske legionshæren i århundrene etter Kristus - gjerne i England.

Historikeren Haakon Shetelig mener at denne tidlige Nordsjøhandelen mellom romerne og handelsmenn fra Vestlandet kan ha påvirket norsk kulturliv allerede fra omkring 100 e.Kr. - og fra 400 tallet tyder gravfunn fra Øst-England, bl.a. av gjenstander med norrøn ornamentering, på at nordmenn drev handel også her med sine rodde, havgående skip.

Gravfunn på Sørvestlandet fra 600-

tallet av bl.a. frankiske våpen, tyder på at handelsferdene på denne tiden også omfattet Nord Frankrike.

Det er fra folkevandringstiden (3-400) at rogalendingene begynner å reise bautasteiner over sine døde - og etter hvert også risser runeinskripsjoner på steinene. Inskripsjonene har ikke noe kristent innhold, men skikken med å reise steiner for å minnes den døde var kristen-romersk - og hyppigheten av disse steinene i Norge er størst i Rogaland.

I "vårt" område finner vi en slik stein på Jåsund-siden av Hafsfjordbroen (der det selges reker og krabbe), og en større ved Øgardsveien (100 meter etter at en har tatt av fra Krossbergveien). (I første del av 1900-tallet ble denne steinen fraktet ned i en grunnmur ved dagens Olavshagen, men siden er den ført tilbake der den hører hjemme). I det samme området, Pigelsheiå (egentlig: Pigghedleheiå), stod det på 1800-tallet en hel ring av piggheller (bautasteiner).

Noen mener at bautasteinen på Jåsund er reist som minnestein for **Erling Skjalgsson**, for å markere stedet der liket hans ble tatt på land etter at

Minnesteinen på Jåsund

han ble drept av tremenningen, Aslak Fitjarskalle, ved Bokn, julen 1028, mens andre mener at steinen er av eldre dato og er reist over graven til et menneske med status i samfunnet.

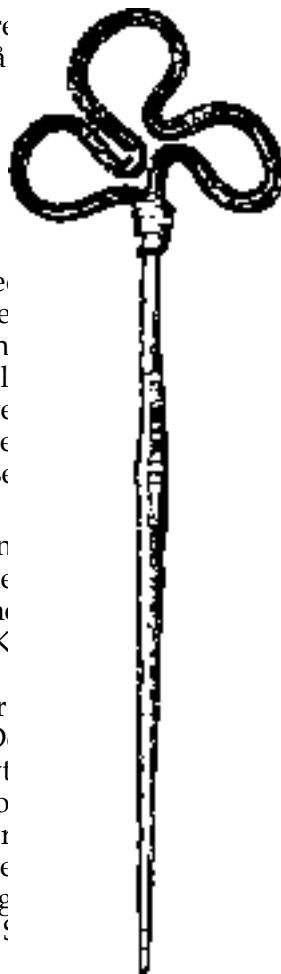
I Eddadiktningen, som ble skapt i århundrene før vikingtid, mener mange å finne igjen kristen påvirkning f.eks. i Håvamål der Odin, som fant runene, henger på et vindblåst tre, såret av et spyd; og i Voluspå der Heimdal blåser i et horn før verdens ende, og der Ragnarok-forestillingene synes å ha sitt utgangspunkt i Bibelens Apokalypse med skildringer av stjerner som faller, solen som blir mørk og en verden som står i brann.

I en artikkel i Arkeologisk Museums tidsskrift "Frå hauk og heidni" (nr. 1 1994) skriver Per Hernes at de store skipsgravene på Grønhaug og Storhaug på Karmøy fra 700-tallet inneholdt talglys. Brennende talglys var blitt etterlatt i graven etter at den var lukket, mener han. Å brenne levende lys regnes som en klar, kristen påvirkning.

Fra perioden 600-900 er det funnet en rekke gravgjenstander av f.eks. smykker i Rogaland som er utformet som kristne symboler eller er blitt utstyrt med ornamenter formet som kristne symboler.

I en rundhaug fra yngre jernalder på bruk 24 på Revheim (100 m øst for kirken), fant Villem Ådneson Revheim rester av en vakker smykenål i bronse - utformet som et kors - blant andre gjenstander den døde hadde fått med gravhaugen (perle, bryne spyd, skjold, jerngryte) da han net ut graven fra begynnelsen av 900-tallet i 1899. Det var bare igjen etter smykenålen, men betydningen av sølvnålen her viser seg i hvert fall hvordan den så ut.

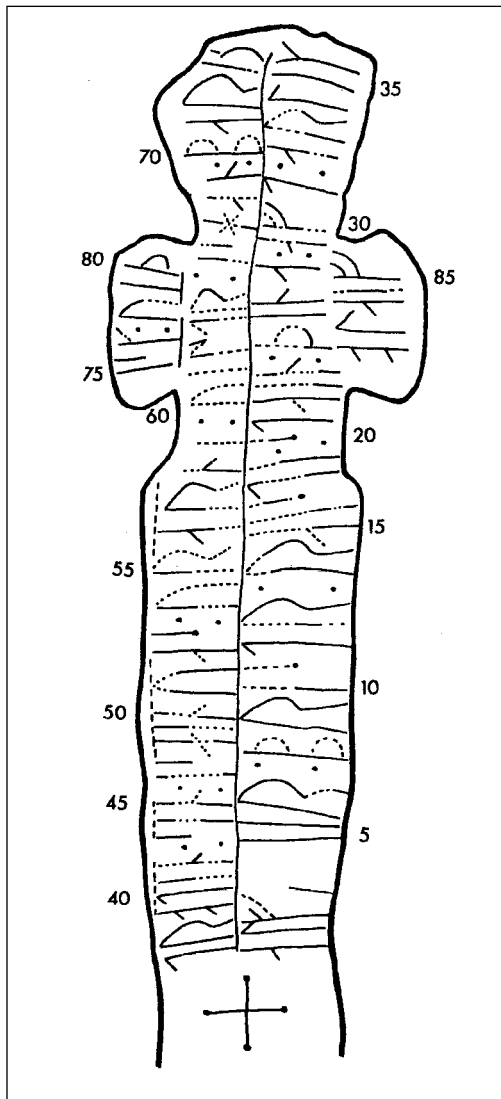
Det var merkelig nok vikin som brakte oss den fredsæle Krist. Vikingtiden endte annen enn en skulle ha trodd. Kristhetens og fredens religion fikk fotfeste i landsdelen vår en voldsom og urolig tid. Den religionen bidro til å knytte oss nærmere et fredeligere Europa som var falt mer til rikt at folkevandringens veldige neskebølger var begynt å legge seg og ebbe ut. Skjønt fredelig. Slik forteller om at flere av de kongene (Olav Trygvasson og Olav Haraldsson, den hellige) ikke alltid fram med lempe når de ville innføre

nye troen. Innføringen av den nye religionen var forresten ofte et godt påskudd for kongene til å undertrykke de gamle makthaverne. Det å være offerprest og religiøs leder var jo en del av grunnlaget som ga høvdingenes makt hvilte på den ensikten helliget midlene for å vinne folk til seg. Det å omvende folk til den nye tro, ble unnskyldning for at lokalhøvdingene noe av makten de hadde hatt.

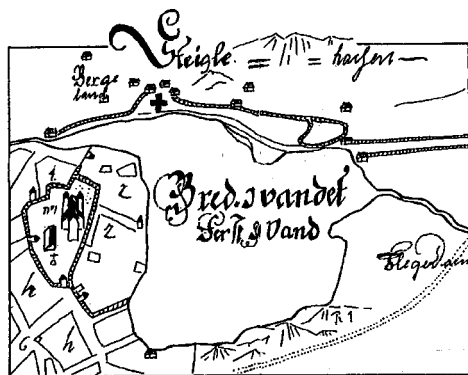
Det som var likevel ikke gjort i en ending å omvende steile, tradisjonsbundne rogalenr. Den norrøne tro og livsstil på den ene side om side med den nye tro og livsstilen i et par hundre år etter dette kalles synkretisme eller religionsblanding).

Den nye religionen trengte tid på å bli etablert og akseptert. Det er bevist om at den nye livsstilen og det nye synet på menneskevar bedre enn det gamle. Det er bevist om dette, kan vi si at den nye religionen fikk overtaket på den gamle religionen i fylket vårt.

STEINKORS

Langs kysten av Vestlandet opp til Trøndelag og i Numedal er det til sammen funnet 60 steinkors som sannsynligvis er reist i perioden 900-1050. Det mest kjente steinkorset i Rogaland er minnekorset over **Erling Skjalgsson** som ble reist av Alfgeir prest på østsiden av Breiavatnet ett år eller to etter

ALFGEIR PREST REISTE DENNE STEINEN ETTER ERLING SIN HERRE SOM ENSOM BLE SVEKET UT AV AREN DA HAN SLOSS MED OLAV (Tolkning ved Aslak Liestøl)

Erlings død i 1028. (Korset står nå like innenfor inngangsdøren på Stavanger Museum). Andre steinkors ble reist f.eks på Njærheim i Hå, på Tangerhaug i Klepp, på Sørbø i Rennesøy, på Kvitsoy, på Lura, på Helgevold i Sandeid, på Goa i Randaberg og på Gard ved Haugesund.

Men også i vår bydel har det stått et steinkors der våre forfedre trolig feiret sine gudstjenester i det fri før de reiste sine første kirkebygg i stein eller tre. **Krossberg**-navnet forteller hvor korset stod – på en høyde ikke langt fra Hålandsvatnet på Sør-Sunde. Noen har ødelagt og fjernet korset, men muntlig tradisjon om korset levde videre.

Pastor Lütke som bodde i Stavanger på slutten av 1800-tallet, var en kunnskapsrik mann med stor interesse bl.a. for kirkehistorie. Han hadde hørt historien om steinkorset på Sør-Sunde der folk hadde bøyd kne for Kvitte Krist i takk og bønn. I 1880 fortalte Lütke denne historien videre til en vi-

ALFKAIR BRISTR RAISTI STAIN PINA AFT
 ARLIK TROTIN SIN IS AIN UAS UR ARNI
 UILTR IS HAN BARIPISK UIP OLAF

tebegjærlig 12 år gammel gutt som het Ole Isaksen - som aldri glemte det presten hadde fortalt.

I 1920, da maskinmester Isaksen var 52 år, fikk han med seg lokalhistorikeren Anders Bærheim for å lete etter korset. Først snakket de med eldre folk på Sør-Sunde som kunne fortelle om et lite steinhus som hadde stått ved korset - et lite kapell mente de gamle. Isaksen og Bærheim fant imidlertid ikke spor hverken av steinkors eller -hus på selve Krossberget. Med stor tålmodighet og mye møye undersøkte de to vennene tomme for tomme ved Krossberget. Helt nede i strandkanten ved Hålandsvatnet, 100 m fra Krossberget, oppdaget de imidlertid en mistenkelig stein som stakk opp av vannkanten. Steinen ble trukket på land. Ingen tvil! De hadde funnet deler av selve korset, men stammen var borte.

Isaksen og Bærheim varslet direktør Petersen ved Stavanger Museum om funnet, og siden ble korsrestene plassert i kjelleren på museet. Steinkorsforskeren Fridtjov Birkeli har målt korset og funnet ut at det opprinnelig må ha vært to meter høyt.

22. juni 1935 ble Ole Isaksen intervjuet av avisen "Stavangeren" om funnet av korset. Han mente da at korset

burde gjenreises på Krossberg - noe ordføreren i Madla, Rasmus Gabrielsen Malde, sa seg enig i. Er det ikke på tide å realisere dette nå - enten ved at originalen gjenreises - eller en kopi av denne - på det sted der fordums sunde-, revheims og madlabuer feiret sine første gudstjenester?

Utformingen av disse steinkorsene som ble reist (ca. år 1000) rundt omkring på Vestlandet og i Rogaland, forteller noe interessant. Mens alle de andre landene langs kysten av Nord-Europa (Sverige, Danmark, Tyskland, Nederland, Belgia og Frankrike) får rettvinklede, romerske steinkors, får Vestlandet delvis keltiske kors (kopier av kors laget i Irland og på øya Man i Irskesjøen) som på Njærheim i Klepp,

*Tre steinkors som opprinnelig stod øst for den gamle kirken på Tjora.
Tegning: Bernhard Hanson, 1852*

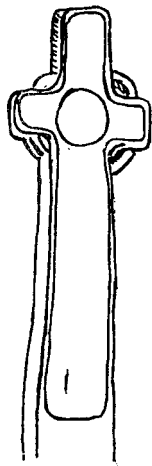
(dette korset ligger i flere biter på Stavanger Museum) og delvis angelsaksiske kors (kopier av kors laget i England) som korset på Gard ved Haugesund.

Ved Breiavatnet i Stavanger ble, som nevnt, reist et kors av presten Alfgeir til minne om hersen på Nord-Jæren: Erling Skjalgsson, etter at han ble drept av kong Olav Haraldsons mann ved Bokn i 1028.

Dette korset og tre kors fra Tjora i Sola, likner svært på kors som er laget i Whitby ved byen York i nord-øst England, en by der vikingene gjorde

seg sterkt gjeldende. Disse korsene har likevel fått en egen utforming i Rogaland og er ikke fullstendige kopier av forbildene i England.

Alt tyder derfor på at Rogaland er blitt kristnet fra Irland, Man, England og Skottland. Påvirkningen har skjedd dels ved at rogalendinger har oppholdt seg i kristne områder i vest for kortere eller lengre tid og så tatt de nye tankene og skikkene med seg hjem, dels ved at misjonærer (prester og munk) har kommet over havet i den hensikt å omvende nordmennene til den nye læren. Treller, røvet fra vest, har nok også bidratt til å gi kristendommen fotfeste i fylket vårt.

Et keltisk kors er funnet på Njærheim i Klepp. Forbildene til disse korsene ble funnet i Irland og på Man.

Kors fra England har vært forbilder for de korsene som er avbildet på side 39. Slike kors kalles derfor for angelsaksiske.

HÅKON DEN GODE

Den fredsæle kongen, Håkon den gode, ble fostret hos kong Adalstein i England fra han var 10 til han ble 20 år - som en del av en utenrikspolitisk avtale mellom faren, Harald Hårfagre, og den engelske kongen.

Før Håkon overtok kongedømmet etter faren (935 - 962), fikk han en rik kristen og kulturell påvirkning ved det engelske hoffet i Winchester og Glastonbury. Alt tyder på at Håkon ble påvirket til ikke å bruke vold ved framtidig misjonering i sitt hjemland - og at de misjonsprestene han tok med seg til Norge var av samme oppfatning.

Fridtjov Birkeli mener at Håkon er underkjent som misjonskonge - og at hans betydning må sidestilles Olav Trygvassons og Olav Haraldssons når det gjelder kristningen av landet. Trolig var det Håkon som bygde de første kristne gudshusene i Norge - og som skaffet engelske prester og biskop til landet.

På dette tidspunktet hadde den angelsaksiske kirken allerede 200 års tradisjon for å sende prester og biskoper til nye misjonsmarker. De engelske misjonærene snakket et språk som ikke var meget forskjellig fra det, som på denne tiden, ble nyttet i Norge.

Liturgien ble likevel sunget eller lest på latin og var uforståelig for folk flest.

Håkon møtte liten motstand for sitt kristningsverk på Vestlandet, der runesteinen på Kuløy forteller at "kristintum"-en ble antatt av folket på 960-tallet. Trønderne på Frostatinget derimot, var ikke klar til å si farvel til sine norrøne guder, og de protesterte på kongens kristningsforsøk - og lyktes med det, for ingen kilde forteller noe om at Håkon noen gang brukte vold og sverd for å fremme sin sak. Dette hadde altså trolig sin bakgrunn i den grundige, kristne opplæringen han fikk ved Adalsteins hoff - i motsetning til sine etterfølgere, Olav Trygvasson og Olav Haraldsson. Disse hadde en røffere bakgrunn som vikinger før de mottok en rask dåps- og konfirmasjonsopplæring i England og Frankrike.

Dette betyr ikke at Håkon fraholdt seg fra å bruke sverdet både mot brødrene i kampen om tronen og for å plyndre til seg mer rikdom f.eks. langs Götakysten, men for å kristne landet, brukte han det ikke.

Birkeli påviser i sin interessante bok "Tolv vintrer hadde kristendommen vært i Norge" at Håkon den gode fikk vestlendingene til å godta at det krist-

ne synet på menneskeverdet skulle få nedslag også i Gulatingsloven, f.eks i forbindelse med frigivelse av trelles, kristning av blottfestene (midtvintersblotet juletider) og når det gjaldt fastsettelse av søndagen som hvile- og helligdag - og fredagen som fastedag.

OLAVTRYGVASSON OG OLAV HARALDSSON

Olav Trygvasson hadde misjonsbiskopen Jon Sigurd med seg til Norge etter at vikingkongen hadde latt seg døpe i England. Trolig var også Alfgeir prest i hans følge, presten som reiste steinkorset til minne om Erling Skjalgsson som var gift med kong Olavs søster. Olav Trygvasson gikk i land på Moster da han kom tilbake til Norge, og der lot han reise en steinkirke i 995 - det eldste bevarte kirkebygg i landet.

Olav Trygvasson var bare konge i fem år (995-1000). Etter at danskekongen og Ladejarlene hadde regjert noen år, krevde **Olav Haraldsson** den norske kronen etter at han først var blitt døpt i Rouen i Normandie og hadde fått kristendomsundervisning der og i England. Olav søkte også å innføre kristenretten og kristendommen i Norge da han ble konge; på Østlandet med alle midler, men han fikk større betydning som misjons-

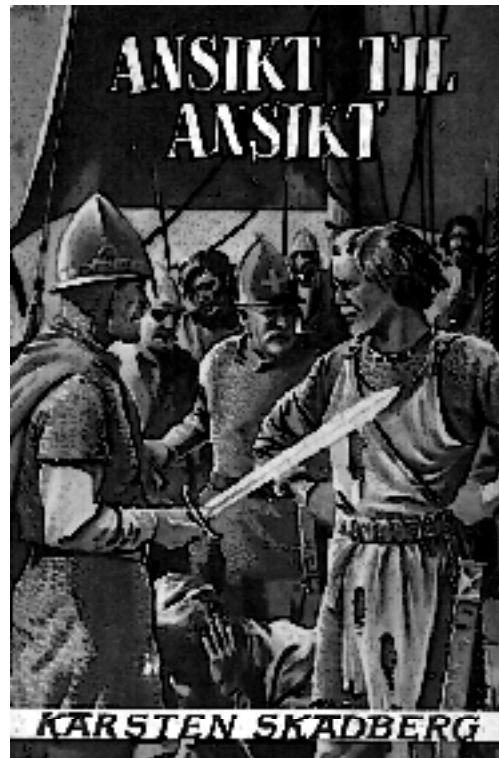
konge etter sin død enn mens han levde. Fire misjonsbiskoper fulgte kongen fra England: Sigfrid, Grimkjell, Rodulf og Bernard - av disse var Grimkjell den fremste. Han var forøvrig nevø av Olav Trygvassons biskop Jon-Sigurd, og var godt kjent med norske forhold.

På et møte med vestlandske bønder på Moster i 1024, fikk Grimkjell lagt grunnlaget for organiseringen av den norske folkekirken.

Sentraene ble trolig Selja (Vestlandet), Nidaros (Trøndelag og Nord-Norge) og Oslo (Østlandet).

Olav kom i sterkt motsetningsforhold til norske høvdingar etter drapet på Erling Skjalgsson i 1028. Kongen måtte da flykte til Gardarrike, men vendte tilbake sommeren 1030 for å kreve kongemakten igjen. Han ble da drept i slaget på Stiklestad.

Etter at det skjedde under ved kongens lik og det ble påvist at hår, skjegg og negler hadde vokst på den døde kongen, erklærte Grimkjell ham for å være helgen. Den hellige kongen bidrog mer enn noe annet til å samle Norge religiøst og politisk - og først etter denne tid snakker historikerne om ett land og ett folk, klart avgrenset fra andre land og folk.

Kong Olav og Erling Skjalgsson framstilt på et bokomslag fra 1953

KIRKEN PÅ MADLA

Et rikt gravfunn fra folkevandringstiden (500-tallet) på Madla, forteller om velstand der allerede på denne tiden. Funnet ble gjort like ved Hafrsfjord skole og bestod av sju gullringer, fem gullperler og tretten gullsmykker. På Madlagården har det bodd storfolk og adelsfolk også i den perioden av vår historie da vi har skriftlige kilder. I middelalderen bodde det f.eks. en lavadelsmann i skråningen ned mot Hafrsfjord, der jorda var selvdrrenert og passet for det jordbruket som ble drevet før 1800-tallet.

Hele det gamle Madla ble liggende i sentrum for vikingferdene mot vest.

Slik omtrent så den gamle Madla-kirken ut

Flere nausttuffer både på Nord- og Sør-Sunde forteller om havgående langskip fra denne perioden - og om høvdingemakt og fast organisasjon av samfunnet. Fra vest kom folk hjem med gods og gull, men også med nye tanker og impulser. Mange av trelle som ble tvunget hit, tilba en ny gud hvis korssymbol folk i området lenge hadde kjent til.

Trolig ble den vesle kirken på Madla reist på slutten av 1100 tallet. Første gang den nevnes i skriftlige kilder er i 1298. Kirken var bygget i tre "under to tak og uten tårn". Den var bare ca. 50 kvadratmeter stor, men da innbyggertallet i Madla bare var ca 150 på denne tiden, var det stort nok.

Grunnen til at Madlakirken nevnes i 1298, er at det på denne tiden var strid mellom biskopen og kannikene (prestene som gjorde tjeneste ved Domkirken) i Stavanger.

Det var biskopen i Stavanger som eide Madlagården på denne tiden, og biskopen var Arne, han som har fått æren av å ha bygget Domkirkens vakre, gotiske kor etter bybrannen i 1272. Arne hadde utnevnt presten Tord som sin sokneprest i Madlakirken.

Det var derfor ikke rart at Tord støttet sin biskop i striden mot kannikene. Striden skyldtes at biskop Arne tok tilbake bispetidenden fra Finnøy, som hans forgjenger, Torgils, hadde forært kannikene. Arne mente at Torgils ikke hadde noen rett til å forvalte kirkens gods som om det skulle være hans private eiendom.

Kannikene mente derimot at de var i sin fulle rett til å beholde inntekten fra Finnøy. Dermed var sjauen i gang, en sjau som varte ut Arnes levetid og som fremkalte vrangsidene hos kirkens menn mens alt folket stod "ring-side" og heiet på sine favoritter. Bøndene vest for byen heiet på biskopen som stort sett var deres jorddrott - og en ganske populær sådan, mens adelsfolk, høygeistlige og kongehuset holdt med kannikene.

I stridens hete la biskop Arne beslag på noe av kannikenes ved som kannikene hadde vært så dumme å losse på Bispebryggen ved Vågen. "Det er min brygge", sa biskopen og sendte

sine folk etter den veden som var ment for kannikene som avgiftsvarer fra folk i Forsand. Selv om biskopen ble dømt til å gi veden tilbake, nektet han. Han ble derfor bannlyst sammen med bl.a. presten Tord på Madla som hadde hjulpet med å bære veden fra brygga og opp til bispens gård (Kongsgård).

Tord måtte da forlate sitt embete til fordel for Sigurd. Men Sigurd var ingen dårlig erstatter sett med biskopens øyne. Han la nemlig beslag på den kornavgiften som gården Lyesland hadde sendt til kannik Ingemund i Stavanger. Sigurd lot kornet bære gjennom biskopens eplehage ved Breiavatnet før det ble plassert i biskopens rommelige lagerrom i bispegården. Etter kannikenes utsagn, stod biskop Arne selv i døra til kjelleren og storkoste seg over sin "våpendragers" smarte utfall mot fienden. Med biskop Arnes død i 1303, ebber denne striden ut av rettsprotokollene, og med den forsvinner også navnene på sokneprestene i Madla for en tid.

På 1300-tallet ble det knyttet forbindelse mellom Madlakirken og Katedralskolen i Stavanger (som lå øst for Domkirkens kor). Trolig skyldtes dette at kirkens inntekter etter Svartedauen var så små at det ikke var mid-

ler til å holde en egen prest ved Madlakirken. Skolemesteren ved Katedralskolen kan så ha blitt pålagt å holde et visst antall gudstjenester på Madla pr. år.

Ting tyder på at Stavanger-biskopen i perioder bodde på gården sin på Madla i seinmiddelalderen. Sannsynligvis bodde i hvert fall biskop Gunnar på Madlagården i 1450. Men midler til å vedlikeholde kirken hadde han ikke. I 1446 nevnes forøvrig en Madla-prest som het Abraham. Trolig var han biskop Gunnars sokneprest vest for byen. Først i 1615 satte biskop Lauritz Schaboe i gang reparasjoner av kirken. Kirken fikk nytt kor og tak, ny prekestol og døpefont, nytt alter og nye stoler.

15. mai 1617 kan vi lese i rettsprotokollen for Stavanger by:

"Torger Hansen, hæderlig og høilærd mand mester Lauritz Klausens tjener, fremlagde forbemeldte gode mands seddel, lydendes udi sin mening, at eftersom han havde ladet støvne Torkel murmester for det ubestandige arbeide, han skal have gjort paa Malde kirkes tag, saavel som og for en funtsten, han loved at fuldfærdige i samme kirke, og satte udi alle rette, om forne Torkel ikke bør at gjøre sin forpligt under sin ære og rederlighed, til en forsagt dag at fuldgjøre samme arbeide.

Og gjorde forne Torkel sin forpligt under sin æres fortabelse, at han inden paa søndag otte dage skal have samme arbeid efter hans første forpligt fuld færdigt gjort".

I 1637 fikk kongens lensherre i Stavanger, Henrik Todt, retten til inntektene av Madlakirken - samt Madlagården som sin avlsgård. (Han fikk inntekten av gården uten at han var forpliktet til å bo der.) Lensherren bestyrte kirken fram til 1668 da Peder Lauritzen, fut på Jæren, overtok den.

Fem år seinere kjøpte Henrik Møller Madlagården med kirken, men han solgte dette videre til Stavanger-kjøpmennene Morten Seehusen og Jørgen Cortsen i 1678. Seehusen eide kirken som hadde forfalt totalt gjennom alle disse eierskiftene, der ingen hadde brydd seg om å vøle den. I 1685 rev derfor Seehusen kirken og satte opp en ny. Den nye kirken var i tømmer, 14 meter lang og 4,5 meter bred. Utenom våpenhuset var ikke kirken større enn 56 kvadratmeter.

Det var fortsatt skolemesteren i Stavanger som fungerte som sokneprest i kirken hver femte søndag. Da Katedralskolen ble flyttet til Kristiansand i 1686, overtok skolemesteren ved den nye latinskolen i Stavanger, denne funksjonen.

I 1739 ble latinskolen gjort om til

dansk kristendomsskole, og to år senere ble Madlakirken lagt til Håland prestegjeld, og presten der fikk plikt til å ta seg av prestetjenesten i kirken. Det var etterkommere etter Morten Seehusen som fremdeles eide kirken. Da Seehusen døde i 1694, overtok enken, Elisabeth, kirken. Seinere bestyrte svigersønnen, Michael Leigh, kirken i noen år. Da Elisabeth Seehusen døde i 1714, overtok igjen Stavanger bispestol Madlakirken.

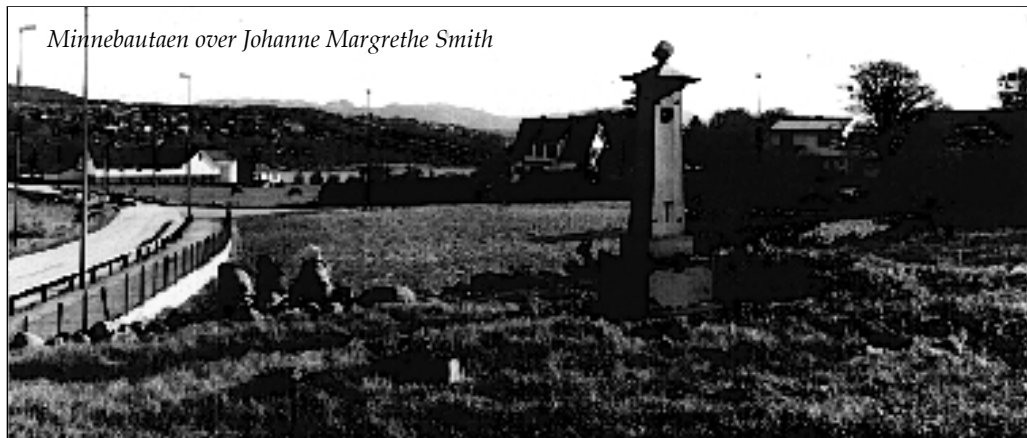
Men allerede i 1723 ble kirken på Madla solgt igjen. Kjøpere var Lauritz Smith, byens fremste forretningsmann og en av arvingene etter Elisabeth Seehusen. Kirken ble i denne familiens varetekt i 115 år framover. Lauritz Smiths barnebarn, Karen Anckermann og Johanne Margrethe Smith, overtok kirken etter faren, Michael Leigh Smith, i 1787, for så å gi den videre til nevøen, Michael Smith i 1820. I 1836 kjøpte lensmann i Goa skipreide, Ivar Oftedal, kirken av Smith. Gjesdalbuen Oftedal hadde tidligere vært bestyrer av det gamle teglverket på Sandnes. I 1809 kjøpte han den store Bispe-ladegården av kaptein og veimester Peder Klow. Oftedal var lensmann i Goa skipreide fra 1811 til 1842. I 1836 kjøpte han bruk 1 på Madla av Michael Smith. Oftedal bygde på kirkens

kor slik at kirken fikk et golvareal på 80 kvadratmeter.

Jonas og Nikolai Oftedal, Ivars sønner, ble de siste eierne av Madlakirken. Selv om de utvidet kirken ved å bygge på koret i 1846, mente de kommunale myndighetene at kirken nå var blitt for liten til å kunne tilfredsstillende Madla prestegjelds økende befolkning. I 1865 ble den gamle kirken på Madla revet for godt. Det eneste minnet etter kirken er restene av det gamle kirkegårds-gjerdet nedenfor Hafrsfjord skole. Innenfor gjerdet står minnebauta over Johanne Margrethe Smith som ble gravlagt på kirkegården i februar i 1820. Inventar og utstyr fra den gamle Madlakirken ble solgt på auksjon.

Edvin Malde (1896 -1972) fra bruk 27, som bodde like ved tomten til den gamle kirken, fortalte til Gunnar Wareberg at hans bestefar, Gabriel Rasmussen Malde (1823 -1910), var den siste som giftet seg i Malde-kirken da han 10/11-1864 ble viet til Elen Maria Svendsdatter fra bruk 12 på Sør-Sunde. Edvin fortalte også at farfaren hadde sagt at kirken var så liten at ved barnedåp måtte kvinnene gå over på mannsiden for at dåpsfolkene skulle komme fram til døpefonten.

Da kirken ble revet i 1865, nyttet Jonas Oftedal materialer fra kirken til sitt hus på bruk 5 - den seinere Hinnaland-gården. Det var forøvrig Daniel Hinnaland som omkring 1960 ga tomtegrunnen til den gamle kirke-

gården på Madla til kommunen.

Det ble slutt med å gravlegge folk ved Madla gamle kirke i 1865 da kirken ble revet, men da Gabriel Rasmussen Malde døde i 1910, ble hans ønske om å bli gravlagt på den gamle gravplassen som ved hans eiendom, respektert.

Gravplassen var på 1,3 mål og hadde inngang fra vest. Da veien ved gravplassen ble omlagt i 1960, skar gravemaskinene seg et stykke inn i den gamle kirkegården. Det viste seg da at gravene lå tett i tett over hverandre i fire lag - og at gravplassen sannsynligvis var ganske overfylt da den kom ut av bruk.

Det er interessant å merke seg at det er funnet to gravhauger kloss i kirkegården på Madla, samt en stor stein med seks offergroper (befinner seg nå på Arkeologisk Museum i Stavanger), for dette tyder på at området ved det gamle tunet på Øvre Madla har vært nyttet som offersted og helliget gude- ne lenge før kirke og kirkegård ble plassert der.

De gamle skjøtepapirene for Madla kirke og kirkegård pålegger eieren å vedlikeholde stedet. Dette har ført til at det nå (1995) foregår et kostbart restaurasjonsarbeid av gravstøtten til Johanne Margrethe Smith (kostnads-

beregnet til 800000 kroner!), og at Stavanger kommune som nåværende eier, også må påta seg kostnadene med å opparbeide den gamle gravplassen. De fleste gravsteinene er blitt fjernet i årenes løp, bl.a. av tyske soldater, men en håper å finne nedsunkne steiner når torvlaget skal fjernes i forbindelse med opparbeidingen av den eldste kirkegården i Madla.

I boka "Under Jærens himmel" forteller Theodor Dahl at den gamle Madlakirken var rose malt og det hendte at folk fra Stavanger red ut til denne kirken for å feire gudstjeneste. I den forbindelse siterer han et rim som ble sunget for barna på begynnelsen av 1900-tallet:

*Ria, ria te Madla-kjerka
i en galopp
i to galopp.*

Far krøp over golvet med barnet på "hesteryggen", mens han sang denne reglen, forteller Dahl.

I 1886 ble det åpnet en grav på den gamle kirkegården på Madla. Graven var trolig fra

slutten av 1200-tallet. Oppi denne middelaldergraven ble det gjort et interessant funn av et 14 cm høyt blykors. Det er funnet en rekke slike blykors av ulik form og størrelse på Vestlandet, men de aller fleste korsene

var lagt i gravhauger som ble anlagt 500 til 1000 år før kristendommen kom til landet.

Forskerne er nokså enige om at disse korsene ble lagt ned i gravhaugene av kristne mennesker som ønsket å verne seg mot den døde "haugbuen" som kanskje ønsket vondt over nålevende mennesker på gården hans - og som tilba Kвите Krist. Forestillingene om at den dødes ånd levde videre i haugen, må altså ha holdt seg til langt inn i kristen tid. Ja, funnet på Madla kirkegård tyder til og med på at presten, muligens Tord, har bifalt at korset

ble nyttet for å passifisere vondemak-
tene som huserte graver og gravplas-
ser.

For å gi styrke til den kraften korset
representerte, er blykorset fra Madla
utstyrt med et religiøst dikt fra tidlig
middelalder - med opphav i Frank-
rike. Dette må vel være det eldste,
kjente diktet på Madla!

Innskriften på baksiden av korset begynner
med den latinske antifonen *Ecce Crucem*
("Se Herrens kors, flykt, I fiendlige makter!
Seiret har løven av Juda stamme, Davids rots-
skudd"). Så følger to linjer fra diktet "*Deus*
Pater Piissime", et fransk, liturgisk dikt som
går tilbake til 1000-tallet. Diktet ble brukt
som innledning til botsmesser. Innskriften
fortsetter med Jesu og evangelistenes navn
og avsluttes med Alfa og Omega ("Jeg er be-
gynnelsen og slutten").

REVHEIM KIRKE

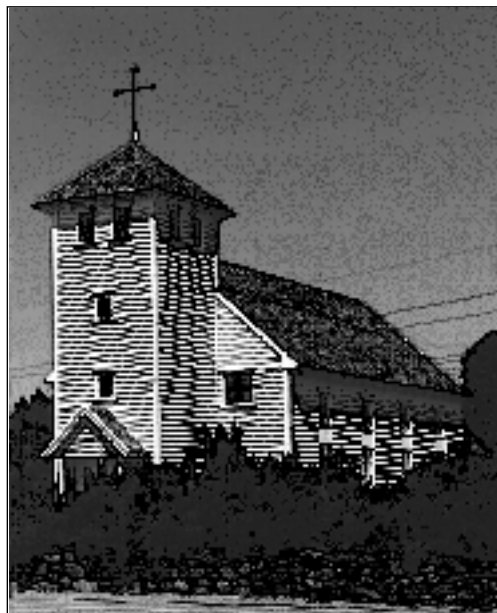
Allerede 8. mai 1860 fikk herredsstyret
i Haaland brev fra stiftsdireksjonen i
bispedømmet med oppfordring om å
reise en ny og større kirke i
Madlabygda "til lige stor Bekvem-
melighed for alle Sognets Indvaan-
ere". Først etter heftig diskusjon ble
det kjøpt inn ny kirketomt på
Revheimshøyden.

Lars Ommund Svendsen fra Sør-
Sunde fikk ansvar for tømmer- og

snekkerarbeidet, men mye av grovar-
beidet ble utført på dugnad av bygde-
folket i løpet av 1864 og -65.

For at kirken ikke skulle bli for dyr,
ble det nyttet typetegninger laget av
slottsarkitekt Hans Ditlev Franciscus
Linstow (1787-1851). Kjennetegnet på
de såkalte Linstow-kirkene er en tøm-
ret langkirke med saltak og liggende
panel. Tårnet i vest er utformet med
pyramidetak.

Revheimkirken ble innviet av pro-
sten på Jæren, John Moses, i septem-

ber 1865. Til sin biskop skrev Moses i
et brev datert 25. september 1865:

*"Jeg giver mig herved den Ære ærbødigst
at innberette, at Malde Annexkirkes Inn-
vielse foregik efter den mig af Deres
Høiærværdighet givne Bemyndigelse og i
Overensstemmelse med Reglementet af 10
October 1818, Onsdag den 20. d.
Maaned".*

Den nye kirken var ikke stor, men li-
kevel tilfredsstilte den det behovet 700
madlabuer hadde for kirkelige hand-
linger i siste halvdel av 1800-tallet - og
i første del av neste århundre. Men i
1954 ble kirken utvidet med kor på
nordre vegg i tillegg til preste- og
dåpssakristi.

Etter at Madla ble innlemmet i
Stavanger kommune i 1965, steg folke-
tallet raskt. Behov for ny kirke meldte
seg med full tyngde. I 1976 stod første
byggetrinn av Madlamark kirke klar
med klubbrom, ungdomssal, kirke-
stue og møte- og undervisningsrom i
tillegg til kirkeskipet. I 1984 fikk også
Sunde-bydelen egen kirke etter at me-
nigheten hadde fristet en ambuleren-
de tilværelse i gymsalene ved Kverne-
vik og Sunde skoler i mange år.

Revheim kirke

Denne kobberplaten er innfelt i bautasteinen som står til venstre for inngangen til Revheim kirke – reist til minne om madlabuer som falt undr andre verdenskrig.

BAUTASTEIN ved REVHEIM KIRKE

Norvald Frafjord ble født i 1916 som sønn av gartner Asbjørn Frafjord fra Frafjord. Moren var fra Rott i Sola. Fra 1921 bodde Frafjord-familien i Madlamarkå, der en gate er oppkalt etter Norvald. Som ung politimann flyktet Norvald til England under krigen. Der fikk han opplæring og gikk inn i de norske styrkene. Han var med under invasjonen i Normandie 6/6-1944 og ble drept ved Caen 16/7 samme år.

Bjarne Asheim ble født i 1912 som sønn av en skomaker som bodde i Mylldal (nå Mauritz Lavpris ved Revheimsveien). Asheim var sjømann og fyrbøter. Han ble tatt til fange av japanerne under andre verdenskrig og plassert i en fangeleir på Filippinene, der han døde som krigsfange 15/12-1944.

Josef A. Jensen ble født 20/7-1882. Han kjøpte en eiendom i Madlamarkå av Rasmus Rasmussen på 1930-tallet. Av yrke var han sjømann. Han omkom under et bombeangrep mot Liverpool i England 10/11-1941.

MADLAMARK KIRKE

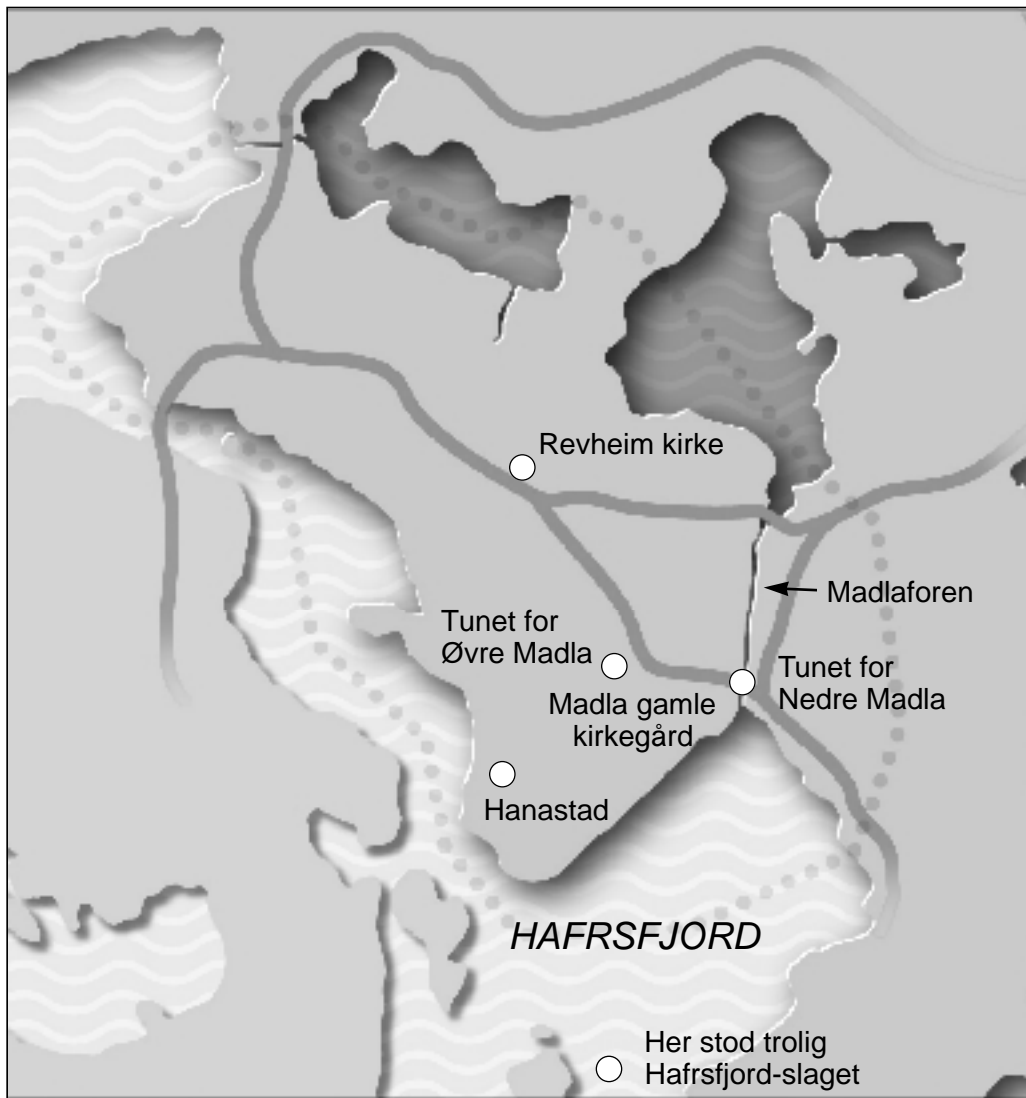

I november 1976 kunne Madlamark menighet samles til innvielsesfest i egen og ny kirke. Kirken har omkring 350 sitteplasser, og er tegnet av sivilarkitekt Toralf Kaada.

SUNDE KIRKE

Innviet i september 1984. Kirken er tegnet av arkitekt Reidar Vollan.

EIENDOMSFORHOLD

PÅ MADLA

MADLA BLIR AVLSGÅRD FOR
LENSHERREN

Opprinnelig tilhørte Madla det godset Erling Skjalgssons familie forvaltet for kronen, men etter hersens død i 1028, benyttet Olav Haraldsson muligheten til å ta godset tilbake igjen. I løpet av 1200-tallet overførte kongen gården som inntektskilde for Stavanger bispedømme. Stavanger domkapittels jordbok ("Grågås") fra 1618 forteller at det var kannikene (prestene ved Domkirken) som i middelalderen mottok avgiftene fra leilendingene på Madla, men i 1618 hadde stavangerbispens selv overtatt inntekten fra denne gården.

Som Nord-Sunde hadde sin ødegård på Skjelbrei og Sør-Sunde sin på Austrheim, hadde også Madla en gård som ble lagt øde etter Svartedauen: Hanastad. Sigurd Refheim klarte, etter mye strev, å stedfeste den til det området som siden ble kalt Revemsvodl og som bl.a. omfatter Gåsaberje og Madlastø. Denne gårdparten var også kannikgods i middelalderen, men i 1618 hadde lektoren ved latinskolen i Stavanger inntekten av Hanastad - som hele tiden lå under Madla-gården.

I 1637 skjer det noe med Madlagården som skiller den fra alle andre gårder i fylket. Etter søknad fra nytilsatt lensherre Henrik Todt i Stavanger, datert 28/12-1635, bestemte kong Christian IV i 1637 at Madlagården, med Hanastad, skulle overføres fra biskopen og få status som avlsgård eller ladegård for lensherren. Der kunne, fra nå av, (1637) Todt og hans etterfølgere i embetet få dyrke mat både for folk og fe på kongsgården i byen. Overføringen av Madlagården fra bisp til lensherre førte ikke til strid mellom de to embetsmennene. Biskopen inngikk nemlig et makeskifte med lensherren og fikk, som erstatning, øya Bru i Ryfylke, som lensherren til da hadde hatt inntekten av. Som kompensasjon for ødegården Hanastad, skulle biskopen få Godeset som

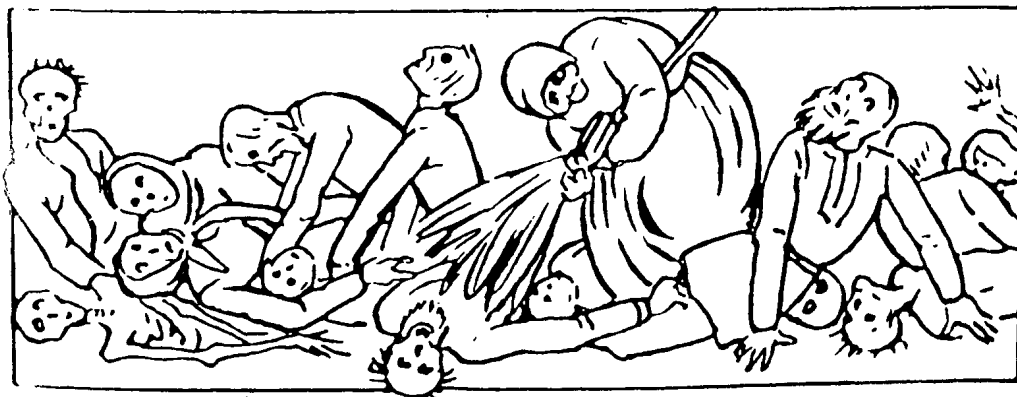
var verdsatt til samme skyld som Hanastad.

Leilendingene måtte fraflytte Madla etter å ha fått tildelt nye bruk annensteds i skipreide - og skipreide var, fram til 1637, Jåtten. Men fra Madlagården ble lagt under lensherren i Stavanger, ble den tatt ut av skipreideordningen. Først etter systemskifte ved innføringen av enevelde i 1660, ble gården lagt til Goa skipreide. Fremdeles fins det i Madlabygdene muntlig tradisjon for at leilendingene, som ble tvunget vekk fra sine gårder da lensherren overtok Madla, hevnet seg ved å lukke veitene slik at jorda, etter kort tid, ble "vannsyk" og ubrukelig. Lensherren skal da ha tilbudt leilendingene å få tilbake gårdene mot at de åpnet veitene igjen. Det er umu-

lig å si om det er noe i dette, men det er interessant at folk på Madla fremdeles mener å vite noe om hva som skjedde med bøndene i området på midten av 1600-tallet.

I 1660 ble lensherren erstattet av amtmanden, men han fikk ikke overta ladegården på Madla. Den falt nå tilbake til kronen igjen. Bytingsprotokollen forteller at i 1667 var det lagrettemann, kemner og handelsmann Tønnes Isaksen i Stavanger som forpaktet Madlagården av kongen - og drev den som avlsgård. Det betyr at han bodde i byen sammen med kona, Trine Nilsdatter og ungene, mens tjenerne sørget for naturalia fra gården vest for byen.

I 1673 solgte kong Christian V Madlagården til sin rente- eller finansminister Heinrich Müller - født i 1609 som sønn av en holsteinerkjøpmann. Müller hadde opparbeidet seg en formue, ikke minst takket være renter og avdrag han mottok fra lån han hadde ytt tvillingrikenes regjering. Han spekulerte også i jordegods, men Krøsusen fikk etter hvert oppleve nedgangstider, og han døde i små kår.

Svartedauen skildret av Theodor Kittelsen.

Müller bortbygset Madlagården til tre fremstående stavangerborgere: kjøpmann og rådmann Morten Seehusen, byskriver Jørgen Cortsen og rådmann Søren Madsen. I 1678 fikk Seehusen og Cortsen kjøpe Madlagården av Müller, - Cortsen Øvre og Seehusen Nedre Madla.

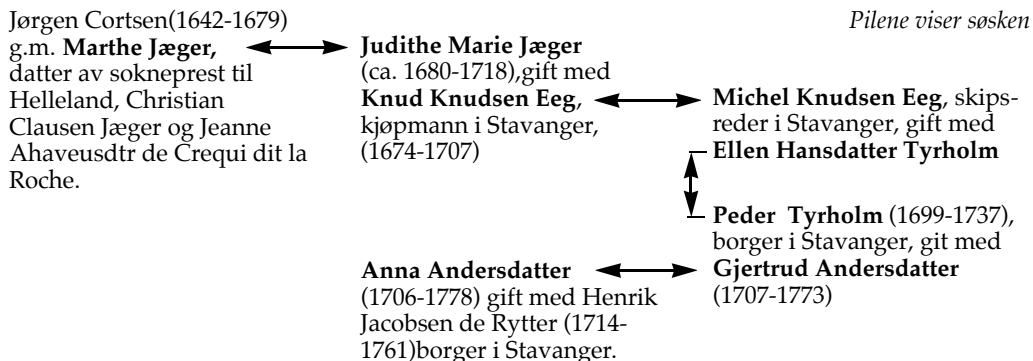
ØVRE MADLA

I 90 år framover forble Øvre Madla i familien Cortsens varetekt. Sigurd Refheim er noe uklar i sin bok "Gard og ætt i Madla" m.h.t. hvem som over-

tok Øvre Madla etter Jørgen Cortsen, men han skriver side 48 at Michael Leigh Smith, eieren av Nedre Madla, i 1768 også kjøpte Øvre Madla av Anna og Gjertrud Andersdøtre.

Ser en næyere etter, vil en oppdage at der er en forbindelseslinje mellom Jørgen Cortsen og Anna og Gjertrud som var søstre - døtre av stavanger-skipper Anders Nielsen og hustru Martha Knudsdatter Koch. At søstrene var i fjern slekt med Jørgen Cortsens kone, Martha, forsøker jeg å vise med følgende oppsett (for spesielt interesserte):

Av rettsprotokoll for Stavanger i 1695 går det fram at Jørgen Cortzens enke, Marthe, hadde en svoger som het Knud Knudsen Eeg. Knud Knudsen var gift med Judithe Marie Jæger som da må være Marthas søster.

Enkene og søstrene Gjertrud og Anna Andersdøtre solgte Øvre Madla til Michael Leigh Smith i 1768. Dermed kom Madlagården på én hånd – og den forble i familien Smiths eie fram til 1836.

Jørgen Cortsen ble født 24/2-1642. Allerede som 23-åring fikk han stillingen som byskriver i Stavanger. I 1665 ble han øl- og vinvraker. Han døde i Bergen 6/11-1679 etter å ha vært byskriver i 14 år.

Rettsprotokollen forteller at etter hans død stevnet Halvor Rasmussen Korge fra Sola, som satt som fange på Rådstuen i Stavanger, Malene Askedatter for at hun skulle ha manet trolldom på byskriveren slik at han døde. Dette hadde hun gjort fordi Cortsen hadde latt arrestere hennes ektemann, Endre Johansen, ved Lurahammeren. Malene nektet på dette og hevdet at Halvor Korge var en trollkar. 13/3-1684 ble Malene frikjent for Halvors påstander, men hun ble dømt til å betale 16 rdl i bot p.g.a. den anklagen hun var kommet med mot Halvor Korge!

Det synes som om enkefru Cortsen har valgt å leie bort Øvre Madla etter at mannen døde. Bytingsprotokollen for 1679 viser i alle fall at dette året bodde stiftsskriver Peder Lauridsen (1651-1699) på Madla. Lauridsen hadde byboligen sin i Østervåg. Tross at han bare ble 48 år, rakk han å gifte seg tre ganger!

Mellom 1706 og 1711 fikk tre leilendinger slå seg ned på Øvre Madla (sei-

ner ble dette til brukene 29, 39 og 42). Muligens leverte de naturalia til Marthe Cortsen som en del av leieavtalen.

I 1701 hadde enkefru Cortsen følgende tjenere på Øvre Madla:

Peder Johansen, 40 år, født på Bryne i Time sogn- forh.v. soldat.

Simon Hansen, 28 år, født på Godeset i Vår Frue sogn.

Oluf Olufsen, 20 år, født på Sørnes i Håland prestegjeld.

Salve Findsen, 10 år, sønn av en betler (tigger).

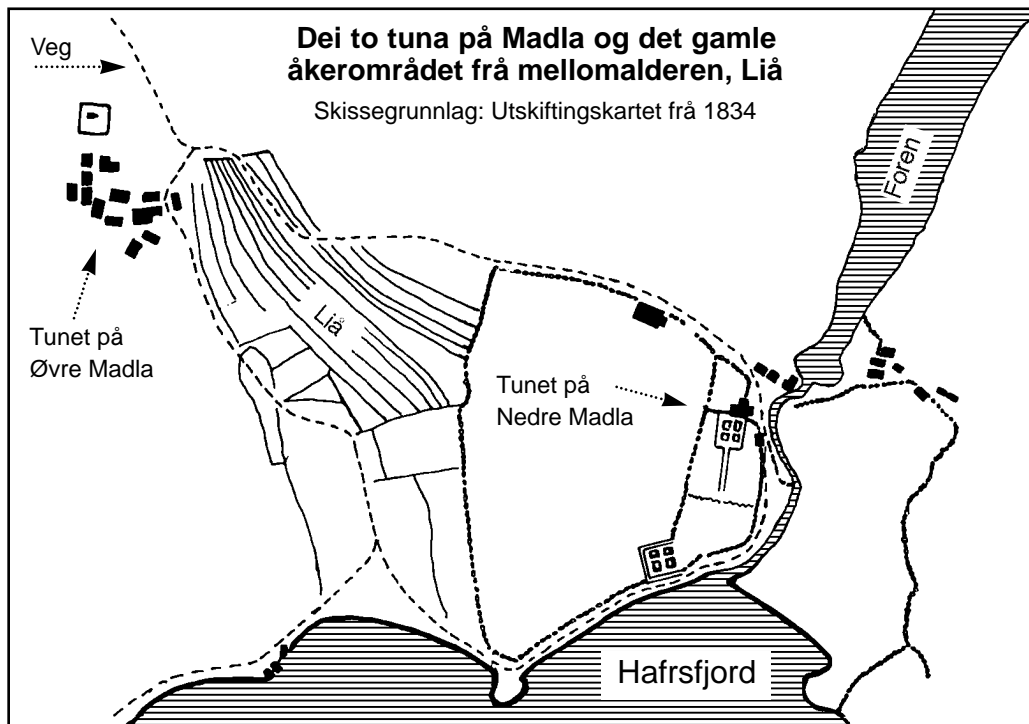
Dette kartet viser plasseringen av de gamle fellestunene på Madla før utskiftingen. Kilde: Sigurd Refheim: "Gard og ætt i Madla".

**MORTEN SEEHUSEN
PÅ NEDRE MADLA**

Som vi hørte tidligere, var det Morten Seehusen som i 1678 fikk kjøpe Nedre Madla av finansminister Müller.

Morten Hansen Seehusen var født i Bredsted i Holstein 5/6-1629, som sønn av handelsmann Hans Seehusen og Christine Mortensdatter. (Holstein var den gang en del av Danmark/Norge). Seehusen kom til Stavanger som 24-åring i 1654. Han leide seg først en krambu på Torget i to-tre uker og solgte sine medbrakte varer. Stavangerhandelen gikk så bra at han vendte tilbake en gang til før han slo seg til for godt her i 1656.

I 1659 fikk han borgerskap i byen, og samme år giftet han seg med den 19 år gamle Elisabeth Godtzen - datter av byens borgermester, Søfren Pedersen Godtzen og Elisabeth Trane. Seehusen hadde dermed fått byens mest velstående ektepar som svigerforeldre, men han var ikke noe null selv heller. Snart hadde han bygget opp en solid forretning. Han satset sine penger i handel, skip og skipsparter samt i sagbruk og trelast i Suldal. I 1661 var han blitt byens største skatteytter nest etter svigerfaren. Han var også medeier i byens defensjonsskip og eide en rekke eiendommer i byen, bla. "Arnegaard" og

en eiendom ved Breiavatnet. Han hadde bolig ved Torget i et hus som Jacob Kielland siden kjøpte og hvor Ankerbygget nå befinner seg.

Seehusen var byens rådmann fra 1672 til han døde 64 år gammel i 1694.

ELISABETH SØRENSDATTER SEEHUSEN OG NEDRE MADLA

Det ble, i første omgang, Morten Seehusens enke, Elisabeth, som overtok styringen på mannens forretninger og foretak - og det gjorde hun på en framifrå måte.

I en artikkel i "Ætt og Heim" for 1988 beskriver Hans Eyvind Næss henne som "en av Stavangers dominerende kvinneskikkelser gjennom tidene. Den første selvstendige, kvinnelige kjøpmann i Stavanger 1694 -1714". Det var i samme periode hun hadde styringen også over Nedre Madla.

Hun drev sin avlsgård ved hjelp av drenger (tjenere) og brukte rimeligvis naturalia fra Madla i sin store husholdning på Torget i byen.

Elisabeth ansatte flere kontorfolk til å hjelpe seg med forvaltningen av jordegods og skipsrederi. En av dem var 17-åringen Lauritz Smith, (1680-1758), sønn av den berømte treskjærerkunstneren Andrew Lawrence-son Smith

Elisabeth Sørensdatter Seehausen omgitt av sin mann Morten Seehausen (til venstre) og sin far, borgermester Søren Pedersen Godtzen.

som bl.a skar ut prekestolen i Domkirken.

Lauritz' mor het Maren Knudsdatter, og hun var fra Sola (1641-1695). Lauritz hadde studert i Amsterdam før han gikk inn i madam Seehusens forretning. Den unge hr. Smith fikk nå innblikk i handel, skipsrederi, sagbruksdrift, industriforetak - og forvaltning av kirker og jordegods.

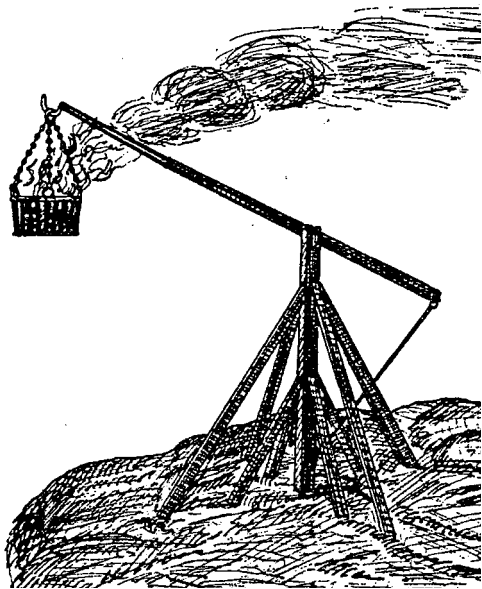
Da Lauritz Andersson Smith var smart nok til å gifte seg med sin arbeidsgivers barnebarn, Johanna Margretha Leigh, ble han samtidig medarving til Seehusen-godset. Johanna Margretha var datter av Michael Severinsson Leigh - pastor til Malde,

lektor i Kristiansand, rektor ved latin-skolen i Stavanger (1656-1708) og Christine Sophie Seehusen (1663-1700).

I 1703 hadde Elisabeth Seehusen kjøpt krøyerter "Elisabeth Christina". Den gikk i fart bl.a. på Holland. Fra denne skuta forsøkte Lauritz Smith i 1708 å smugle i land 48 matter tobakk som han gemte i en steinur på "Maldestranden", men noen tystet om smuglingsforsøket, og tobakken ble konfiskert av tollerne mens Smith ble pålagt å betale både toll og saksomkostninger.

Elisabeth Seehusen ble fritatt for å betale skatt til byen fordi hun, i flere

omganger, hadde ytt betydelige beløp til bykassen i økonomisk vanskelige tider. Elisabeth Seehusen fortsatte å bo i huset ved Vågen. Der hadde hun også et stort sjøhus. Ved Valberget lå et annet. Hun tok også ansvar for å skaffe steinkull fra Skottland til vippefyret på Kvitsøy, hun ga støtte til rehabilitering av Valbergtårnet og støttet byens skole med pengemidler.

Vippefyret av samme type som det som sto på Kvitsøy – og som madam Seehusen skaffet steinkull til.

Da hun døde i 1714, hadde hun ledet sin store forretning i 22 år.

Det ble, i første omgang, Elisabeth Seehusens sønn, fra 1714 "stiftamtskriver i Bergen med Stavanger og Nordlandene", Severin Seehusen (1664-1726), som overtok Nedre Madla etter henne. Severin Seehusen var bosatt i Bergen. 20/12 -1720 ble han adlet som de Svanenhielm, eier av Svanø og Damsgård gods. Han var gift med Ahl Thomasdatter. I en periode hadde han en formue på 70000 rdl, men da han døde i 1726, var han bankerott og hans eiendommer ble overtatt av kronen.

Et manntall fra 1701 forteller at Elisabeth Seehusen dette året hadde følgende tjenere på Madla:

Aslak Gjermundsen, 40 år, født på Store Undem i Time.

Anders Ellingsen, 30 år, født på Rennesøy i Ryfylke.

Oluf Olufsen Haugstad, 21 år, fra Varhaug sogn.

LAURITZ SMITH OG NEDRE MADLA

Da madam Seehusen døde i 1714, 75 år gammel, overtok Lauritz Smith roret i den seehusenske forretning - en forretning han utviklet til å bli byens

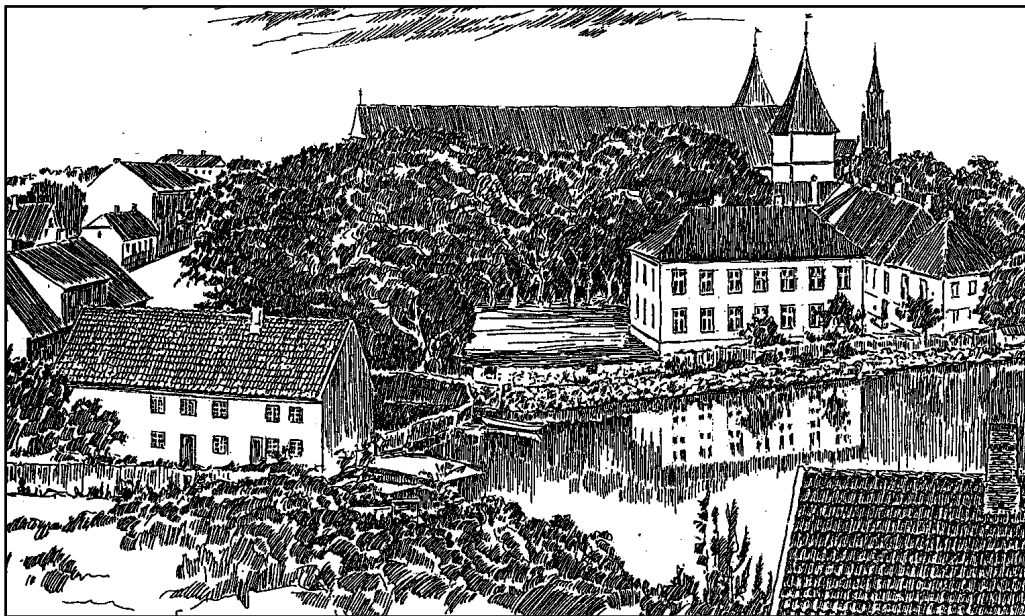
største. Han anla bl.a en karduanfabrikk (tilberedelse av fint geiteskinn) ved Breiavatnet og en seilduksfabrikk. Han drev sagbruket videre ved siden av skipsrederiet og kjøpmannsaktivitetene. Han drev også med eiendomspekulasjon og eide 7 kirker og 25 gårder eller gårdparter. Han overtok bl.a. gården Blidensol ytterst på Straen etter madam Seehusen og bygde på våningshuset der. Stedet nyttet han som landsted. I en periode fungerte han som byens stadskaptein, og han

var også konstituert amtmann en tid. Han innehadde også vervene som lagmann og overlammann. Madam Seehusens rettigheter i laksefisket på Sele og i Suldal overtok han også.

Som før nevnt ble han gift med madam Seehusens barnebarn, Johanna Margrethe Leigh (1691-1766) i 1708, samme år som han tok borgerskap i Stavanger. Ekteparet fikk 16 barn, hvorav 9 nådde voksen alder. I 1719 kjøpte han Nedre Madla av Severin Seehusen - en gård han beholdt til sin død i 1758 da en av sønnene overtok.

Huset til venstre i forgrunnen er den gamle karduan-fabrikken som Lauritz Smith lot bygge i 1734. Siden overtok Gunder Thorsen (1799 -1862) garveriet i den store trebygningen ved Breia - vatnet. Nevøen, Tobias, drev den deretter noen år før den til slutt ble solgt til Axel Christian Somme. Garverivirksomheten opphørte på 1870-tallet i forbindelse med at Jernbaneveien ble anlagt, men garveritomten ble først solgt til Staten i 1907 for å inngå i den nye posthustomten. Like bak garveriet lå det gamle Radesykehuset som siden ble barn - domshjem for Alexander Kielland.

Tegning Gunnar Wareberg

MICHAEL LEIGH SMITH
(1720-1773)

Da Lauritz Smith døde i 1758, fikk sønnen Michael Leigh Smith, overta Nedre Madla. Michael bosatte seg på Madla, selv om han også bestyrte farens forretning i Stavanger.

I 1758 hadde han disse tjenerne på Madla:

Iver Iversen, 54 år,
fra Randaberg sogn.

Steinvor Karlsdatter, 38 år,
fra Helleland sogn.

Tollef Iversen Nåv, 30 år.

Peder Pedersen, 30 år,
fra Randaberg sogn.

Østen Olsen Myklebust, 30 år.

Kirsten Rasmusdatter fra Lye, 30 år.

Malene Pedersdatter 28 år,
fra Høyland.

Ingeborg Pedersdatter 15 år,
Stavanger.

I 1768 ble Michael Leigh Smith eier av hele Madla, da han kjøpte Øvre Madla av søstrene Anna og Gjertrud Andersdøtre.

Michael hadde fått sin utdanning i København. Han var også offiser og fikk til slutt tittelen oberst. Fra 1747 arbeidet han i farens forretning.

Michael Leigh Smith gift 29/4 1749
med Karen Anckermann.

I 1749 giftet han seg med Karen Anckermann (født i Grimstad 1727, død i Stavanger 1755), datter av handelsmann i Grimstad Lorentz Corneliusen Anckermann og Elen Hansdatter von Kampen. Michael og Karen fikk disse barna: Lorentz, (1752-1800), Johanna Margretha (1753-1820) og Karen Anckermann (1755-1807) - alle tre fikk tilknytning til Madla.

Moren døde etter å ha fått datteren som ble oppkalt etter henne, og Michael giftet seg om igjen i 1765 med Helene Margretha von Krogh.

Michael Leigh Smith hadde bygget opp sin egen forretning da faren døde, og han overtok deler av denne. Michael satset på skipsrederi og ek-

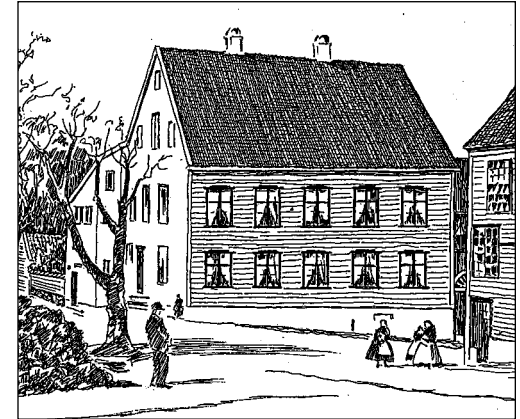
sport av trelast. På Hetlandshalvøya satte han seg opp en vindmølle.

I 1773 ble han gravlagt fra Stavanger Domkirke under stor høytidelighet.

Det var i 1765 mens Michael Leigh Smith "regjerte" på Madla, at den første bygselmannen fikk slå seg til på Nedre Madla. Det var Ola Olsen Nordbø fra Finnøy, gift med Anna Jonsdatter Haga. Ekteparet slo seg til på tunet til den gården som siden fikk bruksnummer 21. Ola hadde med seg faren, Ola Børeson, da han bosatte seg på Madla. Etter hvert vokste 10 barn opp i tunet til de forhenværende finnøybuene - og det finnes fortsatt etterkommere etter disse på Madla.

På slutten av 1760-tallet, mens Christoffer Garmann var herre på Utstein Kloster og fogd i Ryfylke, forliste en dansk skute i Boknafjorden. Skuta var på vei fra København til Trondheim med rik last, bl.a. bøketreplanter som drev inn til Karmøy. Disse plantene ble kjøpt av Garmann da det ble holdt auksjon over vrakgodset. Noen av trærne ble plantet på Utstein, noen i Byparken i Stavanger - og noen på Madla. Trolig var det Michael Leigh Smith som fikk kjøpe noen av trærne av Garmann og som sørget for å få dem i jorda på Madla der de nå kalles for Jørpelandslunden. Noen av

trærne ble også plantet i det området som nå er nordre del av Madlaleiren - og noen ved Ledaal.

Tegning Gunnar Wareberg

Dette bolighuset var lenge det største i byen. Det lå ved Torget - like nord for Kongsgårdgjerdet (Nå: Romsøegården). På 1600-tallet eide Utsteinfogden og seinere fogd over Stavanger len, Christen Trane, denne eiendommen. Han kom til Stavanger fra Jylland samtidig med magister Jørgen Erichsson i 1574. Trane ble en av byens fremste forretningsmenn i bl.a. tømmer og brennevin. Han forpaktet også øltollen eller ølaksisen i byen for 280 rdl pr. år, men det var en god forretning siden han var byens fremste ølimportør!

Hans datter, Elisabeth, ble gift med byfogd og fogd over Jæren og Dalane, Søren Pedersen Godtzen, og det var dette ekteparet som fikk overta den sentrale eiendommen ved Torget. Deres datter igjen, Elisabeth, ble gift med forretningsmannen Morten Seehusen. De fikk overta eiendommen ved Torget og kjøpte Malde gård, som vi har hørt.

Siden overtok enkemadam Seehusens fullmektig, Lauritz Smith, hus og eiendom, og han anla sin skinnfabrikk ved Breiavatnet, like sør for huset, i 1734. Eiendommen forble i Smith-familien fram til 1830-tallet, da Michael Smith solgte den til byfogd Jens Andreas Guldberg (byfogd 1776-1792). Guldberg solgte den videre til sin etterfølger i embetet, byfogd Oluf Andreas Løwold (byfogd 1792-1828). Til slutt fikk byfogd Olaus Christensen overta dette huset. Han var byfogd i Stavanger fra 1832 til 1889. Han var også byens politimester fra 1852. Og han var stortingsrepresentant - og - president.

LORENTZ ANCKERMANN,
JOHANNE MARGRETHE OG
KAREN ANCKERMANN SMITH

Det ble Lorentz Anckermann Smith som overtok forretningen da Michael Leigh Smith døde i 1773. Han overtok også Madlagården, Blidensol og Leikvoll på Tasta. På Kranen, Jorenholmen og ved Torget hadde han også eiendommer. I sin ungdom hadde Lorentz studert jus i Leyden i Belgia, men noen stor forretningsmann ble han aldri.

I 1775 ble han gift med Margrethe Kielland, søster til "kongen i byen", Gabriel Schanche Kielland, og datter til grunnleggeren av handelshuset Kielland, Jacob Jansen Kielland.

Lorentz beskrives som en "flottenheimer", og med ham gikk det utforbakke med de smithske forretninger. Etter hvert måtte han avvikle. Huset ved Torget ble solgt til prost Gjellebø i 1785.

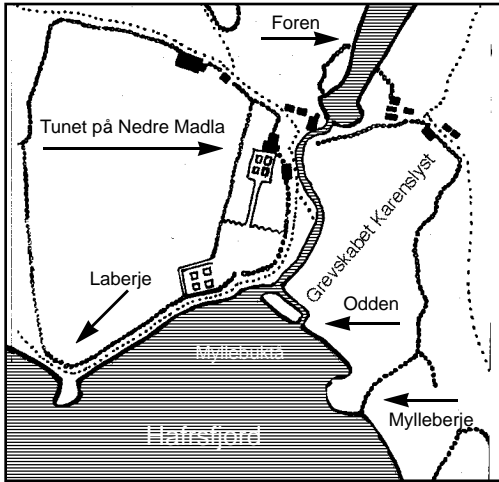
I 1787 sa han opp sitt borgerskap i Stavanger og solgte sine skipsparter. Søstrene hadde kjøpt Madlagården, og i 1787 fikk de også kjøpe Blidensol. På Madla bodde de først bare om sommeren, men etter hvert ble Madla omgjort til helårsbolig. I 1787 fikk Lorentz flytte ut til Madla med sin familie. Han satte i gang nydyrking av åkerteiger og plantet trær i "Anckermannsdalen".

(nå: nordre militærleir – der sjefen for K.N.M. Harald Hårfagre har sin bolig).

Møllen han hadde arvet av faren, med "tilliggende Vaanhus med hostaende liden stald", solgte han i 1786 til søsteren Karen for 200 Rdl. (Hun solgte den videre til Friderich Petersen i 1797 for 550 Rdl, men et par år seinere brant den ned. Petersen søkte om å få sette seg opp ny mølle på Valberget, men fikk avslag på dette og kjøpte da Hillevåg av infanterikaptein Peder Klow og satte seg opp en vindmølle og siden vannmølle der - et foretak som utviklet seg til handelshuset Köhler. Møllen på Hetlandshalvøya lå ved dagens Hetlandsgt. 22.)

Lorentz Anckermann Smith fikk seinere en stilling som toller i Karmsund, og han flyttet da til Karmøy med sin familie. Han døde i 1800 og kona i 1826.

Ved utløpet av Madlaforen anla Karen Anckermann Smith fiskedam og et lyststed som hun kalte for "Grevskabet Karens Lyst" - "Længde er 50 Skridt og hvis største Brædde 15 Skridt". Hun fikk der omdannet en liten odde til en øy der hun plantet trær og anla åker og eng. Huset hennes lå omtrent der hvor Jørpeland har sin bolig i dag, Regimentsveien 6. (I alle fall fra mellomkrigsperioden har stavangerfolk nyttet det gamle Karenslyst,

nå Møllebukta, til badeutflukter om sommeren medbragt mat, saft, brus og termos med kaffe og te. Vi som vokste opp i Stavanger-vest etter krigen, fikk vår første svømmeopplæring i Møllebukta - dit vi syklet fra vi var sju år gamle.)

I forbindelse med folketellingen i 1801 står det: "Malde. Gården eies av frøknene Smith som med husfolk og tjenere til personlig oppvartning for det meste oppholder seg i Stavanger, der de finnes i manntallet. De bruker en liten del av gården og har der disse tjenerne: Jens Olsen, 21 år, Kistie Jacobsdatter, 37 år, ugift."

I 1806 fikk søstrene besøk av Jacob

Kielland, svigerfar til Lorentz. Kielland var kommet til Tananger etter en tur fra København. Fra Meling var han blitt ferget over til Madlasandnes og derfra red han ned til søstrene Smith på Madla - til et bedre måltid mat med forfriskninger, får vi tro.

Etter at Karen døde i 1807, ble Johanne Margrethe boende på Madla resten av livet. Da hun døde i 1820, ble hun gravlagt på den gamle kirkegården på Madla der hennes gravstøpul fremdeles forteller hvor denne kirkegården lå (like nedenfor Hafrsfjord skole, der trolig det eldste tunet på Madla ble funnet i 1994 i forbindelse med byggingen av ny gym-sal ved Hafrsfjord skole). Karen fikk samme sort gravstøpul som søsteren, men den står like ved Bispeinngangen i Stavanger Domkirke.

På gravmonumentet over Johanne Margrethe Smith på Gamle Madla kirkegård står følgende tekst:

HER HVILER
IOHANNE
MARGARETHE SMITH
EN DATTER AF OBERSTE
MICHAEL SMITH
OG
CAREN ANKERMAN
FØD AAR 1753
DEN 28DE FEBRUARI
DØD 1820
DEN 5TE FEBRUARI
FORLADTES VENNERS TAARER
RINDE VED DIN GRAV
TUNGT FØLER ARMOD TABET AF
SIN STØTTESTAV
HVER DYDENS VEN DIT VÆRD
PAASKIØNNET
HOS RETFÆRDS GUD DU EI BLIER
UBELØNNET

Stavangerdikteren Jens Zetlitz har skrevet et lengre dikt til ære for Karen Anckerman Smiths Karenslyst kalt "Grevskabet Karenslyst", datert København 1788. I forordet til dette diktet skrev Zetlitz:

"Emnet til dette digt er en plet jord, hvis største længde er 50 og hvis største bredde 15 skridt. Anledningen til dette digt er følgende: — Paa Malle, et lyststed nær ved Stavanger, som i lang tid har tilhørt

Smithernes familie, og hvor herr Lorentz Anckerman Smith boer for nærværende tid, havde hans søster, frøken Karen Anckerman Smith, omdannet en odde, adskilt paa den ene side fra det faste land ved udløbet af en liden og trang elv, til en øe, ved at lade grave en anden rende fra elven og til søen. - Denne ø kaldte hun sit grevskab, og grevskabet Karens-Lyst. - Hun plante- de træer, hun optog agre og ryddede eng, grov en park paa denne ø; - jeg besøgte herr Smith, - jeg saae engen blomstrende, agren gulnende, skoven løvfuld og parken speilklar. - Øen fortryllede mig; den syntes mig at være et forkortet malerie af Arkadien (gresk landskap befolket med gje- tere og jegere, aiolere, som, etter byfolks mening, levde et idyllisk liv, derfor ble Arkadia besunget av diktere som et lykkelig land - og Arkadien ble synonymt med lykke.) Jeg havde desuden den ære at være kjendt af øens gudinde, jeg skyldte hende megen forbindtlighed; jeg greb derfor denne leilighed for at synge, jeg sang for at behage en af mit elskede Norges bedste, vittigste og mest erudite (lærde) damer og det lykkedes mig."

- (for Zetlitz hadde fått tilbakemelding fra Karen Anckerman Smith om at diktet hadde behaget henne meget.)

MICHAEL SMITH (1775-1849)

Det ble Lorentz Anckermann Smiths sønn, Michael, som fikk overta Madlagården etter tantene. Han tok eksamen ved den Kgl. Militære Mathematiske Skole i Kristiania i 1789. I 1792 ble han fenrik ved Vesterlenske Infanteriregiment. I 1800 tok han landmålereksamen. Fra 1801-1802 deltok han på festningsarbeide i Kristiansand, og 1805-09 var han styrer for den geografiske kyst- og havneoppmålingen på Island. Fra 1808 bar han kapteinsgrad. I 1809 var han på vei hjem fra Island da skuta ble kapret av engelskmennene, men etter et kort fangeopphold i Skottland, kom Michael hjem til Stavanger. Han drog da til København for å bestyre noen festningsanlegg der og steg i gradene til major (i 1811). Deretter ble han sendt til Trondheim for å ta seg av taksering av benefisert gods i Trondhjems Stift. Samme jobb gjorde han i Kristiansand Stift fra 1814. Så vendte han hjem for å bosette seg på Madla. Blidensoleien dommen beholdt han fram til 1825.

I 1816 giftet han seg med Anna Catharina Geelmuyden (1785-1870). De fikk ett barn: Knud Geelmuyden Smith, som i 1882 ble kontreadmiral og sjef for marinekommissjonen i Norge. Knud levde fra 1821 til 1895.

Fra 1816 var Michael Smith amtskonduktør i Stavanger og i 1817 var han, på en gang, forlikelseskommisær i 6 skipreider i Stavanger Amt. I 1818 representerte han Stavanger by på Stortinget. Han var medlem av Lagtinget og hadde sete i 11 komiteer. Fra 1819 ble han medlem av matrikkuleringskommisjonen for Jæren og Dalane. I 1823 ble Michael Smith direktør for det første dramatiske selskap i Stavanger - og den første forestillingen ble arrangert i hans privathus ved Torget - det største bolighuset i byen. Smith hadde selv overoppsynet med teatrets dekorasjoner og rekvisitter.

I 1835 flyttet familien Smith til Fredriksvern (ytterst i Larviksfjorden), der Knud skulle få sin militære utdanning og der Michael ble medlem av den kgl. kommisjon for utskrivningen og sjø- og land kommissær for Kristiansand Stift. Smith døde der i 1849. (Refheim skriver at han døde i Arendal).

FAMILIEN SMITH - EN OVERSIKT

Andrew Lawrenceon Smith født i Skottland død 1694, billedhogger, treskjærer, kunstmaler. G.m. Maren Knudsdatter fra Sola (1641-1695)

Lautitz Smith (1680-1758) Kjøpmann, fabrikkeier. lagm, konst. amtmann, godseier. Eier av Malde gård, 1719-1758. G.m. Johanne Margrethe Leigh (1691-1766), dtr. av Michael Severinsson Leigh (1656-1708), mag. phil. Rektor i Stavanger. Canonicus og pastor til Malde. Lektor i Kristiansand. Assessor i consitorialretten - og Christine Sophie Seehusen (1663-1700)

Michael Leigh Smith (1720-1773) Kjøpmann og oberst. Eier av Malde 1758-1773. G.m. 1) Karen Anckermann Smith (1727-1755)) 2) Helene Margrehte von Krogh

Lorentz Anckerman Smith (1752-1800)
Kjøpmann, stadskaptein.
Eier av Malde gård
1773.G.m. Margrethe
Kielland (1755 -1826)

Johanne Margrethe Smith (1753-1820) Eier av Malde gård: 1785 -1820.

Karen Anckermann Smith (1755-1807) Eier av Malde gård: 1785 - 1807.

Michael Smith
(1775-1849) Major, land-
krigskommisær stortings-
rep, godseier. Eier av
Malde gård: 1820 - 1836.

Knud Geelmuyden Smith
(1821-1895)
Kontreadmiral og sjef for
sjøkrigsskolen. G.m.
Dorothea Elisabeth
Vavert, f. 1811

Michael Smith
f 1841. Cand jur. G.m.
Camra Marie Christie f.
1847.

Knud Smith f. 1876

*Knud Geelmuyden Smith og
Dorothe Elisabeth Vauvert*

OM EIERE AV KALVØY OG HELLESØY

Kalvøy og Hellesøy er gammelt kirkegods - ganske sikkert knyttet til bispetsetet i Stavanger, bl.a. som inntektskilde for kannikene (prestene ved byens domkirke i middelalderen). Øyene fulgte Madlagården i århundrene fra middelalderen og fram til reformasjonen (1537), da kongen overtok dette godset. Kongen tillot imidlertid at stavangerbispen fortsatt mottok inntekten av den verdifulle Madlagården.

Fram til 1823 tilhørte disse øyene Madlagårdens eiere.

I 1823 solgte Michael Smith Kalvøy og Hellesøy. Husmannen Jon Ivarson kjøpte det meste av Kalvøy mens presten Tonning kjøpte resten. Tonning kjøpte også Hellesøy med Tunøy og Hellesøykalven, og disse øyene ble nå, for første gang, skyldsatt (til 2 1/2 mark smør). (Kalvøy ble skyldsatt til 9 merker smør).

I matrikkelen står øyene oppført under Hetland slik: Nr. 10 Hellesøy, 10, 2 Tunøy. Nr. 11 Kalvøy. Kalven på nordsiden av Hellesøy har ikke fått eget matrikkel- eller gårdsnummer.

OM TIDLIG BOSETTING PÅ KALVØY OG HELLESØY

Trolig var det først på slutten av 1600-tallet at eierne av Madlagodset plasserte sine første "forvaltere" på Kalvøy. De første beboerne synes å ha gjort spesialavtaler med de to eierne, for det foreligger ingen husmanns- eller leilendingskontrakt for øyene. Den forhenværende soldaten Sverting Olsen er den første innbyggeren vi kjenner navnet på. Ifølge militærmanntallet bodde han på Kalvøy i 1701. Da var han 62 år. Han er nevnt også i et rettsreferat fra 1696 der det står at han skylder Jørgen Cortsen enke, Marta, 20 riksdaler for varer han har fått av henne. I rettsprotokollen står det at Marta skal overta Svertings hus og løsøre når han og kona hans er døde. I et sjømilitært manntall fra 1706 er Sverting oppført som **husmann**.

I et lensmannsmanntall fra 1753 står enke Inger Kristoffersdatter oppført under Kalvøy sammen med sin 14 år gamle sønn, Kristoffer. Også hun synes å ha gjort en privat avtale med eierne på Madla om plikter og ansvar ved å få bo på Kalvøy. Kanskje passet hun og sønnen dyr som gikk på beite?

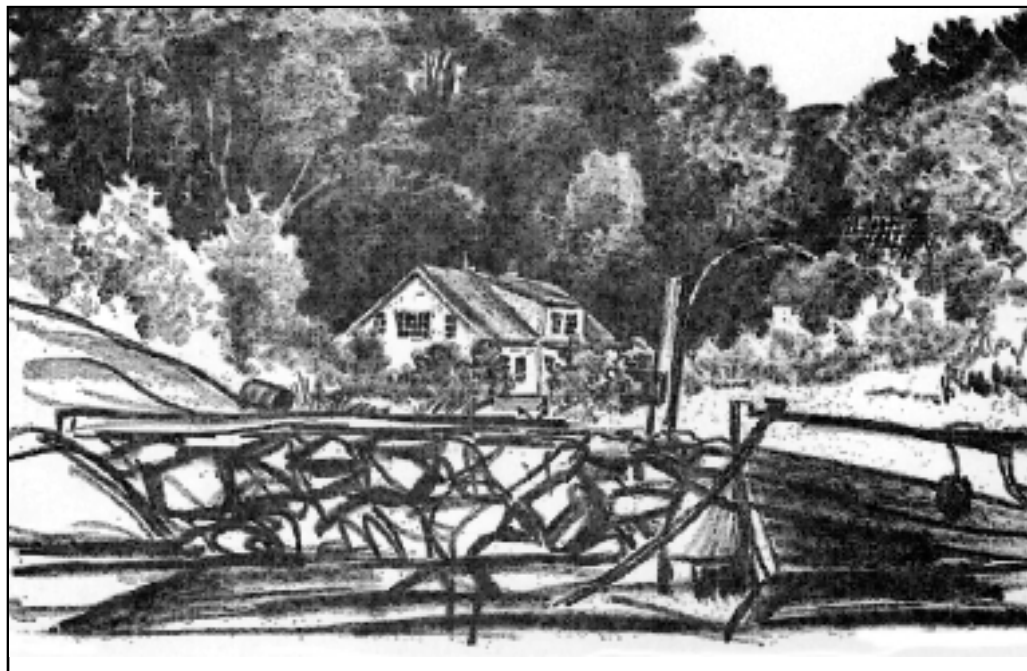
I folketellingen fra 1801 står den 33 år gamle bonden Jon Ivarson oppført under husmannsplassen på Kalvøy

sammen med sin 41 år gamle kone Siri Olsdotter og hennes mor.

Kristen Sivertson (46 år i 1801) og kona Helga Ånundsdatter (47 år i 1801) het de to første innbyggerne på Hellesøy. De kom til øya på 1790-tallet. Også de hadde en særavtale med eierne på Madla. Kristen nevnes som "forvalter" og har nok bestyrt frøkne- ne Smiths jordegods på Hellesøy etter spesialavtale med dem.

I 1823 kjøpte altså sokneprest Rasmus Henrik Tonning Hellesøy. Han bygget hus der og flyttet ut til øya. Han ble siden oldefar bl.a. til Othilie Tonning i Frelsesarmeen.

*Sokneprest Rasmus Henrik Tonnings hus
på Hellsøy. Tegning av Henry Imsland.
Hellesøy ligger mellom Lindøy og Kalvøy*

IVAR SVENSON OFTEDAL

Eier av Malde 1836-42

Våren 1836 kjøpte Ivar Svenson Oftedal Madlagården på auksjon for 4015 spesiedaler. Dermed kom gården for første gang over i bondeei, for Ivar Oftedal var av bondeætt god nok - selv om han må ha vært av en sjelden sort.

Ivar Oftedal ble født på Øvre Oftedal i Gjesdal i 1780 (dp. 6/2 i Høle kirke). Han var sønn av bonde Sven Ivarson (1737-1818) og Ragnhild Larsdatter Øvre Oftedal (1757-1818). I likhet med to av søstrene drog Ivar, som ung, til Stavanger for å søke lykken. Kristine f.1787, ble gift i Stavanger i 1809 med kjøpmann Simon Rasmussen Vatne (1778 1831) fra Høyland, og Rakel (1798 - 1857) ble gift med skipper, kjøpmann og megler Petter Dreyer i Stavanger i 1817. Ivars bror, Lars, født 1782, flyttet til Ålgård der han bl.a. fikk sønnen Sven som i sin tur ble far til den berømte presten Lars Oftedal - så i den slekten må det ha yrt av ressursbærende gener!

I "Soga om Sola og Madla II" står det at Ivar livnærte seg som "tjener" mens han bodde i Stavanger i ungdommen. Han står ikke oppført i Stavanger i forbindelse med folketellingen i 1801, men 23/9-1802 gifter han seg i Stav-

«Malde»

Utsnitt fra akvarell av M. Gabriel Monsen, 1865

anger med Marta Henriksdatter fra Store Undheim i Time. De fikk sønnen Sven i 1803. (Han ble skipper som voksen). Marta døde allerede i 1805. Da hadde Ivar overtatt jobben som styrer ved Teglverket på Sandnes - en stilling han beholdt fram til 1808.

Det var stavangerborgeren Lauritz Smith Petersen (1742-1802), sønn av stempelpapirforvalter og fyreier Morten Henrich Petersen von Fyren (1711-1765) og Christine Sophie Smith (1712-1788 - datter av Lauritz Smith og søs-

ter til Michael Leigh Smith som begge eide Madlagården) som tok initiativ til å starte teglverksvirksomhet på Sandnes i 1782 sammen med 10 interessenter (bl.a. stavangerkjøpmennene Ole Smith Ploug, Jacob Kielland, Børge Rosenkilde og Søren Cortsen).

Den første teglmesteren var dansken Magnus Nielsen som kom til Sandnes i 1784. Snart overtok Jonas Schanche Gabrielsen fra Austrått styringen av teglverket etter Petersen, som selv manglet midler til å skyte inn i bedriften han skulle lede.

Det var nok Schanche Gabrielsen som ansatte Ivar Svenson Oftedal som teglmester i 1805. Oftedal investerte også penger i verket sammen med bl.a. Schanche Gabrielsens eldre bror Ole Gabrielsen (Sandnes/Ullenhoug) og apoteker Christian Magnus Zetlitz.

Sannsynligvis ble det installert ny ovn i teglverket mens Oftedal var mester der, forteller Axel Eggebø i boka "Det begynte med leir".

Oftedal sluttet som teglmester, antageligvis i 1808 - samtidig med at han kjøpte Bispeladegården (nabogården til Zetlitz' Christianslyst) og flyttet dit. I Stavanger investerte han penger bl.a. i et brennevinsbrenneri.

I 1807 var det noen av Hans Nielsen

Hauges venner som kjøpte teglverket på Sandnes, og fra 1808 overtok Ole Gundersen Seglem fra Egersund jobben som teglmester sammen med broren Lars. Ole flyttet siden til Stavanger og fikk borgerskap der i 1812 som "fiske og smaahandler" og i 1823 som kjøpmann. Han ble den nærmeste medarbeideren til **John Haugvaldstad**. I 1823 ble han gift med Anna Andersdatter Schifstad fra Hedmark. Etter Oles død i 1826, ble hun gift med en annen haugianerleder, Peder Endresen Ramsland (1813-1877). Ramsland ble siden gift med Pernille Seglem (1820 -1853) - altså stedatteren, for hun var datter av Ole Gundersen og hans første kone. Pernille og Peder ble igjen svigerforeldre til Alexander Kielland, for de fikk datteren Beate som ble gift med forfatteren.

I 1807 ble Ivar gift igjen. Denne gang med Ingeborg Olsdatter fra Store Vatne i Høyland (1787-1849). Hun ættet bl.a. fra Trane-familien - en av Stavangers fremste forretningsfamilier på 1600-tallet. I 1808 fikk Ivar og Ingeborg datteren Marta. I 1809 kjøpte Ivar S.Oftedal den store Bispeladegården av Peder Klow. Klow fortsatte å bo i den gamle amtmannsboligen ved dagens Brannvakt, fram til sin død i 1834, mens familien Oftedal fikk

god plass på det gamle tunet på gården. (Som lå ved dagens lyskryss ved Ladegårdsbroen - i bunnen av kleivå som går opp mot Stavanger Museum).

I 1811 etterfulgte Ivar Oftedal Niels Danielson Goa som lensmann i Goa skipsreide - en stilling han beholdt fram til sin død i 1842. Trolig avsluttet han, som nevnt, sitt engasjement ved Teglverket på Sandnes da han flyttet til Bispeladegården og ble lensmann.

Men i 1812 engasjerte han seg på nytt i teglverkets virksomhet. Da var han med på å starte en "Tegl- og Murstens Fabrique" på Boganes. Oftedal skjøtt inn halvdel av den kapitalen som trengtes for å skaffe teglovn og sette opp arbeidshus, vannhus med biligger-ovn og leirmølle. Lokale bønder skjøtt inn resten av kapitalen. Allerede to år seinere solgte Oftedal sin del i anlegget til haugianerne Lars Kydland og farger og småhandler i Stavanger, Nils Trulson Bru.

Ivar S. Oftedal ble valgt som første vararepresentant til det første ordinære Stortinget i 1815/16, men han møtte som representant for dette Stortinget for ovennevnte Nils Trulson Bru, som ble nektet adgang til landets lovgivende forsamling p.g.a. et rettsstridig forhold han var anklaget for.

Oftedal satt bl.a. i kirke- og under-

visningskomiteen og i den komiteen som arbeidet med almuens forkjøpsrett til kirkene - dermed var han godt inni lover og regler da han selv ble eier av den gamle kirken på Madla i 1836.

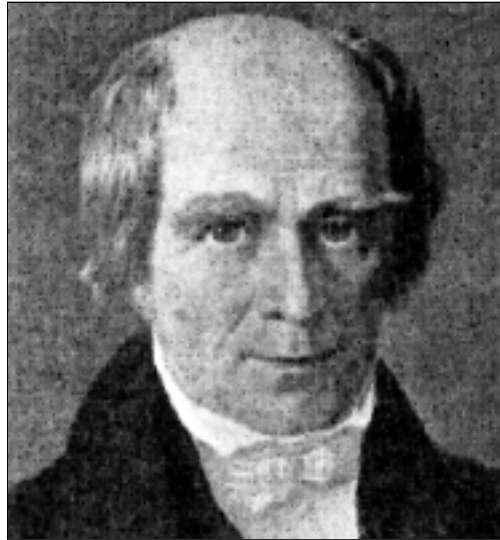
Oftedal satte ikke sitt lys under en skjepp på Stortinget fordi om han møtte som vararepresentant. Allerede 29. juli 1815 engasjerte han seg sterkt i en sak som dreiet seg om begrensninger i norske borgeres mulighet til å sende oppfordringer og forslag til Stortinget. Flere stortingsrepresentanter mente at denne muligheten måtte reduseres ved at f.eks. lovforslag som ble stilet Odelstinget bare skulle registreres uten å leses opp, da disse brevene fra folk ellers ville oppta for mye av representantenes kostbare tid - slik bl.a. sorenskriver Lauritz Weidemann hevdet. Det var da representanten Ivar Svenson Oftedal fra Stavanger Amt reiste seg og holdt følgende formidable forsvar for frihet og demokrati:

"Da vore medborgere kaarede os til det hæderfulde hverv, at tale deres og fædrene - landets sag, var neppe deres hensigt, at skabe stolte og selvraadige despoter; snare - re troede de, i os at finde en samling af ædle, godmodige og overbærende venner, der søgte at gjøre os værdige til den agtelse og tillid, hvormed de havde bæret os, og til hvem de med fuld tillid, i deres hjertes

enfoldighed, kunde henvende sig med et hvert andragende, som idetmindste i deres øine, syntes af yderste vigtighed, enten for dem selv eller for det almindeligste. Hvad skulde man svare vælgerne naar man kom hjem, om Weidemanns forslag skulde blive vedtaget? Med blusel maatte vi da svare dem: Eders indgivne skriftlige forestilling er bleve oplæste, Eders deri i hjertets enfoldige fremsatte ytringer tjente forsamlingen og tilhørerne til uudsigelig tidsfordriv; men Eders grundede ankeposter og Eders ei uviktige forslag til almindeligt borgerheld blev ikke lagt mærke til.

Vor forrige saakaldte despotiske regering modtog og besvarede endog den ringeste undersaats forestilling, og vi, en fri nations frit valgte repræsentanter, skulde formaste os til, i den grad at krænke nationens tillid og viktighed, som syntes at være forslagetets formaal; vi skulde formaste os til at nære den tanke, at summen af alle indsigter og fædrenelandskjerlighed, som findes imellem Nordcap og Lindesnæs, var indsluttet inden disse sales vægge”.

Oftedal så bort fra velgernes mulighet til å nå fram til Stortinget med sine synspunkter og forslag gjennom sine valgte talsmenn, stortingsrepresentantene, men hans frykt for at kontakten mellom allmuen og Stortinget skulle svekkes, var ekte og ærlig.

Jernverkseier Jacob Aall

Oftedal fikk forøvrig støtte for sitt syn fra en av Stortingets fremste representanter, jernverkseier Jacob Aall, som mente at velgerne ikke hadde noen garanti for at stortingsrepresentantene ville fremme deres saker på riktig måte når ikke velgerne selv fikk anledning til å formulere dem. “Et forslag kan indeholde noget som jeg bifalder, noget som jeg forkaster, og hvorfor skal jeg laane mit navn til at frembære setninger, der stride imod min overbevisning?” spurte Aall. Aall

hevdet også at eidsvollsmennene hadde delt Stortinget i Lagting og Odelsting, ikke for å spare tid, men for at ingen lover skulle vedtas uten at de var skikkelig gjennomdrøftet. “De ansaae opofrelse af tid for et mindre onde, end følgen av overilede beslutninger. Det synes ikke rimeligt, at den samme Grundlov skulde, for at spare tid, berøve repræsentanterne anledning til at modtage alle de oplysninger, som af medborgere velvilligen tilbødes dem”, sa Aall - og han burde vite noe om eidsvoldsmennenes hensikter, for han var en av dem.

Dermed fikk Oftedal en solid støtte for sitt syn om viktigheten av en “åpen-dør-politikk” i forhold til innspill og forslag fra velgerne.

Også i 1823 ble Oftedal valgt som vararepresentant fra Stavanger Amt, men han møtte ikke på Stortinget i denne perioden. I hele perioden fra 1814 til 1832 var Oftedal valgmann ved stortingsvalgene. (Den opprinnelige valgordningen ved stortingsvalgene gikk ut på at de som hadde stemmerett, stemte på såkalte valgmenn som ble overlatt det endelige valget av representantene til den lovgivende nasjonalforsamlingen. Stortingsvalget i 1903 var det siste der denne indirekte valgordningen ble nyttet. Den var

ment å sikre at kyndige folk skulle utpeke de representantene som egnet seg best til det tillitsfulle vervet - ut fra personlig kjennskap, men ordningen ble fjernet ved valget i 1905 da den på det tidspunktet opplevdes som udemokratisk.)

Oftedal stilte til valg også i 1833, men oppnådde da bare to av valgmannsstemmene. Alle oppgavene han engasjerte seg i, førte trolig til at noe måtte fares over med en harelabb. I alle fall fikk han mange klager grunnet påståtte forsømmelser.

Allerede i 1811 solgte Oftedal en del av Bispeladegården, med god fortjeneste, til bakeren Jens Saxe Lindahl, og i 1834 solgte han den nordlige delen av gården til Stavanger kommune som ville anlegge gravlund der. (Lagård)

Fadderne Oftedal nyttet i 1812 i forbindelse med dåpen av tvillingene Jonas og Ole forteller muligens noe om hvilken omgangskrets han og Ingeborg hadde: "Pastor Boye Petersen von Fyhrens hustru, provst Heiberg, Peder Cordsen, Gerhard Garman, Frøken Holt. Pastor Oftedal (fra nabobruket i Øvre Oftedal og i 1814 representant fra Stavanger Amt på Eidsvold) og hustru, Foged Krog, Jacob Kielland, Jomfru Ejberg".

I 1836 solgte Oftedal resten av Bispeladegården etter at han hadde sikret seg Madlagården der han nok, teknisk interessert som han var, så mulighetene som vannfallet i Madla-åna representerte. Det ble i hovedsak hans sønner, Jonas og Nikolai, som tok seg av mølledriften og, etter farens død, bygde nye møller. Selv fikk den aldrende godseieren nok med å skjøtte lensmannsvervet i Goa skipreide fram til sin død i 1842.

IVAR OG INGEBORG OFTEDALS BARN

(Som før nevnt hadde Ivar sønnen Sven fra første ekteskap. Sven ble skipper i Stavanger. Det er ukjent om han ble gift).

- 1) **Marta** døpt 25/1-1808. G.m. smedmester Tore Olson Oftedal 1/10 1829, (sønn av Ole Pedersen Oftedal og Ane Toresdatter Lima) dp. i Gjesdal 26/12-1805 - død i Stavanger 1829. Det var Tore som laget uret i Stavanger Domkirke.
- 2) **Hans** døpt 15/1 - 1809. Han døde trolig ung.
- 3) **Rakel Serina** døpt 3/2-1811 - død 1883. G.m. smedmester Bendiks Sørensen Roth (1812-1857) 8/11-1840. (Sønn av matros Søren Gabrielsen Roth og Maren Aadnesdatter Øglend i Hetland).

Bendiks fikk borgerskap i Stavanger som smed i 1837. Rakel og Bendiks bodde i Østervåg 13.

- 4) **Ola** døpt 3/7-1812, sjømann, undervraker (sild). Røk uklar med faren, trolig fordi han i 1833 fikk sønnen Ole (dp. 14/5) utenfor ekteskap med Rachel Carlsdatter Kanniket (fra Nedstrand). Året etter giftet Ola seg med Rachels søster, Helene Carlsdatter. Ekteparet bosatte seg på Våland. Ifølge familietradisjonen søkte Ola forlik med faren da lensmannen i 1842 lå på dødsleiet, men Ola kom aldri lenger enn til steintrappen utenfor våningshuset på Nedre Madla! Som arv fikk i alle fall Ola bruk 15 på Madla, Mylldal (ved dagens Mauritz Lavpris), men trolig flyttet aldri Ola tilbake til Madla for å bli bonde, for allerede i 1845 solgte han bruket sitt til Bellest Rasmusson fra bruk 42 - opprinnelig fra Stokka i Hetland. Da Helene døde, giftet Ola seg med Berta Høle (1821-1904). Ola døde i 1888. I sitt siste ekteskap ble han far til disse barna: Johan, styrmann i Stavanger, siden bosatt i Høle, Jonas, sadelmaker og Gjertrud som ble diakonisse.
- 5) **Jonas** døpt 3/7-1812, tvilling med Ola. Ble gårdbruker og mølle-eier på bruk 5 på Madla - som ble delt fra farsbruket, nr. 1. Jonas ble gift

Jonas Oftedal og Johanna Malena Jonsdotter

2/4-1852 med Johanna Malena Jonsdotr. Grannes. Han døde 25/12-1893, hun 12/5-1895. Deres barn var: Ingeborg Malene, (f.1853) gift med skipper og mølle-eier Severin Nielsen på Madla (bruk 83), Ivar Johan (f. 1856) sjømann, døde i Sør-Afrika, Kristine Olava (f.1859) gift med skipskaptein Adolf Emil Andersen. Hans Olaus (f. 1862) overtok bruk 5 og var dessuten bankdirektør i Bøndernes Bank. To jenter som begge het Gabrielle Dorteia, døde som barn.

6) **Ingeborg Marie** døpt 2/10-1814, ble gift med skipper og gårdbruker Johan Erik Nymann i 1838. De bodde på Stokka (Molauggården). Johan E. Nyman var ordfører i Hetland. Han bygget mølle på Rudlå. Ingeborg Maria døde i 1885.

7) **Maren Kristina** født 20/1 - 1816 - død 1850. Ugift

8) **Severine** født 3/5-1817. Gift med bakermester Matias Gustav Nyman (1825 -1878), bror av Johan Erik. Ekteparet bodde i Laugmannsgt. Matias var også grosserer og han investerte penger i Bispeladegården, der han bl.a. anla en badeanstalt ved Hillevågsvatnet - samt bolighus. Han hadde skipsverft i Lervig. Ett barn: Grosserer Johan Erik Nyman.

9) **Nikolai** født 26/1-1819. Døde i 1899. Gårdbruker og mølle-eier på Madla, bruk 1. Gift med Maren Elisabeth Hove fra Høyland som

Nikolai Oftedal og Lisebet Olsdotter

døde i 1909. Ekteparet fikk 13 barn, men ingen overtok bruket på Madla som i 1892 ble solgt til Tomas Jørpeland. Eldstedatteren til Nikolai, Ingeborg, født 1853, ble gift med madlabuen og skip-

peren Sven Nielsen og ekteparet var bosatt på Hinna. De ble foreldre til infanterikaptein og stortingsrepresentant Sven Nielsen.

10) **Johanna Margrethe**, født 14/5-1821, ble gift med gårdbruker Ola Jonson Grannes, bruk 1. Da både mannen og deres eneste sønn, Jon, døde, flyttet Johanna til broren Nikolai på Madla der hun hadde sitt eget hushold. Hun døde i 1895.

11) **Ivar** født 1/5-1823, reiste til USA i 1844.

12) **Ane** født 6/8-1825, ble gift 1/10-1851 med kjøpmann på Skagen, Ommund Olsen(1813-1862). Han var fra Nedre Austrått i Høyland og sønn av husmann Ole Torkelsen og Anne Ommundsatter. Ane og Ommund ble foreldre til **Olaus**, født 1856, som ble skuespiller og omreisende teaterdirektør og siden inspektør ved Stavanger Faste Scene - og til Anne som ble gift med bakermester Gustav Gabrielsen.

13) **Lauritz** født 12/2 - 1828 og død 24/2 - 1828.

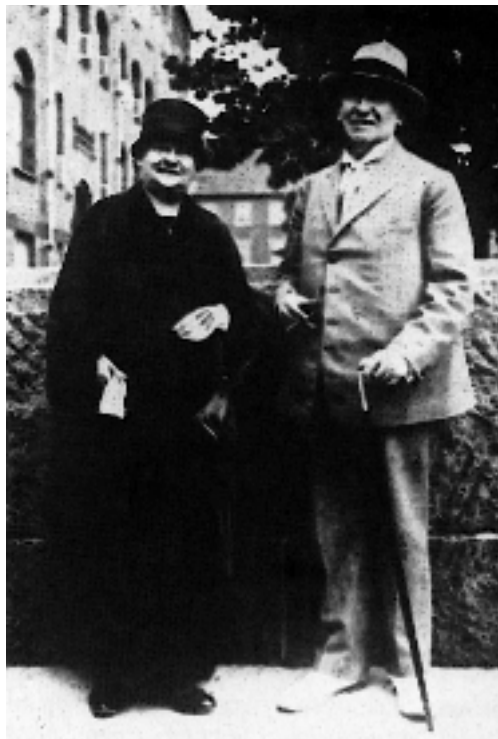
OLAUS OLSEN - TEATERPIONÉR - MED RØTTER I MADLA

Olaus Olsen (1856-1927) var sønn av husmannsgutten Ommund Olsen fra Nedre Austrått i Høyland. Han hadde slått seg ned i Stavanger og fått borgerskap der som handelsborger i 1845 - og hadde sin forretning i Nygaten 40. Husmannsgutten gjorde det så godt som handelsmann at han kunne tillate seg å gifte seg over sin stand. I 1851 ble han nemlig gift med Ane Oftedal fra bruk 1 på Madla - nummer 13 i barneflokket på 14 til lensmann Ivar S. Oftedal i Goa skipreide.

Olaus Olsen fikk reise til Danmark i sin ungdom, og der skaffet han seg arbeid i ulike omreisende teaterselskaper som var populære på denne tiden.

I november 1873 ankom Olaus hjembyen med et slikt selskap og fikk vise seg fram for sine bysbarn for første gang som skuespiller. Siden fikk han fast ansettelse ved Folketheateret i Christiania (Møllergaten). I 1879/80 deltok han på turné i Sverige med Magda von Dolche, og fra 1880 til -84 var han, med enkelte avbrudd, reisende teaterdirektør i Norge - med danske og norske skuespillere som sine ansatte.

I flere omganger vendte han tilbake til fødebyen med sitt teaterselskap

Olaus Oftedal og Urania Marquard

med offisiell tillatelse til å oppføre skuespill av Henrik Ibsen «alle andre steder enn i Bergen og Christiania.» Også Shakespeare stod på teatergruppens repertoar.

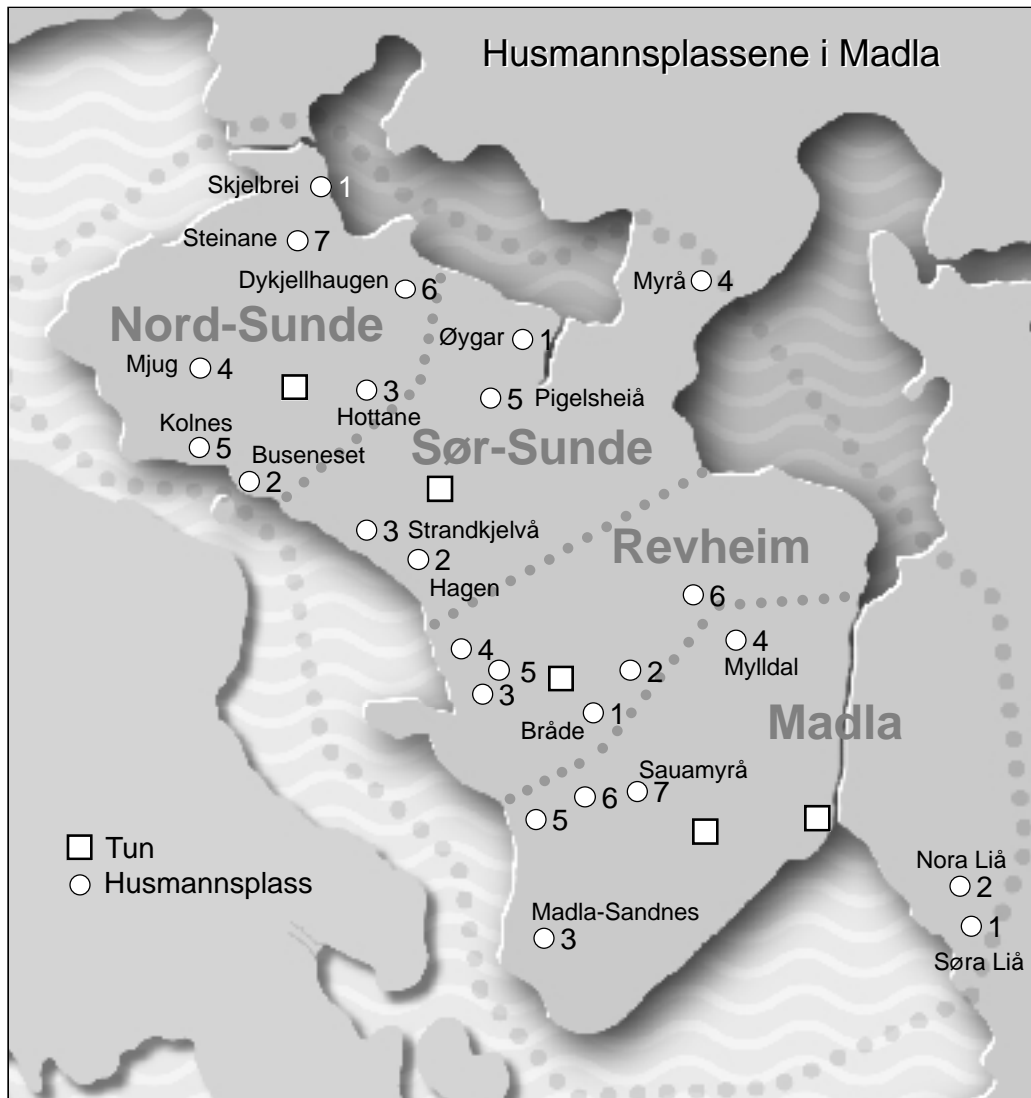
15. april 1883 fikk Olaus Olsens teaterselskap æren og gleden av å innvie Stavanger Theater – en bygning arki-

tekt H.S. Eckhoff var mester for - delvis bygget av murstein fra Malde Teglverk gave til byens nye kulturinstitusjon. Premierestykket het «Vore koner», et lystspill i fem akter skrevet av G. von Moser – et stykke som ifølge Olsen hadde «gjort stor lykke i Christiania Theater denne sesongen».

17. mai 1914 tok Olsen avskjed som omreisende teaterdirektør, samtidig som han ble ansatt som inspektør ved Stavanger Faste Scene.

Olaus Olsen var gift med Urania Marquand, som han første gang hadde truffet i 1877 da de turnerte sammen med et dansk teaterselskap. Urania var jevn gammel med Olaus og født i Schlesvig. 18 år gammel debuterte hun ved Folketheateret i København. Hun turnerte med danske teaterselskaper i noen år før hun i 1883 ble primadonna ved Olaus Olsens teaterselskap. Fra hun ble gift med Olaus i 1892, var hun fast knyttet til hans ensemble. Fra 1914 var hun delvis fast ansatt og delvis gjest ved Stavanger Faste scene. Ibsens “Fru Inger til Østrådt” ble regnet for hennes største rolle.

Olaus døde i 1927 og Urania i 1932.

DE GAMLE KLYNGETUNENE (FELLESTUNENE) OG HUSMANNSPLASSENE I MADLA

OM HUSMENN

Navnet husmadr (husmann) kjennes helt tilbake til 1300-tallet i Norge. Ordet ble da brukt om en mann som leide et hus og noe jord på en gård. Denne betydningen beholdt ordet også i de lovene som ble laget for Norge under den dansk-norske kongen Kristian V i 1687.

Etter hvert ble det så mange husmenn i landet at nye konger fant å måtte lage nye lover og regler for disse menneskene. Kongen fikk opplysninger som tydet på at husmennene i mange tilfeller ble utnyttet på det groveste. Ofte bodde de i jordhytter og falleferdige hytter og uthus. Ikke rart at barnedødeligheten i disse familiene var høy.

Fra ca. 1750 bestemte nye lover at det skulle settes opp et papir hvor bonden og husmannen skrev under på gjensidige rettigheter og forpliktelser. Til å begynne med kunne bonden si opp husmannen om han var misfornøyd, men etter hvert ble det mer vanlig med kontrakter som gjaldt for hele husmannens levetid. Slike kontrakter kaltes livsfester.

Fra 1800-tallet ble det en sterk økning av antall husmenn som følge av den sterke folkeauken som fant sted i Norge på denne tiden. Nødløsningen for mange ble å få rydde seg en husmannsplass i utkanten av et gårdsbruk og friste å klare å livberge seg og sine som best en kunne.

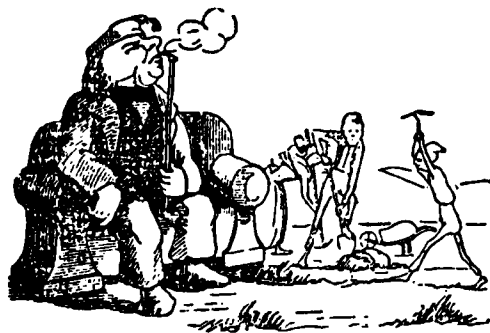
Husmannsvesenets store tid i Norge var fra 1840 til 1860. Da var 60% av landets jordbrukere husmenn. Antallet husmenn var 60000, men når en regner med husmannens familie-medlemmer, blir antallet husmannsfolk mangedobbelt.

“Husmann med jord” var en husmann som disponerte over en plass og et lite hus, mens “husmannen uten jord” bare disponerte over selve tomten der huset hans stod.

Det var vanligvis bare gifte menn som ble husmenn. Ugifte, yngre gårdsgutter ble oftest gående som tjenere og dagarbeidere (fikk bare arbeid for en eller noen få dager om gangen) på en gård, eller de ble håndverkere. Om disse guttene giftet seg, måtte de ofte vente til de var bortimot 30 år før de hadde klart å legge seg opp litt penger så de var i stand til å stifte familie. De ba da en bonde om å få overta en ledig husmannsplass eller om å få lov å rydde seg en ny plass i

utmarka til en gård. At de giftet seg seint, hadde den fordel at de da ikke fikk så mange barn å fø på. I alderdommen havnet husmennene ofte på fattigforsorgen, da husmannsplassen ikke kunne fø på folk som ikke var i stand til selv å produsere den maten de skulle leve av. Selv om bonden i mange tilfeller hadde rett til å jage husmannen bort når han ikke lenger orket å utføre sine plikter på gården, lot de fleste bøndene nåde gå for rett, og husmannsfolkene fikk sitte på plassene sine livet ut. Så fikk de håpe på litt mat fra gårdene i nabolaget.

Forholdene for husmennene varierte fra landsdel til landsdel og fra plass til plass. Husmannsplass under en prestegård var bedre enn en hvilken som helst annen husmannsplass, og hus-

En kakse og husmennene hans

mennene på Vestlandet hadde en friere stilling enn sine kolleger på Østlandet.

Vestlandshusmannen hadde liten arbeidsplikt, han eide som regel huset han bodde i og hadde levetidsfeste (eller livsfeste), selv om han ikke fikk noen garanti for at barna hans fikk bo på plassen han hadde dyrket opp og der barna var født og hadde vokst opp. Vestlandshusmannen betalte gjerne en sum penger i første bygsel (avgift) når han overtok plassen, mens plikter og avgifter var beskjedne. Dette gjorde at vestlandshusmannen sto friere til å drive med fiske, sjøfart og håndverk ved siden av jordbruk og pliktarbeid. Han kunne også arbeide for hvem han ville når han var ferdig med pliktarbeidet sitt.

Behovet for arbeidshjelp var heller lite på de små gårdene i Rogaland. Mange husmenn i Rogaland fikk både livsfeste og arvefeste. Dette ga større trygghet, da også husmannsenken var sikret å få bo på husmannsplassen om husmannen selv skulle dø.

Det vanlige var at husmennene i Rogaland fikk hogge seg tømmer i bondens skog til å bygge seg hus av. Ved kunne han også ta i bondens skog. Litt jord fikk han dyrke til eget bruk og noe beitemark fikk han også leie,

nok til noen få husdyr. Gras fikk han slå i heia og der det var mest ulendt på garden. Men bonden hadde rett til å tilkalle husmannen sin i våronna, høyinga og høstonna. Av og til kunne bonden kreve en årvisst avgift av husmannen sin, betalt i penger eller naturalia.

Det var flere husmenn i Ryfylke enn på Jæren. På Jæren løste de det problemet folkeauken skapte, ved, i større grad, å dele gårdene mellom ungene på gården. I Ryfylke var gårdene allerede så små at dette var umulig.

Husmannen ble sett ned på i sin samtid. Det var ydmykende å være husmann, husmannskone og husmannsbarn. Det var derfor ingen som

hadde lyst til å bli husmann. Det var ikke lett å leve opp som husmannsbarn med selvrespekten i behold.

Mange ordtak viser at husmannen ble sett ned på. Ennå snakker en om husmannsånd og mener en underdanig, kryptende holdning. Det er tre vonde ting i verden: "Det er å være hest på Jæren, hund på Ropeid og husmann i Sjernarøyane" heter det i et gammelt ordtak. Det er vel en bonde som har laget ordtaket. En husmann ville neppe selv satt seg lavere enn hesten på Jæren og hunden på Ropeid! Mange andre ordtak stempler også husmannsfolk som mindreverdige.

I barnedåp, bryllup og begravelser sørget alltid kjøgemesteren for at husmannsfolka ble plassert nederst ved bordet, selv om husmannen skulle være den eldste i laget. Noen steder i fylket fikk ikke husmannsfolket en gang være med i disse selskapene, men måtte gå hjem etter seremonien i kirken. Kirken ja, selv der skulle husmannsfolket ydmykes. Deres benker stod nederst ved utgangsdøra. De kunne også få sitte på benker på galleriet om dette fantes. Prestens medhjelper var det bare jordeiere som kunne

*Bondemand og Bondekone af Stavanger
Akvareller av J.F.L.Dreier omkring 1914*

bli - altså var husmannen utelukket fra dette tillitsvervet.

Etter 1816 ble det for en tid tillatt for hvem som helst å brenne seg brennevin. Husmannen var unntatt også fra denne rettigheten - noe som var fordel hva drukkenskap og familietragedier angår, men ydmykende var selvsagt også denne bestemmelsen for husmannen. Sammen med tjenestefolk og strandsittere (folk som leide en plass ved stranden og livnærte seg av fiske eller som fraktefolk) representerte husmannen bunnsjiktet i det norske samfunnet i det forrige århundret.

De fleste av oss vil finne husmenn blant våre forfedre om vi ser etter.

Husmannen var sliteren, mannen med øksa, spaden, grevet, sigden, ljåen og med de tunge bøkene på ryggen. Han visste ikke hva ferie var. Skulle han og familien overleve, var det å stå på fra tidlig om morgenen til seint på kvelden. Svært ofte tok husmennene seg arbeid på si. De var ofte bygdas dyktige håndverkere og gjorde verdifullt arbeid som snekkere, skreddere, skomakere og smeder. De av dem som var musikalske, tjente seg ekstraslantar ved å spille fele i brylluper og ved andre dansetilstelninger.

På slutten av 1800-tallet minket tallet på husmenn sterkt i Norge. Emigrasjonen til Amerika forklarer noe av dette, nye arbeidsplasser i byene, spesielt i industrien, forklarer enda mer av det synkende antall husmenn.

Den jenta som giftet seg med en husmannsgutt, visste at hun ikke fikk et liv med dans på roser, hverken når det gjaldt sosial status eller arbeidsplikter. Det ble å streve fra morgen til kveld med barnestell, matlaging, klesvask og arbeid med de få dyra som ble fødd opp på husmannsplassen.

Husmannskona måtte også bidra med arbeidsplicht hos gårdsfolkene, og hun prøvde å skaffe inntekter i form av byttevarer eller rede penger ved å kinne smør, karde ull, spinning, spø-

ting eller veving. Husmannskona var ofte en mester til å få mye ut av lite. Spinking og sparing var en dyd av nødvendighet. Barna på husmannsplassen ble tidlig satt i sving med plikter og arbeid - både på "plassen" og hos gårdsfolket.

Husmannsplassene lå i utmarksområdet til gården og var derfor felleseie for alle brukerne av gården, dvs. at husmannen måtte betale sine avgifter til samtlige brukere på gården. Pliktene han ofte fikk på gårdene som tilhører vår bydel, var å være gjeter, å passe på at buskpenen ikke krysset eiendomsgrensene til de ulike brukerne. Barn ned til 6-7 år ble gjerne satt til slike oppgaver for å hjelpe foreldrene som hadde viktigere oppgaver å utføre for å skaffe mat i sultne mager.

Fra ca 800-tallet og like fram til ca 1850 lå husene på gårdene samlet omkring fellestunet eller klyngetunet. Øvre Madlatunet lå ved Hafrsfjord skole og var det opprinnelige tunet på Madla, men fikk siden konkurranse fra tunet på Nedre Madla, som lå ved inngangen til Regimentveien der møllene ble plassert. Fellestunet på Revheim lå ved Hestnesveien (nå nr. 21), mens Sør-Sundetunet lå i dagens Fjeldehagen og Nord-Sunde lå like øst for dagens "Kvernhuset".

I løpet av 1800-tallet ble gårdene utskiftet. Klyngetunene ble brutt opp slik at de ulike brukene fikk sine jordarealer mest mulig samlet omkring eget tun. I løpet av samme periode ble husmannsvesenet avviklet, og husmannsplassene som hadde ligget i utmarken i ytterkanten av gården, ble gjerne fraflyttet eller nyttet av folk fra selveierbruket som hadde overtatt den delen av utmarken der plassen lå.

ANDERS ANANIASSON MYLLDAL - EN HUSMANN I MADLA

Vi skal se nærmere på en av husmennene i Madla. Han er forresten litt av et mysterium for meg, og jeg har lenge jaktet på hans livshistorie. Anders Ananiasson het han og ble født på gården Sømme i Sola i 1778. Husmannsplassen i **Mylldal** (nå Mauritz Lavpris ved Revheimsveien) fikk han overta i 1812 da han ble trolovet med datteren på plassen, Kristina Olsdatter. Kristinas mor, Guri, fra Indre Bø i Randaberg, var enke i 1812 da hun 8. mai overlot bygselbrevet (leieavtalen) på Mylldal til sin tilkommende svigersønn. 26. juli samme året giftet Anders seg med Kristina, og de fikk, etter hvert, åtte barn sammen, hvorav tre døde som mindreårige. Søsteren til Anders, Marta, hadde forresten giftet

seg 5. juli 1812, altså tre uker før Anders - så i familien Sømme må de ha hatt en festfylt sommer i 1812!

Men så kommer mysteriet. Jeg har arbeidet mye med lokale prisonfanger fra krigen 1807-1814 - altså fanger fra stavangerområdet som satt i britisk fangenskap under Napoleonskrigene da Danmark-Norge bl.a. var i krig med England. I Statsarkivet i Kristiansand fins det kartotek kort over norske fanger som satt i prisonen 1807-14. Jeg har kopi av et slikt kort på "Anders A. Sømme", som i 1811 hyrte seg som matros på kaperskuta "Alvor" fra Bergen for å få tak i lettjente penger og for å oppleve noe spennende. Rederen Jens Rolfsen hadde bemannet skuta med 38 mann og utstyrt den med hele 14 kanoner i håp om å ta gode "priser" (fiendtlige skuter).

"Alvor" klarte imidlertid ikke å ta noen priser, men ble selv kapret av et britisk kaperskip nyttårsaften 1811 ved St. Albans Head. Blant mannskapet som nå ble ført til fengsel i Storbritannia var Anders Ananiasson Sømme, som ifølge kartotek kortet ikke ble løslatt før 22. mai 1813.

Men hvordan kunne han da gifte seg sommeren 1812 - og bli far til ei jente som kom til verden i april 1813? Jeg har sjekket at det ikke fins andre An-

*«Den Raske Bonde» av Stavanger.
Bygd på Kjerringholmen i 1792 av Anders
Jacobsen Sømme. Flere ganger oppbrakt av uten-
landske skip. Malt i Napoli i 1797.*

ders A. Sømme hverken i Håland eller Stavanger på denne tiden, men slo meg til ro med at jeg likevel måtte ha oversett en person med dette navnet - til jeg leste Gottfred Borghammers bok "I et lite hus på Øvre Blåsenborg", der han skriver om oldefarens morbror, Anders Mylldal, fra Sola som ble gift med ei jente fra Madla og som bosatte seg i **Mylldal** - og som hadde vært med i krigen mot engelskmennene - hadde Borghammers mormor, Ane Malene fra Myklebust (modell for sta-

tuen "Fiskerkonen") fortalt ham. Og Anders Mylldal er identisk med Anders Ananiasson Sømme! Borghammer har en interessant tilleggsopplysning om at Anders ble skutt i foten da "Alvor" ble kapret ved St. Albans Head.

Da Anders, etter krigen, fikk valget mellom en tapperhetsmedalje og en liten årlig pensjon, valgte husmannen medaljen. Følgen av dette var at han måtte ha hjelp av fattigforsorgen i Håland - en hjelp han mottok i naturalia (mel og smør). "Fiskerkonen" hadde ikke mye positivt å si om slektningen i Mylldal og det valget han gjorde!

Mitt forslag til forklaring på mysteriet om hvordan Anders giftet seg mens han ifølge kartotek kortet satt i prisonen, er at han kan ha blitt sendt hjem p.g.a. skaden i foten og at han har hyrt seg på nytt etter bryllupet og blitt kapret for annen gang - noe som ikke var helt uvanlig. Denne teorien lar seg kombinere med datoene for de to første barnefødsleene på husmannsplasen.

Kristina døde før Anders, og sine siste år tilbrakte han hos broren, Jakob, på Myklebust i Sola. I 1834 ga Anders bygselen på Mylldal fra seg til datteren, Marta, og svingersønnen, Ole Andreas Olson fra Sør-Sunde. Siden

ble Mylldal eget bruk (15) i Madla, med selveiende bønder. Det var først lensmann Ivar S. Oftedal som kjøpte Mylldal av Michael Smith i 1836 (skjøtte i 1838), og det var altså denne Smith som selv hadde sittet i britisk krigsfangenskap, som hadde skrevet under bygselbrevet til Anders. Etter lensmann Oftedals død i 1842, arvet hans sønn, Ola, Mylldal.

Da Oftedal kjøpte Mylldal, ble husmannsfolket, Anders' datter og svigersønn, "udsagt" (oppsagt) og måtte flytte med sine tre barn i 1840.

H.C.Knudsen

Selvportrett fra yngre dager.

Tegningen er hentet fra omslaget til E. Birkelis biografi: «En ørkenvandrer» fra 1925.

OM NORGES FØRSTE AFRIKAMISJONÆR OG HANS TILKNYTNING TIL STAVANGER

I forbindelse med Det Norske Misjonsselskaps 150-års jubileum i 1992, ble jeg oppmerksom på at Norge hadde en afrikamisjonær før Hans Paludan Smith Schreuder ble sendt ut til zuluene for ovennevnte misjonsselskap i 1843. Jeg forstod da også at vår første afrikamisjonær, bergenserens Hans Christian Knudsen, hadde vært en av de iherdigste pådriverne bak opprettelsen av vårt eldste misjonsselskap i 1842 og at han hadde gjennomlevd en dramatisk livsskjebne med foreninger til Stavanger og Madla.

FORELDRE OG BAKGRUNN

Siden Hans Christian Knudsens far, Fredrik Tobias Knudsen, framfor noen, kom til å stake ut livskursen for sin følsomme sønn, vil jeg innledningsvis gi noen korte riss av hans bakgrunn.

Fredrik Tobias Knudsen ble født og vokste opp i Vanse ved Farsund. Der bodde han fra 1775 til 1807 da han flyttet til Bergen p.g.a. kjærlighets sorg etter at hans forlovede hadde forkastet ham til fordel for en skipskaptein. Allerede på dette tidspunktet beteg-

nes Knudsen som litt av en original med klare meninger og med bred, kulturell interesse. Han var religiøst interessert og kritiserte både statskirkens prester og haugianerne som han mente var for egenrettferdige. På Sørlandet var han blitt påvirket av brødrevennene - særlig gjennom presten på Lista, Søren Bugge og hans sønn, Peder Olivarius Bugge. Som følge av dette, ivret han for misjonens sak lenge før dette ble vanlig blant kristenfolket i Norge, og han var selv inne på tanken å reise ut som misjonær.

Han livnærte seg som farver, men da det ble problemer med å skaffe råstoffer til denne geskjeften under Napoleonskrigene, måtte han gi opp sitt yrke og gå over til å koke såpe. En tid levde han også av å brygge eddik og øl og av produksjon av brennevin. Disse produktene byttet han mot bondevarer som salt, tømmer, hamp, tobakk og vin. Bondevarene, samt de varene han selv produserte, solgte han videre til fiskere i uthavnene i Hordaland.

Siden fikk han skrupler med salget av alkoholholdige drikker. Han slo helt om og begynte å reise som avholdsprekiant langs kysten av hele Sør-Norge. Han var den første i landet

som stiftet måteholdsforeninger - den første i Christiania i 1845.

Fredrik Tobias Knudsen var en farverik og allsidig mann med mange interesser. Også teknikk fascinerte ham, og det fortelles at han lenge eksperimenterte med bygging av en perpetuum mobile som bestod av 50 messing-hjul.

I Bergen forlovet han seg med Asseline Johanne Marie Lie som hadde sine slektsrøtter i Gudbrandsdalen. F.T. Knudsen giftet seg med henne i 1809 og kjøpte samtidig gården Hustvedt i Sunnhordland. De nygifte var imidlertid svært uheldige med gårdsdriften sin. Først slo kornhøsten feil, så råtnet høyet på hesjene og til slutt mistet de tre kyr ved et uhell. Allerede i 1811 solgte de gården med stort tap og flyttet tilbake til Bergen.

Der tok Fredrik Tobias opp sin gamle geskjeft som frakteskipper, men uhellene forfulgte ham, og han ble satt under tvangsauksjon etter at han hadde forlist sin uassurerte båt ved Biskopshavn. Etter dette startet han opp som farver igjen og anskaffet seg et lite hus ved Nykirken.

Fredrik Tobias og Asseline fikk åtte barn sammen - tre gutter og fem jenter. Ett av barna døde i tuberkulose og to av jentene viste tegn på mental svakhet. Da Asseline døde, bl.a. som følge av belastningene med hyppige barnefødsler og de økonomiske problemene etter tvangsauksjonen, flyttet Fredrik Tobias tilbake til Farsund der han slo seg igjennom på et vis som farver mens han prediket måteholdssak på Sørlandet, der han ble værende i 8 år.

BARNDOM OG UNGDOM

Hans Christian Knudsen ble født i Bergen 18. mars 1816. Fra han var ganske liten, viste han interesse for tegning. Når faren f.eks. skulle trøste sønnen, tegnet han gjerne en hest på bordklaffen med et kritt. Hans Christian tørket da straks tårene og forsøkte å etterlikne tegningen.

Det var ikke mye skolegang Hans Christian Knudsen fikk i oppveksten, bare noen uker hvert år fra han var 9 til han ble 12 år. Av farbroren, som var dyrlege i Bergen, fikk han tegneundervisning, og det var onkelen som satte ham i kontakt med professor I.C. Dahl, som hjalp sin begavede elev med gratis elevplass ved Bergen Tegneskole p.g.a. tvangsauksjonen som hadde rammet familien Knudsen.

Hans Christian Knudsen var bare 12 år da han mistet moren, men han flyttet ikke til Farsund med faren to år senere, for da hadde han fått arbeid ved Prahls litografiske anstalt i Bergen, og hos Prahls fikk han videreutvikle sine tegneferdigheter.

Prahls hadde spesialisert seg på å lage fargede tegninger av norske bondekrakter og portretter av berømte innen- og utenlandske personligheter. Hans Christian ble satt til å tegne prospekter på stein med motiver fra

H.C. Knudsen

Etter maleri av Görbitz 1849

Bergen, som så ble trykket til prospektkort.

I Lyder Sagens hus ved Fløifjellet ble Knudsen dratt inn i et stimulerende kunstmiljø. (I sin ungdom hadde Sagen vært medlem av Det Norske Selskab i København. I Bergen livnær-

te han seg som forfatter og norsklærer ved Katedralskolen, der han bl.a. fikk stor innflytelse på J.S. Welhaven.) Da H.C.Knudsen var 18 år, ville I.C. Dahl at han skulle reise til utlandet for å utvikle seg som malerkunstner, men Hans Christian avslo dette tilbudet. Siden han var 12 år gammel hadde han nemlig følt et kall om å reise ut som misjonær til Afrikas hedninger.

Faren hadde ofte lest høyt for ham om pionermisjonærenes opplevelser og påkjenninger under fjerne himmelstrøk. Deretter hadde han spurt sin sønn om han trodde at han kunne tåle slike påkjenninger når målet var å fortelle hedningene om Jesus. Til dette hadde Hans Christian svart bekreftende - og dette svaret skulle bli avgjørende for hans videre livsløp. Fra nå av begynte den fantasifulle og overfølsomme gutten å forestille seg pinsler, tortur, ville dyr og opphold i mørke huler. Det siste var verst, for Hans Christian var mørkredd!

17 år gammel reiste Hans Christian til Farsund for å besøke sin familie. Faren ga ham da et nytt puff i retning misjonærtjeneste, og en langfredagspreken av den svenske predikanten Retzius virket også ansporende og avklarende for ham.

Da Hans Christian stod fram med

sin religiøse overbevisning blant kameratene på Prahls litografiske anstalt, ble han møtt med erting og spott, men hos en av arbeidskameratene fant han støtte og forståelse. Fortsatt følte han dragning mot en kunstnerisk livsbane, men han avviste dette som egoistisk og ville heller være tro mot farens ønsker. Han mente også at det skulle være mulig å nytte sin kunstneriske begavelse i misjonens tjeneste, og han sluttet aldri å tegne og male.

TIL TYSKLAND FOR Å BLI MISJONÆR

Hans Christian skrev til faren fra Bergen om sin beslutning om å bli misjonær, og faren søkte da råd hos sokneprest Gabriel Kirsebom Kielland på Finnøy som han visste var brødrevn og svært opp-tatt av misjonssaken.

I 1835 sa H. C. Knudsen opp sin stilling hos Prahls, og han ble ønsket lykke til med framtiden av en

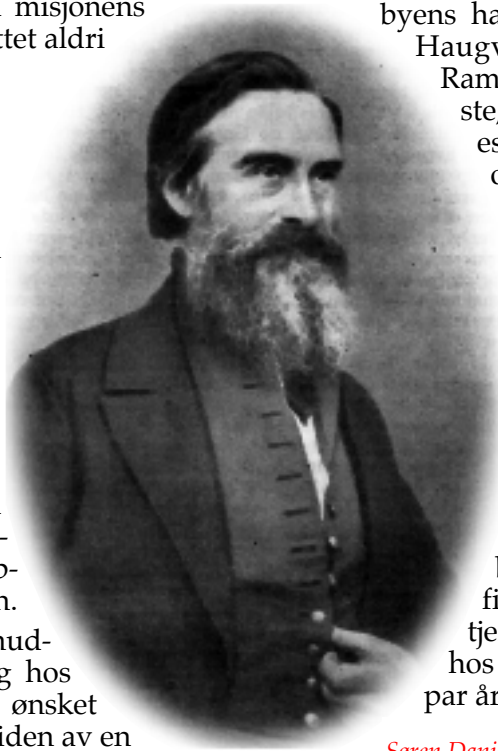
sjef som vanskelig kunne fatte hans avgjørelse.

Knudsen reiste nå til Stavanger der brødrevnene med sin leder Søren Daniel Schiøtz i spissen, lenge hadde ivret for opprettelsen av et norsk misjonsselskap. Han møtte også postmester Casper Kielland, sokneprestens bror, som også var en ivrig brødrevn. På denne tiden var også

byens haugianere, med John Haugvaldstad og Peder Ramsland som de fremste, begynt å vise interesse for misjonens sak, og Knudsen fikk kontakt også med dem.

I forbindelse med dette besøket i 1835, skaffet Knudsens stavangervenner bopel for to av hans søstre. Mens hans yngste søster, Lucia, som fremdeles bare var et barn, skulle fostres hos baker Hermandsen, fikk Anne Cathrine tjeneste som hushjelp hos familien Schiøtz et par år framover.

Søren Daniel Schiøtz

I mellomtiden hadde sokneprest Kielland undersøkt muligheten for at Knudsen kunne få sin misjonærutdannelse ved en herrnhutisk misjonsskole i Barmen i Tyskland. Stavanger Misjonsforening, som var stiftet av brødrevnene i 1826 som den første misjonsforening i landet, sa seg villig til å samle inn penger til Knudsens utdannelse.

Misjonsforeningen i Stavanger hadde allerede i flere år samlet inn penger til den misjonsvirksomhet som ble drevet fra Barmen, en kontakt som var formidlet gjennom Niels Johan Holm, brødrevnens forstander i Christiania og "åndelig far" for brødrevnene i Stavanger. Schiøtz og Kiellandbrødrene Gabriel og Theodor (sokneprest i Hå) var blitt sterkt påvirket av Holm under sin studietid i hovedstaden.

Misjonsskolen i Barmen var forholdsvis ny da Knudsen ankom dit i november 1835. Til å begynne med ble han, til sin skuffelse, ansatt ved skolens trykkeri som litograf og fargetrykker, og siden tegner. Først etter fire måneder fikk han plass som elev ved skolen - en plass han beholdt fram til avsluttende eksamen i 1839.

Forkynnelsen ved skolen var lys og mild - sterkt farget av herrnhutisk

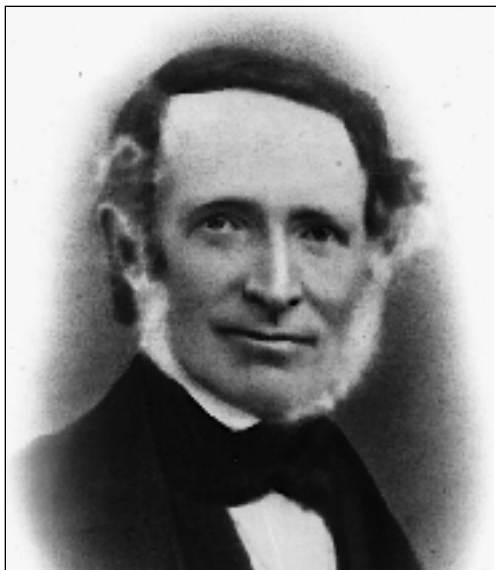
kristendomsforståelse, men det ble lagt liten vekt på egen gransking og desto større på å lære det autoritetene var kommet fram til som riktig forståelse av Skriften.

DANNELSE AV MISJONS- FORENINGER SOM FUNDAMENT FOR ET NORSK MISJONSSKAP

Våren 1839 reiste Knudsen hjem igjen til Norge og Christiania der faren nå var bosatt etter åtte år hjemme i Farsund. I hovedstaden hadde Knudsen senior fått ansettelse som bestyrer av barneasylet ved Grønlands-læret.

Hans Christian Knudsens store ide etter hjemkomsten fra Tyskland var å stifte en rekke nye misjonsforeninger som kunne samle inn penger til hans utsendelse, for han ønsket ikke å reise ut som tysk misjonær. I hovedstaden lyktes han med å få starte en misjonsforening for menn i 1839 og en for kvinner i 1840 (den første i landet).

Med økonomisk støtte fra Stavanger Misjonsforening kunne han, seinhøstes 1839, begi seg ut på en reise langs kysten for å stifte flest mulig misjonsforeninger. Faren ble med på denne turen for å virke for måteholdssaken. Far og sønn holdt møter i Drammen, Holmestrand, Tønsberg, Larvik, Pors-

Gabriel Kielland

grunn, Skien, Brevik, Stathelle, Langesund, Kragerø, Arendal, Grimstad, Kristiansand og Mandal - noen steder ble det stiftet misjonsforeninger, andre ikke. I Lyngdal besøkte Knudsens ekteparet Gustava og Gabriel Kielland. Hos dem møtte H.C. Knudsen stor iver og forståelse for sitt forsett, ja, Kielland hadde i flere år arbeidet for opprettelsen av et norsk misjonsselskap, noe han fikk god anledning til å drøfte med Knudsen de åtte dagene han bodde på prestegården i Lyngdal.

Gustava Kielland

Knudsen senior og junior nyttet selvsagt høvet til å besøke slekt og venner i Farsund mens de var på Sørlandet, og de fikk holde møter om "missionsvæsenet" i Farsund og Herad kirker. På veien videre mot Stavanger var de innom Flekkefjord, Sokndal, Helleland og Egersund før de tok inn hos sokneprest Theodor Kielland på Hå prestegård, dit de ankom 30. mars 1840.

Fra Hå til Stavanger brukte far og sønn fire dager, og de holdt sju møter

underveis. I Stavanger fikk de en hjertelig velkomst hos familien Schiøtz, som bodde omtrent der hvor Hetlandsbanken (SR-bank) befinner seg i dag på Domkirkeplassen.

Knudsen gledet seg over den misjonsiveren han fant hos byens brødrevenner, men han var klar over at han ikke ville komme noen vei uten støtte fra haugianerne med den 70 år gamle **John Haugvaldstad** i spissen - for det var haugianerne som satt med pengene.

Knudsen søkte derfor kontakt med Haugvaldstad, som fortsatt var skeptisk til å starte en misjonsskole. Knudsen mente at Haugvaldstad ville la seg overbevise når han bare fikk den informasjonen han hadde skrevet etter fra Barmen angående organisering av et misjonsselskap.

Fredrik Tobias og Hans Christian Knudsen fikk tid til å holde ca 60 møter i og omkring byen, før de avsluttet sin kombinerte reise for misjons- og måteholdssak i Stavanger våren 1840. 20 nystiftede misjonsforeninger med flere hundre medlemmer var resultatet av deres ferd langs kysten høsten 1839 og våren 1840. Knudsen junior håpet at disse foreningene skulle danne det økonomiske fundamentet for et norsk misjonsselskap.

Denne saken ble drøftet i flere omganger av misjonsforeningen i Stavanger. I mars oppholdt Knudsen seg på Finnøy prestegård der han hadde tatt inn hos sokneprest Flood - også en ivrig misjonsvenn. I stor spenning ventet han på en kallelse fra misjonsforeningen i Stavanger, men forgjeves. Foreningens medlemmer våget fremdeles ikke å etablere landets første misjonsselskap i Stavanger. En ny skuffelse møtte Knudsen i Bergen samme høst. Der møtte han liten forståelse for sin sak, både blant byens prester og haugianere.

TIL SYDVEST-AFRIKA SOM MISJONÆR

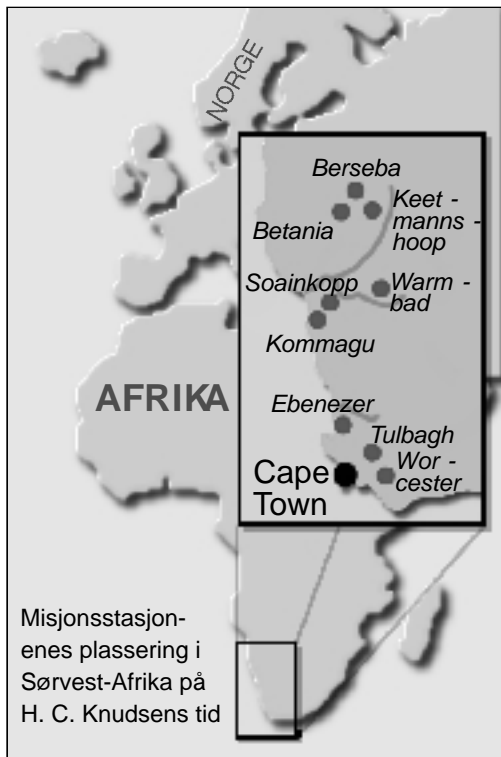
På hjemvei til Christiania var H.C. Knudsen igjen innom familien Kieland i Lyngdal, der han fikk trøst og oppmuntring før han drog videre til faren som var dratt i forveien. Siden det ikke lyktes for Knudsen å etablere et norsk misjonsselskap som kunne stå økonomisk ansvarlig for hans utreise, drog han tilbake til Tyskland for å forberede seg til utreise for Det Rhinske Misjonsselskap. I mai 1841 ble han ordinert til misjonsprest i Barmen av generalsuperintendent Hülsmann som tilhørte den preussiske unerte statskirke i Rhinprovinsen.

Ordinasjonen ble bekreftet av kong Wilhelm III.

Fra Barmen drog Knudsen til London, der han oppholdt seg i fem uker før avreisen til Sydvest-Afrika. Han besøkte bl.a. en tunnel under Themsen, British Museum, Tower og Zoologisk hage, men det som gjorde sterkest inntrykk på ham, var det livet som utfoldet seg i forbindelse med religiøse møter der det ble ropt, klappet, skreket og viftet med lommestørklær. Noe liknende hadde Knudsen aldri opplevd i det disiplinerte Tyskland eller blant gravalvorlige haugianere og brødrevenner i Norge.

H.C. Knudsen reiste med båt til Cape Town og derfra med oksekjerre nordover til misjonsstasjonen Nama-Betania i dagens Namibia. I den første tiden bodde Knudsen i et mattehus, men han ble plaget både av vind og røyk inne i den primitive stråhytten med kun en matte som dør. Han kunne også styre sin begeistring for hunder og geiter som spaserte ut og inn og forsynte seg av maten hans! Knudsen gikk derfor i gang med å bygge seg et skikkelig hus med hage omkring.

Ganske raskt begynte han å døpe afrikanere til kristne - for raskt mente lederne på misjonsstasjonen som syn-

tes nordmannen, i for sterk grad, lot seg lede av sine følelser og derfor ikke passet som åndelig leder for impulsive hottentotter.

Etter halvannet års virke i Namibia ble den menigheten Knudsen møysommelig hadde bygd opp, spredt for alle vinder p.g.a. langvarig tørke. Å omvende hedninger var ingen enkel

oppgave. Knudsen forteller f.eks. at han midt under en preken gjerne måtte gripe til piskan, og forlate kateketet sitt for å pryde "et uartig barn". Videre skriver han "Jeg holdt paa saa lenge, at barnets egensind var brutt, hvilket ofte tok lang tid. Derpaa har jeg fortsatt min præken".

KNUDSEN BLIR GIFT I BERGEN

Bak Knudsens rygg hadde brødrevenenes ledere i Barmen planlagt å skaffe ham en norsk kone som kunne sendes ut til Afrika, så misjonsselskapet slapp å ha utlegg med å hente misjonæren hjem til bryllupet. Familiene Kielland i Stavanger og Lyngdal hadde til og med vært behjelpelige med å foreslå et koneemne, Caroline D., men brødrevenenes tanker om ekteskapsinngåelse var totalt fremmed for Knudsen. Han ba sine ledere pent om å holde fingrene fra fatet hva angikk hans privatliv. Han ble så oppbragt over fremgangsmåten til sine ledere i denne saken, at han forlangte å få reise hjem til Norge - noe han fikk innvilget våren 1848.

I Barmen ble han anbefalt å ekte en prestedatter, men Knudsen hadde andre tanker. Han ankom Christiania 5. april, men dro straks videre til

Bergen der han fridde til Petronelle Hermandine Caroline Elisabeth Christiansen - kalt Elise. Den utvalgte var født 4/3-1820, og hun var datter av presten i Mariakirken, Peder Christiansen og Anna Rebekka Görbitz - et ektepar som H.C. Knudsen kjente fra sin oppvekst i Bergen da de hadde vært omgangsvener av hans foreldre. Christiansen var født i Slesvig, men hadde sin utdanning fra København. Han var en meget original mann som bl.a. huskes fordi han underviste håndverkerne i Bergen i teknologiske og naturvitenskapelige emner. Han underviste også i flere år som timelærer ved Bergens Latinskole. Hans kone var enke da H.C.Knudsen ba om hennes datters hånd - og fikk ja. Bryllupet ble feiret i Bergen 3. mai 1848 - et hastverksforetakende etter F.T. Knudsens mening.

Elise beskrives som fåmælt og stille, et forfinet vesen med språklige, musikalske og litterære interesser uten den psykiske styrke som ville kreves av en misjonærkone på Afrikas vestkyst i pionertiden. I sin ungdom hadde hun vist tegn til mental forstyrrelse, noe som også gjorde at Fredrik Tobias Knudsen var meget skeptisk til sønnens valg av kone.

TILBAKE TIL NAMIBIA – FRU KNUDSEN BLIR SYK

Allerede i juli reiste de nygifte til Tyskland etter først å ha avlagt et besøk hos familien Kielland i Lyngdal.

Fredrik Tobias Knudsen hadde nå unnfanget den vanvittige ideen at han ville slå følge med de nygifte til Afrika og slå seg ned som kolonist i Sør-Afrika sammen med sine to åndssvake barn - en gutt og en jente! H.C Knudsen mente at hans tyske venner ville være villige til å samle inn penger til foretakende, så derfor ankom Knudsen senior misjonsskolen i Barmen ifølge med sine to barn før styret for det tyske misjonsselskapet fikk stoppet ham. I Barmen klarte det å forhindre at faren slo følge med sin sønn til Afrika. I stedet ordnet styremedlemmene det slik at han skulle få reise til herrnhutere i USA med sine barn, mens H.C. Knudsen og hans Elise fulgte en hollandsk skute mot Kappstaden. Skuta Knudsen senior reiste vestover med sammen med sine barn, forliste i Den engelske kanal, og Fredrik Tobias tok dette som et tegn på at han skulle vende tilbake til Norge.

På misjonsstasjonen Betania ventet store problemer da det norske ekteparet ankom. Misjonsstasjonens bygninger var forfalt da bestyrer Hahn og

frue begge lå syke. Pengevansker og samarbeidsproblemer med strenge tyskere gjorde ikke situasjonen lettere. Knudsen mente også at “den onde Hahn” baktalte ham overfor de innfødte.

Hvite eventyrere og handelsmenn inntok på denne tiden Namibia og tilbød skytevåpen og brennevin til de innfødte, noe som bl.a. medførte fyll og villskap. Situasjonen for de stedlige misjonærene syntes å være skrudd mange år tilbake.

Etter hvert reiste de innfødte seg til åpen motstand mot misjonærenes au-

*Namaqua-landskap.
Etter en liten akvarell av H. C. Knudsen 1845.*

toritet, og Knudsen følte han mistet all prestisje vis á vis sin egen menighet.

Knudsen havnet altså i motsetningsforhold både til sine overordnede ved misjonsstasjonen og til sin menighet. Misjonær Hahn beskyldte ham for å være en gal bedrager og en fiende av Kristi Kors.

Knudsen ba om å bli forflyttet. Han fikk da ansettelse som lærer ved en skole i Tulbagh, nord for Cape Town. Knudsen opplevde det ydmykende å

bli avsatt som misjonær, men verre var det at Elise hadde begynt å vise tegn på at hun var blitt mentalt syk.

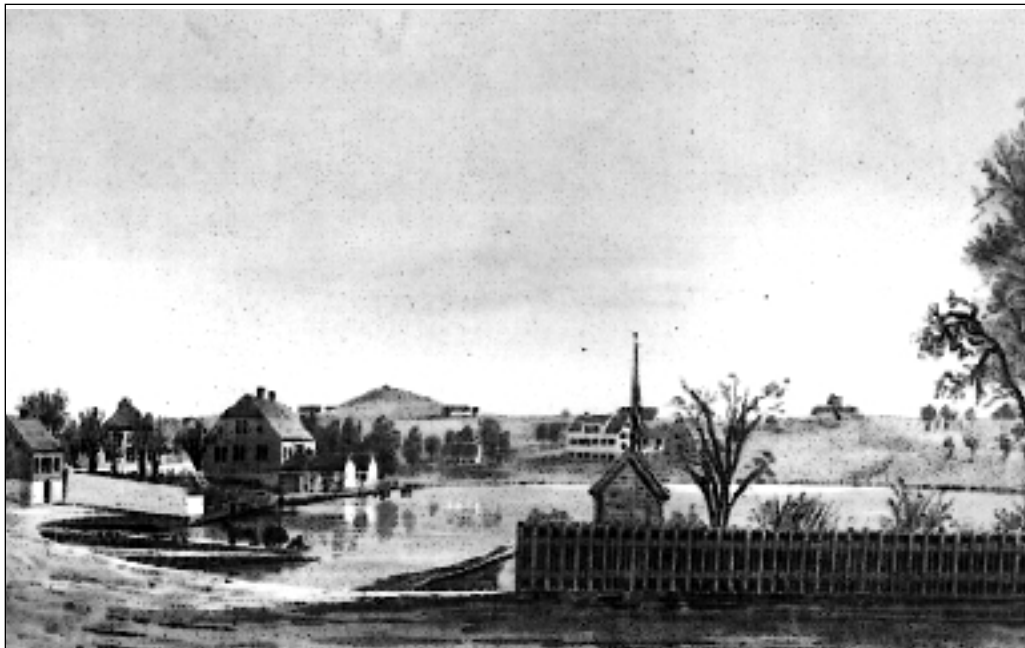
Hun virket overnervøs og unnfanget fikse ideer om at de var blitt straffet fordi de ville flytte fra Betania. Hun gikk inn i depresjon og mistet all livsgnist. Snart fulgte et fullstendig nervesammenbrudd for Elise. Hun følte seg forkastet både av Gud og mennesker. "Jeg ser min kjære hustru visne som et blad for mine øine", skriver H.C. Knudsen. I et brev til styret i Barmen antyder han at han kan tenke seg å få reise hjem med sin syke kone og deres to mindreårige gutter.

Knudsen godtok likevel et råd fra en kollega om å anbefale seg i Guds hånd og forbli i Tulbagh på livstid. Da Elise fattet dimensjonen i denne beslutningen, svant hun inn i en sinnssykdom hun aldri skulle komme ut av. Fra nå av var det bare snakk om hvor fort hun kunne sendes hjem.

HJEM FOR GODT

4. juli 1854 forlot familien Knudsen Kappstaden. Familiefaren hadde ikke bare ansvar for sin sinnssyke kone som stadig fikk hysteriske raserianfall, men også for sine to gutter.

I oktober ankom familien Bergen via

London og Kristiansand. I Bergen ble Elise anbragt på byens sinnssykehus eller Daarehus, men etter kort tid fikk Knudsen, gjennom venner i Stavanger, ordnet det slik at kona, mot betaling, skulle få bo hos familien til Jonas Oftedal på Madla, der hun skulle få pleie og stell.

Knudsen stod nå på bar bakke økonomisk, for Det Rhinske Misjonselskap tilbød ham ingen pensjon. Først i 1858 fikk han innvilget et lite, årlig beløp i fem år til sine barns opp-

Charlottenlund, Søren Daniel Schiøtz' landsted ved Breiavatnet, nå Kongsgate 45.

dragelse, etter at faren først hadde forfattet et bønneskift der han understreket at sønnen hadde opparbeidet en gjeld han ikke var i stand til å betale seg ut av på egen hånd.

Knudsen bosatte seg i Stavanger mens Elise var i pleie på Madla. Han brukte sin kunst som en slags nødhjelp, og tjente til livets opphold ved å tegne portretter. Han startet også sin

egen språkskole i byen og ga tegneundervisning. I 1857 malte han den kjente akvarellen "Charlottenlund" av Schiøtz' landsted ved Breiavatnet. (Nå: Kongsgaten 45). Knudsen foretok også flere forkynnerreiser til Ryfylke.

De to guttene sine fikk han plassert til fostring hos mormorens onkel, presten Martin Görbitz i Strudshavn og Svanø i Sunnfjord - for 72 spesiedaler årlig.

Trolig var det brødvennernes leder i Stavanger, Søren Daniel Schiøtz, som tok seg av Knudsen og hjalp ham under oppholdet i Stavanger og med plasseringen av Elise på Madla. Schiøtz skaffet også Knudsen beskjef-tigelse som redaktør for "Det Norske Missionsblad for Israel" som Schiøtz begynte å gi ut i 1855. Knudsen skrev om mange ulike tema i misjonsbladet han redigerte. Bl.a. stilte han seg svært kritisk til den høykirkelige dreiningen Det norske Misjonsselskap hadde fått under innflytelse av pastor Schreuder - den første misjonæren selskapet sendte ut i 1843. Knudsen gjorde seg til talsmann for å stifte et nytt mer lavkirkelig og demokratisk selskap. Etter hvert ble faktisk Knudsens linje fulgt av ledelsen av Misjonsselskapet - noe som førte til brudd med Schreuder.

Knudsen stilte seg også kritisk til

mormonismen i bladet sitt - en trosretning som hadde fått et visst innpass blant utvandrede nordmenn i USA. At han også tok seg den frihet å ta politiske standpunkter ble for mye for bladstyret, og i 1858 ble han bedt om å slutte som redaktør - noe som førte til at bladet fikk en mye mer fargeløs utforming.

Knudsen forfattet også en bok om eskatologi mens han var i Stavanger. Etter hvert ble han sykelig opptatt av de siste tider og jordas endeligt. I Stavanger laget han også en poetisk oversettelse av ti av Davids salmer, og han oversatte et skrift av Sokrates - så hans kulturelle spennvidde var det ingenting å si på!

Hvem var så Elises vertskap på Madla? Jonas Oftedal (1812 - 1893) var sønn av lensmann i Goa skipreide, Ivar Svenson Oftedal, som hadde kjøpt Smith-godset på Madla i 1836. Etter farens død i 1842, fikk Jonas dele dette store bruket med broren Nikolai. Jonas' bruk bestod av 115 mål dyrket land og 11 mål natureng. 5 hester og 8 kyr hørte også til på dette bruket.

I 1846 overtok Jonas farens mølle, men han rev ned den store, hvitmalte bygningen med teglsteinstak og reiste en større møllebygning i 1847. I denne to-etasjes bygningen installerte han en

grynkvern, to rug- og to byggkverner. Sammen med to arbeidere produserte Jonas årlig 1500 tønner mel i denne mølla - mel han solgte til grossister i Stavanger. På 1860-tallet førte Jonas opp enda en mølle, sammen med broren Nikolai, for å utnytte vannfallet i bekken fra Store Stokkavatn. Ikke rart at søkket ned mot Hafrsfjorden ble kalt Mølledalene og bukta nedenfor Møllebukta.

Som faren som bl.a. var stortingsrepresentant, engasjerte også Jonas seg i politikk. Han var varaordfører i Håland 1850 -51, og han satt i formannskapet fra 1847 til 1851. Fra 1859 til -63 var han vanlig kommunestyre-representant.

Jonas og Nikolai Oftedal arvet også den gamle Madlakirken etter faren og Smith-godset. I 1859 solgte de kirken til kommunen, som rev den ned og bygget ny kirke på Revheimshøyden - en kirke som stod ferdig i 1865. Brødrene Oftedal foretok to utvidelser av kirken på 1840-tallet. I forbindelse med dette nyttet Jonas noe av tømmeret fra kirken til det nye, store huset han satte opp på bruk 5 - der han kunne se seg i stand til å avse et rom til den mentalt syke misjonærkonen.

Jonas gikk ikke langt for å finne seg kone. På nabogården, Grannes, fridde

Johanna Malena og Jonas Oftedal

han til 19-åringen Johanna Malena Jonsdatter, da han selv var fylt 40. Bryllupet stod i 1852, og da ekteparet Oftedal sa ja til å ta vare på Elise, hadde det fått sitt første av i alt seks barn. En av tjenestejentene fikk hovedansvaret for stell og pleie av den syke, som for det meste var sengeliggende.

Jonas Oftedal var formann i Sunnhedskommisjonen (helserådet) i Håland, som ble opprettet allerede i 1849, og det var kanskje i denne egenkap den sosialt bevisste mannen fikk forespørselen fra fogd Schiøtz om å gi husrom til H.C.Knuudsens syke kone.

Det var ikke mye en visste om årsaker til psykiske sykdom omkring 1850. Behandlingsmetoder stod selvsagt i stil med dette. Da Jonas Oftedal hadde bidratt til å berge Elise ut av en vanærende tilværelse ved Bergens Daarehus, lot han henne årelate. Elise ble mer rolig og innadvendt etter at hun

kom til Madla, og hun ville altså sjelden forlate sin seng. H.C. Knudsen besøkte henne når han fikk anledning til det. Vanligvis var Elise dypt deprimeret under disse besøkene, men det hendte hun ble opphisset slik at hennes hissige stemme kunne høres gjennom veggene. En kone kunne også fortelle at hun hadde observert kloremerker i ansiktet til Knudsen etter et av hans sykebesøk på Madla.

Elise hadde stor angst for å gå fortapt. Først natten før hun døde fikk hun, ifølge tjenstepiken som pleide henne, fred med seg selv. Det var som en stemme sa til henne at hun skulle bli frelst, fortalte hun til sin pleierske.

Elise døde på Madla 25. mars 1859, og hun ble gravlagt på Madla gamle kirkegård - en kirkegård som ikke lenger er i bruk, men som er fredet. Kun gravstøpulen over Johanne Margrethe Smiths grav markerer hvor kirkegården lå (like nedenfor Hafrsfjord skole).

KNUUDSENS SKJEBNE ETTER ELISES DØD

H.C. Knudsen ble værende i Stavanger til Elise døde. Fra da av var han på hvileløs vandring rundt omkring i landet. Han livnærte seg som språklærer og portrettmaler. Han bodde både i

Skien, Bergen og ved Kristiansund, men havnet til slutt i Vefsn i Nordland der han fungerte som huslærer for sønnene til sokneprest Schielderup i Hattfjelldalen. Derfra hadde han tenkt seg videre til Tromsø, men så langt kom han aldri.

Sin forkynnervirksomhet ga han heller aldri opp. Om sitt kall til å predike Guds ord skriver han bl.a.: "Alle himle er for ringe for den sjæl hvis bryst og bringe føler livets Konges brand". Mange beskriver ham som overspent den siste tiden han levde. Hans tro på Jesu snare gjenkomst antok fanatiske dimensjoner, og han mente til slutt å ha regnet ut dag og tid for denne gjenkomst.

At han ble religiøs overspent etter hvert, synes forståelig når en vet at han fikk underretning om at begge hans sønner omkom etter at de var reist til Amerika - den ene, som var skipsbyggmester, druknet da han skulle gå ombord i en båt, mens brøren kastet seg foran et tog da han skjønnte at han ble ledsaget til et sinnssykeasyl!

Våren 1863 hadde H.C.Knudsen avholdt oppbyggelsesmøte i den avsideliggende Skarmodalen. Han ble frarådet å gå over fjellet da han ville til kirken i Susendalen i vårløsningen.

Trolig må han ha glidd og mistet fotfeste i det han tok seg ned fjellsiden mot Skarmodalselven, eller han kan ha utløst et skred som har ført ham med seg. Om Knudsen har blitt drept momentant i fallet, eller har blitt liggende forslått under snøen uten å komme noen vei, eller om han har forsøkt å vade over elven og er blitt revet med av strømmen, er aldri blitt fastslått, for liket hans ble først funnet om høsten, og da var det trolig ført et godt stykke fra ulykkesstedet av vårflommen. Knudsen ble gravlagt på kirkegården i Hattfjelldal høsten 1863 - 47 år gammel.

På dette tidspunktet bodde Fredrik Tobias Knudsen i Skien der datteren, Lucie, drev en skole og var en god støtte for faren. Siden flyttet Knudsen senior til Solum med sin åndssvake sønn. Der døde F.T. Knudsen i 1870.

Nyheten om H.C. Knudsens skjebne gjorde et sterkt inntrykk da den nådde ulike deler av landet. Henrik Ibsen befant seg i Bergen i 1863. Han fikk høre historien om misjonsprestens tragiske endeligt av familien Görbitz. Flere litteraturforskere mener at Ibsen har brukt Knudsen som modell for presten Brand i skuespillet av samme navn som kom ut i 1866. Som Brand var Knudsen overspent religiøs, og han

Selvprikkert av Knudsen fra de siste leveår

var som han, på vei over fjellet tross advarsler. Begge omkom på fjellet, begravd av snøskred. Det er påvist at Knudsen før sin død nyttet uttrykket "Livets Konges brand". Noen mener at

dette ga Ibsen impulsen til tittelen på sitt skuespill.

Hans Christian Knudsen ble altså tildelet en hard livsskjebne. Noe av årsaken til hans egenartede livsbane kan føres tilbake til hans kunstnersinn og impulsivitet. Han var også i besittelse av solid stahet og egenrådighet - trolig et resultat av den ensidige og sterke påvirkningen han hadde fått av faren. Han tok da også på seg å fullføre farens drøm om å reise ut som misjonær. Mer praktisk forstand ville også ha hindret at denne godviljens idealist var havnet opp i så mange ulykksalige situasjoner - noe som opplagt har bidratt til at han har fått en langt svakere posisjon i landets misjonshistorie enn han fortjener. Han viste misjonsvennene i Stavanger at det var mulig for en nordmann å reise ut som misjonær - noe som opplagt framskyndet dannelsen av Det norske Misjonsselskap i 1842.

MØLLENE PÅ MADLA

Fra langt tilbake i historien har det vært ansett som svært verdifullt å ha et vannfall på bondegården. Alle-rede i vikingtiden ble det tatt i bruk vanddrevne kverner i Norge.

Gamle papirer kan fortelle at det gamle Hospitalet på St. Peders gjerde i 1270, etter initiativ av biskop Torgils, benyttet en kvern på Madla for å få malt kornet som ble nyttet til brødmel i denne institusjonen.

I Hospitalets regnskaper fra 1613 kan en lese at avgiften for å få malt et pund korn var en ort. I 1650 dukker Madlakvernen opp i stavangerske rettsprotokoller da stadskirkurg og barber Weslings kjæreste (og seinere kone), Gjertrud Wessel, ulovlig hadde "utført" havrekorn til Madlakvernen uten å angi dette til myndighetene. Gjertrud ble ilagt en bot på hele 10 riksdaler for denne forseelsen!

30. mai 1682 gjorde Råstueretten i Stavanger et nytt vedtak som angikk kvernen på "Malde". Ifølge stiftsamtmannens resolusjon datert 25. april, skulle de utenbys møllerne avlegge ed på ikke å male korn eller malt for byens innbyggere. Mølleren Tønnes Ifuersen på Furaas mølle - tilhørende tollert Peder Saxe - avla sådan ed 31.

mai - likeså mølleren på Malde, Elling Ellingsen.

Stavangerfolk fraktet seinere sitt korn ut til Madla etter hvert som handelslovgivningen ble liberalisert. Enten fraktet de kornsekkene på egne skuldre, eller de nyttet kløv på hesten, for vei ble ikke bygget på denne strekningen før på 1840-tallet. Veien fulgte traséen til nåværende Eiganesveien der den gamle ridestien også hadde gått. Veien passerte bl.a. "Krogen" - Egenesløkkene G1 og G2 vest for dagens bispebolig som betegnes som "bundløs søle ved den vestlige del av Mosvandsparken".

Fra kvernene og siden møllene på Madla fortsatte veien til Hinna. På den strekningen måtte den veifarende passere 17 grinder eller le! Den første grinden folk møtte når de skulle fra byen og ut til Madla, stod plassert på

Sandal - og den siste forhindringen møtte de ved møllene - der vi nå svinger ned til militærleiren. Grindene manglet hengsler og måtte løftes på plass. Hjelpsomme unger fikk vanligvis en halv skilling for utførelsen av denne jobben på 1800-tallet.

Fra 1840-tallet kunne altså kornet fraktes til Madla i skinnsekkene lastet i kjerrer trukket av hester. I returlast strevet fjordingene med det ferdige brødmelet.

På begynnelsen av 1800-tallet bygget Friderich **Petersen** en større vannmølle ved Salleråen i Hillevåg. Denne vannmøllen og seinere vindmøllen på samme sted kjente **Ivar Svenson Oftedal** til, for fra 1809 bodde han på nabogården, Bispeladegård. Oftedal var teknisk interessert og hadde vært mester ved teglverket på Sandnes. Han var også primus motor i et teglverk som ble anlagt på Boganes.

Det var verdifullt for en gård å ha en elv eller bekk med vannfall på eienommen. Vi vet at vannfallet i Madlaforen har vært nyttet til maling av mel helt siden middelalderen, og lenge før møllene kom lå det kvernhus ved Madlaånå.

I 1836 kjøpte Oftedal bruk 1 på Nedre Madla av Michael Smith. Trolig var det vannfallet fra Madlaforen som

fristet gjesdalbuen til å bytte Bispe-ladegården med gården på Madla. Oftedal var 56 år da han inngikk denne handelen, og han hadde mer enn nok å stå i som lensmann og politiker ved siden av gårdsbruket, så han fikk lite tid til overs for å få realisert sine planer om møllebruk før han døde i 1842. Men da sønnen Nikolai overtok bruk 1, var den første møllen på plass, og kort tid etter fikk broren Jonas på bruk 5 bygge ny mølle på Nikolais grunn.

Jonas bygde først sin mølle, deretter satte Nikolai opp sin like nedenfor - begge omkring 1850. Det var den danske møllesnekkeren Johan Bevensen, født i Falkum sokn på Jylland, som i alle fall satte opp den ene av møllene på Madla - samt den som ga navnet til Kvernevik på Nord-Sunde. Bevensen kjøpte seg siden gårdsbruk på Revheim (bruk 21).

Hver av kvernene på Madla hadde en såkalt skallestein og to kverner - en fransk av kunststein laget av sement med innstøpt flintstykke (kostet 6-700 kr pr. stk) og en "trondsk" av naturstein fra Selbu - som kostet halvdelen av den franske og hadde vært nyttet i Norge i flere hundre år.

Det var bygg- og rugkorn som, stort sett, ble malt ved de to møllene.

Kornet ble hentet i Stavanger av en kjørekar med to hester - den ene kjørte han fra sin karmkjerre - og den andre leide han etter seg ved hjelp av tømmene. 500 kg pr. lass var det meste kjerre og vei tålte.

I 1878 overtok Jonas Oftedals sviger-sønn, Severin Nielsen (f.1841) gift med datteren Malene (f.1853) (skjøte 1882), møllen. Severin hadde seilt som skipper i utenriksfart før han ble mølleieier. De siste årene drev han møllen sammen med sønnen Sven (f.1878), som siden ble vognmann i Stavanger. Møllen ble solgt til Stavanger kommune i 1903, men far og sønn drev møllen en tid etter dette, på leiebasis.

Ola Møller, fetter til Malene, hjalp familien Nielsen med driften av møllen.

Nikolai Oftedal drev sin mølle fram til 1892, da Tomas Jørpeland overtok denne møllen og bruk 1. Møllen drev han fram til 1903, da Stavanger kommune kjøpte også denne møllen med fallrettigheter. Også Jørpeland drev møllen videre på leievilkår noen år etter 1903.

OM MØLLERARBEIDERE OG ARBEIDSFORHOLD

En av møllerne ved Nikolai Oftedals mølle var Osmund Kjedelsen (f. 1841) fra Gyland, gift med Ane Eline Berntsdatter fra Farsund. De hadde sønnene Kristian Alfred (f.1869), Bertel Sevrin (f.1871) og Kjedel (f.1874). Osmund hadde arbeidet ved møllen i Hillevåg før han flyttet til Madla. Siden fikk han arbeid ved møllen i Kvernevik.

Lars Pedersen fra Skjæveland i Høyland kom først til mølla i Kvernevik på 1860-tallet. Han drev også et lite gårdsbruk på Nord-Sunde (bruk nr. 36 og 38) ved siden av møllerarbeidet. Siden fikk han arbeid ved Nikolai Oftedals mølle på Madla - oftest vår og høst når vannføringen i Madlaån var på det største.

Arbeidsdagen for møllerne strakte seg fra 6 om morgenen til 10 om kvelden - med et par pauser underveis. Om kveldene samlet ofte mannfolkene seg i en av møllene for å prate i duren fra vasshjølet, men i østenvind var ikke de glisne veggene i møllene noe effektivt ly, for da blåste isnende trekk gjennom marg og bein.

MALDE AKTIEMØLLE

I 1890 bygde de 11 brukerne på Øvre Madla en vannkvern ved det nederste av de tre fallene mot Møllebukta (fallene er nå jevnet ut). Malde Aktiemølle lå nær sjøen og var utstyrt med tørkerom og to kallkverner til maling av hvetemel, i tillegg til de ordinære kvernsteinene. Mølla svarte ikke til forventningene og ble snart solgt til en forretningsmann, men også for ham gikk driften på underskudd. Arbeidene overtok den og forpaktet møllen en tid før P. Friele fra Bergen kjøpte den. Men også han ga opp driften etter kort tid. Grunneierne solgte den så til Stavanger kommune i 1903. Dermed hadde bykommunen sikret seg fallrettighetene til alle de tre møllene i Madlaforen, slik at det ikke ble problemer med disse rettighetene når kommunen ville forsyne byens befolkning med drikkevann fra Store Stokkavatn. Brukerne på Øvre Madla leide Aktiemøllen fram til 1907, da alle de tre møllene i "Mylledalene" kom ut av drift og ble revet noen år seinere.

For å hjelpe soldatene i militærleiren med klesvasken, bygget Tomas Jørpeland på bruk 1 et vaskehus ved Madlaånå der opptil 6 vaskekoner var i sving med å reingjøre soldatenes klær ved hjelp av rennende vann fra

Denne tegningen av Oftedaltunet og tidligere Smith-tunet på Nedre Madla samt møllene ved Madlaånå er laget av Gunnar Wareberg etter et maleri av Flintoe (1780-1870).

Stokkavatnet. Vaskeriet var i drift i ca. 6 år omkring 1900 før militærleiren fikk bygget sitt eget vaskeri ved Foren der soldatene selv måtte vaske sengetøy og klær. (Vaskeriet i Mølledalene er nå revet).

JØRPELANDS MØLLE

I 1892 fikk Tomas Olsen Jørpeland fra Strand skjøtet på bruk 1 på Madla av Nikolai Oftedal. I 1916 satte han opp en ny, elektrisk drevet mølle ved "Madlaånå". Der kunne distriktets bønder få male havre, bygg og mais. I 1928 overtok Tomas Jørpeland's sønn, Trygve, driften av møllen, og med tre hjelpere fortsatte denne tradisjonelle virksomheten på Madla. Under krigen var det Ole Simonsen som stod for driften, men i 1949 ble den nedlagt for godt.

EN SJØMANNSFAMILIE PÅ MADLA MED TILKNYTNING TIL MØLLEBRUKET

I min artikkel om møllene på Madla, I var jeg så vidt innom familien Nielsen. Å finne mennesker på Revheim og Sunde-gårdene med tilknytning til sjøliv og sjøfart har ikke vært særlig vanskelig, men da det dukket opp en sjømannsfamilie på Madla, sperret jeg øynene opp og ble nysgjerrig.

Opphavet til denne sjømannsfamilien var Vålandsgutten Sven Nielsen, som ble født i 1795 som sønn av Nils Endresen, opprinnelig fra Riska, og Anna Svendsdatter Fotland - et ektepar som hadde bosatt seg på Våland - dengang under Bispeladegården i Hetland herred - en gård Ivar Svenson Oftedal på Madla eide fra 1809 til 1836. Sven seilte som sjømann og skipper i utenriksfart i sin ungdom. Han førte bl.a. skutene "Caroline", også kalt "Persabriggen", og galeasen "Haabets Anker". Han ble gift med Maria Persdatter fra Hinna i 1831. Året før hadde han sikret seg borgerskap i Stavanger som skipperborger, men i 1846 gjorde han bonde av seg og kjøpte bruk 7 på Madla, Raunvodl. Både Sven og Maria var jo vokst opp på gårder, så overgangen ble ikke svært stor for dem, yrkesmessig.

Sven og Maria fikk 4 gutter og 3 jenter - og alle de fire guttene ble sjømenn i kortere eller lengre perioder.

- 1) Eldstemann, **Nils**, druknet ved et forlis med en stavangerskute i 1854, bare 22 år gammel.
- 2) **Paul Martinius**, bosatte seg i Stavanger der han livnærte seg som sjømann og skipper.
- 3) **Severin** (f. 1841). sjømann og skipper.
- 4) **Sven jr.** ble født høsten 1852

2) **Paul Martinius** ble i 1866 kaptein ombord i Ths. Falcks nybygde bark "Gladstone", som han førte i Middeltog Svartehavsfart, deretter på Nord-Amerika. Vinteren 1868 førte han skuta fra Girgenti (på Sicilia) til New York. Utenfor Cap Hatteras (utenfor kysten av North Carolina) møtte skuta en forferdelig storm og ble liggende å stampe i sjøfokk i fire døgn mens seilene revnet og storbåt og skanseledning ble slått til pinneved. Skuta klarer likevel å ta seg inn til New York med last og mannskap i god behold. Skader ble utbedret, og så kunne Kentucky-tobakken lastes ombord og kursen settes for Vigo i Spania.

Paul Martinius fratrådte "Gladstone" i 1870 - året før han døde, men

Bark

det ble broren, Severin, som overtok kapteinsvervet ombord i denne skuta.

Paul Martinius døde altså allerede i 1871, bare 35 år gammel. Han hadde giftet seg med Susanna eller "Sanna" Nyman fra Stokka i Hetland - datter av skipper, skipsreder, mølleier og bonde Johan Erik Nyman og Ingeborg Maria Oftedal fra Madla - søster til møllebyggerne der, Jonas og Nikolai. (Sanna kom fra den gården på Stokka som siden ble kalt for Molaug-gården). Dermed ble det knyttet en første forbindelse mellom sjømannsfamilien og møllefamilien på Madla - det skulle ikke bli den siste.

I 1878 fikk Sanna bo på svigerforeldrenes bruk (7) på Madla. Enkefru Nielsen flyttet ut på baksiden av ekstersisplassen (nå Kaptein Linges vei 15) med sin tre barn. Fra 1889 overtok hun skjøtet på bruket. For å sikre seg litt ekstrainntekter, leide hun ut noen værelser til familien Alexander Kielland i sommerhalvåret mens Kielland drev Malde Teglværk (1872 -1881). I madam Niensens hus satt Kielland bl.a. og arbeidet med romanene "Garman og Worse", "Arbeidsfolk" og "Else - en julefortæling".

I 1904 flyttet Sanna Nielsen til Stavanger igjen, og hun døde der året etter.

3) Den tredje av sønnene til Sven og Maria het altså **Severin** (f. 1841). Også han ble sjømann og skipper. I årene 1870 -1874 førte han Ths. S. Falcks bark "Gladstone" bl.a. i tobakksfart fra Amerika til Europa. I 1874 forliste han med skuta ved Sable Island i Canada, der "Gladstone" ble slått i stykker, men mannskapet ble berget.

I 1872 var Severin blitt gift med Ingeborg Malene Oftedal, datter til mølleieier Jonas Oftedal - og sin svigerinnes kusine.

Severin fikk overta svigerfarens mølle på Madla i 1879, og fra 1892 ble mølleeiendommen skilt ut som eget

bruk (br. nr. 6 skilt fra nr. 5). Severins dattersønn, Sven Serigstad, sitter nå med denne eiendommen og våningshuset som ble reist i 1892 (nå: Regimentsveien 2.) I 1903 kjøpte Stavanger kommune møllen av Severin. Hans datter Fryda, gift med Henry Serigstad fra Grannes, overtok bruket i første omgang.

4) **Sven jr.** ble født på gården til morfarens på Hinna høsten 1852, men han vokste opp på bruk 7 på Madla. I sin ungdom flyttet også han inn til byen for å gå til sjøs. Han steg kjapt i gradene og ble skipper, og sommeren 1875 skaffet han seg også handelsborger-skap i Stavanger.

I 1877 ble han gift med Ingeborg Oftedal, Nikolai Oftedals datter, og kusine til Severins kone, Ingeborg Malene. For tredje gang ble det altså knyttet lenker mellom nabofamiliene Oftedal og Nielsen på Madla.

I 1878 overtok Sven foreldrenes bruk (7) fram til 1889, men det var Sanna, svigerinnen hans som bodde på bruket, og i 1884 fikk hun også eiendomsretten til det, som før nevnt. Sven og Ingeborg hadde bosatt seg på Hinna der de hadde overtatt morens, Maria Paulsdatters, barndomshjem.

Sven Nielsen førte bl.a. skonnerten "Jonas Lie" for Ths. S. Falcks rederi. I

årene 1890-1896 var han skipper på barken "Semiramis" som gikk i fart på Nord- og Sør-Amerika, Australia og Persiske Gulf. Sven fikk se seg godt om i verden, for i 1895 førte han skuta langs denne ruten: Stavanger, Cape Town, Levuke (Fiji), Sydney, Barcelona, Cadiz, Stavanger.

På en reise til Pensacola (Alabama ved Mexicogolfen) og Rio, kom skuta inn i uvær og måtte forlates utenfor New Haven (ved New York) 15. oktober 1896. Skuta måtte settes i brann da den representerte en fare for den øvrige skipstrafikken, men Sven og mannskapet ble berget.

Etter denne turen fikk Sven jobb som skipper på dampskipene "Colibri" og "Argo" - begge tilhørende Falcks rederi, og fra 1910 førte han natrutene "Sandnæs" mellom Stavanger og Bergen. Da kaptein Sven Nielsen døde i 1923, skrev "Stavanger Aftenblad" bl.a.:

"Kaptein Nielsen var en særdeles dyktig sjømand, avholdt av baade sine over- og underordnede".

Les mer om hans sønn "Sven Nielsen - offiser og politiker med røtter i Madla", i neste kapittel.

Sjømannsfamilien fra Madla fikk en representant også i neste generasjon.

SJØMANNSFAMILIEN FRA BRUK 7 PÅ MADLA – I OVERSIKT

Paul Martinius og Sanna Nilsens sønn Sven fulgte nemlig også i farens og farfarens "kjølvann", får vi vel si. Sven ble født i Stavanger i 1866. Han var bare fem år da faren døde. Som 12-åring flyttet han til Madla (bruk 7) med moren og sine to søsken - og der huserte han altså sammen med familien Alex. Kielland om somrene. I ungdommen stakk han til sjøs og steg raskt i gradene. Han ble kaptein først på galeasen "Hild" og deretter på barken Elise" - før han fra 1897 førte fregatten "Hebe" fram til 1901.

Sven Nilsen førte denne skarpseileren på tre turer til Melbourne i Australia etter hvete og en tur til den Persiske Gulf. Seinere førte han dampskutene "Joseph di Giorgio", "Hornelen" og fra 1917 til 1918 den norske stats dampskip "Livard".

Deretter trakk Sven Nilsen seg tilbake fra sjølivet. Han var for øvrig den første skipsfører som fikk lossertifikat for Panama kanal-sonen, og han var innehaver av den franske redningsmedaljen i gull. M.L. Michaelsen, som har skrevet "Stavanger Sjøfarts Historie", beskriver Sven Nilsen som en "dyktig og uforfærde sjømand".

SVEN NIELSEN
VÅLAND (skipper)

MARIA
PAULSDATTER
HINNA

Paul Martinius (1836-1871) skipper
Sanna Nymann datter av skipsreder Johan Erik Nyman og Ingeborg Marie Oftedal som var datter til Ivar Svenson Oftedal.

Ingeborg Maries søster, Severine, ble gift med J.E.Nymans bror, bakermester Mathias Nyman. (Det var hos Sanna Nielsen Alexander Kielland leide rom i somerhalvåret.

Severin (f. 1841-) skipper
Ingeborg Malene Oftedal datter av Jonas Oftedal som var bror til Ingeborg Marie og sønn av **Ivar S. Oftedal**

Sven og Ingeborg Malene hadde sønnen **Sven** (f.1878) som ble gift med Laurentse Olava Martinsdatter Revheim.

Deres datter **Fryda** (f.1907) ble gift med Henry Serigstad.

Deres sønn **Sven** Serigstad bor i dag i huset fra 1892 i Regimentsveien 2. (1994)

Sven (1853-1923) skipper
Ingeborg Oftedal datter til Nikolai Oftedal som var bror til Jonas og sønn til Ivar S. Oftedal
Severin Nielsen med sønne - datteren Fryda

SVEN NIELSEN OFFISEREN OG POLITIKEREN

Sven Nielsen (1883-1958) var født og vokste opp i Stavanger, men da begge foreldrene (skipsfører Sven Nielsen, 1852 -1923, og Ingeborg Oftedal, 1853-1921, datter av Nikolai Oftedal, mølleieieren) kom fra Madla, fortjener han omtale i denne boka. Han var altså ett av mange ressursrike oldebarn etter lensmann og politiker Ivar S. Oftedal, som kjøpte bruk 1 på Madla i 1836.

Sven Nielsen tok examen artium ved Kongsgård skole i 1902. Han studerte deretter i hovedstaden og gikk så inn i militæret der han ble offiser i 1906. Deretter drog han til USA, der han fikk arbeid som tegner ved Milwaukee og St. Paul Railway Co's kontor i Chicago.

I 1908 ble han lærer ved underoffisersskolen i Harstad, og i 1911 kaptein og kompanisjef ved 6. divisjon i Nord-Norge. Han giftet seg samme år med Marie Vogt (datter av generalmajor David Vogt og hustru Cathrine Heyerdahl). Fra 1913 til -16 var Nielsen overlærer ved Narvik kommunale almueskole, og han tjenestegjorde i mange år som landmåler for Norges geografiske oppmåling. I 1916 ble han ansatt i et forsikringselskap i

Oslo, men fra 1917 flyttet han tilbake til Harstad der han ble direktør for forsikringsselskapet "Kysten A/S". Fra 1919 til -25 var han medlem av Harstad bystyre og ordfører fra 1923-25.

I 1925 ble Nielsen administrerende direktør for Stavanger Sjøforsikringselskap A/S, og fra 1932 var han medlem av bystyret og formannskapet i Stavanger. Han hadde også en rekke styreverv. I 1933 ble han valgt inn på Stortinget fra Høyre. Han gjorde seg straks til talsmann for et sterkere forsvaret. Han var delegert ved flere internasjonale konferanser, bl.a. den interparlamentariske konferansen i Haag i 1938.

Under det tyske felttoget i Norge våren 1940, ble arbeiderparti-regjeringen Nygaardsvold utvidet med såkalte konsultative statsråder fra de borgerlige partiene. Nielsen ble utnevnt til ny statsråd 22. april, og som den eneste konsultative statsråden knyttet han seg til regjeringen allerede før den forlot landet 7. juni. Det var stortingspresident C.J.Hambro som sørget for å få med sin partifelle for å styrke regjeringens kompetanse innen

*Major Sven Nielsen (1883-1958)
er her fotografert av A.L. Olsen på Gardermoen.*

militærsaker. Straks gjorde Nielsen seg til talsmann for flere endringer i regjeringen for å gjøre den mer handlekraftig.

Nielsen hadde ventet å bli ny forsvarsminister etter Birger Ljungberg som ble skiftet ut av regjeringen 20. mars 1942, etter å ha vært permittert fra oktober 1941 grunnet initiativløshet og usikker profil under felttoget i Norge våren 1940 - og etterpå. Men partihensyn veide tyngre enn kompetanse, og Oscar Torp fikk vervet som forsvarsminister i den norske regjeringen i London.

Nielsen forble likevel lojal mot samlingsregjeringen som var dominert av Arbeiderpartiet, selv om han var sterkt uenig i utenriksminister Halvdan Kohts vurderinger og standpunkter - og ga klart uttrykk for dette ved å kreve ham fjernet for å fremme en mer nasjonal politikk i forhold til Storbritannia. 21. februar 1941 fikk Halvdan

Koht avskjed som utenriksminister etter å ha vært permittert fra 19. november 1940.

Fra 3. januar 1941 overtok Nielsen den administrative ledelsen for Riksrevisjonen i London.

Mot slutten av krigen ivret Nielsen for å knytte Norge militært til Sverige for å minske avhengigheten av Storbritannia. Han følte at Storbritannia hadde sviktet Norge under det tyske overgrepet i april 1940 - noe han ga uttrykk for i et brev til den norske regjeringen allerede 5. september 1940.

9. mars 1945 ble Sven Nielsen utnevnt til handelsminister i regjeringen Nygaardsvold - en stilling han hadde til denne regjeringen ble avløst av regjeringen Gerhardsen 25. juni samme år.

Etter krigen fortsatte Nielsen på Stortinget i perioden 1946-49 som formann for Militærkomiteen.

PEDER PEDERSEN - STORTINGSREPRESENTANT FRA STAVANGER MED RØTTER I MADLA

Mens Ivar Svenson Oftedal var en-gasjert i rikspolitikken før han kom til Madla, ble Peder Pedersen fra Stavanger også trukket inn i rikspolitikken - og han hadde sine røtter på Madla.

I Stavanger Borgerbok står det at Peder var sønn av Peder Andersen Malde, født 1824 og begravet 16/5-1791. Moren het Malene Pedersdatter og var født ca 1728 og ble gravlagt i Stavanger 12/9-1808.

Hvem disse personene er, har jeg ikke klart å finne ut av, selv om jeg sannelig har prøvd! De er i alle fall ikke døpt i Håland prestegjeld der Madla lå på denne tiden. Den personen som kommer nærmest Peder Andersen i "Sjæleregisteret" for Rogaland i 1758, er en person med dette navnet fra gården Håland i Randaberg som ble døpt 11/6-1830. Det fins ingen Peder Andersen på noen av gårdsbrukene på Madla i den aktuelle perioden, men han kan ha gjort tjeneste for **Michael Leigh Smith** på Nedre Madla i ungdommen - og der skaffet seg nytt etternavn - og kona, Malene Peders-

datter fra Høyland, som var tjenestejente på Madla da Sjeleregisteret ble tatt opp i 1758.

Ekteparet bosatte seg i hvert fall i en liten, en-etasjes stue i Kleivå, og det var der Peder Pedersen kom til verden i 1764, døpt i Domkirken 26. februar. Faren livnærte seg som tømmermann, viser skattelistedene. Siden flyttet familien til et hus som lå under Valberget.

I sin ungdom var Peder ansatt som fullmektig i 12 år i firmaet "Jacob Kielland & Søn", og det var om Pedersen, "Sønnen", Gabriel Schanche Kielland, uttrykte at hans underskrift var like god som sin egen - noe som understreker hvilken tillit "Kongen i byen" hadde til sin fullmektig.

12. februar 1795 ble Peder gift med Anna Marie Helmichsdatter Gabrielsen - datter av en av byens fremste forretningsmenn, Helmich Gabrielsen og Laurentia Larsdatter Holm med bolig i Nedre Strandgate 13 og sommersted på Hindal. Dette betyr at Anna Maria ikke flyttet langt da hun giftet seg, for Pedersen-ekteparet kjøpte seg bolig i Nedre Strandgate 21, og der ble sønnene Peder og Lars født.

Samme år som han giftet seg, skaffet Peder seg borgerskap i byen (3/3-1795) for å kunne drive som selvstendig kjøpmann og handelsmann. Alle-

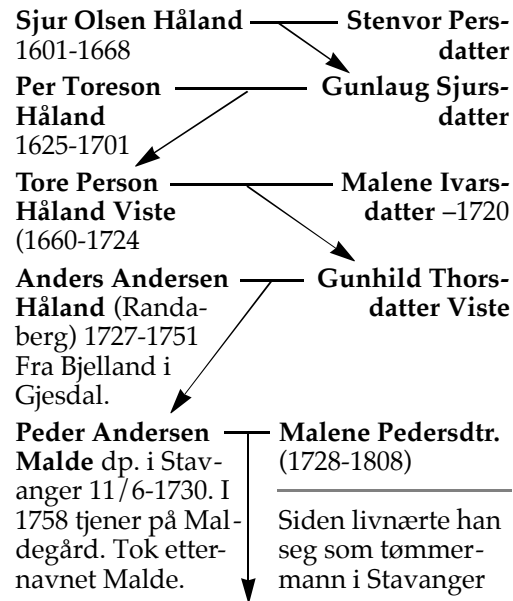
rede i 1806 ble han enkemann, og to år seinere gikk han konkurs under dårlige konjunkturer mens Danmark-Norge var i krig bl.a. med England. Etter dette fikk han stillingen som fattigforstander i Stavanger.

I 1814 giftet han seg for andre gang med Ingeborg Brevnæs fra Graven i Hardanger. Hun døde i 1822, og året etter solgte Pedersen huset sitt i Nedre Strandgate.

I 1818 ble Pedersen valgt som vara-representant til Stortinget for en annen "Madlabu", Michael Smith, som ble valgt som representant for Stavanger by. I perioden 2/2-15/9-1818 var Smith medlem av Lagtinget og hadde sete i 11 stortingskomiteer, der han bl.a. arbeidet med lønninger og pensjoner, salg av kirkegods (benificert gods) og matrikkellovgivning.

Ved det fjerde ordinære Storting som hadde sin sesjon fra 2/2-9/8 1824, møtte imidlertid Peder Pedersen som stortingsrepresentant fra Stavanger. Han var medlem av Odelstinget og hadde sete i fiskeri- og kjøbstadskatt-komiteene.

Peder Pedersen døde i Stavanger 6. juli 1842.

Peder Pedersen
dp. i Stavanger 26/2-1776, død 6/7-1842. Gjorde tjenste for handelshuset Jacob Kielland og Søn i 12 år før han 3/3-1795 fikk borgerskap i Stavanger som «kjøb- og handelsmand». Fra 1808 var han byens fattigforstander. Stortingsmann i 1824. Satt i Odelstinget og i komiteen for fiskeriene og kjøbstadskatten. 12/2-1795 ble han gift med **Anna Helmichsdatter Gabrielsen** (1776-1808) – datter av borger Helmich Gabrielsen og Laurentia Larsdatter Holm. 16/7-1814 giftet Peder seg med **Ingeborg Brevnæs** «datter af korporal Sjur Sjursen fra Graven i Hardanger». Hun døde 8/9-1822, 47 år gml.

ARNE RETTEDAL, REVHEIMSBU OG KOMMUNAL- OG ARBEIDSMINISTER

Den mest markante politikeren fra Madla på 1900-tallet er utvilsomt Arne Rettedal, som ble født på bruk 62 på Revheim 25/7 1926; sønn av Ola Rettedal og Rakel Kristine Berge - begge foreldrene opprinnelig fra Forsand, der de hadde drevet gårdsbruk på Rettedal før de flyttet til Revheim i 1924. Ola drev med fiske ved siden av gårdsdriften.

Arne var yngstemann i en søskenflokk på fem, men det ble likevel han som overtok gårdsbruket etter foreldrene. Arne Rettedal er gift med Agnes Windsand fra Ølen i Sunnhordland.

Etter at Arne Rettedal hadde fullført realskolen som privatist, avla han examen artium ved St. Svithuns gymnas. Deretter arbeidet han i åtte år på foreldrenes gårdsbruk før han bestemte seg for å studere ved NTH i Trondheim der han skaffet seg utdanning som sivilingeniør. Fra 1961 har han drevet sitt eget konsulentfirma i Stavanger, men han fikk også tid til å engasjere seg politisk for Høyre og var medlem i kommunestyret i Madla (1960 - 64).

Arne Rettedal som ordfører

I 1964 ble han valgt til den siste ordføreren i Madla kommune, og ved kommunesammenslåingen med Stavanger i 1965, ble han ordfører for hele den nye storkommunen fram til 1967 og i perioden 1972 til - 81. Fra 1981 til mai 1986 satt han i regjeringen som kommunal- og arbeidsminister mens Willoch var statsminister.

I mange år har han representert Høyre også i Fylkestinget, der han også har innehatt fylkesordførervervet.

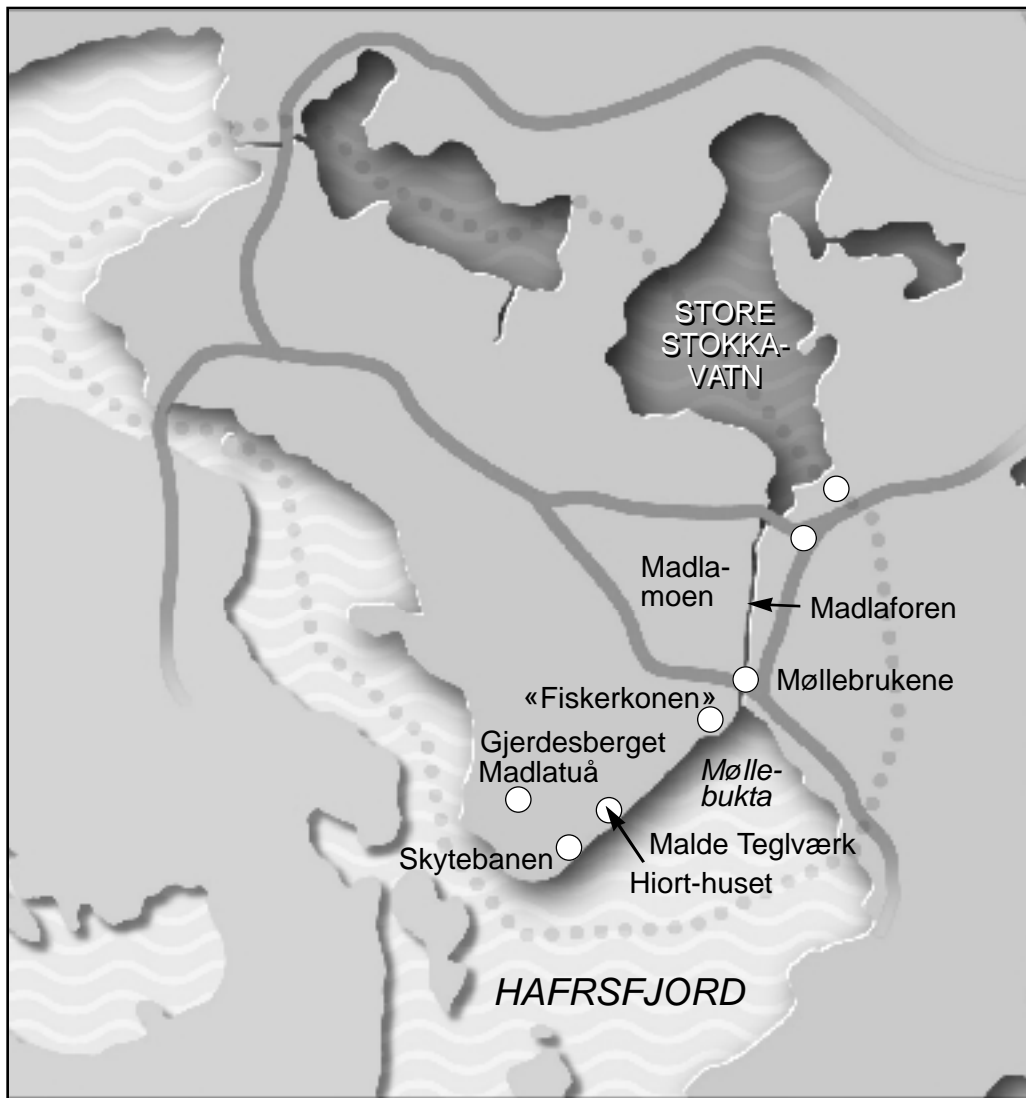
TO ANDRE RIKSPOLITIKERE BOSATT I MADLA - AANO OG CAPPELEN

I seinere år har også andre rikspolitikere bosatt seg i gamle Madla. I likhet med Rettedal bor saudabuen og Kristelig Folkeparti-politikeren **Jacob Aano** på Revheim. Han er født i 1920 og har lektor-utdannelse. Han var stortingsrepresentant fra 1965 - 85 og satt som formann for utenriks- og konstitusjonskomiteen fra 1983.

Andreas Zeier Cappelen er født i 1915. Han er jurist av utdanning og var konstituert statsadvokat for landsviksaker i Rogaland 1945 - 47, byrettsdommer i Stavanger 1967 - 69 og byrettsjustitiarius samme sted fra 1969.

Cappelen engasjerte seg også i politikken - for Arbeiderpartiet. Fra 1958 til - 63 var han kommunal- og arbeidsminister, finansminister 1963 - 65, utenriksminister 1971 - 72 og justisminister 1979 - 80.

Andreas Cappelen har vært bosatt på Sør-Sunde fra 1970-tallet.

MALDE TEGLVERK

Malde Teglverk ble bygget på bruk 21 på Madla i 1857. Dette året fikk stavangersakføreren **L. Carl Aas** kjøpe bruket ved Hafrsfjorden av Jacob Osmundsen Stangeland (fra Høyland). Aas visste at det var leirforekomster i strandkanten på dette bruket, og da teglverket stod ferdig i 1858, solgte han gården sin til Ola Andreas Olsen Hove, men på betingelse av at Aas, også i framtiden, skulle kunne forsyne seg av leiren som fantes på bruket - og at han kunne anlegge veier på gården der det trengtes for teglverksdriften. Grunneieren skulle ha ansvar for å vedlikeholde veiene. I 1872 bestemte bygdetinget, i samsvar med dette, at Hove måtte sette strandveien i stand innen 14 dager. Veien skulle være 5 alen bred og ha veiter på begge sider. Teglverket stod ansvarlig for å gruse veien "når veirlaget ble tørt nok".

Driften av teglverket var svært primitiv de første årene. Bl.a. forsøkte Aas å fyre med torv i brenneovnen, men han klarte ikke å få høy nok temperatur på denne måten. Han forsøkte også å tørke ut et myrområde ved teglverket ved å grave en lang veite gjennom våtmarksområdet - "Aasaveidå".

Teglverket fungerte mer effektivt

etter at en trerenne, delvis anbragt på stolper, ble bygget fra Madlaforen bort til de to leirmøllene på verket. Vannrennen var ca. 1 km. lang og gikk over dyrket mark. Stolpene skulle bidra til å få større fall på vannet.

Fra 1864 måtte Aas betale 100 spesiedaler pr. år i leie for vatnet til brødrene Jonas og Nikolai Oftedal som hadde fallrettighetene i Madlaånå - bekken som rant (og renner) fra Store Stokkavatn og ned i Hafrsfjorden.

Vannuttaket til teglverket reduserte vanninntaket til brødrene Oftedals kornmøller. Dette gjorde at leien for vatnet ble forholdsvis høy. Teglverket måtte betale 1 daler i mulkt hver gang det ble sløst med vatnet, og i perioden april - oktober skulle verket ha rett til nok vatn for å drive de to leirmøllene og en maskin som framstilte dreinsrør - selv om dette førte til at kornmøllene fikk for lite vannkraft. Men om det var så lite vann at kornmøllene ble stående i mer enn 10 dager, skulle teglverket betale 1 daler for hver dag møllene stod.

Bortsett fra leirmøllene, måtte alt arbeidet på teglverket utføres manuelt. Arbeiderne startet klokken 6 om morgenen og holdt på til 18.00 om kvelden - avbrutt av to timer med spisepauser. Leiren lå opprinnelig like under torv-

laget og var lett å få tak i, men etter hvert som det minsket på den, måtte det kjøres over større avstander - og med den egenvekten leire har, ble dette litt av et "blodslit" for arbeiderne.

Leiren ble spadd for hånd og plassert i en trillebår. Deretter ble den trillet inn i leirmøllene hvor den ble matet oppi eltemaskinen spade for spade. Hele tiden ble det skvettet vann på leiren for å holde den myk og fuktig. Om den ble for fuktig, ble det hevet kalk oppi eltemaskinen.

Fra leirmøllene ble den eltede massen lesset på en kjerre og kjørt rundt til formene. Leirklatte ble vippet ned på golvet hvor formeren forsynte seg av et passe stykke som ble slengt i en form og presset på plass ved hjelp av hånd- og fingerkraft. Overflødig leire ble skrapet vekk, og steinen ble banket ut av formen. En unggutt hadde jobben med å bære den til tørkehyllen der den, alt etter luftfuktigheten, ble liggende noen dager eller uker til den var helt tørr. Den tørkede leirsteinen ble så stuert inn i ovnen der den ble brent. Den ferdigbrente steinen måtte kjøle i flere dager før den var blitt så kald at det var mulig å arbeide med den. Da først kunne ovnen klargjøres for en ny omgang med stein.

I 1864 ble det murt opp en ny ovn av tysk patent som gjorde det mulig å brenne stein kontinuerlig. Det ble ansatt noen tyske arbeidere ved verket i forbindelse med denne installasjonen, men dette skapte mange konflikter i arbeidsstokken grunnet ulik mentalitet og kommunikasjonsvansker.

Selv om produksjonen gradvis steg og avsetningen var god, måtte Aas gå fra bedriften sin. Dette skyldtes at overrettssakføreren, bosatt i Laugmannsgaten (ved "Norges Bank), gjorde underslag som forretningsfører i Stavanger Sparebank. Aas hadde spekulert i sildehandel og andre geskjefter, og da konkursen rammet ham i 1869, lød hans passiva på 140 000 spesiedaler mens hans aktiva var 12 500 spesiedaler!

På toppen av alle andre engasjementer, hadde Aas påtatt seg jobben også som konstituert politimester i Stavanger fra 1867 - 68.

I den informative og interessante artikkelen Edvin Malde og John Aasland har skrevet om teglverket i "Årbok for Jæren og Dalane 1952", hevder de at det var Alexander Kiellands far som kjøpte teglverket etter Aas. Dette er ikke korrekt. Kjøper ved tredjegangskonkursauksjon 7/3 -1869, var den 23 år gamle fetteren til dikteren, Jonas

Christinus Bull Kielland. (Han var tre år eldre enn Alexander og sønn av farens bror, Gabriel Schanche Kielland, 1812-63, kontorsjef i handelshuset "Jacob Kielland og Søn" og eier av Ledaal og hustru Anne Henriette Charlotte Schram, f. 1811). Jonas var agent av yrke, gift med Gabrielle Frederikke Sundt (1845 - 1909).

Jonas Kielland ble ved kjøpet av teglverket gjort oppmerksom på at den nesten 40 meter høye fabrikkpipen var blitt rammet av lynet, men at forsikringen ville dekke utgifter til reparasjon. To år seinere besørget lynet at pipen ble slått tvers av, men også denne gangen ble den reparert på forsikringsselskapets bekostning.

Jonas Kielland beholdt teglverket fram til 1872. Da ble kjøpet for verket utstedt til Alexander Kielland. Jonas og Alexander kjente hverandre godt - i alle fall fra felles sommerferier på Orre, der de bodde ved siden av hverandre. Det var Alexanders far, Jens Zetlitz Kielland, som hjalp sønnen til et mulig levebrød kort tid etter at han hadde fullført sitt jus-studium og giftet seg med Beate Ramsland - og bosatt seg i Øvre Strandgate 8 i Stavanger.

Allerede i 1871 hadde Alexander **Kielland** vært på Madla ekserserplass

i forbindelse med militærtjenesten. Mange år seinere skrev han et brev til sønnen, som da avtjente sin verneplikt: "Jeg syntes ogsaa i min Tid at Tjenesten var taalelig, naar man tog den alvorlig og gjorde seg Flid".

Da det i 1872 ble arrangert tusenårsfest for samlingen av Norge til ett rike, var den nylig tilsatte teglverksmesteren og hele hans arbeidsstokk til stede ved mottakelsen av arveprins Oscar i Stavanger. Da arbeiderne var møtt opp i sin fineste stas, sendte Kielland en melding til dem om at prinsen dessverre var blitt forhindret fra å komme. Da teglverksarbeiderne slukøret gjorde retrett, åpenbarte arbeidsgiveren sin spøk - og slo samtidig an den tonen han ønsket i forholdet til sine ansatte - et nært forhold kjennetegnet av omsorg og varme, godhet og overbærenhet - og humør.

Siden ble arveprinsen servert mat utenfor teglbrenneriet til Kielland. Men først ble han brakt landeveien til Hestnes, der dampskipet "Haukelid" var gått inn i Hafrsfjord med Jonas Oftedal fra bruk 5 på Nedre Madla som kjentmann. I strandkanten på Hestnes var det underholdning med bl.a. sang og opptrinn av skolebarn. Da den overspente skolelæreren (må ha vært Ola Helgesen Aanestad, "Skule-Ola", fra Varhaug som var lærer i Madla-sokna fra 1856) glemte å blotte sitt hode for prinsen, var Oscar ham behjelpelig med å lette på hatten! Det var ikke hver dag en landsens skolelærer, uten formell utdannelse, møtte en representant for kongehuset!

Etter at opptrinnet var over, ble arveprinsen rodd ut til "Haukelid" av stavangerske styrmenn, men da det

blåste storm, ble overfarten av den urolige sorten. Oscar tok selv rorpin- nen og uttrykte sin misnøye med det ubekvemme befordringsmiddelet han ble tilbudt. "Haukelid" dampet deretter inn mot Sømsøyene der slaget i Hafrsfjord, etter tradisjonen, skal ha funnet sted. Utenfor Kiellands tegl- verk ble det deretter servert frokost i ly for den sterke vinden - før fintfolket ble fraktet i vogn fra Meling over Sola til Sandnes.

Dette skjedde 17. juli 1872. 18. sep- tember samme år ble arveprinsen konge over Sverige og Norge som Oscar II.

I 1878 ble det produsert nær 1 milli- on murstein, takstein og kalkstein fra Madla Teglverk, og det var ikke noe lite tall når en tenker på at hver stein måtte knas ned i formen for hånd.

Kielland overlot den daglige driften av sitt teglverk til arbeidsformannen, John Aasland. Om somrene flyttet Kielland-familien ut til Madla for å bo i leide værelser hos enkefru **Sanna Nielsen** (født Nyman) i nåværende Kaptein Lingesvei 15. I fru Nielsens hus og på kontoret på teglverket vet vi at Alexander Kielland arbeidet på sine bøker "Garman og Worse", "Arbeids- folk" og "Else - En Julefortæling". Hensikten med "Arbeidsfolk" var å

sette mot i arbeiderne i kampen mot autoritære embetsmenn og prester, skriver Kielland.

Alexander Kielland fikk et godt et- termæle som arbeidsgiver, selv om han skilte seg radikalt fra sine arbeide- re i klesveien. Rikmannssønnen likte nemlig å flutte seg i fargerike og eks- travagante gevanter. Fra håndleddet dinglet hans tobakkspung som han alltid bar med seg som et symbol på stand og verdighet.

Likevel var overklassegutten flink til å sette seg inn i sine arbeideres kår. I flere av brevene han skrev til Aasland fra utlandet, kan vi se at han var opp- tatt av sine arbeideres ve og vel. "Min erfaring er at det som oftest skyldes uduelige koner og mange Børn", skriver han i ett tilfelle for å forklare en av arbeidernes økonomiske problemer. Om en annen skriver han at han var heldig som ble gift "for han fikk en flink kone og så får hun jo ikke børn som en kanin". Da Kielland, på opp- fordring, skulle gi reprimande til en av arbeiderne som ofte var for sid på flas- ka, nøyde han seg med å si: "Nå, Ola, jeg hører du var full i går".

På varme sommerdager hendte det at Kielland gikk rundt på teglverket med et spann pottøl i den ene hånden og en drikkeøse i den andre - og så

Alexander L. Kielland malt av Eilif Pettersen

fikk arbeiderne leske tørsten etter tur. (Pottøl var vanlig øl som hadde rent utenfor ølflaskene under tapping og blitt fanget opp i et kar eller en potte). Om vinteren hendte det at Kielland forsynte sine arbeidere og deres barn med varme klær, og da han solgte tegl- verket i 1881 for å dra til Paris for å forsøke seg som forfatter på heltid,

overlot han en pengesum i Aaslands varetekt som var tiltenkt arbeidere som fikk problemer av et eller annet slag.

Etter at Kielland hadde solgt teglverket og reist utenlands "for å lera å ble dikter" som en av arbeiderne uttrykte det, lengtet han ofte tilbake. "Malde har vi nu en stor Forkjærlighed for", skrev han bl.a. til John Aasland. Fra København skriver han at han sitter og ser utover Øresund og lenges etter Hafrsfjorden "og mindes de første Dage om Vaaren naar arbeiderne gik utaalmodige efter at begynde..... og Maagerne og Havaarren samlede sig langt ude og skreg".

Hadde Sanna Nielsens hus vært til salgs, ville Kielland trolig kjøpt det - selv om han var betenkt over et eventuelt nært naboforhold til eksersisplassen som ble opprettet på Madla i 1871. Offiserers rop og ordrer til unge mannfolk på militærmanøver, var neppe den beste inspirasjonen for en konsentrert forfatter.

Mens Kielland befant seg utenlands, ordnet John Aasland med kjøp av en mindre eiendom til Kielland fra Nikolai Oftedal, kalt "Oddehagen" fordi den lå ved odden hvor Karen Anckermann hundre år tidligere hadde anlagt sin lysthave, "Karenslyst".

Kjøpekontrakten er tinglyst 3/3 -1883. Aasland sørget også for å få satt opp en stor grunnmur til våningshuset Kielland drømte om å få bygget ved Møllebukta. Tomten ble ryddet, og en bøkeallé ble plantet etter Kiellands anvisning. Forfatteren satt i Paris og drømte om å skape "Verdens vakreste Plet", men det ble aldri realisert noe mer av Kiellands Madla-prosjekt enn at han dyrket litt poteter til husbruk der etter hjemkomsten fra Frankrike i 1888 - da han bosatte seg i barndoms-hjemmet ved Breiavatnet.

I 1893 solgte Kielland sitt småbruk på Madla til Josef Rasmussen fra Ålgård og Jorina Jakobsdatter fra Giljebrekke i Forsand.

"Oddehagen" lå sørvest for midten av Nygårdsbakken (ved Nordlands nåværende eiendom).

Fra 1881 eide et interessent-selskap bestående av K.S. Bertelsen, Søren Berners Sønner og John Aasland, teglverket - fremdeles med Aasland som styrer. I kjøpekontrakten sikret Kielland seg at 160000 murstein som lå på lager, men som var solgt til kjøpere i Stavanger for 20 kroner pr. tusen stein, fritt skulle leveres byggeplassen i byen. Kjøperne måtte også gå med på å levere 20000 murstein som Kielland hadde lovt i gave til Stavanger Teater

under forutsetning av at byggingen av ny teatersal tok til i 1881.

Kiellands murstein kan vi i dag bl.a. se i loftstrappen som fører opp vindelen bak døpefonten i Stavanger Domkirke. Der bærer flere av mursteinene initialene "AK". Ellers er følgende innskrifter kjent fra murstein produsert på Madla: "L.C.Aas", "I. Kielland" og "A. Kielland" - alle med "Malde" innstøpt på baksiden.

I 1881 var det ansatt 30 arbeidere ved teglverket, og dette året ble det produsert 320000 takstein, 300000 murstein og 90 tønner kalk. Økonomiske nedgangstider i Stavanger i forbindelse med krakket på 1880-tallet, fikk sine konsekvenser også for teglverket på Madla. Leien på vannkraften ble redusert. Likevel måtte verket innstille virksomheten et par år. I 1889 ga bymennene opp og lot Aasland få overta verket for 18000 kr. (Kjøpesummen Kielland fikk av partnerne i 1881 var 32000 kr!).

OM JOHN INGVALDSEN AASLAND OG NOEN AV HANS ARBEIDERE PA MADLA

John Ingvaldsen Aasland var sønn av Ingvor Karlson og Torborg Atlaksdtr. og kom fra Kvinlog i Fjotland i Vest-Agder, der han ble født i 1830. I ungdommen hadde han arbeidet på teglverket til den driftige bonden Christoffer Vetteland på gården Åsland i Time. Vetteland hadde der satt seg opp eget brennevinsbrenneri og

teglverk på slutten av 1830 tallet. Siden fikk han seg også en stampe- mølle.

Det var Christoffers sønn, Christoffer Christofferson Aasland, som bestyrte virksomhetene på Åsland da John Ingvaldsen fikk sin opplæring som teglbrenner. Gjestfriheten og hjertervarmen arbeiderne på Åsland fikk fra sin arbeidsgivers familie, synes John Ingvaldsen å ha tatt med seg da han flyttet til Madla. "Di Aasland byg-

gje huset tvers øve veien" sa folk om folket på Åsland - og det samme kunne visst ha vært sagt for å beskrive holdningene til Aasland-familien på Madla.

John Ingvaldsen kalte seg Aasland etter oppholdet i Time, og han viste den samme omsorgen for sine arbeidere som sine arbeidsgivere Christoffer Aasland og Alexander Kielland.

Aasland ble gift i 1858 med Inger Ivarsdatter fra Sirevåg. De nygifte flyt-

tet til Madla der John skulle bestyre det nye teglverket for sakfører Aas. Inger døde på Madla i 1865, en måned etter at hun hadde satt til verden sitt tredje barn. To år etter giftet Aasland seg med Maren Lisbet Larsdatter fra bruk 16 på Revheim. John fikk skjøte på dette bruket i 1867 og drev gården til sin død. I andre ekteskap ble han far ni ganger. Etter at Maren døde i 1890, giftet han seg for tredje gang i 1893 - da med Ingeborg Karlsdatter fra bruk 54 på Madla. I dette ekteskapet var det to sønner, så John satte altså 15 barn til verden.

Foruten driften av teglverk og gård fikk John Aasland tid også til å drive krambod, for at arbeiderne skulle slippe å dra like til byen for å anskaffe nødvendighetsartikler. Fortjenesten fra denne virksomheten var minimal og tilsvarte ikke alt strevet den representerte.

Aasland skaffet arbeid til mange slektninger fra Fjotland ved teglverket sitt. Dette kan være en av årsakene til at han fungerte mer som far enn arbeidsgiver for arbeiderne som betraktet ham mer som venn og god rådgiver enn som en utilnærmelig overordnet.

En av arbeiderne som i mange år slet og svettet ved leirbanen, var Stor-Ola på Revheim, Ola Hansson fra Re i

Time, som bodde på en husmannsplass helt nede ved Hafrsfjord og var gift med Berta Kristensdatter fra Vestre- Stangeland i Sola - eller "Stor-Ola-Berta" som hun kaltes. Også hun arbeidet med å trille leire på verket - ved siden av sitt husmorarbeid bla med stell av 8 barn! To av guttene, Kristen (f. 1849) og Ole Johannes (f. 1858), arbeidet også på teglverket fra de var helt unge. Både Kristen og Ole Johannes drev småbruk på Madla ved siden av teglverksarbeidet, Kristen på bruk 33 og Ole Johannes på bruk 66 i Madlamarkå.

Peder Torson fra bruk 20 på Madlasandnes var opprinnelig fra Hjelmeland. Han brente teglstein på Madla fra 1861 til 1873, da han ble ansatt som teglverksbestyrer ved et teglverk i Østre Aker i Oslo.

Ola Årdal hadde vært sjømann før han kom til Malde Teglverk. "Dobra Malinka, det e russisk", sa han, og når ungene spurte hva han hadde i matspannet sitt, svarte han: "Soto-lota" - noe som kunne være en passende beskrivelse på en suppelignende blanding av brød, melk, poteter, fisk, kjøtt o.a.!

Torstein Tengesdal arbeidet ved verket om somrene. Han bodde da i brennekammeret, et rom som lå oppå selve

teglovnene - så han frøs neppe!

På 1880-tallet var forresten teglverket samlingssted for omstreifere som holdt varmen ved rundovnen, forteller "Stavanger Aftenblad" (22/11-1924). "Den eiegode Johannes" Fister var en av dem.

Om Hallvard Rasmussen Madla fra bruk 37 (f.1854) som også var tømmermann, fortelles det at han i forbindelse med en reparasjon på teglverket, klatret til topps på den ca. 40 meter høye fabrikkpipen!

DE SISTE ÅRENE VED "MALDE TEGLVÆRK"

På dyktig vis klarte John Aasland å lose sin bedrift gjennom økonomiske nedgangstider - selv om virksomheten ble lagt brakk noen år på slutten av 1880-tallet. I 1889 satte han imidlertid inn følgende annonse i "Stavanger Aftenblad":

"Paa Malde Tegværk, som nu er i fuld Drift, sælges Mursten og Tagsten, fra No. 1 til og med No. 5, Mønesten og Dobbelfjær. Andre Sorter Sten efter Bestilling. Kalk -; alt til billigste Priser. Malde Teglværk den 1ste Juni 1889. John Aasland".

I 1895 overførte John Aasland tegl-

Joh Aasland jr. (lengst til venstre) med familie og venner i tiden rundt nedleggelsen av teglverket.

verket til et familieaksjeselskap bestående av kona og barna - og med sønnene John jr. og Lars som ledere. 10. august samme år døde John Aasland d.e.. Lars flyttet siden til Sandnes og ble leder for "Sandnæs Kalkbrænderi", så fra 1904 var John Aasland enedisponent ved teglverket - og han satte seg opp bolighus ved verket.

John jr. fikk installert en petroleums-motor som erstatning for vannkraften. Det var mange problemer med den nye motoren, og maskinisten, Ola Fløisvik, fikk et svare brev med overvåking og reparasjoner.

Den nye tid ble innvarslet også gjennom en telefonledning som ble strukket like til Stavanger fra teglverket - og trillebårene ble erstattet av hestetrukne vogner på skinner.

Etter hvert måtte en grave så dypt etter leiren at en havnet under havnivå, og vann begynte å sive inn i grave-gropene - noe som førte til at det måtte bygges en vindmølle som drev et pumpeverk, men den virket jo bare på dager det blåste!

Fra 1912 ble derfor pumpen drevet ved hjelp av elektrisk kraft, levert fra Stavanger Elektrisitetsverk, og det ble installert lys og motorer i nye leirmøller - og produksjonen ble øket til 2 millioner stein pr år.

Etter 1. verdenskrig ble det vanskeligere å få folk til å takke ja til tungarbeidet med å grave ut leire. Lønnsutgiftene steg kraftig, hestetransportprisen for kol til forbrenningsovnene og murstein motsatt vei mot Stavanger, gikk samme veien og førte til at det ble ulønnsomt å drive teglverket som derfor ble nedlagt i 1916.

Etter at Malde Teglverk var nedlagt, fikk den nystartede hermetikkfabrikken "Hafrsfjord Preserving" plass i de gamle fabrikklokalene. Driften gikk godt i begynnelsen med John Aasland jr. som leder, men fram mot 1930-tallet ble overskuddet så lite at bedriften måtte stanse. John Aasland tok da initiativ for å starte en strømpfabrikk som ble drevet noen år fram mot andre verdenskrig. Aasland engasjerte seg også i politikk (for Venstre) og var ordfører i Madla fra 1935.

I 1930 ble tørkeovnene til teglverket fjernet, og i 1937 ble den iøynefallende fabrikkpipen sprengt overende.

I 1947 fikk trelastforretningen "Hafrsfjord Bruk A/S" flytte inn i de gamle lokalene til Teglverket etter å ha vært i drift i ti år i Madlaveien 181. Seinere har Skaale Trevarefabrikk overtatt lokalene ved Hafrsfjorden, men lite er igjen av det opprinnelige teglverket. I dag ligger det vakre **Hiorth-huset** på tomten til den gamle fabrikkbygningen.

HIORTH-HUSET PÅ MADLA

I dag har Stavanger Jakt- og Fiskeforening sine lokaler på den gamle teglverkstomten på Madla. Det vakre trehuset ble opprinnelig bygget på Oгна i 1781 av byggherre Lauritz Smith Hiorth, en dattersønn av **Lauritz Smith** som eide Madlagården. Da L.S. Hiorth satte opp sitt hus på Oгна, var det hans fetter, Lorentz Anckermann Smith som bestyrte Madla. (Lauritz mor, Maren, var søster av Lorentz far, Michael Leigh Smith) .

På 1800-tallet ble det drevet vertshus i Hiorth-huset på Oгна, bl.a. besøkt av

engelske "lakselorder" og norske malerkunstnere med Kitty Kielland, Eilif Petersen og Nicolai Ulfsten i spissen.

I 1880 satt Alexander Kielland, i en periode, i dette huset på Oгна og skrev på romanen "Arbeidsfolk". Hundre år seinere, i 1981, ble huset flyttet fra Oгна til **Kiellands teglverks-**eiendom på Madla der Jakt- og Fiskeforeningen, på mønstergyldig vis, har rehabilitert det. (Ferdig i 1983). "Verden e kje store!" For også på Madla satt Kielland og skrev på romanen om arbeidsfolket.

SKYTEBANEN PÅ MADLA

Siden 1905 har Stavanger Skytterlag hatt sin skytebane på Madla. Dette idrettslaget er det nesteldste i byen og ble stiftet så tidlig som i 1861 - og er i dag et av landets største og beste.

Den drivende kraft bak dannelsen av både skytterlaget og Stavanger Turnforening, var stavangermannen Wilhelm Jacobsen. Han var født i 1831 som sønn av kjøpmann Christian Friederich Jacobsen (1793-1860) og Boyine Wilhelmine Jacobsen (1807-1874), datter av **Boye Petersen** - en av byens fremste forretningsmenn på begynnelsen av 1800-tallet. Han var bl.a. med på å starte handelshuset Köhler i Hillevåg, og fra 1822 hadde han sin sommerbolig, siden helårsbolig, i Bjergsted - og det var han som navnga Bjergsted.

Wilhelms eldre bror, Hans Christian, ble far til den berømte danske kunstmaleren Peder Severin Krøyer. Wilhelm Jacobsen gikk på Kongsgård skole fra 1841 til -46 før han begynte å arbeide på farens meglerkontor. I 1848 flyttet han til Göteborg for å utdanne seg ved den polytekniske skolen. Siden fortsatte han sine studier i København, Lübeck og Hannover, før han i 1855 fikk en stilling som telegrafist i Christiania. I 1858 vendte han til-

Stavanger Jeger- og Fiskeforenings hus ved Skytterlagsveien ved Hafrsfjord.

Wilhelm Jacobsen

bake til hjembyen som telegrafinspektør - en stilling han beholdt i 43 år og som han skjøttet så godt at han ble hedret med St. Olavs-ordenen for innsatsen.

Wilhelm Jacobsen hadde vært medlem av turnforeninger både i Tyskland og Christiania, og han var opptatt av forsvarstanken og ønsket å aktivisere ungdommen i idrett og friluftsliv. I 1861 ble det sendt ut et opprop for å

danne "Centralforeningen for Udbredelse av Legemsøvelser og Vaabenbrug".

I Stavanger var det nettopp på denne tiden blitt vedtatt å bygge gymnastikklokale for Kongsgård skole, der treningen kunne foregå. 17. mai 1861 fikk Jacobsen sammenkalt en konstituerende generalforsamling for Stavanger Turnforening sammen med noen av sine venner. Jacobsen fikk byfogd Christensen, byens fremste, offentlige embetsmann gjennom 57 år, til å tegne seg som medlem nr. 1. Dermed var det opplest og vedtatt at her var noe viktig på gang. Jacobsen ble foreningens første Turnvart (overturner).

I desember 1861 ble Stavanger Skytterlag stiftet ved et møte som ble avholdt i Rådstuen (den gamle Maria-kirken) der Wilhelm Jacobsen ble valgt til formann - og der byfogd Christensen igjen stod oppført som medl. nr. 1.

Skytterlaget fikk først leie skytebane av et privat skytterlag der hvor Lagård kapell nå befinner seg. Det ble skutt med blykuler mot en nidelt skyteskive av massivt jern som ble overmalt med hvit maling etter hver skuddserie. Skytingen var en dyr hobby, og de første medlemmene ble rekruttert blant byens embetsmenn, forretningsfolk og håndverksmestre.

Misnøyen med skytebanen på Lagård var stor da banen ikke holdt standardmål. I tillegg klaget pastor Gjør i Hetland over at bomskudd fra skytebanen havnet i husveggen hans.

Ny skytebane ble derfor anlagt på sørsiden av Vålandspibå, der man anla baner med lovfestede mål 125, 250 og 500 alen lange. Et tidsmessig skytehus ble også oppført.

I 1884 ble den nidelte skyteskiven skiftet ut med fem- og tidelte skiver, og skyteavstandene ble 100, 200 og 400 meter. Først brukte en svingbare skiver av tre, men etter hvert gikk en over til heisbare pappskiver.

I 1887 arrangerte Stavanger Skytterlag sitt første landsskytterstevne med 200 deltakere fra hele landet. Landsskytterfest ble, i denne forbindelse, arrangert ved jernbanestasjonen på Hinna.

I 1896 ble Skytterlaget splittet p.g.a. strid om en skulle flagge med unionsflagget eller med rent, norsk flagg. De som ville ha rent flagg, dannet foreningen "Magnus Barfod", men da flaggstriden gikk over, fant medlemmene sammen igjen i Skytterlaget.

I 1896 ble det arrangert nytt landskytterstevne på ny bane i Hillevåg med 276 deltakere og med landsskyt-

Landsskytterfesten i Stavanger 21., 22. og 23. aug. 1896.

PROGRAM:

1. 1ste klasse skyder	10 skud paa	200 meter.	Indskud . .	kr. 2.00.
2. 2den	10	400 "	"	" 3.00.
3. 3dje	10	600 "	"	" 4.00.

terfest i Bjergsted, etter at skytterkonger var kåret.

Humøret under festen var på topp, og da deltakerne gjorde oppbrudd langt utpå natten, i lett animert tilstand, tok de veien over det kuperte terrenget ved Rosenberggaten og Sandvigen, ytterst på Straen. En oberst ledet en "tropp" på ca 40 festdeltakere og ble så inspirert av terrenget og situasjonen at han stemte i med "Millom bakkar og berg". Men sang nattestider på offentlig sted stred imot byvedtektene om ro og orden, så dagen etter ble alle sangerne innkalt til byens politimester, Frederik Teokar Salicath, og bøltagt!

Presten Lars Oftedal, som på dette tidspunkt hadde gitt ut sitt "Stavanger Aftenblad" i tre år, skrev da en reportasje som begynte slik:

"Vi beskyldte i sin tid politimesteren for uhøflighet, og der blev for

retten vidnet, at han baade var uforskammet og uhøflig. De fleste mennesker er visstnok enige i at der endnu muligens kunde føies en hel masse epiteta (karakteristika) til samme herre. Man vil saaledes ikke paastaa at han er dum - men det er ligesaavist ikke et menneske som tør paastaa at han er begavet. Ingen vil si at han lider af stormandsgalskab, men ingen vil heller paastaa at han er en "folkelig" mand. Ingen vil paastaa at politimesteren aldrig har fattet en fornuftig beslutning - men ingen vil heller paastaa at han noengang har vært helt heldig i sine valg.

Nu har politimesteren atter gjort sig mindre heldig bemerket, og dette foranlediger os til paany at behandle et saa kjedelig emne som hans person".

Ikke rart Salicath har fått sitt etter-

navn udødeliggjort i stavangerdialekten der "Å, Salicath!" fremdeles uttrykker noe overraskende og usannsynlig.

Allerede i 1897 sa Stavanger kommune opp leieavtalen for Hillevågsbanen da Fattiggården var under oppførelse ved banen, men vedtaket ble omgjort på visse betingelser, bl.a. måtte skytingen foregå før kl. 10.00 søndag morgen - og når en vet at skytestevner varer noen timer, forstår en godt at medlemsmassen nå ble kraftig minisert. Det ble også lagt restriksjoner på lengden av 100-meters-banen.

Et bomskudd fra August Skjærpe fra Nærbø i 1898 drepte en av kyrne på Fattiggården, og utgifter til kua måtte dekkes av skytternes premier. Nok en gang måtte Skytterlaget se seg om etter ny bane, for i juli 1901 ble det nedlagt forbud mot å bruke Hillevågsbanen. Skytterlagshuset måtte rives, og nytt ble reist på Li i Riska, der den nye skytebanen skulle ligge. Den ble tatt i bruk 2. påskedag i 1902. Et dampskip fraktet deltakerne fram og tilbake til byen - en tungvint ordning som igjen senket medlemstallet i klubben.

Av Forsvarsdepartementet fikk nå laget leie den militære skytebanen på Madla for 70 kroner pr. år. I 1909 fikk

klubben tillatelse til å sette opp et 8 x 4, 5m stort skytterhus på nåværende skytterhustomt, men allerede i desember samme år blåste det ned - og det skulle ikke bli det siste skyttelagshuset som fant sitt endelig i sørausten på Madla.

Nytt hus stod ferdig allerede like etter jul i 1909. På tross av problemer med å skaffe nok ammunisjon til skytterlaget under 1. verdenskrig, strømmet nå ungdom til laget for å være forberedt på at det verste kunne skje.

Mellomkrigsperioden ble nyttet til utfbedringer av skytebanen i forbindelse med landsskytterstevnet i 1928 - et stevne som forøvrig blåste aldeles bort og der tilfeldighetene fikk råde, grunnet den stive kulingen. Ny husgrunn til skytterhus ble også gravd ut i denne perioden. Klubben fikk nytt hus som ble modernisert igjen allerede i 1931. I 1936 blåste halvtaket av det nye huset.

Som under første verdenskrig, fikk Skytterlaget tilgang på nye medlemmer da 2. verdenskrig brøt ut i september 1939. 8. oktober arrangerte Skytterlaget til og med skoleskyting for elevene på Kongsgård. Da krigen kom til Norge, ble flere av lagets medlemmer engasjert i krigshandlingene i Dirdal, men fem av lagets medlemmer

gikk også nazistenes ærend under krigen. Disse ble ekskludert fra laget i 1945.

Merkelig nok klarte lagets medlemmer å gjemme vekk klubbens våpen før tyskerne fikk tak i dem, men skytterhuset tok de, og huset ble på det nærmeste ødelagt i løpet av krigen. Skytebanen var heller ikke til å kjenne igjen etter tyskernes bruk.

Forsvarsdepartementet tilbød laget en tyskerbrakke fra Godeset som nytt skytterlagshus - og etter mye besvær ble brakken fraktet til Madla og satt opp der fra 1948 til -50. I 1951 måtte banen stenges fordi skytterlaget ble pålagt å sette opp kulefangere ved skytebanen slik at ikke "villskudd" havnet på Risa i Sola! I 1952 blåste igjen skytterhuset ned, og året etter stod et nytt hus på plass.

I 1982 arrangerte Stavanger Skytterlag Nordisk Mesterskap i baneskyting 300 m. 12 skyttere får plass om gangen på denne banen, mens 32 personer om gangen kan skyte på de doble skive-settene på 100 meters-banen. Anvisergravene er utstyrt med låsbar skivebod, telefon og høyttaleranlegg.

Skytterlaget avholder også jegerprøver, og Skytterhuset leies ut til sluttede selskaper og til bydelsutvalget som har holdt sine møter der.

Skytterlagshuset på Madla med Madlalia i bakgrunnen.

Opp gjennom årene har det vært mye strid mellom Madlamoen og Skytterlaget på den ene siden og grunneierne på den andre, blant annet på grunn av faremomenter ved skytingen, støy og restriksjoner på beitemuligheter i området. I 1958 endte en tvistemålssak like i Høyesterett, som mente at samfunnsinteressen veide tyngre enn grunneiernes interesser for mer beiteareal til dyra sine.

I dag synes disse motsetningene å ha falt til ro.

MILITÆRLEIREN PÅ MADLA

Mot slutten av 1860-tallet ble det bestemt at den gamle eksererplassen for Vesterlen Regiment på Skeiane-sletta (like sør for dagens Sandnes Rådhus) skulle nedlegges. Myndighetene vurderte flere alternativer for ny øvelsesplass, men i 1870 bestemte Armédepartementet at eksererplassen skulle legges til Maldesletten på tross av at avisen "Stavangeren" hadde hevdet at denne sletten var både bløt og tung "og man vil ideligen være utsat for en ubehagelig Havgufs".

Staten fikk byggle 87 mål innmark av Nikolai Oftedal og Marie Nielsen, og noen år seinere fikk det offentlige leie tilleggsarealer også av Rasmus Bellesen og Ole Bø.

De første soldatene inntok Maldesletten 17. mai 1871 for noen ukers ekseresis. Offiserene og soldatene var vel fornøyde med den nye øvelsesplassen.

Militærøvelser hadde alltid vært omfattet med stor interesse i Stav-

Parade for kong Oscar II på Maldesletten i 1896. Bildet er tatt over flere sekunder, slik at alle som beveger seg blir gjengitt som utydelige skygger. Her er det flere soldater enn de en ser ved første øyekast!

anger, der folk gikk mann av huse for å bivåne Borgervæpningens mønstringsdag på Egenesløkkene (nå: Stavanger Stadion).

Folk strømmet også til Madla for å se på de "krigerske øvelser" som ble utført der, men en journalist i en av byens aviser skriver: "...kun skulde vi ønske at der fra de Overordnedes Side fremdeles maa lægges Vind paa Indførelsen af et strængere Politi i Leiren, ialfald saapass, at Udskuddet fra Byerne kan bli holdt sine tre Skridt fra Livet, at ikke Leirsamlingene skal blive ligesom Sumppele for al slags Usædelighed". Og denne "usædelighed" var som oftest knyttet til bruk av alkohol.

STRID OM SKJENKING AV ALKOHOL I MADLALEIREN

Allerede det første året det ble holdt ekseresis på Maldesletten, meldte lensmannen at det ble solgt øl og vin under våpenøvelsene. Etter en lov fra 1869 kunne den enkelte kommune avgjøre forbud av alkoholomsetning, eller omfanget av denne, innenfor kommunegrensene.

Herredsstyret i Håland bestemte da at et skjenkeløyve skulle gis til en person mot en avgift på 30 spesiedaler, men denne avgiften skremte folk fra å

søke om skjenkeløyve både i året 1871, -72 og -73.

I august 1874 vedtok herredsstyret følgende uttalelse: "af Hensyn til den demoraliserende Virkning Øl- og Vinudsalget udøver og det skede Misbrug af samme, tør Kommunebestyrelsen for Aaret 1875 ingen Bevilgning til Udskiænkning af Øl og Vin i Haalands Præstegjæld foretages". I en annen uttalelse fra herredsstyret heter det at bøndene ikke må "opføre Dansehuse og Udskjænkingssteder for Spirituosa eller Bayersk Øl".

Befalet i leiren var svært misfornøyde med dette vedtaket, og saken kom opp på nytt herredsstyremøte, som nå ga skjenkeløyve til Nikolai Oftedal og madam Nielsen på Madla. Jonas Pallesen skulle påse at skjenkebestemmelsene ble overholdt.

Spørsmålet om hvorvidt det skulle innvilges skjenkeløyve i leiren, stod årvisst på sakskartet til herredsstyret, og skjenkebestemmelsene ble stadig endret. I 1878 kostet skjenkeløyve på Madla 50 kroner - ingen småsum dengang. Bygdefolk fikk politimyndighet for å overvåke skjenkebestemmelsene - en oppgave de tok på alvor.

15. april 1887 opprettet bøndene på Madla et aksjeselskap, et ølsamlag, for "at indskrænke misbrugen af berusen-

de Drik ved at overtage al Udskjænkning af Øl paa Malde under Vaabenøvelserne". Overskuddet fra ølsalget skulle gå til "almennyttigt Øiemed".

Fra 1888 fikk Madla Ølsamlag monopol på alt ølsalg i Madla for 5 år - et løyve som ble forlenget for nye femårsbolker i 1893 og - 97. Fra 1893 fikk samlaget monopol også på salg av brennevin.

Overskuddet fra ølmonopolet gikk f.eks. til kommunens bibliotek og fattiggård, til ombygging av Ragbakken, til sløydmateriell i skolene, fortau på Madlaveien, uttapping av Madla/Revheimsmyren, kirkeinventar og en likvogn som folk kunne leie gratis.

I 1904 mistet ølsamlaget sitt skjenkeløyve. Heller ikke i 1905 fikk noen lov å selge alkohol under eksersisen på Madla, og ølsamlaget ble derfor nedlagt.

Når soldatene var på lange utmarsjer f.eks. til Evjemoen i Setesdal, forlot de Håland kommune, og da ble de fulgt av ølvogner fra bryggerier i Stavanger (Tou), Christiansand og Christiania, og at det kunne smake godt med kaldt øl under utmarsjene, forstår vi når vi leser følgende notis fra "Stavanger Aftenblad" fra 1. juni 1894:

" Fra Malde. Antagelig paa tirsdag begynder soldaterne (og befalet, naturligvis) en længere udmarsch. Det skal nok bære forover om Sannæs, og turen vil vare ca. 3-4 dage. Paa moen har det nu minsket adskillig paa flokken, - rekruten er reist, og landværnet er ikke mere.

Varmt har her været - gruelig varmt. Her er neppe knugende, tærende trangt - men saa forskrækkelig kogende varmt! Nu gaar vi bare og venter paa, "den friske luftning, som i vore lumre fjorde kom". Kunde vi bare faa "den friske luftning" med os, saa alt vilde bli som før krigen.

Forresten intet videre at bemærke - her er varmt, varmt og atter varmt!"

Etter vedtaket om forbud av øl- og brennevinssalg, startet smugling og ulovlig omsetning av alkohol. I 1909 skrev "Tilskuer" i "Stavanger Aftenblad" for å gjøre "autoritetene" oppmerksomme på

"den skamelig smughandel som foregaar paa (Madla)-moen, spesielt i Kristiansandsleiren . Det er ikke smaa kvantum, som sælges derude (til blodpriser selvfølgelig); saaledes blev der af en mand under hele samlingen i fjor solgt 2000 flasker

øl, hvilket indbragte ham en indtægt af ca. 25 kroner pr. uge, og han mente han skulde gjøre det ligesaa godt iaar. At en saa kolosal, ulovlig trafik kan foregaa lige for øinene paa lovens haandhævere, er aldeles ufattelig. Jeg beder herved rette vedkommende om at tage en ordentlig visitering derude i kjældere, boder, lader og de steder hvor det kan tænkes, at de noble herrer driver sin Forretning".

6/9 -1910 skriver signaturen "T": "Drikkegrupperne i fjøs og skjul paa bakker langs gjerder og skogholt havde altid en ved haanden, som ikke var mer "omtaaget" enn at han fikk kjøpe øl av ekspeditøren. Ved ettermiddagsoppstillingen og ved rosignalet i leiren, var det "flere som maatte puttes i arrest". Slagsmål mellom sivile og militære oppstod "jevnlign", og denne drikkingen i fjøs og kratt førte til at "smuglerne" hadde lettere for å drive sin "trafik" etter at det ble forbud mot ølskjænkning, hevdet "T" .

Videre skrev han at det var trist for den som bare ville ha et glass øl "som tørste drikke", og som ikke fikk dette etter at ølmonopolet var avskaffet. "Men det store mængde mennesker er ikke saa maadeholdne. De kræver mindst 2 glas og 1 atpaa. Og naar de

har faat det ene atpaa, blir de tørstere og tørstere, indtil de sovner ind overstadig berusende eller tar det parti at banke alle sønder og sammen”.

I 1910 bestemte Haaland herredsstyre at “Al ombringelse af øl inden herredet skal være forbudt saalænge loven gir adgang til”. Og i 1912 kom en ny lov som samsvarte godt med dette vedtaket, for den avgjorde at det skulle være forbudt å selge øl ved militære øvelsesplasser i hele landet (i en kilometers avstand). Denne loven stoppet striden om skjenkeløyve under militærøvelsene på Madla.

I dag er reglene for bruk av alkohol i militærleirene slik at befalet kan både kjøpe og nyte alkohol i befalsmessene, mens den menige soldat må følge de regler som gjelder for den sivile befolkning når han/hun vil kjøpe eller nyte alkohol, men soldatene har selv sagt forbud mot å nyte alkohol i militærleiren, og de må stille edrue til all tjeneste.

OM INNLOSJERING DE FØRSTE ÅRENE

De første årene etter ekserserplassen ble lagt til Maldesletten, ble offiserene innlosjert i våningshusene på gårdene i Madla mens soldatene måtte ta til takke med 16 manns telt eller løebyg-

Brakkeliv i Madlaleiren ca. år 1900

ninger - noe som medførte at ikke alle hørte når signalet gikk for “alarmøvelse”. Opptil 1000 mann drev manøver fra mai til juli annet hvert år de første årene av leirens eksistens.

De mest velstående soldatene innlosjerte seg også i privathus på samme måte som offiserene. Der fikk de servert frokost og aftens samt tre retters middag for kr. 1,50 pr. dag.

I 1879-80 ble det bygget 12 brakker for Kristiansandbataljon i nordre leir (mannskaper fra Håland, Hetland og Ryfylke), mens Stavanger linje og landvernsbataljon (mannskaper fra Jæren og Dalane) fikk sine brakker i søndre leir året etter. De 18-manns store rommene var uoppvarmet og

primitivt utstyrt. (Den restaurerte brakken "Jolla", som ble pusset opp i 1985, viser hvordan de gamle brakke- ne så ut utvendig). To soldater måtte ofte dele en seng. Reglementet sa at sengen skulle være utstyrt med tørt tøy.

Bøndene ved leiren hadde rett til å tømme latrinene hvis ikke gjødselen skulle nyttes til beplantninger i leiren.

MARIUS NORLANDS ERINDRINGER

I sin erindringsbok "Stavanger og stavangere i de hvite seils tid", har Dr. Marius Norland i kapitlet "Madla" nedskrevet sine minner om soldatene i militærleiren på Madla omkring 1880:

«Det virkelig militære skuespill hadde man på Madla; men det var jo litt langt av veien den gang. Der var 2 bataljonsleirer, den ene het Stavanger bataljon, og den annen hadde det irriterende navn Kristiansands bataljon. Skulde man ha hørt på maken, benevne vårt eget amts gutter fra Jæren etter byen der sydøst og kalle dem kristiansandere og leiren på Madla Kristiansandsleiren.

Fra vår til langt utover sommeren fikk byen vår et militært anstrøk. Soldater enkeltvis og flokkevis så man

overalt i byens gater i permisjonstiden, og militærmusikken gav ofte konserter i byen og på Bjergsted.

Når begge leire var fulltallige under de store samlinger, kunde der ligge henimot 3000 mann på Madla. Under øvelsene ble det foretatt flere utmarsjer, og disse gikk jevnlig gjennom byens gater. Generalen red i spissen, og etter ham kom bataljonene med flyvende faner og klingende spill under taktfaste militærmarsjer fra bataljons- eller brigademusikkens blanke instrumenter. Det var et syn som aldri kan glemmes av eldre stavangerborgere. Ungdommen fulgte etter, og når soldatene kom utenfor byens grenser, og kommandoen lød: "I mag!" sang de med soldatene:

*Vestmannlendingen,
Vestmannlendingen
taper aldri takten.
Takk skal du ha,
det va bra.*

Styolar og gramasker.

Eller

Anna Malena, ser du mannane du?

eller også:

*En jeger gikk å jage
en jeger gikk å jage,
alt udi skauen grønn, ja, ja,
alt udi skauen grønn.*

*Hei, så sjunger vi fall sjung
hei fallera, fallerallera
hurra for Stavanger linjekompani
i Stavangers bataljon.*

Der er to vers til, men dette får være nok.

I 1882 var landets feltmanøvre henlagt til Jæren. Det krydde av soldater overalt, ja en dag holdt de endog rast i byens centrum og slanget seg på fortaugene i Kirkegaten, rent utslitt etter flere dagers kamp. På Kleivå utenfor Klubben stod i eksersertiden kjøretøier i lange rader og rekker langs gjerde; de ventet på å få "skyss te Madla". Der stod gigger, der stod karjoler, og der stod brede, tunge triller på 4 hjul; alle disse rare kjøretøier som nu er gått helt ut av dansen. Tinging og prutting blev det mellom soldatene og kjørerne, så det hadde god skikk, inntil enighet blev oppnådd, så bar det utover Madlaveien, som nu kalles Egenesveien.

Den nye Madlavei kom først i begynnelsen av -90-årene og ødela den minnerike Hannasdal».

ANNA MALENA PÅ GALOSJENE SPRANG

Marius Norland skriver at ungene stemte i sangen Anna Malena ser du

mannane du, sammen med “Madlakarene”. Denne sangen har levd videre med teksten “Anna Malena på galosjene (eller kalosjene) sprang” like fram til våre dager. Våren 1987 blusset det opp en diskusjon i “Stavanger Aftenblad” om hvem denne Anna Malena egentlig var i forbindelse med et gateløp for jenter, kalt “Anna Malena-løpet” der jentene bl.a. skulle løpe “ner igjønå Søragedå”. Og hvem var Johan som Anna Malena løp etter?

To bakgrunnsversjoner for sangen utpenslet seg etter hvert. Først den “pene”: Soldatene på Madlamoen hadde ofte utmarsj. Marsjen ble av og til lagt mot Sola, over Tananger og videre mot Madla. Andre ganger tok soldatene av fra Solavegen og gikk opp Hinnavegen over Ullandhaug og mot Stavanger. Unger og folk flokket seg langs veien for å se soldatene og høre dem spille. Da en tropp soldater en dag marsjerte like ned i byens sentrum, ned Nygaten og bortover Østervåg, ble den observert av en mor med datteren, Anna Malena, som sto et stykke oppe i Søreregaten. Anna Malenas bror, Johan, var soldat og moren sendte derfor datteren av sted nedover gaten i håp om at hun skulle få øye på broren i den flotte uniformen. Da soldatene så jenta, begynte de å synge:

Utsnitt av Imsland-tegning til «Folk e' løgne»

“Anna Malena ser du mannane du”. Setningen ble gjentatt 4 ganger og så fortsatte verset: “Vent vent bara litt, litt, litt, vent vent bara litt, litt, litt. Ja, du skal få, ja, du skal få bara du vil venta bara litt, litt, litt.”

Andre verset lød slik: “Anna Malena på galosjene sprang, ner ijønå Søragedå itt’ an Johan.” Og til slutt: “vent vent bara litt, ” osv.

Denne versjonen, som ble fremsatt av en kvinne (Telma Grannes Dalva), ble tilbakevist av flere menn som hevdet at ingen småjente fartet rundt i byen på galosjer. Sverre Heskestad gjorde oppmerksom på at matrikkelnummer 365, som lå midtveis i Søreregaten på 1800-tallet, var kjent som et gledeshus eller bordell. Heskestad mener at Johan stakk av uten å betale for seg. Anna Malena hoppet da oppi

et par galosjer og fór etter “traven”. Anna Malena var en sydame som drev hjemmesøm på et loft i Søreregaten. Hun drev også tråklearbeid på si, men stod altså til tjeneste også i gledeshuset, men for betaling!

Det var en kvinne som het Britte Gurie som drev “hotellet” i Søreregaten. Det var flittig besøkt av sjøfolk fra ut- og innland, markedsfolk, bønder og soldater. Ble noen for rebelske, ble de lempet ut av den robuste innehaver-sken. Det var musikk, sang og dans i lokalitetene og mange løsgjengere og lasaroner som hadde vært inno-m Wettelands brennevinbrenneri ned-erst i Søreregaten og ladet opp med potetsbrennevin, samlet seg utenfor Britte Guries hotel. (I dag med adresse Søreregaten 21).

Som guttunge i Stavanger på 1950 tallet, var jeg ofte med og sang om Anna Malena. Jegermarsj-melodien var jo glimrende å marsjere etter. I opprømt stemning, et stykke hjem-mefra, sang vi av hjertens lyst:

“Anna Malena på kalosjene sprang,
nerigjønå Søragedå itt’an Johan.
Slengd’an på ryggen te ein gammale mann.
Kløyb an i rompå så han feis lidegrann.
Anna Malena, Anna Malena, ...”

SKYTEBANEN

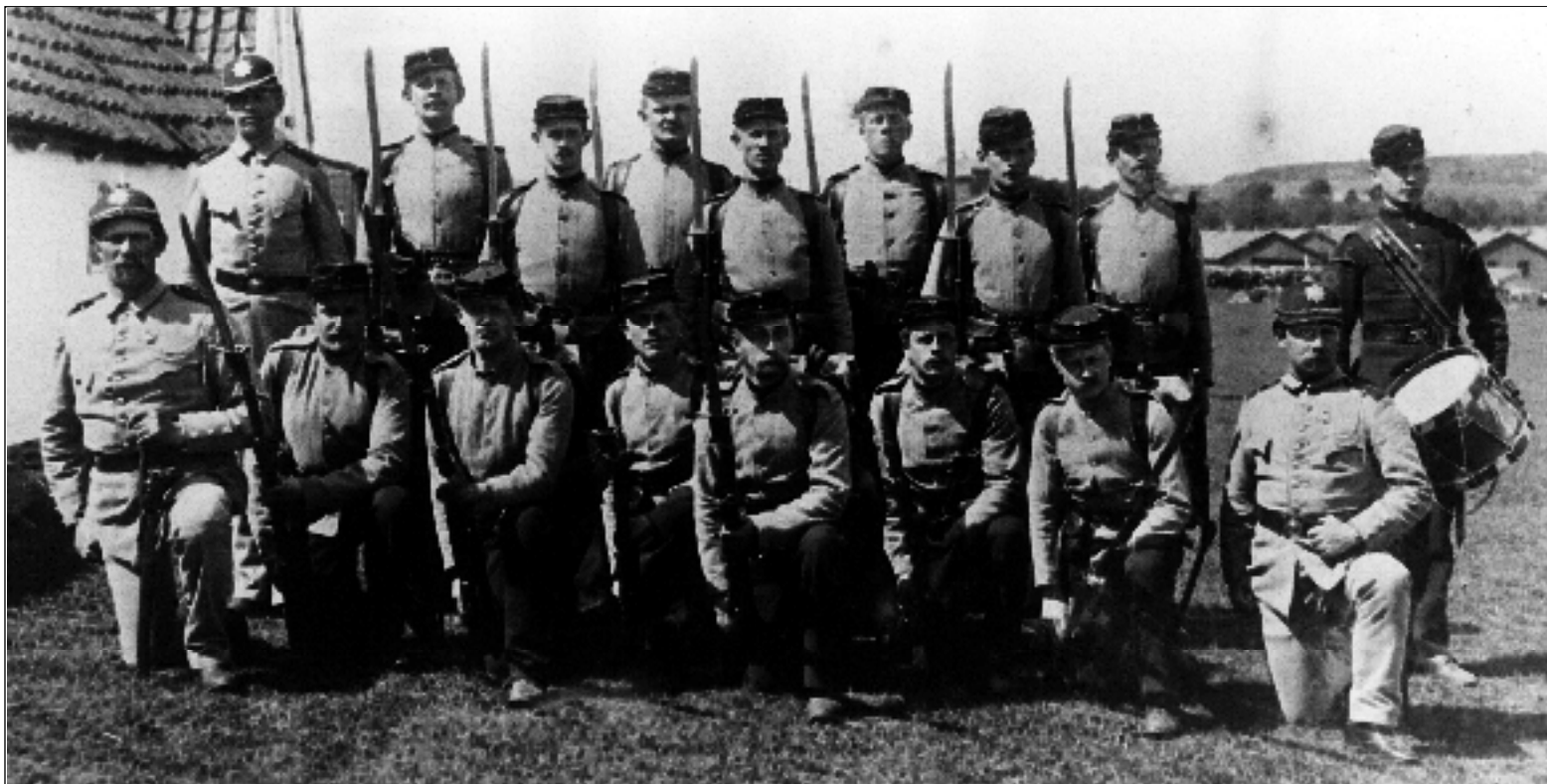
Fram til 1884 lå skytebanen til Madla-leiren ved Nygårdsbakken, øst for Møllebukten. Skyteskivene var plassert foran fjellskrenten der, mens standplassen var på Ladberget der leirens båtnaust nå befinner seg. Det ble skutt mot skyteskiver laget av tre.

Nikolai Oftedal bygget et mindre hus (ligger nå lengst ned mot sjøen av husene på Jørpelandsgården) for en av sine døtre som var handikappet. Dette huset er satt sammen av gjennomhullete treskiver fra den gamle skytebanen. Dette huset ble det leid ut til offiserer som var på Madla i forbindelse med

ekskersisen om sommeren - og et hus laget av treskiver gjennomhullet av blykuler, måtte vel danne den ideelle atmosfære rundt en røff offisersmesse!

Nikolai ga forøvrig husvære også til søsteren Johanne Margreta som fikk

Nøytralitetsvakt i forlegning 1914

flytte hjem til Madla etter at både mannen Ola Jonsen Grannes (død 1850) og sønnen, Jon (død 1877), var borte. Johanne Margreta døde på Madla i 1895.

I 1884 ble skytebanen flyttet til Håhammaren - noe lenger vest. De første skyteskivene der var laget av malm. Siden ble utskiftbare skiver tatt i bruk.

Fremdeles leier Forsvaret Madla Skytebane av grunneierne ifølge en leiekontrakt som er uoppsigelig, men de fleste skyteøvelsene får nå soldatene i Vatneleiren i Sandnes.

Trærne ved skytebanen er plantet av skolebarn i Madla etter andre verdenskrig.

OMORGANISERING AV MADLALEIREN

Ved en ny hærordning i 1910 ble Stavanger og Kristiansand bataljoner slått sammen til Vesterlens Regiment nr. 8 - seinere endret til Rogaland Infanteriregiment nr. 8. Regimentet ble oppsatt med tre bataljoner; Jæderen, Stavanger og Ryfylke bataljoner. Opptil 2500 mann var samlet på Madla i forbindelse med regiments-samlingene.

Pensjonert politimann Per Roth fortalte 20/9-1993 at hans far var i leiren

1912-13. Soldatene bodde da i 8-manns telt og måtte koke sin egen mat. Byoriginalen Sjøyden var kokk i Roths telteag - noe som førte til at dette laget alltid fikk bedre og gulere pannekaker enn de andre lagene, for Sjøyden klarte å "orke" til seg ekstra egg fra offisersmessen. Der skaffet han seg også kremfløte som han nyttet i risengrynsgroten i stedet for den håndskummete melken soldatene ble tilbudt i leiren.

På 1920 og -30 tallet ble det arrangert dans og kinofremvisninger en gang i uken for soldatene. Kinobilletten kostet 1 krone - rene formuen for rekrutter som tjente 20 øre dagen.

I 1934 ble navnet på militærleiren på Madla endret fra Maldasletten til Madlamoen.

MADLAMOEN UNDER 2. VERDENSKRIG

29. mars 1940 ankom 800 østlendinger Madlamoen for å danne den såkalte Jegerbataljonen. Disse soldatene var ukjente i Rogalands-terrenget, og de hadde ikke hatt noen våpenøvelser da tyskerne overfalt landet vårt 9. april.

Oberst Gunnar Spørck var øverstkommanderende for Jegerbataljonen. Han betraktet sine soldater som en

vaktstyrke som hadde som oppgave å observere og sinke fienden, men uten at den skulle ta opp noen kamp mot en overlegen inntrenger. Spørck mente han risikerte å tilintetgjøre sine tropper om han valgte å møte tyskerne i det flate landskapet på Stavangerhalvøya med en topografi han kalte for en "rottefelle." De norske soldatene ville være totalt ubeskyttet mot eventuelle flyangrep. Tidlig om morgenen 9. april beordret derfor Spørck sine soldater ut til Sviland i Sandnes, der det var retrettmuligheter innover i mer kupert terreng i Gjesdal og Dirdal.

Da tyske soldater som hadde erobret flyplassen på Sola, marsjerte inn mot Madlamoen om formiddagen 9. april, fant de derfor leiren tom, og de kunne innta den uten motstand. Foran de tyske soldatene gikk den norske kommandanten fra Sola, Thor Tangvald, som gissel og levende skyteskive i tilfelle norske soldater skulle finne på å fyre løs på tyskerne!

På Sviland ergret det major Brandt, nestkommanderende for de norske styrkene, at så mye godt mel var blitt liggende igjen i Madlaleiren. To lastebilsjåfører sa seg villige til å kjøre tilbake for å hente melsekkene. Tyskerne hadde instruksjoner om å hjelpe nord-

mennene så lenge de ikke gjorde motstand, og de hjalp derfor bilførerne med å lempe sekkene på bilene - med mel som skulle nyttes som livberging for deres fiender på slagmarken i de neste ukene!

Men denne historien fikk en tragisk utgang, for da de to sjåførene kom tilbake til Sviland, ble de stoppet av nervøse, norske soldater. En av vaktene kjørte bajonetten sin med så stor kraft inn i ryggen på den ene sjåføren at han døde av skaden han ble påført.

23. april 1940 fikk de tyske soldatene på Madla besøk av norske kolleger. Noen hundre av de soldatene som hadde overgitt seg etter kampene i Dirdal og Gloppedalsura, ble nemlig plassert på Madla som nå ble nyttet som fangeleir, og de norske soldatene ble satt til tvangsarbeid på den flyplassen tyskerne var i ferd med å anlegge på Forus. Dette var i strid med folkerettsregler tyskerne hadde skrevet under på, og norske myndigheter protesterte derfor daglig på den behandlingen de norske soldatene fikk. Protestene ble tatt til følge, og innen 17. mai 1940 var alle soldatfangene i Rogaland løslatt etter ordre fra Hitler.

Foruten soldatforlegningen i Madla-leiren for mannskaper som skulle bidra til tysk kontroll over Stavanger-

halvøya, bygde tyskerne staller i leiren med plass til 80 hester (offisersmessen står nå på den plassen), og mot slutten av krigen ble noen av brakkene igjen nyttet som fengsel - denne gang for ca. 300 russiske krigsfanger.

I 1944 ble disse fangene satt til å anlegge kanonstillinger til et kystfort tyskerne plasserte på Gjerdesberget (Madlatuå). Fire 21 cm (K 39/40) kanoner med en skuddvidde på 30000 meter utgjorde batteriet på Madlatuå som var beregnet på alliert sjøtrafikk.

Batteriet ble flyttet fra Engeløya i Steigen i Nordland og stod klar på

Madla i mai 1944 og inngikk da i Artillerigruppe Stavanger-Syd, som ble opprettet i Hamburg i april 1942. Sjefen for denne gruppen, som foruten Madlatuå, omfattet kanonstillinger på Reve, Obrestad, Hårr, Vigdel og Nærbø, var major Laux som hadde sin kommandopost på Madlatuå.

Tyskernes hovedstasjon på Bærheimsnuten i Sola ga meldinger om skytemål til Madlatuå gjennom en sjøkabel som kom i land noe sør for kanonstillingen. De som bestyrte kanonene, skjøt så etter oppgitte koordinater fra kommandosentralen. Mitrals-

jøsestillinger var plassert i terrenget under Madlatuene, og fra disse ble det skutt mot et engelsk fly som kom inn Hafrsfjord, erindrer Rasmus Madla.

Tyskerne lagret sine granater i Tunnelen eller "Satanshulå" som den siden ble hetende, før den ble murt igjen. En skinnegang førte fra Tunnelen og opp til kanonstillingene. Tennsatsen lå lagret i et trehus for seg. Etter krigen ble kanonene demontert, og løpene ble nedgravd i leiren.

De russiske fangene ble behandlet som "Untermensch" og sulteforet. Skoleungene på Madla klarte å stikke matpakkene sine gjennom gjerdet til fangene. Mat ble også lagt ut langs veien ut til kanonstillingene, og det fantes humane tyske fangevoktere som så gjennom fingrene med det de skjønnte foregikk. Som takk for maten, fikk ungene fint utskårne trefugler laget av fingernemme fanger.

Mang en madlabu bevitnet at russerne ble slått både med never og børsekolber. Lars Ropeid i Sandal minnes tyske vakter som beordret et helt kompani med russere å gå på do på kommando på en mark like ved dagens

Barna rekker gavene sine ut mot den russiske fangeflokken. (Tegning: Henrik Imsland)

rundkjøring i Madlakrossen. En russisk krigsfange som en dag forvillet seg ned til Sandal, trakk opp en kniv og gjorde som om han skar over strupen mens han sa: "Tysker kaputt!"

Rasmus Madla arbeidet under krigen som dreng på Tormod Jørpelandsgård (nabobruk til leiren). Han kunne derfor passere fritt ut og inn av leiren da vaktene kjente ham. Dette utnyttet han til, i flere omganger, å stjele klær og sko fra det tyske depotet til norske motstandskjempere.

En gang ble han og en kamerat tatt av vekten og ført opp til en offiser. Da vekten gikk inn for å hente offiseren, stakk de to ungdommene av. De kom seg ned til sjøen og laget spor som om en båt var blitt trukket på vannet. Deretter vasset de et stykke i vannkanten for å avlede de tyske hundene og vaktene som fulgte i hælene på dem. Vaktene gikk fem på og skjøt på måfå utover sjøen der de mente båten med rømlingene måtte befinne seg, men de lå på land et stykke lenger borte og skimtet skyteøvelsen i spenningsfryd. Heldigvis var det så mørkt at ingen hadde gjenkjent dem, så det fulgte ingen "oppvask" i ettertid.

Rasmus Madla minnes også Enevald Gabrielsen fra Madlastø som var så lei tyskernes kontroller, at han en dag

gikk inn i fjøset på gården der Rasmus bodde og forsynte seg av møkk og så plasserte han sine egg inni møkka mens han sa: "Det e te di jevlane!"

En annen gang kom Enevald over en udetonert hornmine som hadde drevet i land ved Madlastø-stranden. Enevald klarte å frakte minen oppi sin trehjulete motorsykkel, og på humpete veier fraktet han sin farlige last opp til den tyske militærleiren. Vaktene ved porten skvatt forferdet tilbake da de oppdaget hva som lå oppi motorsykkelen. Dermed kunne Enevald kjøre uhindret opp til appellplassen der offiserer og soldater fór til alle kanter da de skjønnte at de hvert øyeblikk kunne få seg en luftetur. Enevald la hornminen varsomt fra seg midt på plassen, satte seg oppå sykkelen og kjørte ufortrødent hjem igjen - etter å ha avlevert minen der han mente den hørte hjemme!

5. mai 1945 hjalp Rasmus Madla faren med å sette opp ny flaggstang på tunet på gården. En tysk soldat stoppet sykkelen på veien like ved. Rasmus kunne se at tårene rant nedover kinnet på soldaten mens han sa: "Dere skal feire seieren mens vi skal hjem til et land i ruiner". Det var ikke fritt for at Rasmus syntes synd på sin tyske jevnaldrende.

FRED IGJEN

I forbindelse med 50 års-minne for freden i mai 1995, fortalte Harald Fjelde om sine fredsminner til "Nordvesten". Fjelde bodde på en gård som lå ved Revheimsveien på Sør-Sunde vis à vis dagens Esso-stasjon - i det området som nå kalles Fjeldehagen. Fjelde forteller:

"Mandag den 7. mai var akkurat slik du kunne ønske deg en fin mai-dag med strålende sol og herlig temperatur. Jeg var da 23 år og drev heimegården. Denne dagen arbeidet jeg med å få sådd kålrota. I 16-tiden ringer telefonen, og noen venner fra byen forteller mor at nå er det fred, og hele byen står på ende av jublende folk.

Nærmeste naboen vår var Olav Anda, som hadde flyttet inn i et sommerhus, da tyske offiserer tok hans hus oppe på Revheim. Anda og jeg ble snart enige om at nå måtte det norske flagget opp. Som kjent hadde det i fem år vært straffbart å heise det. Flaggstangen her var bare 10 meter fra hovedveien, og mens vi kavet med å få opp flagget, kom det en stor tysk tropp marsjerende. Alle kikket på flagget, og løytnanten kommanderte "halt". Nå viste det seg at denne offiseren bodde i Andas hus og kjente ham. Han snakket ganske godt norsk,

og spurte: "Hva er galt, Olav?" "Krigen er slutt, og nå må dere bare komme dere hjem igjen", svarte Olav. Løytnanten snakket til troppen på tysk og fortalte dette. Vi var jo veldig spente på hvordan de ville ta dette, men de brøt ut i et veldig gledesbrøl.

I de neste ti dagene var det som en sammenhengende 17. mai, med fest og glede. 7. mai om kvelden reiste jeg og noen kamerater til byen. Her hadde tyske offiserer satt fyr på Grand hotell. Ellers var det så mye folk ute at det var vanskelig å komme fram. Det som undrer meg litt, var at ingen sa et vondt ord til de tyskerne som gikk i folkemassene, men så de noe som hadde med norsk nazisme å gjøre, ble folk aldeles rasende. Nazikontorene ble rasert og inventaret der hevet ut på gata, og det var faktisk vanskelig å gå i Kirkegata, grunnet alt papiret, skrivemaskiner o.l. som var hevet ut. All nazistisk propaganda (som det var mye av), ble smadret til pinneved. I de følgende dagene var det stadig noe nytt som skjedde. Det norske heimevernet kom fram, engelske og norske soldater fra England kom den 10. mai med fly til Sola. Alle de russiske fangene ble satt fri m.m. Men nå var det de norske nazistene som måtte i fangeleir."

MADLAMOEN ETTER KRIGEN

Harald Fjelde fortalte til "Nordvesten" våren 1995:

"Sommeren 1945 ble jeg innkalt som soldat på Madlamoen. Vi var ca 1200 mann i søndre leir, mens det var ca. 1200 tyske soldater i nordre leir. Disse var jo nå krigsfanger, men hadde sine egne vakter. I det hele var de tyske soldatene her greie å ha med å gjøre, og vi norske soldatene hadde få problemer med dem. Vi i Vaktbataljonen hadde med å rydde opp i alle de tyske leirene, og jeg hadde da fem tyske soldater til å hjelpe meg på lastebilen jeg kjørte. Men de tyske offiserene var nok ikke så glade over å treffe oss norske soldater, for de hadde plutselig fått hilseplikt for oss. Jeg var faktisk ute for en tysk oberst som stod giv akt da jeg passerte ham. Jeg syntes at dette var litt flaut, men hilste selvfølgelig igjen."

Etter at de tyske soldatene var sendt hjem til Tyskland igjen, ble Madlamoen stående ubrukt fram til 1948, da mannskaper som skulle delta i Tysklandsbrigaden ble forlagt der en tid. (Norske tropper, 4000 mann, som i årene 1947-52 var med på å okkupere Harz-området og Schlesvig-Holstein).

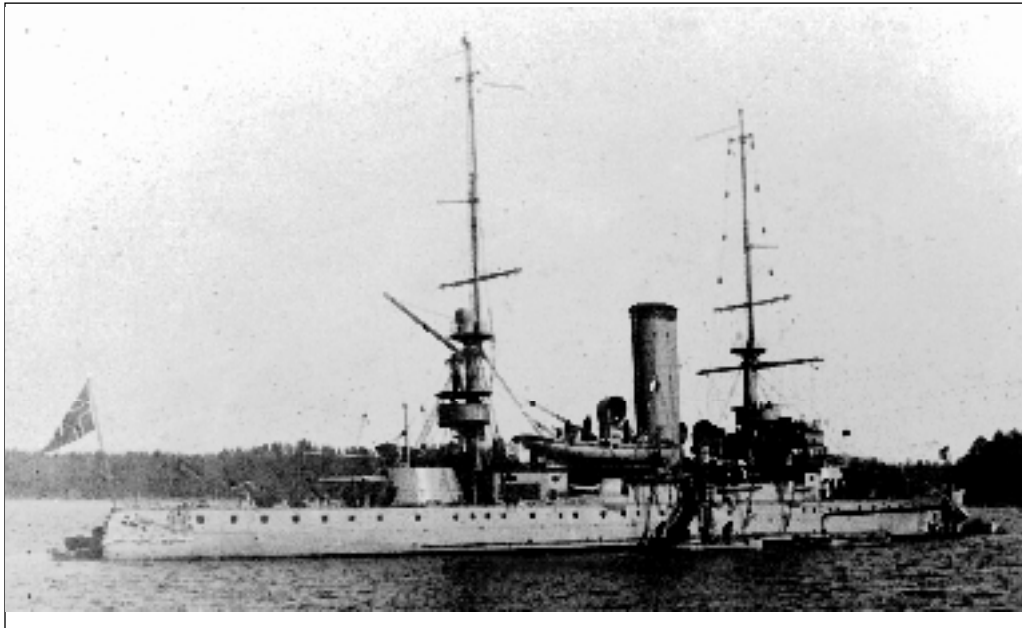
Fra 1948 begynte også enheter fra

Marinen å nytte leiren på Madla, og fra 1952 overtok Marinen Madlamoen fra Infanteriregiment nr. 8. Fra 1954 heter Marinens rekruttskole på Madlamoen: **“KNM Harald Haarfagre”**.

“KNM Harald Haarfagre” var opprinnelig ett av fire panserskip som ble bygget i 1897, og som i 1905 lå klar til innsats om det var kommet til krig i forbindelse med unionsoppløsningen. Panserskipene “Norge” og “Eidsvold” ble som kjent senket på havna i Narvik 9. april 1940. “Harald Haarfagre” ble

erobret av tyskerne og omdøpt til “Thetis” og nyttet som lyttepost og luftvern batteri - stasjonert i Kåfjord i Finnmark. Fra 1946 ble skipet nyttet som rekruttskolefartøy til 1947 da det ble hugget opp av Stavanger Skipsopphugging. “KNM Harald Haarfagre”s skipsklokke henger i dag på flaggspillet i Madlaleiren.

Panserskipet «K.N.M. Harald Haarfagre» som har gitt navn til militærleiren på Madla.

Fra begynnelsen av 1952 og fram til i dag (1995) har ca. 15000 soldater gjennomført sin rekruttskole ved Harald Haarfagre. Nå blir også kvinner tatt opp som rekrutter.

Fra 1. januar 1994 heter den «Sjøforsvarets rekruttskole, KNM Harald Haarfagre».

Forholdet mellom leiren og sivilbefolkningen fungerer bedre enn noen gang - ikke minst leirens årlige 17. mai arrangement, der opptil 15000 mennesker får være med på å feire nasjonaldagen sammen med Madlamoens soldater, og som deres gjester, bidrar til dette.

EMMA NIELSEN ØGREID OG SOLDATHJEMMET PÅ MADLA

Emma Nielsen var født på Østlandet i 1867. Hun kom til Stavanger på begynnelsen av 1890-tallet for å drive kristen forkynnervirksomhet og sosialt arbeid. I 1895 fikk hun kontakt med noen soldater på Madla som ba henne om å holde religiøse møter for ungdommene som var innkalt til våpenøvelser i militærleiren. Emma Nielsen fattet interesse for dette arbeidet, og allerede året etter fikk hun leid et lokale mellom nordre og søndre leir der møtene kunne holdes. “De unge for

Kristus" var mottoet for hennes arbeid. I Soldathjemmet kunne soldatene oppholde seg også i sin fritid.

I 1897 ble "Heimly", Norges første soldathjem, påbygget, og nye påbygg fulgte også i 1905 og 1908. Soldatene kunne kjøpe mat og kaffe på "Heimly", og de kunne lese tidsskrifter, låne bøker og skrive brev der - samt oppbevare klær og verdisaker. Emma Nielsen bestyrte og bekostet stedet, men en soldatkomité sørget for møteprogram, der temaene kunne variere fra alkohol, målsak og skogplanting til kristendom. "Vi lever hele dagen paa den hygge vi har her om kvelden", skrev en av soldatene.

I 1909 ble det samlet inn penger for å støtte den idealistiske Emma Nielsen, som på dette tidspunktet også hadde fått etternavnet Øgreid etter at hun i 1901 hadde giftet seg med trelasthandler Halvor Øgreid.

Emma Nielsen Øgreid har også fått sitt navn knyttet til kvinnesaksarbeid. Hun stilte bl.a. til valg i 1901 ved det første kommunevalget der kvinner hadde stemmerett. Hun var i mange år medlem av byens forsorgsstyre, og i

bystyret arbeidet hun for ordninger med husmorvikar.

Fra 1898 drev hun religiøs møtevirk-somhet i andre etasje i "Arken", Kongsgaten 43, og i 1913 åpnet hun Stavanger Kvinde- og Spedbarnhjem for unge, ugifte kvinner som var blitt uønsket gravide. Sped-barnhjemmet lå i Strømvig og eksisterer fremdeles, nå med adresse Torleiv Kvalviksv. 9.

Emma Nielsen Øgreid drev soldathjemmet videre også under krigen da tyske soldater hadde inntatt lei- ren, og dette ble hun selv- sagt kritisert for. Men hun klarte også å skjule den unge jøden Harry Hermann og red- det trolig hans liv - med sitt eget som innsats - og hun gjorde en stor innsats for de russiske krigsfangene mot slutten av krigen. Russerne kalte henne bare for "mor".

I sin bok "Folk og forhold i gamle Stavanger" skriver Gottfred Borg- hammer følgende om Emma Nielsen Øgreids virksomhet på Soldathjem- met under andre verdenskrig:

Emma Nielsen Øgreid døde i 1947. Hun testamenterte noe av sin formue til aldersboliger som ble plassert i Tjensvollveien 82A, der eldre ektepar

skulle få anledning til å bo sammen under omsorg. De 9 aldersboligene bærer navnet "Halvor og Emma Nielsen Øgreids Minne".

"Heimly" fungerte som lesesal og kantine for rekruttene på Madlamoen til begynnelsen av 1950-tallet, da Forsvarets Kantiner overtok kantine- driften på Madlamoen. "Heimly" ble omgjort til pensjonat og selskapsloka- le. Siden bar det navnet "Hafrsfjord Hotel". Det ble en tid nyttet som såkalt alko-kutt-hjem (fra 1988). På 1990-tal- let nyttes huset av en barnevernsinsti- tusjon.

I dag (1995) fungerer det tidligere "Heimly" som barnevernsinstitusjon med adresse Kaptein Linges vei.

“FOLK E LØGNE” OG MADLAMOEN

I spalten “Folk e løgne” i Stavanger Aftenblad har det opp gjennom årene vært fremført mang en god historie med tilknytning til militærleiren på Madla. Her har vi samlet noen av dem.

Tegninger av Henry Imsland.

Under en regimentsamling for mange år siden kom Johanna forbi Madlaleiren. Mannen hennes var innkalt, og hun prøvde forgjeves å få øye på ham blant karene i kompaniet som nettopp drev med gymnastikk – noe Johanna aldri hadde sett eller hørt gjete før. Da hun kom hjem, fortalte hun: – Eg fekk ikkje sjå han Nils – men de´ va´ gruele så dei blei pinte!

På Madlamoen sto rekruttene en morgen oppstilt til visitasjon. Da numrene ble ropt opp, var det en rekrutt fra Årdal som ikke svarte. Han sto og så drømmende ut i luften. Sersjanten, som visste hvor gutten kom fra, bemerket tørt:

– Nå står du å drøyme om jentene i Årdal.

Rekrutten: – Nei, eg tenkje på ei enkja på Tau.

Under en regimentsamling på Madlamoen var det førstegangsoppstilling, og obersten mønstret sine styrker, stanset foran en kar og brummet:

- Det var svært så liten De var!
- Små e folk e kje større! fikk han til svar.

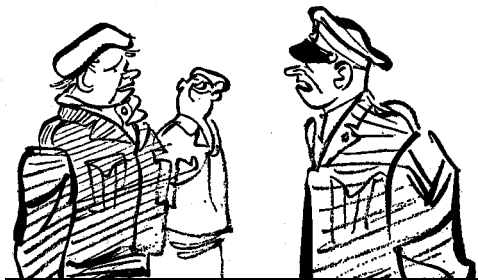

Tysklandsbrigaden var samlet for å bli sendt avsted, og kapteinen ropte opp navnene på hver enkelt og ba dem si høyt og tydelig hvor de var fra. En for en svarte de:

- Oslo.
- Fra Bergen.

Fra Fredrikstad, og så videre, inntil det hørtes en forsakt røst:

Eg e´ fra Stavanger — gjør det någe?

Under utleveringen på siste manøver måtte soldatene stille på linje med de effektene som var utlevert enten de passet eller ikke.

– Kvide snipp, sa sersjanten under inspeksjonen, – kor har du sitt at du ska´ stilla me´ kvide snipp?

– De´ e´kje kvide snipp, de´ e´ onnebokså så komme oppføre, svarte soldaten.

Majoren hadde fått i oppdrag å holde tale for damene på den store fest.

– Vi soldater, begynte han, vi har i vårt bryst et hjerte med to rom. På det ene står: For Gud, konge og fedreland. På det andre står: For damer.

Søren gjorde ikke noen god figur på rekruttskolen. Alt gikk på tverke for ham, og fikk han en ordre, misforstod han den som oftest. En gang det gikk rent ille, ropte sersjanten arg:

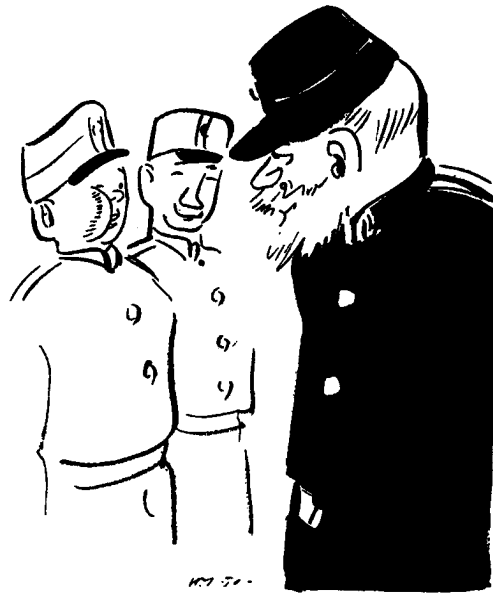
- Sei meg, spele du komedie?
- Mei – men heima spele eg lidevetta orgel, svarte Søren.

Her om dagen protesterte en av elevene ved sivilundervisningen på Madlamoen da han fikk tilbake en rettet engelsk-oppgave. Han kjente i farten ikke sin besvarelse igjen og ville ikke vedstå seg den.

– Eg bruke 'kje rødt blekk, hevdet han.

– Men det gjør jeg! svarte læreren.

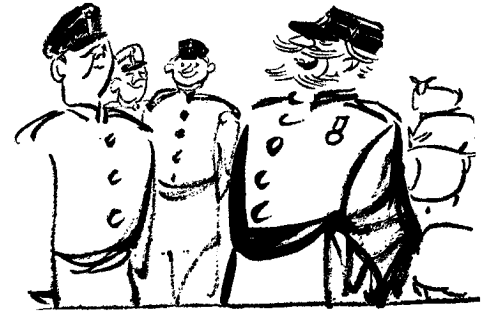

På Madlamoen for mange år sidan fekk ein rekrutt ein dag så fæl tannverk. Han klaga seg for sersjanten og vart send til doktoren.

Neste dag er rekrutten på lina att. Sersjanten kjem framom og seier:

– Er tannverken god i dag?

– Tykkje du tannverken e' go' någen gong, du? var svaret.

På Madla var det i gamle dager en munn rapp sersjant fra Etne. Han lot spydighetene ofte gå ut over Stavangerkarene. En dag holdt kompaniet på utmarsj rast ved en mark der det gikk mange sauer på beite.

– Dokker kan ta en kvil nå, men gå ikkje bort på den markå der smalen beite, for då blir det så vanskelegt å finna dokke atte! sa sersjanten.

Siste dag for postkontoret i Hafrsfjord

Av Kristin Hoffmann

Det var en gang et brevhus. I går, 29. juni 1995, fikk den aller siste pakken det 90 år gamle posthusets svarte stempel på nakken. Hafrsfjord postkontor ble nedlagt. I 1905 ble kontoret etablert som «Malde brevhus», i 1910 omdøpt til «Malle poståpneri på Jæderen», til «Malla på Jæren» 11 år seinere, og endelig til Hafrsfjord i 1923. Sammen med Sundebrotet postkontor skal Hafrsfjord erstattes med et større og mer moderne; nye Madla postkontor i Madlakrossen. Det var en vemodig stemning i går blant postkontorets kunder og personale, timene før dørene lukket for godt. Åsny Schreuder postet for aller siste gang et brev i en av de tre Hafrsfjordskrankene. Det var farfaren hennes, Enevald Oftedal, som etablerte kontoret i 1905.

– Selvfølgelig er det trist. Jeg har soknet til kontoret i all min tid, og det

føles som om en epoke er over, sier Schreuder.

Også postkunde John Veland hadde meninger om nedleggelsen. – Det blir i alle fall ikke det samme å bruke det nye postkontoret. Her er jeg på nikken med de fleste, og det er den personlige kontakten vi nå mister, mener han. Veland har soknet til kontoret siden han bygget seg hus på Madlatuå for 29 år siden.

Forfatter og lokalhistoriker Ivar Tjelta var invitert til å presentere den historiske boken sin om posten i Haaland (tidligere Madla og Sola). Han gav Hafrsfjords siste poststempel på nostalgiske kort fra gamle dager, og slo av en prat med de fleste. Det var viktig å drøse om det som skjedde, det som opptok gjestene på det gamle brevhuset. – Postkontoret har rommet en aktiv drift, mye på grunn av postgang fra og til Madlaleiren, forteller han.

Forstår

Postsjef i Stavanger, Tore Haugen, har forståelse for at mange vil oppleve det som et problem å miste sitt lokale postkontor. 1659 husstander har soknet til Hafrsfjord, og 1120 husstander til Sundebrotet. Avstanden fra Hafrsfjord postkontor til nye Madla postkontor er 1,3 kilometer, og avstanden mellom Sundebrotet og Madla er 4,3 kilometer. – Nedgangen i antall skrankebetjeninger vil i 1997 være redusert med hele 40 prosent i forhold til 1992, forklarer postsjefen. Ingen postansatte blir oppsagt i forbindelse med avviklingen av Hafrsfjord og Sundebrotet postkontor. – I tiden framover vil imidlertid flere postansatte bli omplassert og måtte lære seg nye fagområder, sier Haugen. Det er ingen planer om å nedlegge flere lokale postkontor i Stavanger i løpet av 1996. – Vi fører imidlertid dialog med kommunen, og vil på denne måten tilpasse den nye poststrukturen med boligområder og kommunale sentre, opplyser Haugen.

POSTKONTORET I HAFRSFJORD

Utklipp fra Stavanger Aftenblad 30/6-95.

Postgangen fra militærleiren var nok en viktig årsak til at Hafrsfjord Postkontor ble åpnet i 1905.

FISKERKONEN

Statuen “Fiskerkonen” ved Møllebukta er reist til ære for de kvinner som opp gjennom historien har tatt de tyngste takene for å få endene til å møtes for barn og familie, de som stilte små personlige krav til tilværelsen, men som alltid var villige til å yte mye - i troskap, utholdenhet og kjærlighet, de som aldri sviktet sin menneskelighet og redelighet oppi alt slitet.

Det var forfatteren Gottfred Borghammer som unnfanget ideen om å reise en statue for å ære minnet om sin egen mormor, Ane Malene Jonsdatter fra Myklebust i Sola - og alle andre fiskerkoner av hennes støpning. Med god støtte fra Madla Historielag, kommunene Sola og Stavanger, SR-bank og KNM Harald Hårfagre, ble denne statuen av Reier E. Eide avduket 29. oktober 1994.

I sin bok “I et lite hus på Øvre Blåsenborg”, har Gottfred Borghammer tegnet et vakkert bilde av sin bestemor, Ane Malene Jonsdatter Nilsen, som ble født 1. september 1838 og døpt i den gamle kirken på Sola før den kom ut av bruk i 1842.

Som liten kunne Ane Malene huske at ulven tutet rundt husnovene på Myklebust. Hun gikk i omgangsskolen og fikk til sammen tre års skole-

gang - noe som gjorde henne lesekyndig, men ikke skrivekydning. Etter konfirmasjonen fikk hun tjeneste i to år på en av nabogårdene for 10 daler året. Deretter tjente hun på Stokka og hos handelsmann Gabriel Haugland i Breigaten 22 i Stavanger.

Hver dag gikk hun da en tur bort til Mortvedtpumpen (“Mortapumpen”)

«FISKERKONEN» (Laget av Reier S. Eide)

på Torget for å hente vann i den offentlige brønnen (lå ved dagens “Torgkåna”). Siden gjorde hun tjeneste på Ølberg og i Tananger i Sola. Hun hadde også sesongarbeid med å vaske og tørke fisk på Fiskaberget ved Risnes nær hjemmegården, der daglønnen var en ort for elleve timers arbeid! I alt var hun tjenestejente i 15 år før hun giftet seg, 30 år gammel med fiskeren Jacob Lorentz Nilsen fra Vanse ved Farsund (1827-1907). Som sjømann hadde han falt ned fra riggen og ødelagt hoften. Dermed måtte han finne seg et nytt yrke. Han hadde slått seg ned som fisker i Tananger, der Ane Malene traff ham. Sammen tok de følge gjennom en tilværelse som aldri ble luksuriøs.

Ane Malene hjalp mannen med å selge fisk, hummer og krabbe. Sommer som vinter festet hun fiskekipen på ryggen og trasket over til Meling ved Hafrsfjord. Derfra ble hun ferget over til Hestnes på Revheim i en skyssbåt (robåt) før det bar videre på “apostlenes hester” til offisersmessen i Madlaleiren, der hun oftest fikk avsetning for varene sine til en pris som på ingen måte tilsvarte strevet med å fange og omsette fisk og sjødyr.

Fra Madla gikk så turen videre til havna i Stavanger, der hun fikk kjøpe billig fiskeavfall som Jacob skulle bruke som teinemat. Og så var det å ta fatt på hjemturen, for hjemme ventet husarbeid, barnepass og matlaging i dryge kvelds- og nattetimer. Ofte gikk hun barbeint på steinete grusveier og slapset vinterføre. Hun ville unngå å få gnagsår i for små sko, og dette er bakgrunnen for at statuen "Fiskerkonen" bærer skoene i hendene.

Ane Malene og Jacob fikk tre døtre hvorav den mellomste døde, bare seks år gammel av difteri. Da Jacob døde i 1907, flyttet Ane Malene til Stavanger der hun bodde hos sin yngste datter, Ellen Serine. Der fikk hun oppgaver med stell av huset og med barnepass bl.a. av barnebarnet Gottfred Borghammer, mens Ellen Serine arbeidet på strikkefabrikken i Brødregaten.

Ane Malene levde like til 1936 da hun var 98 år, men nå er hun altså blitt foreviget i strandkanten ved Hafsfjorden.

SANDAL

OG FAMILIEN THORSEN

I 1836, før Michael Smith solgte Madlagården (br.nr. 1) til lensmann Ivar S. Oftedal, fikk brødrene Gunder og Thore Thorsen fra Sørbø i Høyland kjøpe en gårdpart sør for Stokkavatnet - siden kalt bruksnummer 8, "Sandal". (Navnet skrives vekselvis med en og to "d"-er, og er tolket til å bety høydedrag ned mot søkk, noe som stemmer godt med topografien på gården. Sand i enden av "dalen" kan også ha vært opphavet til navnet, mener andre.)

Brødrene Gunder og Thore Thorsen drog fra Høyland til Stavanger der de skaffet seg svennebrev, henholdsvis som garver og snekker. I 1824 fikk Gunder borgerbrev som garver, og han kjøpte seg eget garveri ved Breiavatnet (i dag: Kiellandhagen) - et garveri som ble etablert av Lauritz Smith (eier av Madlagården) i 1734.

I 1836 investerte brødrene Thorsen altså penger i et gårdsbruk på Madla. I 1844 drog Thore til sjøs mens kona, Rakel Maria Torsdtr Uskjo, flyttet ut til Sandal sammen med barna. Disse var de første som bodde i Sandal.

I 1862 døde Gunder og kona hans, Anne Kristine Bruun, og gårdsbruket i Sandal ble delt i to, bruk 8 og 9. Kona

til Thore beholdt bruk 8 mens deres sønn, Tobias, kjøpte bruk 9 på auksjon. Etter at Rakel Maria døde i 1871 uten at det var kommet livstegn fra Thore, fikk arvingene oppløst ekteskapet ved "dødsformodningsdom", slik at arven kunne deles. Bruk 8 ble først overtatt av Peder Tønnesen fra Klepp og siden av familien Meling fra Forsand.

Men det er bruk 9 som interesserer oss i denne sammenhengen. Det var nemlig Thores sønn, Tobias, som hadde vokst opp i Sandal, som fikk overta dette bruket på auksjon i 1863, som vi hørte.

Tobias var født i Stavanger 22. februar 1826. I 1862 fikk han borgerskap som garver i hjembyen - og samme år fikk han overta den barnløse farbror Gunders garveri ved Breiavatnet.

Tobias bygget seg både våningshus og uthus i Sandal. Noe av materialene stammet fra den gamle Konsumpsjonsboden (tollboden), som fra 1660 hadde stått ved Skolebekken der veien sørfra kom inn mot byen. Da konsumpsjonsavgiften ble opphevet i 1827, ble "Sise-huset" solgt til overtollbetjent Munch som bygget "dokkehuset" om til beboelseshus. Munch døde i 1864, og det var hans døtre som solgte huset til Tobias Thorsen. Tobias rev det altså ned og nyttet materialene

Slektstasvle for

TOBIAS THORSEN

(f.22/2 1826),
garver i Stavanger.
Eide bruk 9, Sandal på
Madla 1863-1869.

Gift med Marta Maria
Andersdtr.
(f. 12/12 1825)
fra Stavanger.
Dtr. av bøkker Anders
Ivarson og Maren
Laurentse Berdines-
dotter.

Ekteparet utvandret til
Amerika i 1870.

THORE THORSEN
(f.1802), snekker i Stav-
anger. Droget til utlandet
i 1844 og vendte ikke
tilbake.

**RAKEL MARIA
TORSDATTER**
(18905-1871)

**TORE JOHANNES-
SON NOV**
(Grannes i Sola)
(1772-1861)

**MARTA GUNNARS-
DOTTER SØRBØ**
(i Høyland)

**TORE TORSON
USKJO** (i Hetland)

**ANDREA BJØRNS-
DOTTER**

**JOHANNES JOHAN-
NESON NOV**(-1795)

**SARA IVARDTR.
NOV** (1737-1792)

**GUNNAR GUN-
NARSON HOVE
SØRBØ** (1723-)
(Etter 1780 ble han hus-
mann i Kannik ved
Stavanger)

**MARTA HANSDTR.
BJELLAND**
(1729 i Riska)

IVAR TORGESON
NOV

GUNNHILD GUN-
NARSDOTTER(-1769)

GUNNAR GUNNAR-
SON SOMA HOVE
(1701-1772)

DORTE EILIVSDOT-
TER HOVE (1686-)

HANS TRONDSON
BJELLAND

BERIT ERIKSDOTTER
RISKA

til sitt nybygg ved Stokkavatnet (nå
med adresse Sisikveien 63).

Under en ombygging av dette huset
i 1955, viste det seg at tømmeret i den
ytre rammen samt i skilleveggene, be-
stod av solid tiløkset tømmer. Bjelkene
i andre etasje var firkantede 5-6-7-tom-
mers, og disse var også tiløkset. "Dei
kunna øksa, dei gamle" sa daværende
eier, Tormod Ropeid. Han skrev:

"Huset er på 10 x 9 m, og ein stakk på
vestsiden (framsiden) strakk heile
huset, og var om lag 16-17 tommer i
rotenden og 10-11 i toppen. Og snor-
bein og hard". Hans sønn, Lars
Ropeid på Heigre i Sandnes (1995),
har tatt vare på deler av de kraftige
trebjelkene med trenagler.

Tobias Thorsen var gift med stav-
angerjenta Marta Maria Andersdatter.

Familien hadde flott byhus ved
Breiavatnet, men om sommeren flyttet
den ut til Sandal der Tobias startet
oppdyrking av gårdsbruket sitt. Men i
1869 gikk han konkurs og droget til
Amerika med kona, seks barn og en
svigerinne. Axel Sømme kjøpte garve-
riet og bolighuset ved Breiavatnet
mens Eivind Garborg, forfatterens far,
kjøpte bruk 9 i Sandal.

OM ARNE GARBORG OG GARBORGFAMILIENS TILKNYTNING TIL SANDAL- GÅRDEN PÅ MADLA

I Byparken øst for Kongsgård skole står statuen av dikteren og jærbuen

Arne Garborg. Garborg tilhørte ikke Stavangers beundrere, men da han er en av landets fremste diktere, og da han faktisk i over ett år bodde innenfor det som nå er Stavangers bygrense, er det naturlig og rett at han har fått sin statue i byen - en statue som har vært gjort til gjenstand for mye diskusjon både p.g.a. størrelsen, utformingen og plasseringen.

Etter at Garborg hadde vært innom Stavanger ved århundreskiftet, skrev han: "Prægtig by dette her; afstande eksisterer ikke. De par småting jeg skulle udrette, har kostet mig ti minutter istedet for den påregnede halve time; nu har jeg hele 3 kvarter igjen, til Jæderetoget skal gå.

Men hvor skal jeg egentlig gjøre af disse tre kvarter -? Det er et spørgsmål.

Man kunde jo gå op på byens kafe - jo! Stavanger har en sådan - og drikke en kop kaffe. Jeg har været tidlig oppe og er litt søvngretten, kaffe kunde ikke være det værste, man kunde finde på. Men så husker jeg den store kirkestille ensomhed der oppe og betænker mig. Lad mig spare de øre".

Arne eller Aadne som han var døpt, hadde forresten vært i Stavanger allerede som gutt, for å selge sauen sin på markedet i byen. For pengene kjøpte

han seg bøker som han først gjemte i steingjerdet utenfor huset på Garborg før han smuglet dem opp på loftet der de ble lagt i bunnen av en kiste. I ledige stunder listet gutten seg opp på loftet, og liggende på kne, i kald golvtrekk og i lyset fra blafrende talglys, leste han fort og med stor beven av frykt for at faren skulle oppdage ham. Moren visste hva han holdt på med, men unte ham gleden og fortalte intet til faren.

Som voksen kom Garborg vanligvis en tur innom Stavanger hver sommer for å besøke sine venner i byens avisredaksjoner - og for å handle varer han skulle ha med seg til sommerstedet sitt på Knudaheio.

Få stavangere visste hvem han var, så han fikk gå i fred i gatene, men en gang ble han gjenkjent i Kirkegaten. Han bar flere pakker i hendene. Bak hans rygg stirret folk uhemmet etter den berømte dikteren som rolig plasserte sine pakker på trappen utenfor apoteket Hygiea, mens han trakk i strømpene som lå som trekkspill over anklene. Så gikk han inn i apoteket med sine pakker for å kjøpe mikstur for sin halskatarr. Men de nysgjerrige blikkene bak seg, merket han ikke.

På et hotell på Skagen ble han heller ikke gjenkjent - og avvist p.g.a. sine

fattigslige klær. Garborg laget ikke noe nummer av dette, men søkte seg rom for natten annensteds i byen.

AADNE (ARNE) GARBORG

Aadne (Arne) Garborg ble født 25. januar 1851 på gården Garborg i Time på Jæren. Aadne ble han kalt etter farfaren, siden han var eldstemann i søskenflokket. Garborgs farsslekt hadde bodd på Garborg siden slutten av 1600-tallet. Det var derfor sterke forventninger til at Arne skulle overta gården etter faren, Eivind Ådneson, men Arnes lyst stod til boka og skriving. Allerede som fire-åring lærte han å lese og skrive. Hans lærere var imponerte over guttens ypperlige evner. Han leste alt han kom over, men måtte altså smuglese dem da det stred mot farens religiøse overbevisning å kaste tiden bort på f.eks. lesing av eventyr.

Det var da Arne var 8 år gammel at faren ble omvendt og kom inn i en religiøs krise som førte til at han begynte å tyrannisere sine omgivelser med strenghet, sparsommelighet, tungsinn og bibelord. Arne har selv fortalt at han flere ganger løy for faren for å unngå juling. Vondt var det å tenke på at andre hadde måttet ta den støyten han var tiltenkt. Daglig måtte ungene bøye kne sammen med faren for å be

om tilgivelse for syndene sine. Faren nølte ikke med å jule opp ungene om de ikke gjorde som han sa, eller om de lurte seg unna pliktene sine.

Arne og hans yngre søsken fikk ikke gå langt bort fra hjemmet, for om faren skulle ha dem under kontroll, måtte han kunne se dem! Grete Nor-Kalberg på Tjensvoll i Time kjente godt Garborg-familien. Til forfatteren Theodor Dahl fortalte hun:

“Den litle Ådnen måtte hala og gå mæ han (faren) te kjørkjo i klæe av grått vebmål (vadmél) så det va vakse på smalen (sauén). Gjekk dei alltid den gamle veien itte Fossdalen. Alltid gjekk dei kjørkjo.

Då han Ådne va liden leide han på an. Kåno hans Eivind følde aldre med. Då han Ådne vart større, va faren aenles. Då måtte han Ådne mange gongje gå to-tri steg itte på an.

Han hadde sauren fæle strid. Han låg tvers øve stola og skamla, låg og stormbad te Gud. Dæ varde lengje han gjekk sollest. Han lei fælt.

Dæ va dæ mæ han Eivind han ville tena Gud bara av seg sjøl. Han ville leva seg go´e for Gud sjøl, leva seg reine. Dæ va dæ så inkje gjekk.

Eivind va fælt goe te syngja. Han les og song møje heima.

Men om søndagen fekk dei inkje koga mad. Og helle inkje gje krettu-ro mad. Om somrane nå dei va på slåtten måtte adle småbodno halle bønn førr dei gjekk. Og dei måtte opp i tri-fira tio om måråen.

Han Eivind baud alltid mad te dei så kom. Og han baud dei øl au. Men dei måtte vera svoltne for å få mad. Øl fekk dei inkje utto dei va tyste. Såles va han Eivind. Sae en mann: Eg kan inkje seie at eg æ tyste, men eg drikke nokk ei krus mæ øl, då fekk han inkje.

Han Ådne va alltid lette og gla´e då han vaks opp, raulette og vene i ansikte. Han va beint fram fine då han va liden.”

Dahl forteller om en søndag da mor til Arne Garborg og en av tjenestedrengene på gården kom fra kirken. De la da på plass noe korn som var blåst ned av staurene der de hang til tork. Dette så Eivind fra Garborg. Han gikk da ut på åkeren og tok ned igjen kornet. “Kodne ska liggja der dæ liggje. Heve Gud blese det ned og bløyt dæ ud, vil han au torka dæ!” sa han.

Etter at Eivind ble omvendt, nektet han felespill på Garborg, og konas kaffekopp havnet på avfallsdungen mens en skremt sønn stod og så på. Det er

ikke vanskelig å oppdage psykopatens i denne mannen.

Men en evnerik mann var han også. Før han overtok farsgården, var han omgangsskolelærer i hjembygden. Han var også prestens medhjelper og virket som forkynner på jærbygdene. Medlem av fattig- og skolekommisjonen var han óg, og han var den første bonden i Time som anskaffet seg treskemaskin trukket av to hester. Han ble ansett som en dyktig bonde med egen kvern og smie. Skomakeryrket mestret han også. Før han overtok Garborg, fungerte han som bankkasserer i Time i sju år, og han hadde vært med på å starte en brann-kasse i Time der han hadde forsikret husene på Garborg. Siden fikk han skrupler med dette, for forsikringen var vel et uttrykk for at han ikke stolte på sin Gud? Det endte med at han annullerte sin forsikring. Forsikringssummen ga han bort. Han sa opp drengene på Garborg, for han ville klare gårdsstellet ved hjelp av folket som hørte gården til, og han ville helst ikke kjøpe noe som ikke var produsert på gården.

Barna på Garborg måtte slite på åker og eng både seint og tidlig, og det ble liten tid til lesing - det Arne hungret etter. Seinere i livet skrev Garborg om jærbyen: "Det er eit sterkt, tungt Folk,

som grev seg gjennom Livet med Grubling og Slit, putlar med Jorda og granskar Skrifta, piner Konn av Aur'en og Von av sine Draumar, trur på Skillingen og trøyster seg til Gud". Det er nok farens tungsinn som avspeiler seg i denne gledesløse beskrivelsen av Garborgs sambygdinger. Ikke rart han kom til å kalle Jæren for "Det mørke Fastland".

Arne, Stine og Jon, de tre eldste barna på Garborg, gikk på skole for faren i Time, og det var han som lærte dem å lese og skrive. Siden ble den kjente folkeminnegranskeren Torkel Mauland lærer i Time, og for flere av barna i Garborgsøskenflokket. Av 3000 elever som han underviste gjennom et langt lærerliv, traff han aldri en mer evnerik elev enn Arne Garborg, fortalte han på sine gamle dager.

Etter konfirmasjonen gikk Arne på et lærerforberedende kurs hos klokker Vetle Velleesen i Time. Dette var høsten 1865. Fra januar til mars 1866 var han elev ved Velleesens korttidslærerskole og bodde da i klokkegården. Begavede unge ble på denne tiden bedt om å avhjelpe lærernøden mens folkeskolen var under utbygging.

Høsten 1867 ble Arne Garborg ansatt som omgangsskolelærer i Riska, men allerede året etter ble han tatt opp som

elev ved en toårig lærerskole i Holt ved Tvedestrand. Det er ikke vanskelig å skjønne at det kompliserte forholdet til faren har påskyndet Arnes ønske om å komme vekk fra Jæren, eller i hvert fall fra angsten og gruene på Garborg.

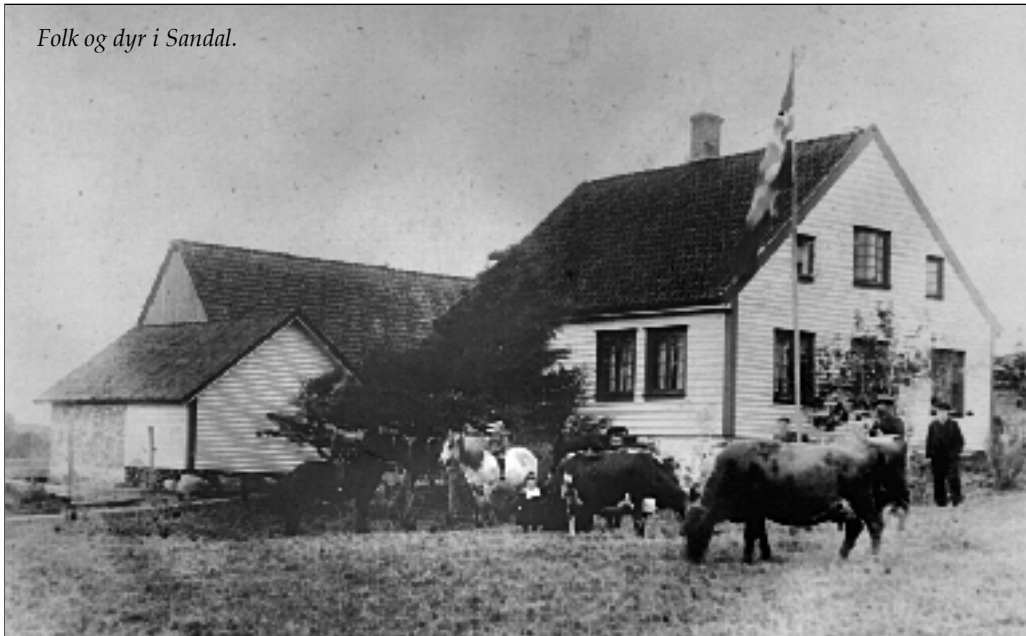
Skoletiden i Holt tilbød ham et mye friere liv. Han fikk mange nye tanker, ble opptatt av målsak - og han viste kunnskaper i f.eks. historie som langt overgikk lærerens.

EIVIND GARBORG KJØPER GÅRD I SANDAL

Det var i august 1869 at Eivind Garborg kjøpte bruk 9, Sandal på Madla på auksjon etter at **Tobias Thorsen** var gått konkurs. Garborg hadde nylig tapt en rettssak om rettighetene til kvernhusvatn - en sak som hadde pågått mellom naboene i flere år og som hadde tæret på naboforholdet på Garborg. Nederlaget betød at Eivind Garborg måtte betale saksomkostningene og kom i økonomiske vansker, men verre sved nok følelsen av å ha tapt ansikt for bygdefolket. Garborg måtte vekk! Og han kjøpte seg altså en mindre gård ved Stokkavatnet ved Stavanger.

På nyåret 1870 solgte han Garborg til

Folk og dyr i Sandal.

Tønnes Svenson. 25. januar ble han far for niende og siste gang da Ane Olina, oppkalt etter moren, ble født.

Men etter at handelen var et faktum, fikk Eivind Garborg forferdelige skruller med å gå fra ættegården som hadde tilhørt familien i over 150 år.

En kveld han var på vei hjem fra Sandal til Garborg etter å ha besøkt sin nye gård, møtte han naboen, Hans Hognestad. Hognestad så at Garborg virket tung og lei og spurte: "Koss

ligte du deg der?" "Der kjeme eg allre", var svaret. Eivind Garborg ble så invitert inn til kvelds, og det ble snakket om mangt og meget, men i ettertid husket familien Hognestad at Garborg hadde bedt dem ta vare på Arne som da befant seg på Holt Seminar.

Etter kveldsmaten ble det holdt andakt, og Hognestad leste da flere vers fra en salme hvis første vers lød:

Herre Gud.

*Lær mig mitt endeligt
ret alvorlig at kjende,
mig her at blive er umuligt.
Du vil mit hjerte optænde
at jeg mit levnedsmål kan agt'
hvor snart min død kommer
med al magt
at jeg dig stedse kan frygte.*

Det gikk en støkk gjennom Garborg da verset ble lest, og han sukket høyt. Et par dager seinere, 13. februar 1870, hengte Eivind seg i løa på Garborg. Igjen satt Ane Oline med ni barn - den yngste var tre uker gammel!

ARNE GARBORG OG FARENS DØD

Presten Gunnerus i Time skrev om Eivind Garborgs død til bestyreren for seminaret i Holt og ba ham formidle den tragiske nyheten til Arne på en så skånsom måte som mulig. Arne reagerte med å låse seg inne på rommet sitt der han spilte en jærsk reinlender på fela si i raseri og fortvilelse inntil folk ved lærerskolen brøt seg inn og tok seg av ham. To mann fulgte ham vestover til gravferden på Time kirkegård.

Farens død var selvsagt et fryktelig slag for 19-åringen. Det gikk lang tid

AADNE (ARNE) GARBORG 25/1 1851 – 14/4 1924
 Gift 3/12 1887 med Karen Hulda Bergersen (f. i Stange 22/2 1862, d. 5/11 1934)

EIVIND AADNESON GARBORG 26/7 1822 13/2 1870		ANE OLINE RAUGSTAD 23/2 1832 – 28/4 1908	
Aadne Olsen Grødheim 1777-1856	Olav Knutson Garborg 1737-1801	Knud Eivindson Garborg 1693-1749	Eivind Svenson Fosse 1693-1749 Gitlaug Knutsdotter -1747
		Guri Hansdatter Risa 1703-1758	Hans Svenson Risa 1682-1733 Inger Osmundsdotter Tunheim
	Ingeborg Ådnesdr. Grøtheim 1743-1779	Ådne Hanson Oma Grøtheim 1710-	Hans Erikson Oma Torborg Toresdotter
		Kirsten Hansdatter Håland 1699-	Hans Rasmuss. Tvihaug 1656-1712 Ingeborg Eriksdotter Bjorland
	Peder Nilssen Oma Norheim 1739-1792	Nils Olson Fotland 1685-1752	Ola Andersen Fotland 1656-1741 Marit Nilsdotter Garborg
		Gjertrud Aslaksdatter Norheim 1705-	Aslak Larson Norheim 1659-1733 Gjertrud Olsdotter Tvihaug
Ole Tollefson Årrestad 1703-1763		Tollef Olson Årrestad Anna Andersdotter Mossige	
Elisabeth Olsdr. Tunheim Norheim 1777-1856	Steinvor Hansdatter Oma	Hans Erikson Norheim Torberg Toresdr. Oma 1683-1733	
Jon Samuelson Raugstad 1779-1837	Samuel Jonson Raugstad 1753-1840	Jon Olson Raugstad 1708-	Ole Jonson Hetland sk. 1733 Helga Pedersdotter Raugstad
		Kirsten Gabrielsdatter Austrått 1712-1778	Gabriel Pederson Sørbø 1683-1725 Karen Samuelsdr. Skei 1683-1715
	Marta Jonsdatter Li 1751-	Jon Larson Mæle Høgsfjord	
Inger Kristoffersdat- ter Time 1797-1870	Kristoffer Reiarson Undheim 1751-1806	Marta Rasmusdatter Li	
		Reier R. Skårland Kydland 1726-1792	Reiar Einarson Kydland -1734 Karen Tollaksdotter
	Inger Kristoffersdatter Skårland 1727-1820	Kristoffer O. Skårland 1689-1759	Kristoffer O. Skårland 1689-1759 Gunhild Pedersdr. Skårland 1692-
	Astrid Torkelsdatter Time 1758-1834	Torkel Torbjørnson Time	
	Kari Olsdatter 1729-1804		

før han orket å gå tilbake til kirkegården - og da kunne ingen, med sikkerhet si, hvor faren lå. Lang tid gikk det også før odelsgutten orket å reise til Stavanger for å bestille gravstøtte til faren.

Theodor Dahl gjengir en historie han hadde hørt om at Eivind, en søndag før kirketid, skulle ha tatt høytidelig løfte av sønnen mens de stod sammen i løa, om at Arne skulle ta over gården når faren falt fra.

Tanken på at han ikke ville overta odelen etter faren, plaget i alle fall Arne Garborg alle hans levedager - noe kona, Hulda, også bekreftet. Det gjorde derfor Garborg godt å høre at Torkel Mauland mente at det var de økonomiske sorgene etter nederlaget i rettssaken som knekket faren - i tillegg til det sosiale nederlaget og den religiøse grublingen. “.. han tok sin Sjølvdom for Guds Dom, og alt rauk og ramla”, skrev Arne Garborg om faren i 1911 da han var kommet til større forståelse av hva som hadde skjedd.

Arne Garborg visste også at livet som bonde ville gjort ham utilfreds, for det var lese og skrive han ville. Men som skribent funderte han likevel ofte over om det valget han hadde gjort, var det rette. I dette dilemmaet levde Garborg sitt liv.

Arne Garborg ble hjemme hos moren en tid etter farens død, og han hjalp henne med flyttingen til Sandal før han reiste tilbake til Holt og fullførte sin lærerskoleeksamen.

Deretter fikk han lærerjobb i Sønedeled ved Risør . I 1871 begynte han å gi ut en avis han kalte “Seminaristen” - siden kalt “Lærerstandens Avis”

I november 1871 flyttet han til moren i Sandal for et års tid. På salen eller loftet i morens hus (nå: Sisikveien 63) rigget han seg til med håndpresse og trykksverte. Snart lærte han selv å betjene håndsvive - og han lærte sin yngre bror, Samuel, å bruke den. Brødrene minnet mest om feiere når de møtte til måltidene i Sandal.

Garborg fikk trykket sin avis hos boktrykker Arnt Moe. Han fikk offentliggjort sine første dikt i avisen “Stavangeren”, der han skrev under pseudonymet “Alf Buestreng”, mens han bodde i Sandal. Moe var forøvrig utgiver av denne avisen.

Om han ikke satt inne og skrev ned sine tanker, ruslet han ned til “Loen” (nå: Sandalsloen), en liten lund med bord og benk like nedenfor morens hus. Der rant en bekk nedover mot Stokkavatnet, og gårdens kvern var plassert der. Der kunne Garborg sitte i

Garborglunden i nåværende Sandalsloen

timevis og tenke eller skrive til lyden av det rennende vannet. Fremdeles kalles dette stedet for “Garborglunden” - og fremdeles er det en benk der, men dessverre har ingen hatt vett til å ta vare på steinbordet der Garborg skrev ned sine ungdommelige tanker for sin læreravis. Like ved denne lunden kan vi forøvrig fremdeles se faret etter den gamle geilen eller ridestien

Den gamle ridestien som gikk fra byen mot Revheim. Her sett mot Sandal

som førte fra byen mot Revheim på sørsiden av Stokkavatnet.

Men det varte ikke så lenge før Arne Garborg brøt opp fra Sandal igjen. Høsten 1872 flyttet han tilbake til Tvedestrand, der han begynte å gi ut sin nye avis: "Tvedestrandsposten".

Før Stavanger ble by, hadde stedet sentrumsfunksjoner i forbindelse med handel (kaupang), ting (Lagmannssteinen/Kongssteinen øst for Breia-

vatnet der også retterstedet opprinnelig var plassert) og gudedyrkelse. Det gikk tre "hovedveier" eller "tjodveier" (egentlig: allfarveier inn mot Stafangr). Mest kjent er veien som gikk fra Sola over Grannes, Nov, Ullandhaug, Vålandshaugen, Peder Klows gate, Lagårdskleiva og inn mot kaupangen langs østsiden av Breiavatnet.

På Ullandhaug eksisterer det fremdeles et lite veistykke som bærer nav-

net Tjodveien. Navnet fins også i Tjodhallen.

Men også fra Tungenes gikk det en tjodvei mot bydannelsen ved Vågen. Den tredje tjodveien mot Vågen i Stavanger kom fra Sunde og Revheim over Madla på sørsiden av Stokkavatnet. Her har altså folk ferdes til beins eller med kløvhester i over 1000 år - trolig fra før riksdannelsen - på vei mot handelsplassen i møte mellom Jæren og Ryfylke.

Det er derfor all grunn til å frede restene etter denne veien for all ettertid.

ANE OLINE GARBORG

Ane Oline måtte ta i bruk alle sine evner og all sin kraft for å få endene til å møtes. Temperament må hun ha hatt, noe som kunne komme vel med når hun skulle holde styr på åtte, hjemmeværende unger. Samuel minnes godt en gang hun drog til ham på kinnet da han nektet å gjøre som hun sa.

I 1875 overførte Ane Oline skjøtet på br. nr. 9, Sandal, til sønnen Jon da Arne ikke var interessert i å overta odelen.

Etter at Jon giftet seg, flyttet Ane Oline til Amtmannssmauet ved dagens Brannvakt. Derfra måtte hun se på at den ene etter den andre av barna utvandret til Amerika.

Ane Oline besøkte ofte sine søsken på Raugstad i Høyland. Der traff hun også Jonas Jonason Heigre som hun hadde gått sammen med på skolen, og som hun hadde vært forelsket i en gang i tiden. Nå tok hun opp igjen den tråden, fulgte ham ut av statskirken og ble metodist og giftet seg med enke-mannen i 1884.

Selv om sønnen Jon var skeptisk til dette ekteskapet, måtte han ett år seinere innrømme at moren var "rask som i sine beste Dage", i et brev til Arne.

Etter en tid flyttet Ane Oline og Jonas fra Heigre til Somaveien i Sandnes. Ane Oline døde på Sandnes 28. april 1908 - 76 år gammel. Arne Garborg kom selvsagt hjem til begravelsen. Begravelsesdagen var han en tur i Stavanger for å gjøre noen ærender og besøke vennen Oddmund Vik, redaktøren i "Stavanger Avis". Garborg var, som kunstner flest, distré og ofte langt inne i sin egen tankeverden. Det gikk derfor ikke bedre enn at han kom for seint til toget til Sandnes. "Det va fælt!", sa han. "Verta for seine te

mor si ligferd". Han satte seg oppgitt på en sofa på venteværelset med bøyd hode. Men Oddmund Vik overtalte stasjonsmester Nielsen til å sende et godstog av gårde mot Sandnes før tiden - og som passasjer på dette toget nådde Garborg morens begravelse, så vidt det var.

Ane Oline ble gravlagt på Sandnes

*No stend ho steller i kjøkenkrå,
ho mor;
ho er så gammal, ho er så grå,
ho mor.*

*Å var eg katten i mjuke skinn,
som kjæle fær seg som barnet inn
til ho mor.*

*Ho gjev og putlar med hit og holk,
ho mor;
ho lagar mat til sitt slåttefolk,
ho mor.*

*Å var eg Breitle-Brit svart og svær
som kvar ei kvilestund svalle fær
med ho mor!*

*Ho gjeng på tun i den stille gard,
ho mor,
med kvike sporv i sitt fotefar,
ho mor.*

*Å var eg sporven så glad og lett,
som høpp og dansar
og sprett og skvett
om ho mor!*

*Ho likar soli på skrukne kimm,
ho mor;
ho likar havgula sval og limn,
ho mor.*

*Å var eg havgula frisk og fri,
eg skulle svala mi heile tid
om ho mor.*

*Men gikt ho fær, som i ryggen flyg,
ho mor,
når vinden kald gjennom kjøken syg,
ho mor.*

*Å var eg dori gammal og fæl,
eg tett meg stengde og livde vel
om ho mor.*

*Eg veit så vel kva ho tenkjer på,
ho mor,
når der ved grua ho mødd må stå,
ho mor.*

*Så tidt ho gløymer sitt træl og mas
og stirer ut gjennom kjøkenglas,
gjer ho mor.*

*Ho gløymer strev og ho gløymer stell,
ho mor,
og stirer opp mot dei ville fjell,
du mor.*

*«Kor gjeng det Veslemøy, arme ting,
som renne må alle berg i kring?» —
spør ho mor.*

*Å visste du, kor eg lengtar her,
du mor! —*

*Den brune hei-i, den fekk eg kjær,
du mor! —*

*Her gjeng eg ør mellom aude fjell
og græt meg i svevn
kvar einaste kveld,
å du mor!*

kirkegård mens Jonas Heigre, som døde et halvår seinere, ble lagt til hvile på kirkegården på Malmheim.

I diktet "Veslemøy lengtar" i "Haugtussa" har Arne Garborg reist et verdig minne og monument over sin kloke og ressursrike mor, som klarte å stå oppreist i livet gjennom de hardeste prøvelser.

*Of alt er framandt og nytt og vondt,
du mor!*

*Det stirer kaldøgt ikring meg rundt,
du mor.*

*Her er kje liv som eg trygt kan tru;
og ingen einaste er som du, —
du mi mor!*

*A tru den tidi fekk rundt seg snutt,
du mor!*

*Eg reknar time og koar minutt,
du mor!*

*Å kunne eg stige med sjumilssteg
og sitja ei ørliti stund hjå deg,
du mi mor! —*

KUNSTNEREN GARBORG

Arne Garborg framstilles ofte som en forsiktig, grublende tusseladd, men det var han sannelig ikke. Han var et følelsesmessig meget rikt utrustet menneske som, hele livet, hadde sine meningers mot. Som ung bladutgiver i Tvedestrand avreagerte han gjerne med en og annen festkveld der det ikke ble spart på drikkevarene. En natt fant vertinnen ham stående og svaie oppå komfyren med ett bein i hver av ovnsringene. Også seinere i livet tillot han seg å ture og feste med alkohol som viktig ingrediens.

Godt drag på jentene hadde han og. I Tvedestrand forelsket han seg i den fire år eldre Inger Andrea Larsdotter - og levde sammen med henne ett års tid fra 1869-70 - da faren hennes forlangte at hun skulle gifte seg med en gårdbrukersønn han hadde mer tro på enn skribenten.

I februar 1873 brøt Arne Garborg opp fra Tvedestrand for godt. Han solgte trykkerimaskinen sin for 5 spesiedaler og reiste til Kristiania "for å studera eller døy" som han sa.

Han levde så under ynkelige forhold på Studenthjemmet en tid, men fikk hjelp av den eigode stavangergutten Peter Hærem, som siden stiftet landets første ynglingeforening. Hærem

hadde tro på at Garborg var mannen som skulle knytte sterkere bånd mellom kristendommen og litteraturen, men Garborg ble, etter hvert, meget kritisk innstilt til kristendommen og følte Hærems forventninger som et press. Han brøt derfor forbindelsen med Hærem og flyttet fra Studenthjemmet. Studiene sine skjøttet han imidlertid godt, og i 1875 avla han eksamen artium ved Heltbergs Studentfabrikk med topp karakterer, etter halvtannet års studium. Han var bl.a. den eneste som fikk karakteren "1" i norsk stil. Samtidig (1873) fikk han gitt ut sin første bok som han kalte "Smaa-stubber af Alf Buestreng". I 1875 fikk han myndighetenes godkjenning til å endre fornavnet sitt fra Aadne til Arne.

Garborg kastet seg ut i samfunnsdebatten med hele sin intellektuelle kapasitet. Han inntok radikale standpunkter, brøt med kristendommen og kalte seg fritenker og naturalist - og han skrev bøker. "Bondestudentar" kom i 1883, i 1886 fulgte "Mannfolk" og i 1889 "Hjaa ho Mor". Så sterke standpunkter framførte han i sine bøker, at myndighetene i 1887 fant det tryggest å fjerne ham fra den stillingen han siden 1879 hadde hatt som statsrevisor.

*Utsnitt av maleriet «Dikteren Arne Garborg»
av Eilif Pettersen (1894)*

Det var først og fremst den kristendomsformen han hadde møtt i barnedomshjemmet, og som hadde ført til farens endelikt, han var skeptisk til. Etter hvert inntok han en mer positiv

innstilling til kristendommen og hevdet at kristendommen er selve grunnvollen i den moderne kulturen og hjelper mennesket til å skape mening i tilværelsen. Dette kom særlig tydelig fram i boka "Haugtussa", der Garborg henviser til en frelsende Gud for den som tror på Jesus Kristus - og der hovedpersonen, Veslemøy, frigjør seg fra undergangskreftene og trolldommet i Jesu navn. Garborg skrev også den flotte nasjonalsangen "Gud signe Norigs Land" - trolig det norske diktet flest komponister har satt musikk til.

3. desember 1887 giftet Arne Garborg seg med Hulda Bergersen. I mai 1888 fikk de sønnen Arne Olaus Fjørtoft Garborg, oftest kalt Tuften. Ekteparet bosatte seg på den vesle fjellgården Kolbotn ved Savalen i Nord-Hedmark. Garborg hadde igjen fått høy himmel over sinn og kropp i en natur som ikke minnet så lite om barndommens Høg-Jæren. Garborg fikk tid til å tenke og gruble - og skrive. I 1891 ga han ut boka "Trætte Mænd" og i 1892 kom "Fred".

Tuften ble ekteparet Garborgs eneste barn. Arne Garborg utviklet noe av det samme fjerne forholdet til sin egen sønn som han selv hadde opplevd overfor sin far - og sønnen kom til å føle seg mest vel når han var langt

borte fra faren. Hulda skriver i et brev at mannen "ikke kan bo sammen med Tuften hvis Rigsmaal han ikke lenger taaler at høre" - et språk sønnen hadde tilegnet seg takket være det bosted og den skolegang faren hadde gitt ham!

Da Tuften var 8 år, sa han til moren: "Å, nei, far siger nok aldri noe til mig. Mor, far liker mig ikke". En venn av familien, Steinar Schøtt, mente at Garborg var sjalu på sin egen sønn p.g.a. av hans nære forhold til moren.

Sønnen forgudet i alle fall sin berømte far, men i stedet for nærhet og anerkjennelse, mottok han kritikk og lite oppmerksomhet fra en travelt opptatt far som hadde nok med sine egne tanker og ikke fant rom for sin følsomme sønn. Tuften følte helst han var i veien, og han utviklet angst for å forstyrre sin far.

Garborg ble aldri ferdig med Jæren. I 1898 skaffet han seg derfor sommerhus på Knudaheio ovenfor Undheim på Høg-Jæren. Fra dette huset hadde han utsyn over hele barndomslandet sitt, og der fant han inspirasjon til å skrive diktverket "Haugtussa" - noe av det ypperste vi har fra hans hånd - og en av de mest populære lyrikksamlinger som er skrevet på norsk. I 1901 fulgte "I Helheim" eller "Haugtussa II", som ikke holder samme høye nivå

som førstedelen. Garborgs nedtur var begynt - samtidig som Hulda fikk sitt litterære gjennombrudd og tok luven fra en skrantende ektemann.

Garborg fortsatte sin skribentvirksomhet i mange år til med artikler, essays, skuespill, dikt og oversettelsesarbeider, men noe stort skjønnlitterært verk fulgte ikke etter skuespillet "Læraren" i 1896. Det syntes som Garborg endelig fant en slags fred med seg selv og ikke hadde behov for å gi sine personlige konflikter uttrykk i dikterisk form.

I 1897 kjøpte ekteparet Garborg eiendommen "Labraaten" ved Hvalstad i Asker. Ekteskapet skrantet merkbart på denne tiden og truet med oppløsning, men ektefellene fant fram til en form for bofelleskap, og dette var også grunnen til at Garborg oppholdt seg alene når han var på Knudaheio.

Garborg fulgte levende med i samfunnsutviklingen og samfunnsdebatten like til han døde på Labraaten 14. januar 1924. Hulda lot liket kremere før hun fikk satt Garborgs urne ned i en haug i hagen på Knudaheio der også hennes urne ble plassert i 1934.

ANE OLINE RAUGSTAD GARBERG OG HENNES BARN

Arne Garborgs mor, Ane Oline, var født på gården Raugstad i Høyland 23. februar 1832, som datter av Jon Samuelson Raugstad (1779-1837) og Inger Kristoffersdatter Time (1737-1870). Ane Oline gikk i omgangsskolen i hjembygda. Hun lærte å lese, men ble aldri flink til å skrive.

Hun møtte Eivind Garborg første gang på et møte i Nærbø-kirken, forteller sønnen Samuel. Ane Oline giftet seg med den ti år eldre Time-buen 23. november 1848 - bare 16 år gammel.

Mye av hennes ungdom gikk opp i barnefødsler og barnestell. Hun var bare 18 år da Arne ble født. I alt fikk hun ni barn:

- 1) **Aadne** (som kalte seg for Arne da han ble voksen fordi han feilaktig trodde at den opprinnelige formen på fornavnet var Arne), født 25/1-1851 - død 14/1-1924 i Asker. Gift 3/12-1887 med Karen Hulda Bergersen, født i Stange, Hedmark, 22/2-1862, død 5/11-1934 i Asker. (Hun var datter av overrettssakfører Christian Fredrik Bergersen og Marie Petrine Olsen. Foreldrene ble skilt, og Hulda fikk sin ungdomstid i Kristiania).

Arne og Hulda Garborg fikk sønnen Arne Olaus Fjørtoft Garborg, født i 1888. Bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo.

- 2) **Stine**, født 12/12-1852, død 1878. Hun reiste til Amerika i 1872. I 1876 giftet hun seg med Jakob Johannesen Åbø fra Sauda. Han var farmer i Story County, Iowa.
- 3) **Jon**, født 22/2-1855, død 1915. Drev gården i Sandal. Gift 1/4-1882 med Siri Kristine Ivarsdatter Sandsmark fra Heskestad. Jon solgte Sandal i 1898 og flyttet til Porsgrunn, men ble til slutt handelsmann på Nordstrand i Oslo.
- 4) **Samuel**, født 16/3-1857, død 1944. Gikk i skomakerlære i Stavanger før han reiste til sjøs som kokk på en bark. Gikk i land i Amerika og fikk arbeid på farmen til Tobias Thorsen som faren hadde kjøpt Sandal av. Han studerte og ble lærer, ble omvendt og begynte å forkynne som unitar-teolog i Minnesota, ga ut et blad og oversatte bøker bl.a. av Arne og Hulda Garborg. Han diktet litt selv og komponerte. Han var flink med hendene og snekret en del ved siden av at han drev farmen sin i Iowa og siden i Canada,

før han flyttet til Los Angeles der han døde i 1944. Under 1. verdenskrig ble han arrestert og fratatt sin oversettelse av Arne Garborgs bok "Fred" ("Peace") da myndighetene mente boka hadde noe med den russiske revolusjon å gjøre - en revolusjon Samuel hadde uttrykt sin sympati for.

- 5) **Eivind**, født 28/11-1859. Druknet i Biscayabukta da han var til sjøs.
- 6) **Inger Marie**, født 9/3-1863, død 1955. Hun gikk på amtsskole og i sylære i Stavanger. I 1880 reiste hun til Amerika og fikk bo hos broren Samuel i Iowa der hun fikk arbeid hos en skredder i Grinwell før hun tok utdannelse og ble lærer. Hun ble gift med Tønnes Emil Røyneberg fra Lura i Høyland, og ekteparet flyttet til Eagle Hill i Alberta i Canada der de kjøpte gård.
- 7) **Abel**, født 9/7-1865, død 1927. Han gikk på skole på Kongsgård, før han i 1878 flyttet til hovedstaden for å gå på Gjertsens handelsskole mens han bodde hos broren, Arne. Siden drog også han til Amerika der han først bodde hos Samuel i Iowa, der han gikk på skole og ble lærer -

siden kontormann, vitenskapsmann og bankmann. Som Samuel ble også han omvendt til unitar-kristendom i Amerika. Han ble gift med Julia Hjeld født i Minnesota, men med foreldre fra Toten. Abel døde brått i Conway, Washington i 1927. Da var han en velholden bankdirektør. Hans sønn bar navnet Arne Wergeland Garborg!

- 8) **Ola**, født 9/7-1868, død 1884. 16 år gammel drog han til Amerika der han døde, ugift i New Folden.
- 9) **Ane Oline**, født 26/1-1870, død 1916. Etter skolegang i Stavanger bodde hun fra våren 1886 hos Arne i Kristiania for å studere til lærer. Hun stelte leiligheten for broren i denne perioden. Da hun hadde fullført utdannelsen i 1890, fikk hun ingen jobb, trolig p.g.a. av sin radikale og kontroversielle bror. Hun reiste da til Amerika, der hun først bodde hos broren, Samuel, i Iowa. Hun underviste som engelsklærer ved lærerskolen i Moorhead. Hun ble gift med Martin Tollefsen Tunheim fra Hattaland i Klepp. Hun døde av en hjertelammelse i 1916.

Ane Oline med de fire minste barna.

Ane Oline var altså tre uker gammel da faren døde, og moren med samme navn som yngstedatteren, var 38 år da hun ble enke og fikk eneansvar for sine ni barn mellom 0 og 19 år!

Fru Garborg flyttet til Sandal kort tid etter mannens gravferd og fikk nok å henge fingrene i på Madla. "Hu va goe i seg, svære te arbeia", skriver sønnen Samuel om henne. "Kogte, molka, laga smør, ost, vaska klæe, kjærel (kjørler), velte om (sydde om), heldt huset reint, spødte (strikket), bødte (reparerte klær), sauma, bagte fladbrød, eplekaga, va mæ i skurn, slaat-

ten, eplesjauin, men inkje i trøskjin o maling".

Hun sørget også for å få ungene på skolen på Madla. Den lå på høydedraget (vannskillet) ved Regimentveien like sør for Tvaraberget og stod ferdig i 1866. Læreren til Garborg-ungene het Ola Helgesen Auestad. Han ble bare kalt "SkuleOla" og kom fra Varhaug, der han var født i 1837. Han manglet lærerskole, men hadde attest for god orden og flid. Det ble undervist i katekisme, bibelhistorie, gangetabell og lesing. I geografi minnes Samuel at han lærte at Norge så ut som et spadeskaft og Italia som en støvel.

JON GARBORG
- BONDE PÅ SANDAL

Det ble altså Jon, den nesteldste sønnen i familien Garborg, som overtok odelen etter Arne. Han var født i 1855 og hadde akkurat fylt 15 år da faren hengte seg og familien flyttet til Sandal.

Om farens død skriver han: "Den sidste Dagen var eg ikkje heima. Det var ein Sunday, daa me hadde studla fraa os Kretun (dyra) gjek eg og Stine til Bø og kom først heim i Kveldingi. Mor var sjukeleg og laag tilsengs og

Far var ikkje inne, og ingen havde set han eller vidste hvor han var.

Det kvak i meg - og tok galne Tankar. Me fekk Ljos i Lykta - og ut skulle sjå etter - Jau Tankar - me var diværre ikkje galne. Eg slengde lykti so ho sloknad - og kunne ikkje sjaa meir. - Blodet stivnad fyrst, so fossad og koka det - Meir tarv eg vel ikkje fortelja.

Ja det lyt koma hulter til bulter etter-som eg kan minnst det. I den sidste Tid var Far fælt so innesluttad i seg sjølv. Gjek grubliserte og no Tankorne løb ihop snakkad han høgt med seg sjølv og slog seg mot Henderne og knipsa med Fingrane. Kom nokon av os Born burttil han kunne han gjerna visa os burt, men eg let meg ikkje afvisa og no eg so vart han yver kunne han gjerna setja i aa graata og baketter takka og be Vorherre velsigna.

Paa slutten av hans Dage kunne det røra seg ihop for han reint fælslegt. So det var ingi Meining i det. I gjennom alt det eg kan minnst gjek det ein Grunntanke, at han tyktest vera so stor ein Syndar at der ingi Berging kunne vera for han. Han motte gaa fortapt - gaa tilgruns - at hvis han skulle liva ville han øydeleggja Borni - dra dei med til Afgrunds

Ein Dag nokat paa det sidste var me paa Loftet og skulle brota Malt som

laag der og grodde. Daa var det især han plent ville staa paa Hovu. Han dunkad det i golvet gong paa gong og rullad seg kring paa sama Tid som han snakkad noko reint Tull og tok up i eit enkelte Ord t. dømes "Perikon" uten at han var seg bevidst nokor Meining med dei. Eg og Samel trur eg, me bad og trua han um aa sansa seg. Saa kunne han for ei lit Bil riva seg ut af Svarmen; men det vart trast up i det sama. Trefte det nokot sær - enten det kom Folk (framande) eller nokot annat som ikkje netop var vanleg kunne han for eit Bil væra reint Kar, so Ferdafolk snautt kunne sansa nokot, men etter-paa kom alltid eit Bakslag. Mange gonger hev eg tænkt kvat det var som vantar - um det var Viljekraft nok til aa halde Tankarne innafyr dei Grensur der han makta dei eller han ikkje skyndnad kor dei Grensur laa. For mest alltid nor han vart i regelmessigt Arbeid var det betre

Kan henda han med vitenskapeleg Uplæring fraa fyrst av ville ha greidd dei Skjær han so syrgjeleg støyte paa og slo seg Vrag paa.

Eg hev meir og meir set at han var ein merkejeleg Man i mange Maatar som under andre Kaar og med betre Utdanning ville ha blit nokot inkje so litet framfyr si Ti, og alt det han tok up

sette han paa sin Vis i gjennom. Det fyrste eg minnes um han er hans Strengheit i Heimen. Hans Hustukt skal væl leitast vida etter Sidestykkjet til - eit Bil daa - like eins hans Ekonomi, hans Arbeidssomhed og Nøisomhed - alt hev Præg af ein sjælden Viljekraft. Men han sette seg Upgaavor som ikkje kunne gjennomførast med berre Vilje og soleis kom han til aa slaa Hovudet mot Veggen gong paa gong til Hovue gjek skakt, og so gjek det som det gjek.

Værst var det med desse Religiøse Grubliseringane. Og ettersom Tankorne veikna kom dei meir og meir ihop med alt annat - Det kunne mange gonger bli eit "Sammen-surium" af religiøse og verdslege Ting som ein kunne baade læ og graata aat.

Noka sær Dødssynd eller Samvetsuro kunne eg aldri faa tak i. Nor ein kom inn paa det Kapitle heitte det Synd imod den Helligaand som ikkje kunde forlades og difyr motte han igjenkaldeleg vera fordømd i al Evighed.

Stundom motte me syngja Salmer fyr han, og daa kunne han verta so rørd at han gret stride Taaror - og takka os fordi me song og bad og læsad Velsingelsar og so vart det mest uhyggjeleg høgtideleg. I Grunnen ville

han alle væl etter sit Skjøn - hjelpe længer end han burde for han trudde ikkje Verdi slik, som han etter kvart fann den - Han vart sviken paa so altformange Hald, og alle desse svikne Voner gjorde han sjuk".

Slik tenkte den voksne Jon Garborg tilbake på farens skjebnetime. Allerede som 20-åring (1875) overtok han skjøtet på bruk 9 i Sandal etter moren. To år seinere giftet han seg med Siri Kristine Ivarsdotter Sandsmark fra Heskestad. Ekteparet fikk 9 barn. Store byrder ble lagt på unge skuldre, for ifølge skjøtepapirene skulle søsknene ha følge hos Jon i Sandal til de var fylt 15 år - om moren skulle falle fra.

Jon hadde tatt agronomutdannelse og ble regnet som en dyktig bonde - som også fikk tid til å engasjere seg i politikk og samfunnsstyre. I 1878 var han med på å danne et ølbolag eller aksjeselskap som skulle ha monopol på salg av øl blant soldatene i militærleiren. Alkoholforbruket lå da på et nivå som skaffet leiren vanrykte i hele bygda. Offiserene fungerte gjerne som læremestre for mer uerfarne rekrutter. Alkoholene var meget lett å få tak i, og ølbolaget skulle bidra til å få bukt med det verste misbruket.

I 1884 fikk han "Hæderlig omtale" for dyrking av grønnsaker. Samme år

satt han i en komité som konkluderte med at Madla burde skilles fra Håland og bli eget herred (kommune).

I 1891 ble han valgt til dommer ved et fesjå som for første gang ble arrangert i Håland kommune.

Jon Garborg fungerte også som likningsmann, og i 1890 ble han valgt inn i direksjonen i Håland Sparebank der han også var banksjef en tid. I politiken representerte han Venstre i herredsstyret.

Fra 1892 til -94 var han bestyrer for Stavanger Meieribolag på Arneageren i Stavanger (se seinere kap).

Det var ikke så ofte Arne Garborg fikk tid til å besøke familien i Sandal, men vi vet at han var der da Jon giftet seg i 1882, og i 1895 besøkte han Sandal i forbindelse med at Jon feiret sitt odelsgilde. De to brødrene stod hverandre nær og korresponderte hele livet. De hjalp hverandre med råd og penger og utvekslet meninger.

Fra Sandal skrev Arne Garborg et brev til Hulda i 1895, som antyder at forholdet mellom moren, Ane Oline, og svigerinnen, Siri Kristine, ikke var det varmeste:

"Mor er da her nu, - hvor længe det nu kan gaa godt. Jeg er bange for, at man ikke har rigtigt let for at komme udaf det.

Ialfald har jeg set et uhyggeligt Tegn. Mor kom med det sorte Tørklæde, hun fik af Dig, og forlangte, at jeg skulde tage det med, til Dig igjen - fordi hun ikke "unte nogen anden det" efter sig. Du skal altsaa opbevare det for hende (hun tør ikke- ha det her; for dersom Chr. (kona til Jon) faar se det, vil hun naturligvis gjøre sig Haab om at arve det, - resonnerer Mor, -(uhyggelig ægte vestlandsk Træk!) samt altsaa beholde det, naar Mor afgaar. Jeg følte mig meget ilde til mode ved dette; men det var hende i den Grad om at gjøre, at det ikke var Tale om at slippe fra det. Hun kom og puttete Pakken i min Koffert og paasaa ængstelig, at jeg holdt det laast. - Naar dette er Grundstemningen mellom de to, saa synes udsigterne ikke særdeles lyse.

I Dag henrivende Vaardag, klar, blaa, blikstille, mild og sval med Viber og Lærker og megen Fugl. Jon vil kjøre mig et stykke Sydover; saa spadserer jeg derfra til Sandnes, hvor jeg skal træffe et Par Mennesker....."

Brevet er datert 30. mars 1895.

Som flere av Garborg-brødrene, hadde også Jon radikale meninger. Det ble strid om hans ledelse av meieriet i Stavanger, og han ble tvunget til å gå av allerede etter to år som meieribestyrer. Etter dette brøt han over tvert med Rogaland som han mente ble styrt av Oftedals "Kaniner" – i en

verden der trangsynet fikk råde. Jon solgte Sandal til Osmund Gabrielson fra Hogganvik. 30. juni 1895 kjøpte han gården Aakre ved Porsgrunn for 1250 kroner. Siden flyttet han til Nordstrand ved Kristiania med familien sin. Der livnærte han som handelsmann fram til sin død i 1915. Siden Arne på denne tiden var bosatt i Asker, kunne de to gjenværende norske Garborg-søsknene holde kontakt med hverandre mot slutten av sine liv.

TIDLIG MEIERIDRIFT I STAVANGER

Jordbruk har alltid representert det viktigste næringsgrunnlaget for Madla - sammen med fiske for Revheim og Sundes vedkommende. Etter hvert som Stavanger vokste fra å ha vært en liten filleby på begynnelsen av 1800-tallet til å bli en mellomstor norsk by med 22000 mennesker i 1875, åpnet dette for avsetning av jordbruksprodukter for bøndene i byens omland. Bøndene drog bl.a. til byen for å selge melk til private handelsmenn i Stavanger. At melkeprodukter lenge hadde vært brukt i husholdningen i Madla, trenger vi ikke tvile på, for på Nord-Sunde er det funnet et klebersteinskar fra vikingtid som er fullt av huller og som trolig ble nyttet i oste-

produksjonen. Og i Revheim/ Madlamyra er det funnet en stor klump med forsteinet smør som stammer fra middelalderen.

Behovet for melkeprodukter hos en voksende bybefolkning la grunnlaget for Stavanger Meieribolag som ble dannet av 110 bønder fra byens nabolag i 1881. Meieribygningen ble reist ved dagens Kulturhus på Arneageren, med kleppbuen Joakim Grude som første bestyrer (1881-1892). Meieriets tredje bestyrer var Jon Garborg, som ledet meieriet fra 1892 til - 94.

I 1908 gikk Stavanger Meieribolag inn i Frue Meieri, og i 1929 kunne fellesmeieriet flytte inn i stort nybygg i Storgaten på Våland (nå: Stavanger Arkeologisk Museum).

I 1962 hadde meieriet behov for ny utvidelse. En tomt på 33000 m ble innkjøpt til formålet av Arne Selvåg i Sandal på Madla, men planene ble endret, og i 1970 stod nytt meieri ferdig på Grannes i Sola, og siden ble navnet på meieriet endret til "Tine".

Meieridriften har gjennomlevd en like rivende utvikling som resten av samfunnet i de årene den er blitt drevet - både hva angår kvanta melk som blir foredlet og når det gjelder kvalitet, produksjonsmåter, emballasje og distribusjon.

SANDAL ETTER GARBORG-FAMILIEN

Det var Osmund Gabrielson som kjøpte bruk 9 i Sandal av Jon Garborg i 1898. Allerede i 1903 solgte han bruket videre til Andreas Larson Ropeid fra Skipevåg i Imsland som hadde hatt gårdsbruk på Ropeid før han flyttet til Sandal. Fremdeles sitter denne familien med det gamle våningshuset til bruk 9, i dag Sisikveien 63 - trolig med materialer fra den gamle Konsumsjonsboden ved Skolebekken fra 1660-tallet!

Andreas Ropeids sønnesønn, Lars, var den siste i familien som drev gården på bruk 9 før byen "spiste" den opp for boligbygging på 1960 tallet. Da kjøpte Lars Ropeid seg ny gård på Heigre i Sandnes - nabogård til bruket der Jonas Jonson Heigre, Ane Oline Garborgs andre mann, kom fra. På denne måten følte Lars at hans livstråder ble vevd sammen med Ane Oline Garborgs.

Andreas Ropeid dyrket gras, korn, poteter og grønnsaker i Sandal. Han holdt kyr og høns og drev gartneri. Sønnen, Tormod, drev også med henting, pakking og salg av egg - både til inn- og utland, men denne virksomheten stoppet brått da tyskerne okkuperte Norge i april 1940. Ropeid fikk da

plassere sitt overskuddslager av egg i en sementkum tilhørende **Madla Handelslag**. Det ble lagt kalk mellom eggene som på denne måten ble oppbevart over lang tid uten å bli ødelagt.

Tormod satset også på salg av tørket grisebust til stopping av møbler. Han hentet busten på gårder og slakteri, vasket den og tørket den i varmen fra en koksovn før den ble pakket i sekker og solgt.

I dag er gårdsbrukene i Sandal bygget med eneboliger og rekkehus og bebodd av fornøyde byfolk.

På dette fotografiet fra 1950-tallet kan vi skimte den hvite pumpestasjonen ved Stokkavatnet øverst til venstre. Sandalsbukta er også grei å kjenne igjen. Derimot er området i fronten av bildet, like nord for nordre rundkjøring i Madlakrossen, svært endret. Foto: Widerøe/Byarkivet.

STOKKAVATNET

Det har alltid vært regnet som verdifullt å ha ferskvann i nærheten av en gård. Vatnet kunne nyttes både som drikkevannskilde - både av folk og fe, til vasking av tøy og til sommerlige bad. Vasketøy ble fraktet fra Sandalsgårdene til Stokkavatnet i langkjerre. Klærne ble kokt i store gryter i vannkanten før de ble lagt til tørk på steiner og berg. Det ble også fisket i vatnet - både fra robåt og med garn og landnot - et fiske som grunnene ved vatnet fortsatt holder i hevd. Da all badingen i vatnet førte til konflikt med Stavanger kommune som ville verne om sin drikkevannskilde, sa Peter Molaug på Stokka: "Det e kje me så bade i byens drikkevatt, men byen så drikke av vårt badevatn!"

Også om vinteren kunne vatnet nyttes. Fra 1870-tallet ble det bygget et stort ishus ved Stokkavatnet (40 x 10 m). Bøndene skar is i vatnet med en stor issag, og isen ble oppbevart i ishuset før den ble levert til Stavanger Margarinfabrikk på Fiskepiren.

I 1911 ble det bygget en pumpe-stasjon i Sandalsbukten, men den brant ned allerede i 1920 og det måtte settes opp en ny som stod ferdig i mur i 1930 - og så kunne stavangerfolk drikke

vann fra Stokkavatnet. Under krigen ble det pumpet vann fra Hålandsvatnet og over i Store Stokkavatn. I dette tidsrommet ble det, ved en feiltakelse, sluppet britiske bomber i vatnet, og da dykkere etter krigen skulle uskadeliggjøre disse, var det nære på at pumpe-stasjonen ble tilintetgjort.

I 1956 ble Stavanger, Hetland, Madla og Sola knyttet til det nye Interkommunalt Vannverk som hentet vann fra øvre deler av Figgjovassdraget. Anlegget kostet 41 mill. kr.

I dag fungerer Stokkavatnet som reservedrikkevatt for Stavanger kommune.

FAMILIEN MOE PÅ MADLA

Den kjente trykkeri-familien Arnt Moe fra Stavanger har også fått sin historie knyttet til Madla:

Arnt Moe var født i Christiania i 1823, og han kom til Stavanger som fagutlært boktrykker på 1840-tallet. Han giftet seg med stavangerjenta Regine Asche, datter til blokkdreier og hattemaker Asche. Omkring 1850 startet Moe trykkeri i et hus ved Valberget (nå: Cafe Sting), og fra 1852 til 1899 ga han ut venstre-avisen "Stavangeren".

Ekteparet Moe fikk 8 ressursrike barn, og somrene tilbragte familien på Sundtagården på Mariero (nå: Marie-roalléen). Men i 1867 investerte Moe penger i noen lyngmarker ved Mosvatnet der familien anla landstedet "Mostun" (nå: Klubbhus for SIF-håndball). På Mostun ble det bygget et tømret sommerhus og anlagt grønnsak- og frukthage som måtte skjermes for nordavinden med et stort plankegjerd ved dagens Madlavei. Fra 1896 drev den ene sønnen, Håkon, Tjensvold Gartneri, med sjeldne botaniske vekster, på denne eiendommen.

Under 1. verdenskrig solgte Håkon Moe Mostun og kjøpte seg, i stedet, en eiendom i "Mallelien" der han bosatte seg med søsteren Ella og broren Sverre

- og der han anla en ny botanisk hage i et område der huldra hadde holdt til tidligere. Det var ikke ofte huldra viste seg på Jæren, men det hendte - og da helst julekvelden. Da kjørte hun med slede mens grøten ble kald omkring på gårdene. Da måtte en gå tre ganger rundt huset med grautfatet, fortalte folk i gamle dager.

På 1800-tallet satt en gjeterjente ved bekken i Madlalia. Hun strikket mens hun passet sauene. Det var seint om kvelden midt på sommeren, vindstille og varmt. Da ble jenta vår ei hulder som satt på andre siden av bekken og nynnet på en sang. Gjeterjenta lyttet vaksomt til den sullende, myke, vakre melodien. Da huldra forsvant, nynnet jenta melodien for seg selv, og siden lærte hun den til barna sine. Forfatteren og journalisten Theodor Dahl fikk siden høre både sangen og historien av jentas barnebarn.

Gottfred Borghammer fikk arbeid som lukegutt i Håkon Moes botaniske hage da han var 12-13 år gammel på 1920-tallet, og han syntes det var som å komme inn i Edens hage å gå opp den bratte stigningen mot Moes våningshus med et lite vannbasseng med fontene foran omgitt av benker, sittsteder og høye trær. Nede ved Hafrsfjord hadde søsknene fått satt

opp en steinhytte der de kunne sitte usjenert og kikke utover sjøen mens de filosoferte over livet og nippet av krus med kruttsterk te.

Andreas het en annen av Moe-søsknene. Da han var 16 år gammel, skrev han denne stilen under overskriften: "En jagttur til Maldeforen" (2/10-1877):

"En Morgen tidlig i October drog jeg med Gevær udover til Malde. Da jeg var kommet til Maldeforen bemærkede jeg mellem Sivene en Flok Ænder, som stadig

dukkede og satte det speilblanke Vand i en gyngende Bevægelse. Jeg gaar ludende frem mellem Lyngtuerne, indtil jeg naar den med høit siv bevoxede Strandbred. Sagte kryber jeg gjenem sivene og vover knapt at aande. Jeg spænder Hanen, Ænderne strække forskrækkede Halsen i Veiret. Jeg lægger an, Skuddet knalder og døde ligger to Stykker. Jeg springer til, gaar ud i Vandet som kun naar til Knæerne, faar Tag i Ænderne og putter dem gemytlig ned i Jagttasken.

Jeg gaar videre og det varede ikke længe inden jeg faar Øie paa en ualminelig stor Flok Stær, som holder maaltid paa en Ager. Jeg kommer bag et Gjærde og er allerede næsten paa Skudhold, da hele Flokken pludselig flyver op, men i sin Uskyldighed slaar den sig ned i en Rogn, neppe 30 skridt borte fra det Sted hvor jeg med mit velladede Gevær ligger skjult. Jeg benytter Anledningen og hilser dem Godmorgen med en rigtig god Hagel-ladning, hvilket har til Følge at 10 stykker af dem finder sin Plads i min Jagttaske.

Jeg lagde nu Veien langs Hafrsfjorden, og efterat jeg havde spildt en hel del Skudd paa nogen Bekkasiner uden at faa en eneste, blev jeg ikke lidet fornøiet ved at bemærke en Flok Heluner (heilom eller smålom), som længere borte spadserede paa den flade Strand. Jeg havde hørt sige, at Heluner er tamme som Høns, og heri har

man saa omtrentlig ret, thi uden ringeste Besvær kom jeg dem paa Skudhold og nedlagde fire stykker.

Niste havde jeg ikke forsynt mig med, og da jeg allerede begyndte at blive sliten, begav jeg mig hjemover og naaede byen med en tom Mave, men med en desto fyldigere Jagttaske.”

I 1933 solgte Håkon Moe sin eien- dom i Madlalia til stadsfysikus Eyvind Dahl. Moe beholdt bygselrett til en liten parsell i søndre enden av skogen der han satte seg opp en hytte. Men da Dahl inntok Madlalia med flokker av unger fra “Frisinds Barnelag”, ble idyllen brutt for de aldrende Moe-søsknene. De rev sin hytte ned og flyttet den til Hommersand - for å få fred.

MADLA OG TIDLIG FLYAKTIVITET

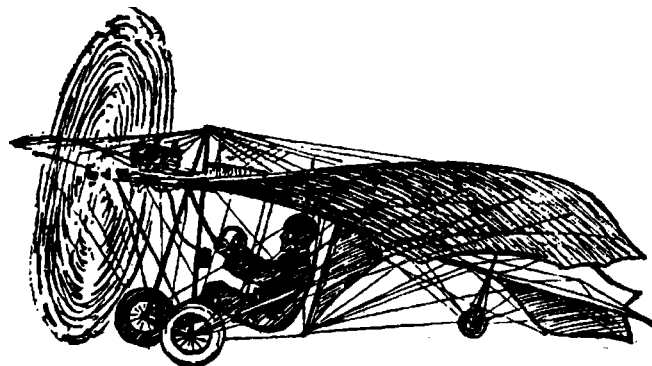
I august 1912 fikk Stavanger besøk av en av landets flypionerer, ingeniør Christian Lie. Lie ønsket å foreta flyoppvisning i nærheten av byen, og ved hjelp av en journalist i “Stavanger Aftenblad”, fant han egnet “flyplass” ved militærleiren på Madla. Ujevnheter, tuer og steiner gjorde journalisten betenkt med tanke på landingen, men Lie sa: “Aa, er jeg først kommet op

og har fløiet lidt, saa er tilskuerne fornøiet, selv om jeg brækker vingebenet i nedslaget”!

Det 135 kg tunge flyet med en 30 hestetekrefters motor egnet seg ikke til flyging i all slags vær, så annonsen fra avisen forteller at byens befolkning skulle varsles bl.a. gjennom flagging fra Valbergtårnet og Haggeltårnet i østre bydel.

Etter mye regn og blåst ble flaggene endelig heist søndag 25. august, og folk vandret mot Madla i en “ubrutt strøm” fra Stavanger, Sola og Sandnes. Tilskuermengden ble anslått til 10000.

Klokka 19.00 ble det gitt klarsignal til ingeniør Lie, etter at regimentsmusikken hadde underholdt publikum. Flyet vippet av gårde bortover det ujevne terrenget før det fikk luft under vingene og foretok en sving over Stokkavatnet og Gimle gård - og der endte flyturen plutselig i nepeåkeren. Grunnet en brukket propellvinge (laget av sammenlimte trestykker), måtte Lie foreta en rask nødlanding. Da soldater og journalister kom heseblesende fram til åkeren, stod en like hel pilot og studerte flyet med en nyten sigarett i munnviken. Lie ble tatt imot som en helt da han ankom Madlaleiren, og forklaringen gikk i raskt tempo fra munn til munn blant tilskuerne.

26. juli 1920 ble "Havsfjord Flyveplads" innviet ved at sjøflyet "N9", tilhørende "Luftfartsrederiet", landet ved Møllebukta. Flyet skulle føre post og passasjerer fra Kristiansand til Bergen via Madla. Turen fra Stavanger til Bergen tok 1 time og 25 min. med mellomlanding i Haugesund. Det ble bygget egen hangar for flyene på Hinnalands eiendom ved Møllebukta. Første ordinære postflyging gikk fra Hafrsfjord 16. august. Det var den første postflyrute som kom i gang i Norge.

Allerede 25. august måtte flyet fra Stavanger nødlande ved Avaldsnes p.g.a. motorproblemer. Noen dager seinere fikk flyet, som var på vei sørover fra Bergen, trøbbel med propellen og måtte gå ned ved Sund sør for Bergen. Lørdag 28. august falt direktør

Thomas S. Falck ut av sørgående fly over Karmsundet da flymotoren stanset etter at flygeren hadde foretatt en skarp sving like etter avgang fra Haugesund. Selv om Falck fikk flyet over seg i sjøen, overlevde både han, kona og flygeren den dramatiske hendelsen.

Uhellene fortsatte for disse postflyene, og Postruten Madla-Bergen ble

innstilt allerede 15. oktober - etter bare to måneders prøvedrift, men altså tilstrekkelig til at Madla har fått sitt navn skrevet i norsk pionerflygings historie.

*Avisutklipp i forbindelse med
ing. Christian Lie's oppvisning 25. august 1913*

Flyvningen

**vil foregaa paa Maldesletten en af de første
godveirs-aftener.**

KORT OM MADLAKROSSEN

Det var Ole O. Bøe som startet med handel og slakteri i Madlakrossen like etter unionsoppløsningen i 1905. Etter et par år overtok Malde Forbrugsforening (fra 1934 Madla Handelslag) Bøes varelager og åpnet forretning på nyåret 1908. Foreningen ble stiftet 11. desember året før, og initiativtakerne bestemte da at medlemmene skulle få bonus av omsetningen - en ordning som fortsatt eksisterer. Foreningen tok sikte på å betjene bygdas innbyggere med dagligvarer og med varer som var nødvendige i forbindelse med gårdsdrift. Nytt bakeri ble også bygget, og fra 1935 fraktet handelslaget ferske varer til kundene i egen brødbil - en ordning som først opphørte på 1980-tallet.

I dag har **Madla Handelslag** 21000 medlemmer og en årsomsetning på over 100 millioner kroner. 4% bonus blir hvert år kundene til del. En undersøkelse "Stavanger Aftenblad" foretok blant distriktets dagligvarebutikker i 1994, viste at Handelslaget hevdet seg på topp nivå både når det gjaldt pris, kvalitet og service - og forretningen klarer seg godt i pågående konkurranse fra konkurrenter i nabolaget.

Håland Sparebank ble opprettet i

1889. Fra 1909 leide banken kontor hos Erga i Madlakrossen. Siden fikk banken tilhold i ulike lokaler i krossen, bl.a. i bygget til Madla Handelslag fram til 1956. I 1958 fikk også Den norske Creditbank filial i Madlakrossen, og samme år fikk Håland Sparebank nye lokaler i Rasmus Aaslands forretningsgård (nå: Olaf Ellingsens fotoate-

lier). I dag er Håland Sparebank gått inn i SR-bank - som fremdeles har filial i Madlakrossen

I 1913 startet Johan Weltzien "Weltziens Fabrikk" i Madlakrossen med produksjon av bl.a. skinnvarer og tøfler.

I 1919 startet R.H. Kvasheim sin elektriske installasjonsforretning med

Madla H-lag slik det så ut i 1957.

Et bygg som sto helt fram til 1973, og som mange Madla-buer ennå husker.

egen butikk og tilbud om installasjoner og reparasjoner. I 1946 ble Kvassheimgården oppført i Madlakrossen - en forretning som fortsatt eksisterer som bydelens elektriske forretning. Denne bygningen huset fra 1949 Sigmund Holters rørleggerforretning med tilbud om rørleggerarbeid, varme- og sanitæranlegg. Denne bygningen har også gitt plass til brødforretning, frisør og snopeforretning.

I 1919 startet Hjalmar Johannesen "Madlakrossen Mølle", som ble drevet elektrisk og kunne male 40 tønner mel om dagen. I 1930 overtok Olav Thorsen denne møllen og navnet ble endret til "Thorsens mølle". Det var bøndene i Madla, Randaberg, Hetland og mer fjerntliggende bygder som leverte korn til møllen. Under krigen var seks mann i arbeid med å produsere kraftfor og havregryn. Driften opphørte først omkring 1975. Siden ble bygningen nyttet til gatekjøkken og lager før den ble revet i 1989 for å gi plass til "Rema 1000"s nybygg.

Lars Bø startet i 1944 sitt "Madlakrossen gartneri" like ved krossen.

I 1946 startet Rasmus Åsland sin assortede handelsforretning med kolonialvarer, kjøtt- og fiskemat, steintøy, malervervarer og krafftór.

I 1949 startet søstrene Thora Wagen-

*Arne Rittedal åpner kjøpesenteret
Madlatorvet 29/5 1991*

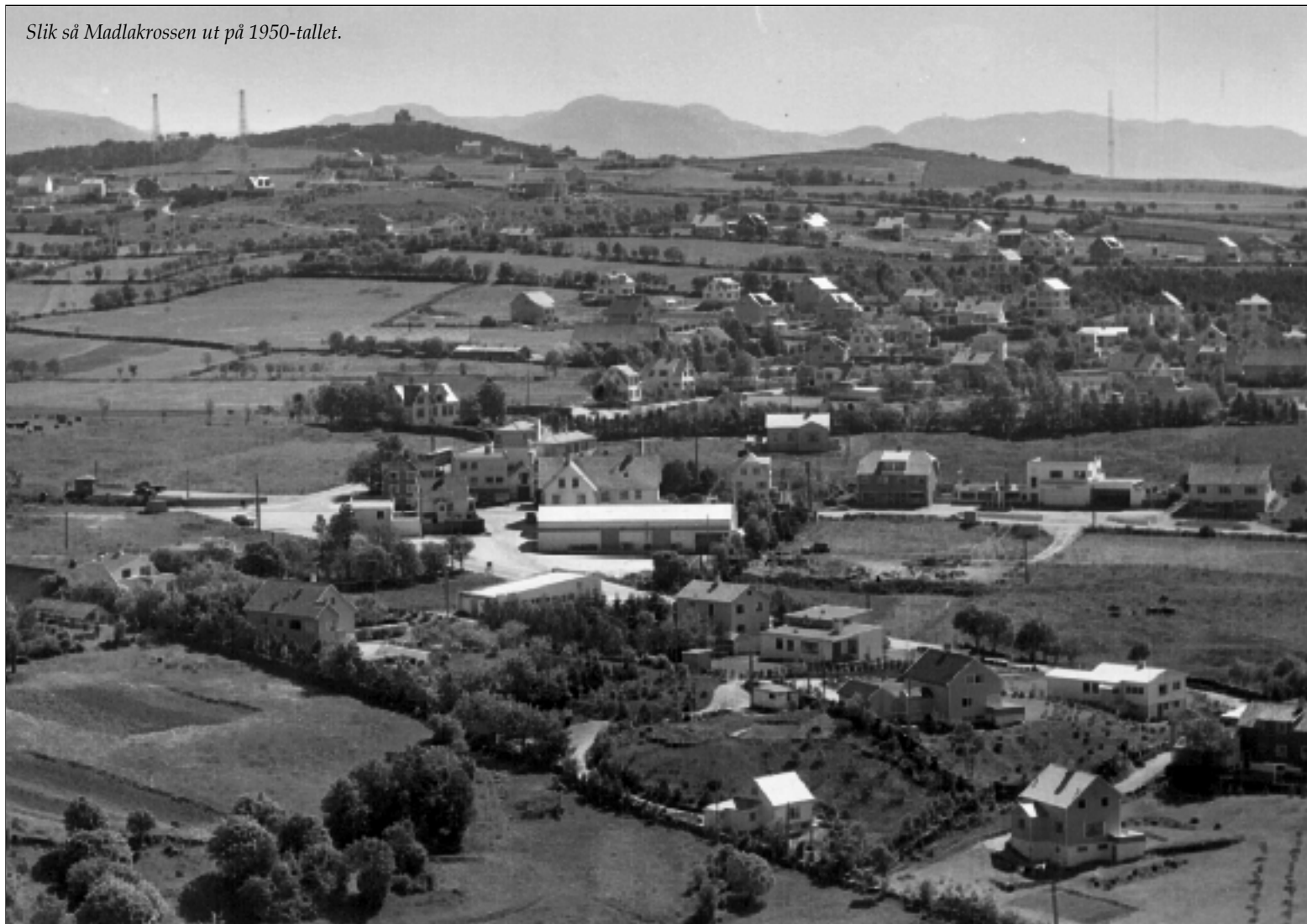
knecht og Solveig Larsen "Madla Manufaktur og Syforretning" med salg av dameartikler, garn, sysaker, kortevarer, og der kåpe- og kjolesøm ble tilbudt.

Alle disse aktivitetene tilsammen ga sentrumsfunksjon for herredet da Madla ble egen kommune i 1930. Utviklingen av sentrumet har bare tatt etter at Madla ble en bydel i Stavanger i 1965.

Bensinstasjoner, helsekostforretning, apotek, leketøysforretning, sportsbutikk, bokhandel, konfeksjonsforret-

ninger, gavebutikk, fotobutikk, kafeteria, musikkforretning, optiker, lege, tannlege, postkontor og mer får i dag plass i og omkring kjøpesenteret Madlatorvet, der Madla Handelslag fortsatt ligger i sentrum og knytter tråder til fortiden - og madlabuen har lite behov for å dra til byen for handle eller for å få gjort nødvendige gjøremål for et moderne menneske anno 1995.

Slik så Madlakrossen ut på 1950-tallet.

FORSLAG TIL EKSKURSJONER PÅ MADLA

TUR 1:

- 1) Madlamark kirke og Madlamarkå - et nytt boligområde i Stavanger
- 2) Madlakrossen
- 3) Sandal, Garborghuset (Sisikveien 63), Garborglunden, Sandalsloen, Sandalsgeilen (den gamle allfarveien og ridestien fra Sunde/ Revheim mot Stavanger
- 4) Stokkavatnet
- 5) Madlaforen/Madlaånå - forbindelsesåren mellom Stokkavatnet og Hafrsfjord

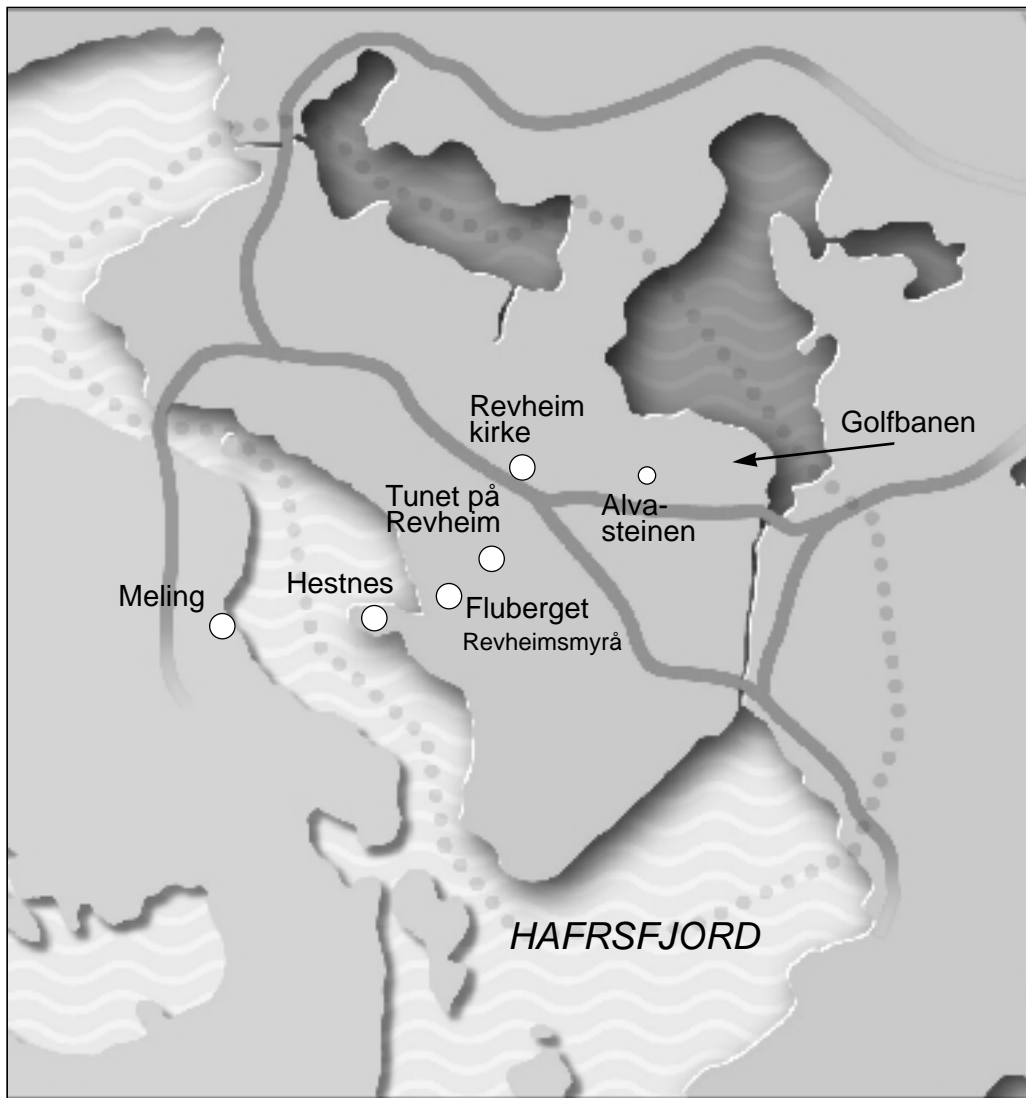
TUR 2:

- 1) Madlamoen - militærleiren
- 2) Tunet for Nedre Madla
Familiene Smith og Oftedal
- 3) Møllebruk og kvernbruksvirksomhet ved Madlaforen
- 4) Kaptein Lingesvei 15.
Sjømannsfamilien Nielsen og sommerbolig for familien Alexander Kielland
- 5) Kaptein Lingesvei 17.
Emma Nielsen Øgreid og soldathjemmet Heimly

- 6) Nygårdsbakken - den gamle bygdeveien mot Grannes
Oddehagen der Alexander Kielland planla å bygge hus
Familien Moes eiendom i Madla - og hytta ved hovedveien
Den første skytebanen på Madla, 1871-1884
- 7) Grevskapet Karenslyst
Jørpelandslunden
- 8) Sverd i fjell - slaget i Hafrsfjord - rikssamlingen
- 9) Havsfjord Flyveplads 1920
- 10) Fiskerkonen - statue

TUR 3:

- 1) Hiorth-huset på Madla - Malde Teglverk
- 2) Stavanger Skytterlag
- 3) Skytebaner og Tyskerhåla/
Satanshåla.
- 4) Gjerdesberget/Madlatuene
- 5) Hafrsfjord som norsk sentrum i vikingtid
- 6) Tunet på Øvre Madla. Madla gamle kirke og kirkegård

REVHEIM

NAVN PÅ REVHEIM

BRÅDE (BROTET) (br. nr. 7):
Brudd i terrenget i betydningen
bratt bakke

GIMLE (b.n. 14):
Navn fra eddakvadet Voluspå. En
skinnende solfager sal med tak
av gull der slekter uten svik
skal leve evig og med lykke etter
Ragnarok.

HESTNES (12):
Neset der hestene beiter

KORPAHAGEN (40):
Korp = ravn. Eller: knudret bark
på gammelt lauvtre

REVHEIM:
Gården ved revet (Hestnes) som
stikker ut i sjøen, eller gården
med moreneryggen

STORÅKEREN:
Den gamle åkeren ved fellestunet
på den historiske gården (lå ved
skolen).

TVARABERGET:
Det tversgående berget. Berget
som skiller (Madla og Revheim)

EIENDOMSFORHOLD PÅ REVHEIM FØR BØNDENE FIKK KJØPE SINE GÅRDER

Som Madla- og Sundegårdene var også Revheim kirkegods i middelalderen. Leilendingene på Revheim betalte sine avgifter til Allehelgenskirken i Bergen - ett av 14 kongelige kapell (allehelgensgods) og til biskopen i Stavanger (stiftsgods). Allehelgensgodset var noe større enn stiftsgodset.

Ved reformasjonen (1536) overtok

kongen alt kirkegodset og gjorde det om til krongods.

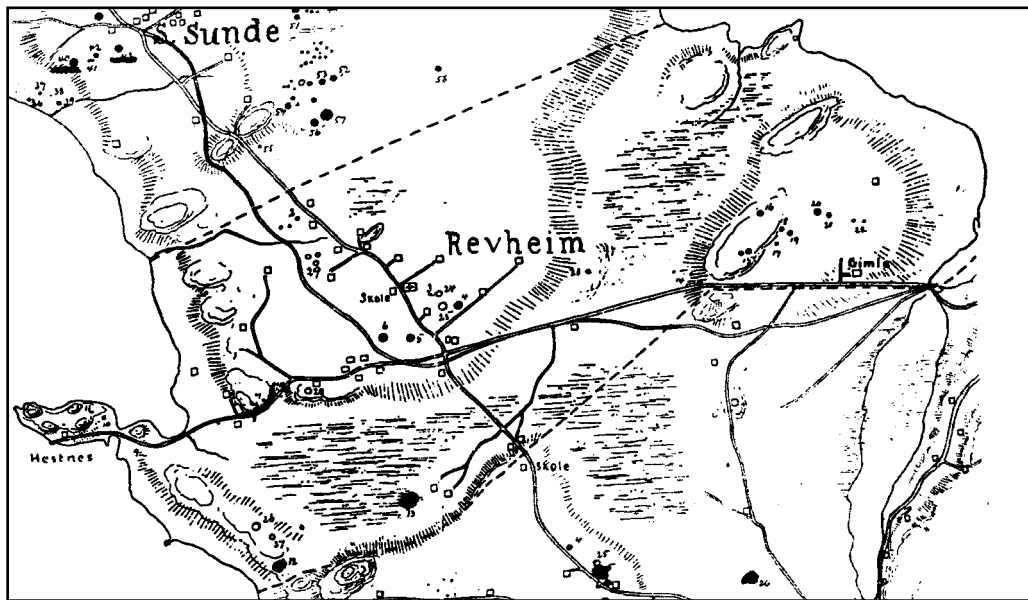
Lensherren på Kongsgård i Stavanger fikk utover 1500-tallet forvaltningsretten til Revheimsgården - samtidig som han fikk Madlagården som sin avlsgård i 1637, men leilendingene på Revheim fikk, til forskjell fra sine yrkesbrødre lenger sør, fortsatt lov å bo på gårdene sine på Revheim.

Kongens fogd på Utstein overtok inntekten fra allehelgensgodset på Revheim etter reformasjonen.

I 1661 solgte kongen hele Revheimgården til arvingene etter riksadmiral Ove Gjedde (lensherre i Norge fra 1622,; levde fra 1594 til 1660). Det var Helge Vind, Ove Gjeddes svigersønn, gift med Margrete Ovesdatter Gjedde, som fikk skjøtepapirene på Revheimsgården.

Allerede i 1669 solgte Vind Revheim til toller i Stavanger Peder Pederson Saxe (1635-1686), gift med Maren Godtzen fra en av byens fremste familier. Deres sønn Jens Pedersen Saxe, som var personalkapellan i Håland fra 1691 og sokneprest fra 1697, fikk overta gården etter foreldrene. Han var gift med Anna Olsdatter Blomme, datter av den forrige soknepresten i Håland, Olaf Bentsen Blomme. (Madla lå på denne tiden under Håland prestebol). Jens Pedersen Saxe og Anna Blomme bodde på Jåsund, og det var der presten døde i 1721. Enken overtok da eiendomsretten til Revheim.

I 1731 solgte hun gården til stavangerkjøpmann Peder Valentinsson (1690-1761) - en av byens fremste forretningsmenn på 1700-tallet. Han drev

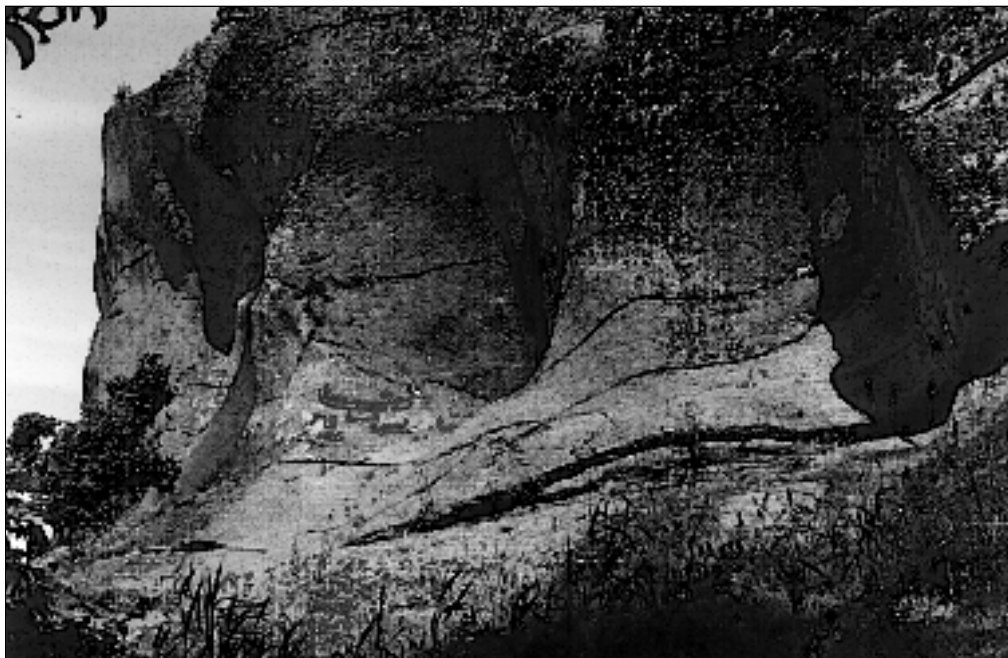
Utsnitt av konservator Tor Helliesens kart fra 1902 der han har inntegnet daværende hus – samt alle fornfunn som på dette tidspunkt var gjort på Revheim.

som handelsmann, skipsreder og hummereksporthør, og tjente bl.a. gode penger på salg av hummer til England.

Valentinson investerte altså noe av sitt pengeoverskudd i jordegods. Ved siden av Revheim eide han gårdparter i Ryfylke, og i 1737 kjøpte han den store Bispeladegården som strakte seg fra Breiavatnet til Skjeringen i Hillelvåg. Peder Valentinson og kona, Anna Wilhemina, født Bredal, hadde stort byhus ved Torget - og landsted i Hillelvåg.

Det var deres sønn Valentin Kristian Valentinson, overmåler i Bergen, som overtok skjøtet på Revheimsgården etter at moren døde i 1782 - og det var han som solgte gården til de fire leilendingene som bodde der. Ommund Palleson (bruk 1), Sven Sjurson (bruk 9), Lars Østenson (bruk 16) og Ola Kristenson (bruk 19) ble de første selveiende bøndene på Revheim i 1785.

Språkforskerne regner med at gårder med navn som ender på heim, ble ryddet i løpet av de seks første århundrene etter Kristus. Trolig ble Revheim skilt ut fra Madlagården i dette tidsrommet.

FLUBERGET

Løpet av bronsealderen (1800-500 f.Kr) blir bronzen den nye verdimåleren for nordboene. Store, iøynefallende gravhauger forteller om en endret samfunnsstruktur med høvdinge som kan kreve arbeidsplikt av sine undersåtter. Trolig fungerte disse høvdingene også som offerprester ved de store solvervsfestene som ble feiret ved de hellige bergveggene.

Nest etter helleristningsfeltet på

Austre Åmøy er det vannskurte helleristningsberget, Fluberget, ved Hestnesveien på Revheim, det flotteste og mest omfattende vi har i Rogaland. Her finnes ca 170 ristninger av båter, solsirkler, spiraler, fotsåler, hender, rammefigurer (åkerteiger), adranter (menneskefigurer med oppstrakte armer som i tilbedelse) og skålgroper som bronsealdermennesker har ristet inn i bergveggen med skarpe og harde gjenstander.

Dette feltet ble oppdaget av konservator S.A. Buch ved Stavanger Museum i 1878.

Figurene er nå trukket opp med rød farge da rester etter rød jordfarge ble funnet i ristninger i Østfold og slik rød farge trolig har vært nyttet for å markere tegningene også ved andre felt.

Siden alle bergtegninger befinner seg på sør og sør-øst-vendte svaberg og knauser (mot sola og soloppgangen), midt i, eller i utkanten av eldgammelt åkerland, er forskerne enige om at ristningene var en del av våre forfedres religiøse kult, som hadde som oppgave å gi fruktbarhet fra åker, eng og sjø til bronsealderens jordbruksbefolkning.

Kanskje fant de viktigste festene sted i forbindelse med solvervene jul og midtsommer når sola "snudde" - eller i forbindelse med vårtegnene når naturen varslet ny vekst og grotid - og om høsten når grøden var i hus.

Arkeologen Geir Sør-Reime har undersøkt hvordan australske naturfolk har brukt og tolket bergtegninger like fram til vår egen tid. Ut fra dette mener han å kunne si at helleristningene ble oppmalt før festen begynte slik at gudene kunne finne fram til det hellige berget med sine skip.

Så ble menneskene tilkalt med lyden fra bronselurene som ble gjemt bort ved myrer og oppkommer mellom hver gang de ble brukt.

De ulike storfamiliene eller stammene brakte med seg sine gifteferdige gutter og jenter til den store vårfesten, for da skulle de festes til en fremtidig make fra en annen stamme. Fra andre land vet vi at unge jenter gjerne ble ofret ved slike fester som en bønn til gudene om gjenytelser i form av stor fruktbarhet og rik grøde. Seksuelle orgier var også signaler til gudene om at menneskene ønsket fruktbarhet fra åker, eng og sjø - og hos folk og fe.

Festens høydepunkt var et drama som illustrerte kampen mellom det vonde og det gode i tilværelsen. Flere båter ble trukket opp på en slette. Kvinnelige dansere utførte akrobatiske øvelser oppi og omkring båtene mens soldater, prydet med flotte hornhjelmer og utstyrt med bronseøkser (gudenes fremste våpen), besteg "gudenes" båter og gjorde seg klar til å forsvare dem mot vondemaktene som angrep dem, representert av andre menn utstyrt med sverd - dømt til å tape symbolstriden - som ble utkjempet til lyden fra bronselurenes dype og ensformige toner.

Slik kom verden i gang igjen etter

vinterdvalen - og de gode kreftene ble gitt et forsprang symbolisert også gjennom pløying av en nærliggende åkersteig, der arden ble trukket av okser før jorda ble isådd frø. Deretter foregikk velsigningen av de unge som skulle giftes bort og føre menneskeslekten videre.

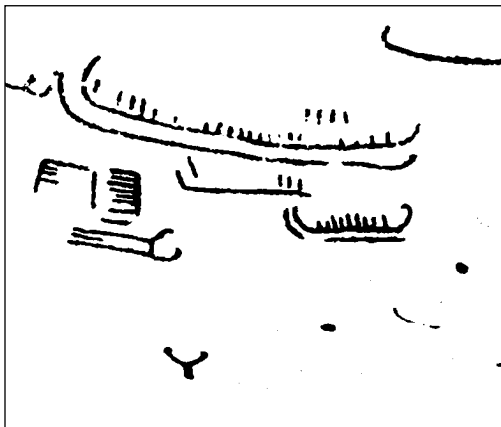
Helleristningsberget ble oppfattet som møteplassen mellom mennesker og guder. Menneskenes offer og seremonier var nødvendige for å holde livshjulet i gang. Gjennom festene ved det hellige berget trodde menneskene seg i pakt med gudene og i styringen av tilværelsen.

75% av alle bergtegningene i Rogaland forestiller skip. Også på Fluberg er båttegningene i flertall.

Himmelen ble betraktet som et stort hav der den mektigste guden, solen, selve livgiveren, fraktes over i en båt - om dagen synlig for menneskene, om natten gjennom underverdenen, usett av menneskene. Ved morgengry entret solguden sin dagbåt, og ved solnedgang gikk han over i sin nattbåt - og slik styrte han også de skiftende årstidene som fulgte etter hverandre i oversiktlig regelmessighet.

De mange sirkelfigurene tolkes som symboler for sola som seiler på sin skipsvogn over himmelhvelvingen.

Også fra Babylonia og Egypt kjennes magiske forestillinger om gylne solskiver i gull og bronse som ble båret på et kultskip rundt åkeren om våren. Både bronseskjold og hjulfigurer blir oppfattet som symboler på sola og dens ferd over himmelhavet.

Rammefigurene symboliserer trolig ardsporene i åkeren, og skipet, som er den mest brukte figuren på helleristningsbergene i Rogaland, symboliserer altså kraften som bar sola over himmelen. Skip og sol blir en enhet som er ristet for å sikre fruktbarhet for folk og fe, åker og eng. Skipet symboliserer den kraften som måtte til for å gi sola fart over og under himmelbuen slik at natt og dag ble skapt. For et sjø-

reisende folk var det naturlig å sammenlikne denne kraften og farten med skipet.

På noen figurer er sola tegnet som en del av skipet, ofte plassert på en stake (åre). Fremdeles holdes årebladene opp i lufta av matroser som ærer konger og fyrster.

Som navnet på offergropene antyder, er disse små gropene i fjellet laget for at en der kunne ofre f.eks. smør til solguden. Så seint som på 1800-tallet ble det nemlig smurt smør i disse gropene flere steder i Norge fordi "det var gammel skikk", forklarte de som gjorde dette. Noen mener også at det ble plassert veker i fett i disse gropene, slik at en f.eks. i forbindelse med vintersolvervsfesten kunne opplyse hele berget og således gi solguden signaler om at det var mye sol og mye varme en nå ønsket seg framover mot vår og sommer.

Slike groper ble gjerne hogget ut også i store flyttblokker eller i store steiner i åkeren, slik en finner det ved Madla gamle kirke, ved flyttsteiner ved Aubeberget og på Øgard og på en åkerstein på Øgard.

Fot- og håndfigurene skal muligens bekrefte at dette er et hellig berg som guden har signert og velsignet med både fot- og håndavtrykk, eller det

kan bety at her søker menneskers fot- og håndavtrykk å binde solkraften til beste for folk og fe.

Fluberget er det største helleristningsberget ved Hafrsfjord, og det ligger helt sentralt for bygdene Madla, Sola, Randaberg, Hetland og muligens Klepp, og har trolig fungert som selve Domkirken for Nord-Jæren i eldgammel tid.

I vår bydel, som er den bydelen som er rikest utstyrt med helleristningsfelt, finner vi bergtegninger også på Aubeberget og på Friheim, der det er funnet ristninger på en steinblokk ca. 300 meter fra Hålandsvatnet. På Sør-Sunde er det også funnet et mindre felt på en steinblokk i en åker ikke langt fra riksveien. På Nord-Sunde er det et mindre helleristningsfelt ved Kjøbenhavnerbukta.

REVHEIMSLURENE

I sin bok "Gard og ætt i Madla" skriver Sigurd Refheim at det var Gabriel Børreson som fant de berømte Revheimslurene i 1894 da han skar torv i myra. I 1994 hevdet Endre Bjørnsen på Revheim at ifølge muntlig tradisjon på Revheim, var det Børresons 29 år gamle svigerinne, Sara Tobia Torbjørnsdatter fra Grønstad

på Bokn (f. 1865), som hjalp svogeren med torvskjæring. som stakk spaden bort i lurene og ropte til husbonden på gården at hun hadde støtt på metall.

Tobia var blitt gift med Rasmus Bjørnson på bruk 7B på Revheim året før hun satte spaden i luren i Revheimsmyra.

Gabriel Børreson var født på bruk 4 på Revheim i 1853, og det var han som fikk varslet folk fra Stavanger Museum om det sensasjonelle funnet som var gjort på gården til denne forhenværende sjømannen og skipperen.

Måten lurene var lagt i myra på, der delene var tatt fra hverandre og lagt sirlig side ved side, tyder på at dette var tenkt som en offergave - enten for å oppnå beskyttelse mot fare eller fordi de var kommet ut av bruk og den riktige plassen å plassere dem var i den hellige myra. Eller kanskje de var lagt i myra for at kraften i dem kunne styrkes til neste offerhandling, og så var folk på gårdene drevet fra gård og grunn og lurene

glemt. Vi vet ikke og kan derfor bare spekulere.

Hver lur er satt sammen av seks rørstykker med fire muffler og en lås. Når lurene blir satt sammen, måler de to meter og veier tre kilo hver. Etter andre verdenskrig ble lurene restaurert, og hornisten i Stavanger symfoni-

orkester, Franz Dørr, spilte på dem i radioen. Trolig ble lurene opprinnelig nyttet foran religiøse opptog ved det hellige berget - Fluberget - for med sin dype tone å påkalle gudenes oppmerksomhet.

Flere funn av nedlagte gjenstander nær Fluberget, bl.a. en flintdolk og et bronsesverd, kan tyde på at Revheimsmyra har blitt betraktet som et hellig område. Sannsynligvis ble lurene lagt direkte på bakken i myra uten å bli gravd ned. Siden har de sunket ned i myra, der de altså ble funnet i forbindelse med torvskjæring. I 1988 ble det funnet rester etter et bronselurpar som lå i jord som stammet fra Ulvkær i den

sørlige utkanten av Hirtshals på Nord-Jylland i Danmark. Disse lurene var så like Revheimslurene at Per Lysdahl i en artikkel i "Frå Hauk og Heidni" (nr. 2•1994) antyder at de må være laget på samme sted - sannsynligvis på Nord-Jylland.

OM KVINNENE I DET GAMLE BONDESAMFUNNET

Kvinnene blir ofte «usynlige» for historieskriveren. De er heller sjeldne gjester i historiske kilder og på gamle fotografier. Siden det gjerne var kvinnene som tok de tyngste takene i hjemmene den gang som nå, fortjener de et kapittel for seg i boka om Madlas fortid. Det er forresten interessant å registrere hvor avhengige ektefellene var av hverandre i det gamle bondesamfunnet. Enker og enkemenn ventet ikke lenge før de giftet seg om igjen. Skulle gårdsdriften fungere, var begge uunnværlige. Skilsmisser var omtrent ikke-forekommende.

For kvinnene startet vanligvis dagen klokka 5.30 med melking av kyrne. Melkingen foregikk med håndkraft og dette arbeidet ble betraktet som kvinnfolkarbeid. Mannfolk syntes det var flaut å melke, ja, de fleste kunne ikke denne kunsten en gang. I femtiden om ettermiddagen sto en ny melkerunde på kvinnenens program. Om somrene foregikk melkingen utendørs.

Gårdene i Madla hadde mellom 5 og 20 kyr, og det var tjenestjenter på de fleste gårdene slik at matmor fikk hjelp med melkingen. Å holde spann, bøtter og siler rene var også kvinnenens

Karen Taletta Sivertsen fra bruk 28 på Nord-Sunde i gang med kveldsmelkinga (ca. 1920).

oppgave. Fra århundreskiftet ble melken sendt med hest og kjerrre til meieriet i Stavanger. Flere kvinner var med på disse transportene selv om dette helst var mannfolkenes gebet.

Mange bønder, særlig på Sunde, drev med fiske store deler av vinteren og våren, og kvinnene administrerte da gårdene alene - eventuelt sammen med større barn.

På denne tiden av året var mor og bestemor gjerne opptatt med karding, spinning og veving. Strømper, gense-re, luer og votter ble strikket av store og små jenter på gården. Om høsten måtte de ta seg av bærplukking, sylting og safting.

Den gang som nå var det kvinnene som gjorde den største innsatsen når det gjaldt stell og oppdragelse av barna. Huset skulle rengjøres, ryddes og pyntes. Mannfolkene ble sett på som tøffelhelter om de engasjerte seg i

slike arbeidsoppgaver. Å vaske klær eller kjørler var utenkelig for en mann.

Ofte måtte kvinner og større barn ta i et tak når det skulle bæres vann til mennesker og dyr i en såkalt vass-sele - en slags trestokk som ble lagt oppå skuldrene med en bøtte hengende ned fra hver ende. Brønnen lå vanligvis ute på gårdstunet; bare de færreste hadde brønn i kjelleren. Da det manglet utslagsvask i husene, måtte avfallsvannet bæres ut igjen og tømmes.

Om sommeren kunne dyra drikke vann i tjern, myrhol og kar, men om vinteren sto de innendørs, og når en vet at ku og hest drikker mellom 20 og 30 liter vann pr. dag, skjønner en at det ble litt av en jobb for folk på gården til og fra brønnen. Også griser, sau og høner skulle ha daglig drikke fra bøtter og tretrau.

Dagen før vaskedagen ble klærne lagt i bløt. Vaskedagen ble det fyrte med torv under en stor kjele som stod i kjelleren eller i eldhuset. Der ble klærne kokt før de ble skurt og skyllet og hengt til tork.

Ungene hadde problemer med å få øye på mødrene i all røyken og vandedampen i mørke rom.

Et slit var det å bære inn alt vannet som trengtes, og et slit var det å skure

Fra begynnelsen av 1930-årene. Anna Rage gir en hånd i åkerarbeid på Helena Rages gård – bruk 116. Denne lå på nedsiden av Madlamarkveien, mellom nåværende Kong Haraldsgate og Madlamark kirke.

alle klærne reine. Særlig ille var dette arbeidet på kalde vinterdager når isnende vind jog gjennom dørsprekker og rundt hushjørner.

Under vask og skyll kom ofte klærnes skavanker for en dag, så etter tørkingen måtte sysakene fram for reparasjoner eller omsyinger til mindre familiemedlemmer.

Spøting og syng ble ikke bare utført til familiemedlemmenes beste. Fra siste halvdel av 1800-tallet ble det vanlig å gjøre en ekstrainsats for misjonsforeninger og andre idelle tiltak. Duker ble sydd, heklet eller brodert, votter, sokker, skjurf og jumperer ble strikket og puter ble utstyrt med vakre mønstre i ulike farger.

Måltidene var også kvinnes ansvar. **Åbiten**, frokosten, ble tilberedt når første melkeøkt var unnagjort. Flatbrød og surmelk fra egen produksjon stod gjerne på menyen - ofte med mysmør og mysost attåt. **Daursmålet** eller middagen ble servert i 11-12-tiden om formiddagen. Spekesild og poteter var vanlig middagsmat. **Nonsmat** ble servert om ettermiddagen, og til **kveldsmat** ble det servert grøt. Kjøtt ble nyttet til søndags og fest.

Lefse, rugkaker og øl ble bakt og brygget på gårdene. Ofte kom kvinne-

ne sammen på spesielle bagedager der bakverk ble laget på dugnad foran store høytider eller begivenheter som bryllup og begravelse. Humør og stemning var som regel på topp på slike dager.

Ved gransking av min egen familie, har jeg kunnet konstatere hvor vanlig barnedødeligheten var før i tiden. Jeg

selv representerer den første generasjonen i min slekt der ingen dør som barn. Mange av mine formødre endte sine dager i barselsengen, og jeg innseser at barseldøden må ha vært en fryktelig svøpe for kvinner i tidligere generasjoner der hver fødsel må ha blitt møtt i nerveslitende spenning.

I tillegg til barnestellet, var det kona

Potetåkeren hakkes rein av Jenny Sunde Skorge (1909-1993) og hennes mann Benjamin Skorge (1905-1966). Bildet er fra Sør-Sunde.

på gården som måtte trø til når noen ble syke, eller når foreldre og svigerforeldre ble kranke og skrøpelige. De gamle bodde i "følge" på gårdene - den tidens pensjonsordning. De gamle hadde rettigheter på gården ut sin levetid, og måtte de ha hjelp, var det i regelen husfruen som måtte ta seg av stell og omsorg.

Tiden før jul var slaktetid. Da måtte både gris og sau bøte med sine liv og mang en høne ble et hode kortere.

Det var eldgamle regler for hvordan grisen skulle ut av dette livet. Slaktingen skulle foregå mens sjøen flodde og månen stod i ne. Den konstallasjonen oppstod vanligvis om morgenen, lenge før det var blitt lyst. «Slakterne» var gjerne spesialister som hjalp til på ulike gårder. De skulle først bes inn på kaffe på kjøkkenet i den mørke desembermorgenen. Nybakt brød var godt å sette tennene i før de reiste seg fra bordet, takket for maten og tumlet ut i natten mot skuten der grisen ventet på sitt endelikt. Ungene fulgte etter med bivrende knær og øynene på stalker. Fra døråpningen kunne de bevitne hvordan grisen ble utstyrt med en rennesnare om ene bakfoten og en løkke om halsen før den ble jagd ut av skuten under hyl og skrik - for nå ante grisen at den var i livsfare. Ingen naboer var i tvil om hvilken gård som hadde slaktedag. Ungene holdt seg for

ørene mens mannfolka balanserte på ulendt underlag. De ville nødig at skarpe kniver og ljåer skulle skade andre enn grisen. Grisens Rama-skrik opphørte brått i det piggen på treklubben traff hjernen. Kvinnene var på plass med bøtter og spann når kniven ble stukket inn i halspulsåren og det gjaldt om å fange opp verdifullt blod til blodkomler og blodpannekaker. Også innvollene ble tatt vare på. Til slutt hang den glattrakete grisen etter beina mens blodrester dryppet fra skrotten.

Mannfolkene prøvde å slå floke for å få igjen varmen i blåfrosne hender mens vesaldråpen dinglet fra nesebusten. Den ble effektivt fjernet ved hjelp av fingrene, for lommetørklær var ukjente luksusartikler for bønder flest.

Kvinnene var rene mestrene i å utnytte grisen til sylte, pølser og annet godt. Flesket ble saltet for å nyttes i ertegrytene seinere på vinteren.

Kvinnene deltok også i uteaktivitetene på gården. Om våren skulle potetene skjæres i to eller tre deler før de ble satt i jorda en for en. På forsommeren stod luking i grønnsaksengene for tur- og hakking av ugras i potetåkeren.

Om høsten var det ny belastning på armer og rygg når potetene skulle tas opp igjen og bæres inn i frostfrie potetbingeri i kjelleren. Seinere om høsten

Her ser vi Anna Lerang (1895-1962) fra Revheim i ferd med å binde kornband. Bildet er tatt ca. 1953 av svigerdatteren, Målfrid Lerang. På denne tiden var det sjølbinder på gården, men jorda var så bløt at en ikke kunne bruke den på åkeren denne høsten. Derfor måtte gamlemetoden fram igjen.

eller om vinteren ble de sortert, og fine poteter ble plukket ut for å nyttes i potetkaker.

Også i skuronna deltok kvinnene når kornaksene ble skåret med ljå eller sigd og bundet i kornband. Dette arbeidet ble enklere når den hestetrukne slåmaskinen dukket opp på Madla på slutten av 1920-tallet, men enda en tid måtte kornbåndene håndknyttes. Først på 1960-tallet kom den traktordrevne skjære- og knyttmaskinen.

ALVASTEINEN

Ved vestenden av Golfbanen, like ved Alvasteinveien på Revheim, ligger en kjempediger flyttstein isen har lagt fra seg på sin ferd mot havet, en stein som har appellert til våre forfedres fantasiverden.

Alvene var opprinnelig avdøde personer i den norrøne folketroen. De holdt seg vanligvis i berg, men kunne også være bosatt under jorden, og de holdt fe og husdyr som andre folk.

I førkristen tid ble det ofret til "berg-folket" eller "de underjordiske". Navnet på Alvasteinen tyder på at denne

har vært et gammelt offersted for folk i nærmiljøet vårt.

I sin Edda, læreboken om den norrøne mytologien, nevner Snorre både lysalver og svartalver. Folketroen utstyrte altså alvene både med positive og negative egenskaper. De negative trekkene har overlevd i språket vårt i ordene "elveblest" - egentlig: blåst på av alvene slik at en får hudutslett med vabledannelse og kløe - noe vi vet skyldes at vi har spist noe vi er allergiske mot - og "elleville", å gå fra vet-tet eller bli ville etter påvirkning fra alver. I seinere århundrer ble alvene erstattet av huldrefolket i folketroen.

TREFLIKET SPENNE I FORGYLT BRONSE FUNNET PÅ REVHEIM

Denne vakre forgylte bronsespennen fra første halvdel av 900-tallet (vikingtid) ble funnet på Revheim i 1888. Spennen har frankiske forbilder og ble i Norge nyttet som trøye- eller sjalspenne. Spennen er dekorert med dyrefigurer med poter som griper om båndfletninger (Borrestil).

Støpeformer til slike bronsespennen er funnet i Ribe og Hedeby i Danmark og i Birka i Sverige. Mest sannsynlig stammer spennen fra Revheim fra støperiet på Jylland (Ribe), dit forbindelsen fra vårt område var tett gjennom hele forhistorien.

TORVSKJÆRING PÅ REVHEIMSMYRA

Idet, siden århundrene før Kristi fødsel, treløse landskapet på Jæren, var det nødvendig for folk å finne alternativer til ved som brenne for oppvarming og matlaging - og da var torv i myrene god å ty til.

Torvskjæringen i Madla/Revheimsmyra fortsatte like opp til andre verdenskrigs slutt, og fremdeles (1995) lever mennesker som var med på dette tunge arbeidet i denne myra. De oppspadde torvstykkene ble plassert i pyramideformede "såter" kalt "røyketorv", for å hindre at regnvann ødela brenselet - og for at torvstykkene skulle tørke.

Før folk fikk piper i husene sine (på slutten av 1700-tallet), la den sure torvrøyken seg som et tåketeppe i stuen - og truet med å røykforgifte folk som oppholdt seg der. Da ljoren ble erstattet av ovnsrøret, bedret dette seg radikalt.

Under andre verdenskrig kom torven i Revheimsmyra til heder og verdighet igjen. Forsyningsnemnda i Madla organiserte torvskjæring til institusjonene i kommunen både fra Revheimsmyra, Klokkermyra, Kvitemyr og ved nåværende Golfbane. En torv-

maskin ble innkjøpt. Maskinen blandet torven med vann og presset den i blokker så den ble hard som kol. Når den var tørket, hjalp skoleungene til med å kjøre den på kjerrer og bære den i hus til brukerne. Men etter krigen tok altså torvskjæringen slutt for godt.

Folk som har gravd i myra, forteller om mye eikenøtter og trerøtter - noe som tyder på at området tidligere har vært dekket av eikeskog. Skjellsand lengst vest i myra forteller at dette området har ligget under vann før landstigningen var kommet så langt som nå, men landstigningen siden steinalderen har ikke vært stor i vårt område.

OSMUND REVHEIMSVEI OG OMRÅDET VED REVHEIMSMYRA

Grensen mellom gårdene Madla og Revheim følger Revheimskanalen, som befinner seg like sør for idrettsbanen og International School of Stavanger.

Den gamle ridestien fra Madla mot Revheim fulgte langs nåværende Regimentveien ned mot idrettsplassen, men derfra tok den i noe mer vestlig retning enn nåværende veitra-

sé mot fellestunet på Revheim som lå ved Hestnesveien 21. Derfra fulgte ridestien vestskråningen av moreneryggen over Revheim mot Olsok- og Fjeldehagen på Sør-Sunde, der den gikk gjennom klyngetunet på Sør-Sunde før den fulgte Gamle Sundevei mot Porsen og marken øst for bydels- huset "Kvernhuset", der fellestunet på Nord-Sunde befant seg før utskiftningene på 1800-tallet.

Veien som går forbi International School of Stavanger og idrettsplassen heter Osmund Revheimsvei, og er oppkalt etter bonden med dette navnet som bodde i et hus som lå vis à vis idrettsbanen. Osmund Revheim var født i Apalvik i Skjold (1833-1892) som sønn av Jon Osmundson og Anna Bryneldatter. I 1864 giftet han seg med Grete Olene Ågesdatter (1835-1892) fra husmannsplass 2 på Revheim, en plass foreldrene hennes (Åge Bjørnson fra Hundnes i Hjelmeland, 1786-1857, og Guri Gunnbjørnsdatter Nore Sunde, 1793-1852) hadde hatt siden 1822.

Det blir fortalt at Åge var soldat ved svenskegrensen i 1814 og at han etter fredsslutningen trasket hjemover til fots med et skrin på ryggen der han fikk plass til sine få eiendeler - og så kom han ikke lenger enn til bruk 1 på

Revheim der han fikk slå seg ned på en husmannsplass i utmarken - en husmannsplass som datteren, Grete Olene og svigersønnen Osmund fikk skjøte på som bruksnummer 6.

Av Grete Olenes og Osmunds sju barn døde fire som mindreårige, to drog til Amerika og bare eldstemann, Jon Anton, ble igjen på foreldrenes småbruk - et bruk han solgte da han var ugift da foreldrene døde. Han ville heller være dreng på bruk 7 på Revheim og ha folk rundt seg.

EN REVHEIMFAMILIE SOM STÅR SENTRALT I NORSK KVEKER- OG UTVANDRER-HISTORIE

Hovedpersonene i denne historien Her de to brødrene Iver og Knud Hallvardssønner som kom fra bruk 19 på Revheim. Dette bruket var det nest eldste på Revheim (fradelte nr. 16 ca. 1650), og det fikk derfor tildelt en del av Storåkeren, det eldste åkerlandet på gården (som lå i området fra dagens Revheim skole og nedover mot Hafrsfjord). Leilendingene (bøndene) på Revheim måtte i gammel tid betale sine avgifter enten til biskopen i Stavanger eller til Allehelgenskirken i

MADLASANDNES (1995) Opprinnelig ble det ryddet en husmannsplass på Madlasandnes omkring 1670. Hallvard Ivarson og kona Åsa Knudsdatter - begge fra Strand, fikk bygselbrev på plassen 10/1-1778, og her ble barna Karen (f.1778), Marta (f.1780), Iver (f.1783), Maren Elisabet (f.1785), Knud f.1786) og Karen (f.1790) født. I 1790 flyttet familien til fellestunet på Revheim der Hallvard (f.1795), Anna Helena (f.797) og Hallvard (f.1801) kom til verden.

Bergen. De to eldste brukene, 16 og 19, betalte sine avgifter til bispesetet. Sammen med bruk 1 og 9 lå disse to brukene i det eldgamle klyngetunet på Revheim, som lå ved veien som fører mot Hestnes.(Alle seinere fradelte bruk ble plassert utenfor fellestunet.) I forbindelse med utskiftningen som ble

foretatt på Revheim under første verdenskrig, ble bruk 19 flyttet ut av klyngetunet til skråningen ned mot Store Stokkavatn - ikke langt fra Alvasteinen - der Rasmus K. Madla nå (1989) driver dette bruket.

Men hovedpersonene i denne historien vokste opp i klyngetunet ved det

opprinnelige bruk 19 som bar navnet Hallvardsparten etter far til de to ovennevnte guttene, Hallvard Ivarson (1748-1828), som opprinnelig kom fra Meltveit i Strand. I 1778 flyttet han til husmannsplassen Madlasandnes med kona Åsa Knudsdatter Østerhus. På Madlasandnes fikk de 6 barn. Blant disse var Iver og Knud.

Omkring 1790 fikk Hallvard overta bruk 19 på Revheim etter den første selveieren på dette bruket, Ole Kristensen fra Indre Bø i Randaberg, som ble innehaver av dette bruket i 1785.

På Revheim fikk Iver og Knud 3 nye søsken. Av en søskenflokk på 9 var det 6 som vokste opp. Iver, som var eldste sønn (født 1783), fikk skjøte på foreldrenes bruk i 1806 da han var 23 år.

To år seinere fikk nesteldste sønn, Knud (født 1785), danne et nytt bruk (nr. 24) på Revheim - satt sammen av jordstykker fra tre andre bruk, bl.a. fra brorens nr. 19, men kort etter overtakelsen av bruket, drog Knud til sjøs.

I 1810 døde Iver og Knuds mor, og allerede året etter giftet faren seg på nytt - nå med enken Mari Olsdatter fra Sør-Sunde. Hallvard ble nok boende i det gamle våningshuset i klyngetunet sammen med sin nye kone, mens Iver bygget seg nytt på nabotomta - på en

tomt ved siden av nåværende Hestnesveien 21 der lærerboligen på Revheim seinere stod. Knuds bruk, nr 24, lå omtrent der hvor Revheim kirke siden ble plassert. Det var Hallvard og Mari som drev dette bruket mens Knud var til sjøs - og satt i fengsel! Knuds yngste søster, Anna Helena, og en tjenestejente bodde sammen med faren og stemoren. Hallvard var en dyktig smed og hadde biinntekter fra dette yrket ved siden av jordbruk og fiske.

KNUD HYRER SEG PÅ KAPERSKUTE

I august 1808 hyrte Knud seg som matros på kaperskuta "Hævneren" av Kristiansand. Dette var en av de 322 norske kaperskutene som ble utrustet under de tre periodene av krigen mellom Danmark-Norge og England, 1807-1814, da kaperi var tillatt. Som de fleste kaperne hørte også "Hævneren" til på Sørlandet, men kaptein Abraham Stendahl har trolig hatt problemer med å få tak i nok sjøfolk til skuta si, og derfor har han dratt vestover for å sikre bemanningen. Han kunne tilby gunstigere hyre enn en vanlig handelsskute, og dette fristet ungkaren fra Revheim til å kaste seg ut i det store eventyret. Han fikk følge av i hvert fall

en annen stavangerungdom, nemlig apotkerlærlingen på Stavanger Apothek, Enoch Jacobsen, som hyrte seg 17-år gammel, uten at foreldrene hans visste om det!

"Hævneren" hadde liten suksess som kaperskute. Allerede 4. oktober 1808, kort tid etter at den forlot Rogalandskysten på jakt etter en "engelskmann", ble den norske sluppen tatt av den langt større britiske fregatten "Ariadne" og ført inn til havna Leith ved Edinburgh i Skottland.

Dagen etter ble kaptein Stendahl fra Høvåg ved Kristiansand ført i land av to bevæpnede soldater i røde og hvite uniformer. Stendahl ble ført til rådstuen i Leith for å skrive under på en del papirer. Da kapteinen kom tilbake til sitt skip, fikk han beskjed om å ta sitt mannskap med over i admiralsskipet "Ardent". Om bord i dette skipet fikk Stendahl og hans styrmann en noe friere stilling enn resten av mannskapet. Dette utnyttet de to skipsoffiserene til å ta seg inn i en lugar der de skiftet sine klær med to britiske uniformer. Ved hjelp av uniformene klarte de å bløffe seg forbi vaktssoldatene og ut til friheten.

FENGSELSOPPHOLD I SKOTTLAND

Resten av mannskapet fra “Hævneren” ble overført til fengselet Greenlaw Menson House. Det var ca 350 danske og norske fanger i Greenlaw da Knud og Enoch ankom fangeleiren 19. oktober. Flere hundre franske sjømenn ble også holdt i forvaring i dette fengselet som skulle bli hjemmet til de to stavangerguttene i nesten tre år framover.

JONAS OLSEN BRYNES HISTORIE

En av de norske fangene som allerede satt i Greenlaw da Knud og Enoch ankom, var Jonas Olsen Bryne fra Stavanger. Han hadde tilbakelagt en ganske dramatisk historie i Greenlaw som Knud og Enoch fikk høre om. Vi tar med oss den historien, fordi den også forteller hvilke vilkår Knud og Enoch hadde i fangeleiren i Skottland.

Jonas Bryne vokste opp like ved Torget i Stavanger. Det er derfor helt opplagt at Enoch Jacobsen må ha kjent ham siden han hadde vokst opp på Holmen, 200 meter lenger ute på Skagen. Jonas’ foreldre var fra Jæren. Faren het Ole Olsen Bryne, og han hadde tatt borgerskap i byen for å kunne drive sin “smaahandel” i huset

sitt ved Torget sammen med kona, Siri Olsdatter, fra gården Garborg i Time. Ekteparet hadde tre gutter. De to eldste ble oppkalt etter sine bestefedre, slik skikken var, og fikk derfor begge navnet Ole! Men det er yngstemann, Jonas, født i 1786, som er hovedperson i denne historien. Som nærmeste nabo til Vågen og oppankringsplassen for byens skuter, var det naturlig både for Jonas og hans to eldre brødre, å tilfredsstille eventyrlysten på sjøen.

“Tordenskiold” het en av kaperskutene som ble utrustet i Norge i løpet av de tre periodene av krigen da kaperi var tillatt. Skuta hørte til i Bergen, og reder var kjøpmann Jens Rolfsen fra Kristiansand, men nå borger av den største byen i landet. Siden risikoen for å miste en kaperskute var meget stor, hadde han sørget for å få flere forretningsfolk med seg på eiersiden. Som kaptein hadde han ansatt David Michael Malling fra Porsgrunn.

Da Jonas mønstret på “Tordenskiold” i oktober 1807, ble kursen raskt satt vestover, og etter kort tid fikk utkikken den britiske skuta “Hector” i sikte. “Hector” var på vei fra Arkhangelsk til London med 2200 tønner tjære og bek, en last som lett lot seg omsette i Norge. “Hector” var nemlig ikke utrustet for å kunne ta

kampen opp mot “Tordenskiold”, så den britiske kapteinen måtte bøye seg for at skuta hans ble ført inn til Bergen der skute og last ble solgt på auksjon og innbragte eierne 18784 riksdaler.

Så var det ut på nytt kapertokt i Nordsjøen. Ved Orknøyene fikk Jonas være med på kapringen av den svenske skuta “Wandringsmannen”, som på nyåret 1808 var på reise fra Stockholm til Dublin lastet med jern og tømmer. Denne skuta ble også godkjent som “god prise” og innbragte eierne 28519 riksdaler.

I mars 1808 ble også den engelske sluppen “Hope” kapret av “Tordenskiold” da den befant seg like utenfor Shetland på vei til Leith i Skottland med huder og fetevarer. Denne skuta innbragte kun 5769 riksdaler til eierne. Allerede dagen etter, 11. mars, ble også den amerikanske briggen “Grand Turk” tatt utenfor Shetland og tvunget til å legge kursen om med 180 grader. Denne skuta var nemlig på vei fra Gøteborg til USA med en ladning glass og jern da den måtte snu og gå mot Bergen. Der klarte skutas kaptein å ovebevise priseretten om at skuta hans var nøytral, og han ble derfor frikjent og kunne reise videre på sin opprinnelige kurs etter en ergerlig forsinkelse. Det hører med til denne historien

at "Tordenskiold" klarte å tvinge med seg også den svenske briggen "Minerva" som var på vei fra England til Sverige i ballast, men som ble innhentet av "Tordenskiold" og de to andre skutene 12. mars. Også den ble godtatt som nøytral og frikjent av priseretten i Bergen.

I Bergen var det kapteinskifte på "Tordenskiold". Michael Griff fra Trondhjem overtok etter Malling, og dermed snudde også lykken seg for den norske kaperskuta. 30. mars 1808 møtte nemlig "Tordenskiold" overmakten i den britiske kaperen "Ringdove" vest av Bergen. "Torden-

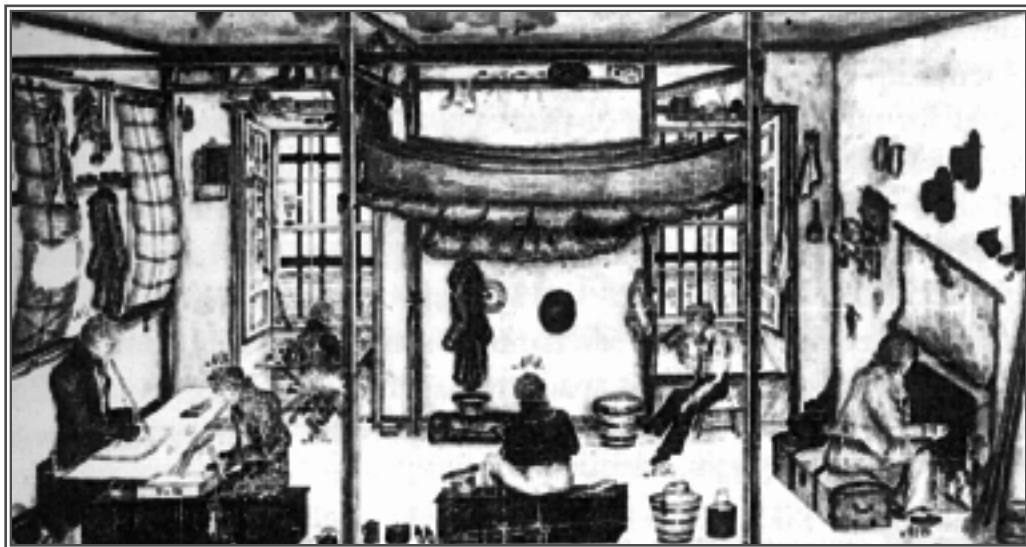
skiold" løsnet først skudd mot "engelskmannen", men da ilden ble besvart og kaptein Griff, til sin forferdelse, oppdaget at en av hans matroser lå død og to andre hardt skadet på dekket, ga han signal om overgivelse.

"Tordenskiold" fikk da prisemester om bord og ble ført inn til den skotske havna i Leith ved Edinburgh. Etter noen dager ble Jonas og resten av mannskapet på "Tordenskiold" overført til landfengslet Greenlaw Depot sør for Edinburgh, der de ble innført i protokollene 6. april 1808.

Greenlaw Depot var opprinnelig en skotsk herregård som hadde tilhørt en velstående familie i Skottland og da båret navnet Greenlaw Mension House. I 1803 ble herregården ombygd til fengsel for å kunne ta seg av en del av alle sjøfolkene som ble kapret og ført inn til Storbritannia, der mangelen på egnete fangeleirer etter hvert ble ganske merkbar. Det var ca 350 danske og norske fanger i Greenlaw da Jonas kom til leiren våren 1808. Flere hundre franske fanger ble også holdt i forvaring der.

I nesten tre år skulle dette bli hjemmet til stavangergutten. (Etter krigen ble bygningene i Greenlaw kjøpt av den britiske stat og nyttet som depot for det militære. Det ble bygget nye militærbrakker på stedet, og anlegget har vært nyttet som militærforlegning helt fram til våre dager. Nå heter anlegget Glencorse Barracks.)

Menyen i Greenlaw var ikke mye å glede seg over, syntes de norske fangene. Til frokost ble det delt ut to brød på seks mann, og til middag en blikktallerken med kjøttsuppe der en måtte

Fangene i Greenlaw Depot slo ihjel tiden med en rekke aktiviteter. Levestandarden var vesentlig bedre enn på prisonskipene i sør.

lete lenge for å få øye på noen kjøttbit. Om fredagene ble det servert et lite stykke saltet fisk samt 3-4 poteter pr. fange. Annenhver onsdag fikk fangene hver sin saltede sild med poteter til. Kveldsmat ble ikke servert, og Jonas og de andre fangene forsøkte å døyve den verste sulten ved å drikke fra fellesøsen i vanntønnen.

Ikke alle fangene tålte det røffe livet i fengselet like godt. En av matrosene fra "Hævneren", Johan F. Trudevind, var så engstelig for hvordan et langt fengselsopphold ville virke på ham, at han tilbød seg å gjøre tjeneste for engelskmennene hvis han ble ført tilbake til admiralskipet igjen. Engelskmennene var også i beit for sjøfolk, så de godtok tilbudet, men blant fangene i Greenlaw ble Trudevind sett på som en kujon og forræder.

Ikke alle var like ivrige etter å be- manne den engelske flåten, men da britene kom i manko på sjøfolk, ble det nyttet mange lokkemidler for å verve fanger til å gå i britisk tjeneste, f.eks. høy lønn eller frihet fra fangenskapet etter en bestemt fartstid i den britiske handels- eller marineflåten. "Entring" kaltes det når en fange lot seg verve til fiendens flåte. Fra desember 1808 til juli 1813 mottok de dansk-norske fangene dagpenger fra staten.

Det ble også samlet inn penger til fangene hjemme i Norge, penger som gjorde at nordmenn og dansker hadde det bedre i Greenlaw enn sine franske fangekamerater. Men etter at dagpengene opphørte, øket antallet av fanger som entret betraktelig. Faktisk gikk så mange som 1/3 av de dansk-norske fangene på entring i løpet av krigen. Dette kan skyldes at nasjonalfølelsen ikke var så utviklet på denne tiden, og at lojalitetsbåndene først og fremst gikk til "de der hjemme» som måtte få sin forsørger tilbake, men det er opplagt at det også var en måte å komme seg vekk fra et meget ubehagelig og langvarig fengselsopphold.

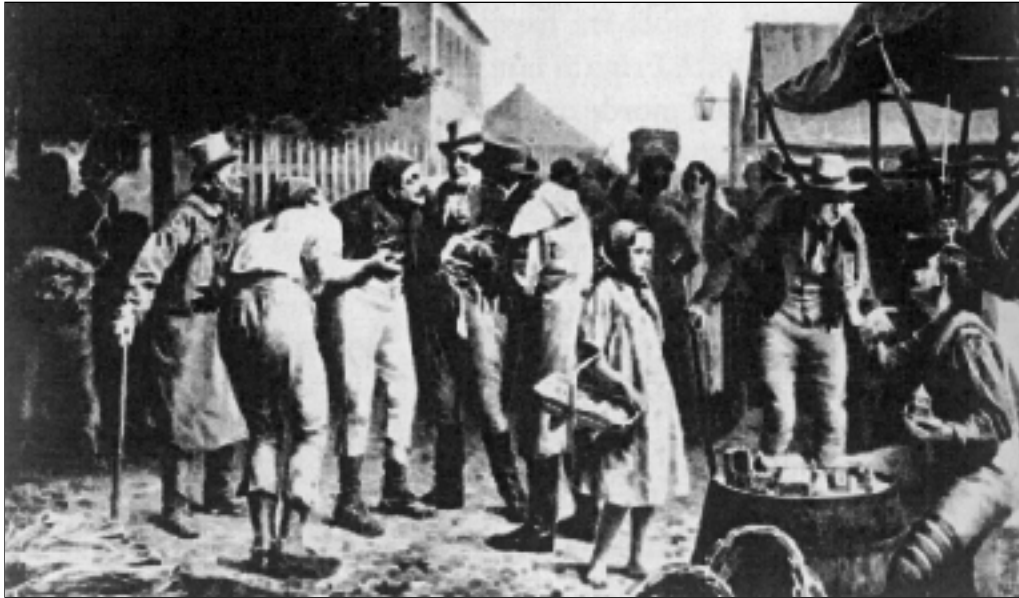
Hva den dansk-norske loven mente om det å gå i fiendens tjeneste, var ganske klart. "Bliver Skib taget, eller nogen taget til fange, da maae ingen lade sig antage i Fiendens Tjeneste, (...) Gjør han det, da straffes han som Overløber" - og det betød at han da skulle hudstrykes med 27 slag av bød- delen før han ble halshogget med øks! Dette gjaldt for orlogsmatrosen. Koffardimatrosene slapp adskillig bil- ligere.

Det er ikke vanskelig å forstå at mange fanger følte seg fristet til å entre når en ser nærmere på hvordan de hadde det i Greenlaw. Hver mor-

gen klokken 8.30 ble de store lemmene foran fengselsdørene låst opp og fjer- net, og klokken 10.00 ble fangene kommandert ut i luftegården som var inngjerdet bak et høyt og kraftig sta- kittgjerde.

På den ene siden av luftegården lå vaskehuset der fangenes klær og seng- klær ble vasket og hengt til tork av seks "vaskemenn", som også forsynte fangene med skjorter, lommelørklær, strømper, trøyer, bukser og laken. Det vil si: fangene måtte kjøpe sine klær så sant de hadde penger. På den andre siden av plassen hadde noen av de franske fangene murt opp seks komfy- rer. De kjøpte steinkull og rå poteter av engelskmennene. Potetene ble så kokt på komfyrene og solgt til de andre fangene.

I Greenlaw fikk de en dag besøk av presten i den dansk-norske kirken i London, nordmannen Ulrik Frederik Rosing. Rosing holdt gudstjeneste og samtalte med flere av fangene. Han formidlet brev mellom fangene og deres familier, og han hjalp fanger som ville søke om frigivelse. For peng- er som var samlet inn til fangene hjemme i Norge, hadde han kjøpt såpe, sko, kammer og annet. Han opp- fordret fangene til å nytte tiden under fengselsoppholdet til noe positivt,

Livlig aktivitet utenfor portene til landprisonen Norman Cross i Huntingdonshire.

I forgrunnen til høyre fallbyr en fange sine miniaturmodeller til en lokal kjøper. Han holder en modell av fangeleiren i hånden.

Gruppen i midten er i full gang med å forhandle om salg av stråarbeider. Det var imidlertid ikke tillatt for fangene å produsere stråarbeider, og salg måtte derfor foregå i det skjulte. Det var stadig soldatinspeksjoner.

Vaktene passer på at alt går riktig for seg.

Maleri av A.C. Cooke.

Bildet og billedteksten er hentet fra boka

«Han sad i prisenen...»

av Berit Eide Johnsen.

(Universitetsforlaget AS 1993)

f.eks. håndverksproduksjon eller navigasjon framfor å kaste bort tiden på kortspill og lediggang. Som takk for tid og arbeid Rosing ofret på fangene, ble han overrakt en nydelig skipsmodell i bein som en av fangene hadde laget.

Opptil flere ganger i uka ble det satt opp salgsboder foran inngangen der fangene kunne selge sine håndverksprodukter eller andre varer de hadde byttet til seg f.eks. kritt Piper, rullebakk, lys, smør, kjøtt, pepper, salt og løk.

En dag i uka fikk fangene, under bevoktning, dra til markeds plassen på torget i Penicuik - en nærliggende landsby. Også der fikk mange avsetning for sine håndverksvarer - særlig blant franskmennene var det mange dyktige håndverkere. Samtidig nyttet mange av fangene høvet til å sikre seg forsyninger av råvarer de trengte til sine håndverk.

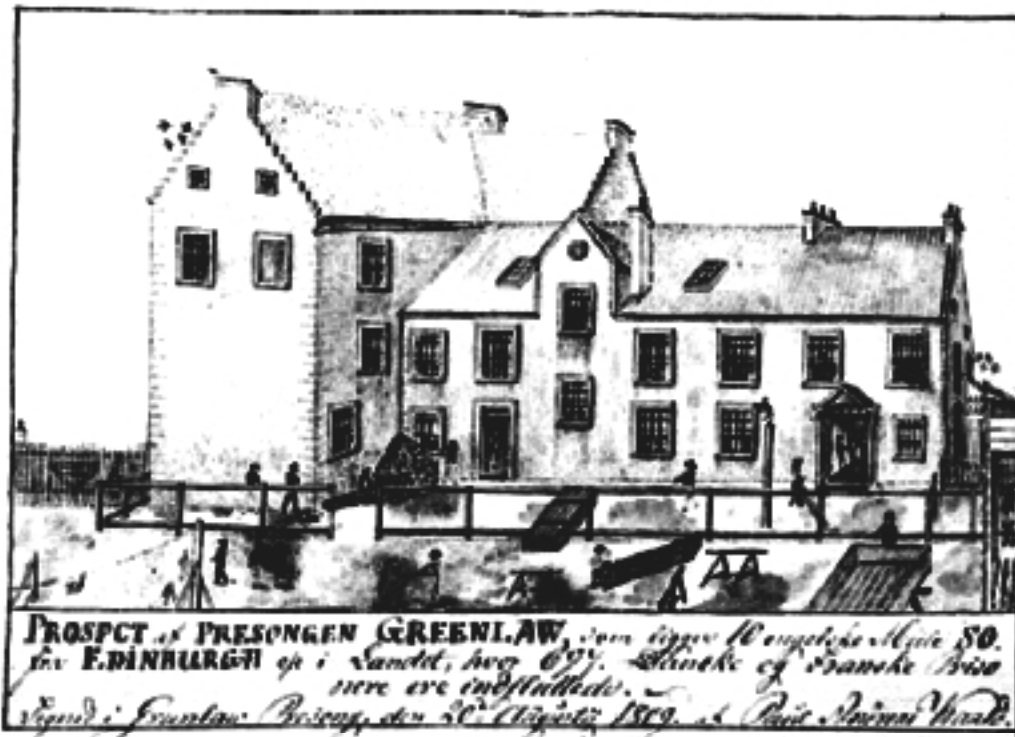
Å få snakke med vanlige folk og kikke litt på jentene var selvsagt en kjærkommen adspredelse for fangene som, stort sett, var i 20-årsalderen.

40-50 vaktssoldater passet på fangene. Vaktskiftet foregikk med stor presisjon hver formiddag klokken 11.30. Straks etter vaktskiftet ble hver eneste fange ført inn på et kontor gjennom en smal dør. To offiserer registrerte daglig alle fangene mens fem-seks soldater vaktet dem med sablene trukket. Om antallet ikke stemte, og det hendte rett som det var, ble registreringen foretatt både en og to ganger før alt ble erklært OK, eller en fange ble meldt savnet. Så kunne omsider fangene gå til sin etterlengtede middag.

Fra 15.00 til 15.30 fikk fangene en ny luftepause, men deretter kom lemmene på plass foran celledørene, og det skulle gå 17 timer før de ble åpnet igjen. Det ble plassert mange fanger i hver celle. Ventilasjonen var elendig, så luften ble snart stinn av svette og andre kroppslukter. Golvet var fullt av skitt og vann - ikke minst fordi fangene drog med seg så mye dritt under treskoene når de kom inn fra det sorpeholet luftegården minnet om. Det ble aldri vasket eller skrubbet i fangerommene. Det hendte en sjelden gang at golvene ble feiet, men for det meste subbet fangene omkring i støv og skitt.

Det var alltid noen av fangene som lå syke p.g.a. matstellet eller all urensligheten. Oftest var det fordøyelsen som slo seg vrang. Doktoren var en gammel, skrøpelig og nærsynt mann, og mulighetene til å bli frisk var heller små under hans behandling.

De fleste fangene satt oppe til rosignalet gikk klokken 21.00. Noen spilte kort mens andre skrev brev hjem i lyset fra blafrende stearinlys som de hadde kjøpt i "handelsboden" foran fengselet. Foran vinduet i fangerommet var det plassert en tett rekke med tjukke jernstenger. Taket i rommene ble støttet av svære trebjelker, og mel-

PROSPECT af PRINONGEN GREENLAW, som ligger 10 engelske Miile SO for EDINBURGH op i landet, hvor 697 Danske og Franske Prisonere ere indsluttede. Tegnet i Greenlaw Prisong den 20d Augustii 1809 af Paul Andreas Kaald

lom bjelkene hang fangenes hengekøyer side ved side.

Om nettene var gangene utenfor fangerommene bevoktet av 16-18 skiltvakter utstyrt med kuleladede ge-

værer. På tross av dette var det mange av fangene som diskuterte mulighetene for flukt. Franskmannen Lenaf hadde klart å lure til seg noen klær før han marsjerte ut porten av fengselet

utkledd som en engelsk gentleman, men på utsiden av Greenlaw-bygningene ble han stanset av en sersjant som ba om å få se franskmannens identifikasjonspapirer - og så var Lenaf avslørt!

Om høsten 1808 ble de franske fangene i Greenlaw forflyttet til et annet fengsel, så plassen ble noe bedre for de norske og danske fangene som var igjen. Til gjengjeld ble matrasjonene kraftig redusert fordi noen av fangene hadde latt sitt raseri gå utover inventaret i fengselet. Dessuten var det blitt stjålet noe mat, og en av fangene ble straffet med 27 tampselag for tyveriet mens resten skulle få merke det i magesekken!

JONAS FORSØKER Å FLYKTE

På tross av alt dette planla Jonas Bryne å flykte. Han hadde klart å lure til seg et sterkt rep og en jernstang. Ved hjelp av dette utstyret maktet han å bende ut et par av jernsprinklene i et vindu i første etasje i fengselsbygningen. Vinduet vendte ut mot baksiden av fengselet der det manglet både mur og gjerde!

Omsider klarte Jonas å lage åpningen i sprinklene så stor at han kunne presse kroppen sin ut til friheten. Kalenderen viste tirsdag 8. august

1808. Skulle dette bli hans lykkedag etter fire måneder i et britisk "rottehull"? I det Jonas har lagt fra seg rep og jernstang og skal til å smyge seg ut av det åpne vinduet, trør han på en knust flaske. En av vaktene utenfor oppfatter lyden av glassknasingen og alarmerer de andre vaktene. Flere skudd blir avfyrt i den retningen lyden kom fra. Et par av kulene finner veien gjennom treveggen til kokehuset, men de fleste blir sittende fast i murveggen på fengselsbygningen. Ett av skuddene går rett inn i rommet der Jonas skrekkslagen kliner seg opp til den ene veggen.

I mellomtiden har noen av vaktene tatt seg inn i bygningen og funnet rommet med vinduet med de utbente jernsprinklene. Vaktene retter sine våpen mot den likbleke sjømannen. En av dem vil skyte ham på stedet, men en offiser kommer til og beordrer Jonas transportert til vakthuset. Imens er det fullt kaos i fengselet. Vaktmannskapene raser over hele fengselsområdet på jakt etter flere rømlinger. Det blir lyst med fakler, og flakkende lys, røyk og brennelukt preger hele fengselskomplekset. Det er mørkt ute, og det regner. Reservevakter blir innkalt, og vaktholdet omkring Greenlaw blir fordoblet.

Etter hvert stilner spetakkelet og avsløses av spredt roping fra skiltvaktene som klarerer at "all's well". To timer seinere starter rabalderet på nytt. Lyden fra noen av fengselets høner har fått en anspent vakt til å fatte mistanke. "Sergeant the Guard!" roper han. Og så blir det skutt med skarpt fra alle kanter innover den åpne fengselsplassen. Hønene sprinter omkring i hytt og vær; mange tar til vingene og skeiner uten styring inn mot vegger, gjerder og vinduer mens kulene hvirner rundt dem. På nytt søker vaktsofdatene over alt etter nye rømlinger - både inne i selve fengselet og på markene og i buskene utenfor. I tre kvarter holder de på før de endelig gir seg uten å ha funnet noe.

Alle fangene blir kalt ut på gårdsplassen i regnværet. De blir beordret å stille opp for opptelling. Det hviskes fra mann til mann om hva som er årsaken til oppstyret. Noen smiler over påfunnet til den "galne" matrosen fra Stavanger. De fleste syntes imidlertid at det Jonas Bryne hadde forsøkt seg på var både modig og smart, og de gremmet seg over at han ikke hadde lyktes i sitt forsett.

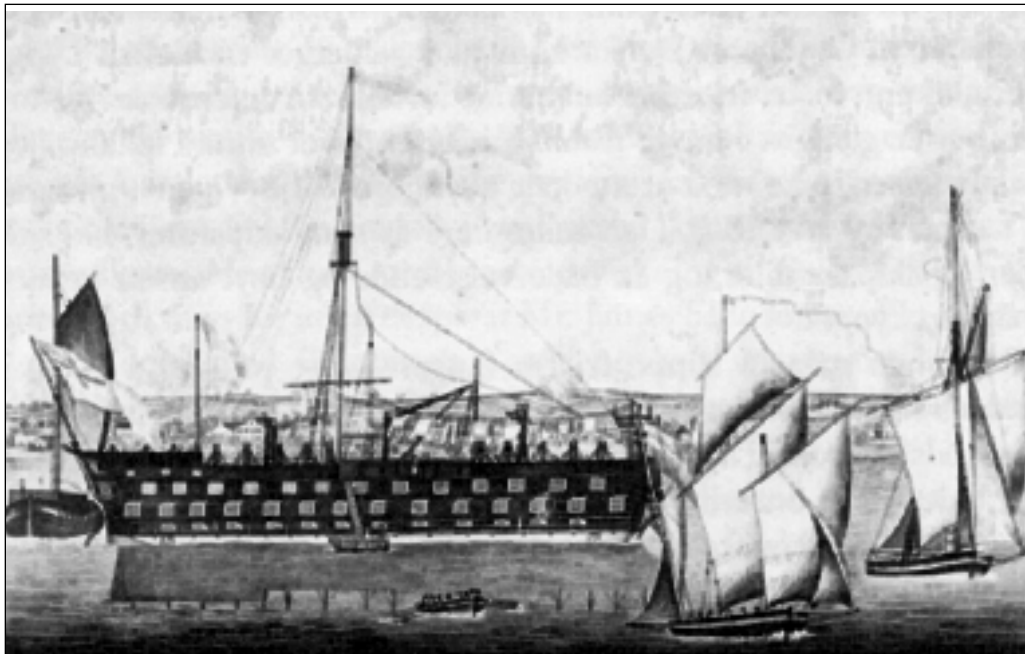
Jonas visste hva straffen var for et mislykket fluktforsøk. 42 døgn i "det sorte hull" - et lite, mørkt kjellerrom

med jordgolv og uten vinduer. I halvannen måned skulle Jonas vansmekte i sitt mørke isolat mens "fluktvinduet" hans ble forsterket med tversgående jern i tillegg til de vertikale. En egen skiltvakt ble fra nå av plassert utenfor "Jonas' vindu".

Etter at Jonas hadde tilbragt bare to døgn i "det sorte hull", kom det beskjed fra Edinburgh om at den unge, norske matrosen skulle overføres til sitt vanlige fangerom igjen. Jonas gledet seg over det, og han forsøkte seg ikke på flere rømminger!

OVERFLYTTING TIL FANGESKIPET "BAHAMA"

5. april 1811 ble alle de dansk-norske fangene i Greenlaw overført til fangeskip som lå oppankret ved elvehavna Chatham ved Themsen. Knud, Enoch og Jonas havnet alle på "Bahama", et skip hvor mellom 800 og 900 fanger av ulike nasjonaliteter satt innesperret. Fødested, høyde, øyen- og hårfarge, så vel som spesielle kjennetegn, ble notert nøyaktig ned i hver sine kolonner i fangeprotokollene. Deretter fikk fangene utlevert safrangule fangeuniformer påtrykket "TO" med svarte bokstaver foran og bak som en påminnelse om at de, fra nå av, sorterte under britenes "Transport Office".

Krigsfangeskipet «Bahama»

Fangene ble straks utsatt for sterkt press om å entre britisk koffarditjeneste, for britene hadde fått prekær mangel på sjøfolk etter alle årene med sjøkrig. Alle midler ble tatt i bruk for å verve utenlandske sjøfolk - også trusler og vold, og norske sjøfolk synes å ha vært meget attraktive med tanke på bemanning av den britiske handelsflåten.

Allerede 10. mai, en måned etter at han var havnet på fangeskipet, lot

Jonas seg overtale til å gå i britisk koffarditjeneste for å slippe fri fra sitt kummerlige fangeskap. "E.I." står det i fangeprotokollen bak Jonas' navn - noe som betyr "East Indiaman" og at Jonas entret britisk ost-india-tjeneste. Hvordan det gikk med Jonas som sjømann i ost-indiafart om bord i et britisk koffardiskip, vet vi ikke, men mye

kan tyde på at han aldri kom hjem til Norge. På tross av mye leting i kirkebøkene i hjembyen i perioden etter 1811, har det ikke lyktes å finne ham hverken "gift" eller "begravet". Det nærmeste jeg kom ham var en opplysning fra 30/4-1867 om en kvinne som døde denne dagen og som var gift med "skibsfører Jonas Olsen", men om denne Jonas Olsen er identisk med Jonas Olsen Bryne, har jeg ikke klart å finne ut av.

Berit Eide Johnsen som har skrevet boka "Han sad i prisonen", skriver at dødsrisikoen var stor i ost-indiafarten og at godt over tusen norske prisonfanger seilte på engelske handels- og orlogsskip under Napoleonskrigene.

Som vi hørte tidligere, var det dødsstraff for sjøfolk fra den dansk-norske marinen å entre britiske fartøyer. Det synes derimot ikke å være straffbart for en vanlig sjømann fra et handelsfartøy å gjøre det samme. Hvordan entring ble betraktet av medfanger, får vi imidlertid et klart inntrykk av ved gjennomlesning av et brev skrevet av den norske matrosen og prisonfangeren Osul Tellefsen Vallesværd (ved Lillesand) og sendt til kona i mai 1810:

"Her er forgangen aar en del af vore Landsmen gaaet i Engels Tieneste fordi de synttes at det ser ikke ud til

nogen forløsning men for at ikke at gjøre Dig og vores fammille ennu mer Sorrig vil ieg forblive her i dette fangenen Skib".

Ikke alle hadde altså så store moralske skrupler med å entre britisk tjeneste - noe tette og langvarige forbindelser mellom Vestlandet/Sørlandet og Storbritannia kan ha bidratt til. Flere norske sjøfolk som entret, skrev etter krigen at behandlingen de fikk om bord i britisk koffarditjeneste var langt å foretrekke framfor tilstanden de var vant med fra tilsvarende norske skut-er.

Mens de fleste skipsoffiserene fra dansk-norske handelsskuter havnet i landfengslene i Reading eller Ashburton på parole (avla ed på at de ikke skulle rømme) og under ganske frie forhold, var situasjonen helt annerledes for det menige mannskapet og mange av offiserene fra kaperskutene. De skulle det bare holdes liv i om bord i de utrangerte handelsskutene som ble nyttet som fengsler, lød ordren fra den britiske krigsministeren, Lord Castlereagh. Alle fangene ble stuet sammen i store lasterom der seil var hengt opp for å gi inntrykk av romskiller. Det var lavt under taket og dårlig både med lys og luft. Rent vann var umulig å oppdrive, så det var umulig

å holde seg ren, og lus, lopper, kakerlakker og annet utøy hadde gode dager i skutene hvor opptil 900 fanger var stuet sammen. Matrasjonene lå på minimumsnivå. De var også ensidig sammensatte, og næringsinnholdet var svært dårlig.

Om vinteren var det kaldt og fuktig i lasterommene, og de fleste frøs jammerlig. Om sommeren kunne det bli så varmt nede i de tette fangesalene, at mange ville forgå av hete. Ca. 6% av fangene døde i løpet av fengselsoppholdet!

Fangene stjal gjerne klær fra hverandre - noe som kunne medføre voldsomme slåsskamper. Lypunktet på dagen var når fangene fikk klatre opp på dekket til dagens luftetur.

Takket være innsats fra presten Rosing, fikk de 2700 danske og norske fangene i Chatham etter hvert mer klær og bedre mat. Noen fikk også utlevert arbeidsredskaper slik at de kunne korte tiden med å gjøre noe nyttig. Presten fikk også tale til fangene, og han fikk dele ut nytestamenter til dem som kunne lese.

Enoch hadde det ikke helt godt i den første tiden om bord i fangskipet. Han angret bittert at han hadde stukket av uten tillatelse fra foreldrene. Hvordan stilte dette seg i forhold til

det fjerde bud? Han slet med sin egen samvittighet og lengtet fryktelig hjem til Stavanger. Han sank lenger og lenger inn i depresjonen under sitt passive liv om bord i "Bahama" - et liv der han hele døgnet måtte ha hundrevis av råbarkedede, svergende og spottende sjøfolk tett innpå seg.

Heldigvis traff han den 30 år gamle haugianeren Anders Andersen Reianes fra Rennesøy om bord i fangeskipet. (Søstersønn av haugianerleder John Haugvaldstad). Med ham kunne han samtale om sine problemer og sin religiøse søken. Anders fortalte Enoch om sin tro og sitt personlige gudsf forhold, og de to kameratene ba sammen.

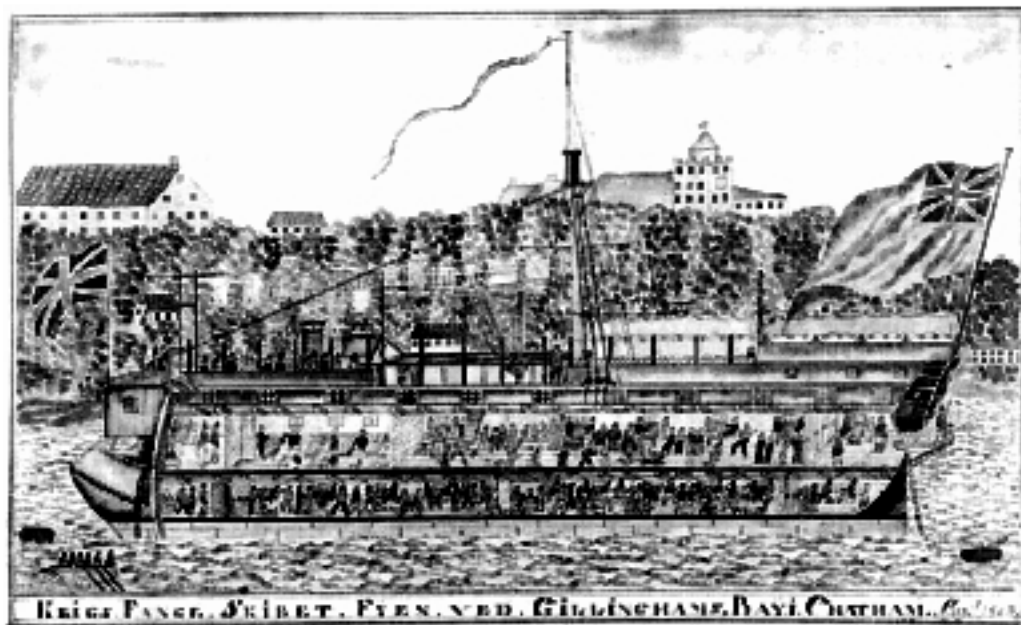
Om bord i "Bahama" kom Enoch over en bok som het "Forsvar for den sande Theologi" - en bok som forsvarte kvekernes trosprinsipper og som var bragt om bord i fangeskuta av britiske kvekere. Boka var oversatt til dansk av en prest som hadde vært leder for den dansk/norske menigheten i London på 1700-tallet før han hadde gått over til kvekerdom. Boka vekket Enochs interesse for å få vite mer om kvekernes lære.

OM BORD I "FYEN"

Våren 1812 ble Knud, Enoch og Anders flyttet over i et annet fangeskip i Chatham. Det var nemlig 10 slike fangeskip bare i denne havna; i Plymouth lå det 15 andre og i Portsmouth lå det 11 til. Disse skipene måtte tas i bruk som fengsler etter hvert som Englands 9 og Skottlands 3 landprisoner ble overfylte av kaprede sjøfolk.

"Fyen", et kapret dansk handelsfartøy som ble nyttet som fangeskip på

havna i Chatham, ble nå rogalendingenes nye "hjem". Hit kom også flere stavangere som tidligere hadde hatt tilhold i et av fangeskipene i havna i Plymouth. Den ene av disse var Lars Larsen Geilane som var født og oppvokst på husmannsplassen Geilane under Hetland prestegård. Da faren døde i 1807, fikk Lars jr. overta leieavtalen for plassen, men i stedet for å starte et liv som leilending i østskrånningen av Breiavatnet (der Frelsesarmeen har sitt bygg), overlot han bruket til sin mor og sin døvstumme søs-

ter. For selv hadde han mer lyst på et liv som matros i utenriktjeneste, og 20-åringen mønstret derfor på briggen "Ole Smith Ploug", som tilhørte handelshuset "Ploug og Sundt" og var oppkalt etter stifteren av dette firmaet.

I august 1807 var "Ole Smith Ploug" på reise fra Alicante i Spania til hjembyen med en ladning salt. 30. august ble skuta anholdt av den britiske korvetten "Harlequin" i Den engelske kanal, sju sjømil fra Gouthead. Kaptein Anstrouter på "Harlequin" forlangte å få overlevert skipspapirene fra kaptein Thore Gausel. Gausel, som var både forundret og forarget over oppbringelsen, ble forklart at det var diplomatisk brudd mellom Danmark-Norge og Storbritannia, men siden landene fremdeles ikke var i krig, mente Gausel at oppbringelsen måtte være ulovlig - særlig fordi han ikke hadde fått noen informasjon om den spente situasjonen som var oppstått mellom Danmark-Norge og Storbritannia. På tross av dette ble skuta hans "arrestert" og ført inn til Plymouth, der den ankom 2. september. Der ble lasten losset og solgt på auksjon - for deretter å bli innlastet i et fransk skip som skulle føre lasten til Göteborg. Seinere ble "Ole Smith Ploug" ført til London og solgt på auksjon der.

LARS GEILANES HISTORIE

Lars Larsen og skipets fem andre matros, samt en dekksgutt, ble 17. september plassert om bord i et fangeskip på havna i Plymouth, mens Thore Gausel ble sendt til parolefengselet i Ashburton sammen med sin sønn som var dekksgutt om bord i "Ole Smith Ploug". (Dette må sannsynligvis ha vært Tarald Bahr som var Thore Gausels adoptiv sønn og sønn av hans kone fra hennes første ekteskap).

Far og sønn Gausel fikk nå nyte godt av den frie fangetilværelsen i landfengselet mot at de avla sitt æresord (parole) på at de ikke skulle rømme. Fangene fikk dermed tillatelse til å forlate fengselet til visse tider for f.eks. å skaffe seg et arbeid hos en lokal håndverker, for håndpengene sjøfolkene mottok fra den dansk-norske stat, rakk ikke langt. En av styrmennene i Ashburton, giftet seg til og med med en engelsk kvinne, men da den norske fangen hjalp et par landsmenn med å rømme, ble han øyeblikkelig overført til et fangeskip. Av humanitære grunner ble han likevel raskt løslatt derfra for å kunne være sammen med sin kone igjen!

Parolefangene hadde rett til å ha med seg en dekksgutt eller jungmann som oppasser eller tjener. De fleste

norske skipsoffiserene snakket engelsk og kom derfor i god kontakt med den britiske sivilbefolkningen - noe som førte til at offiserene hadde et mye mer positivt inntrykk fra fengselsoppholdet enn matrosene som måtte oppholde seg på overfylte fangeskip hele krigen. Vi vet at det ble undervist i språk og navigasjon i parolefengslene og at det ofte ble spilt teater der, f.eks. stykker av Ludvig Holberg. Brevskrivning og lesing av aviser ble også tillatt etter hvert.

Allerede 2. april 1809 fikk Thore Gausel og sønn "Leilighed til at forlade Stedet" for å reise hjem som det står i rettsprotokollen i Stavanger, der Gausel måtte avlegge sjøforklaring da han kom hjem. Trolig har de fått hestekyss fra Ashburton, for de ankom London allerede to døgn seinere.

11. april fikk de skipsleilighet om bord i den islandske galeasen "Regina" som ble ført av kaptein Peter Neiding. Gausel hadde allerede oppfattet at i denne krigen, hvor alle lurte alle, gjaldt det om å være slu og frekk. Han klarte derfor å skaffe seg falske papirer på oppdiktet navn av den oldenburgske konsul i London, og far og sønn ga seg ut for å være oldenburgske innbyggere på ferden over Nordsjøen.

“Regina” seilte fra Sheernes, ved munningen av Themsen, 13. april. Skuta kom opp i et forrykende vær og ble drevet ut av kurs. Omsider klarte kaptein Neiding å ta skuta inn til Ny-Hellesund der Thore Gausel og hans adoptivsonn gikk i land for å søke vestover mot hjembyen, dit de omsider ankom 25. april.

ELIAS TASTADS HISTORIE

Lars Larsen Geilane og de andre matrosene om bord i “Ole Smith Ploug”, fikk en langt tøffere fangetilværelse om bord i fangeskipet på havna i Plymouth. Det var om bord i dette fangeskipet Lars stiftet bekjentskap med Elias Eliassen Tastad, fiskersønnen fra Tasta, nord for byen. Elias hadde mønstret på briggen “Wilhelm” - opprinnelig en fransk skute som under navnet “Edward” hadde forlist utenfor Tananger juletider 1800. Vraket av skipet ble siden kjøpt og reparert av handelshuset “Jacob Kielland & Søn” og omdøpt til “Wilhelm”, og det var dette firmaet 19-åringen fra Tasta hadde hyrt seg for i 1807.

“Wilhelm” forlot Utstein Kloster 9. august dette året lastet med pommerske bjelker, planker og pipestaver samt jern og fisk bestemt for Triest i Italia.

27. august, altså tre dager før “Ole Smith Ploug” ble oppbragt, ble “Wilhelm” også anholdt utenfor Goustream av den engelske kjøpmannskutteren “Betty”, etter at “Betty” først hadde skutt flere skudd mot den norske skuta. Kaptein Niels Martinius Laland måtte gi ordre om å fire seilene før han ble ført over i den britiske skuta med sine papirer, mens en britisk prisemester ble igjen om bord i “Wilhelm” for å sørge for at skuta ble navigert inn til havnebyen Plymouth.

Hele mannskapet med skipper, to styrmenn, seks matros og to dekkgutter ble holdt i forvaring om bord i “Wilhelm” fram til 16. desember, da kapteinen og 1. styrmannen ble fraktet til fengselet i Ashburton et par mil nordøst for Plymouth, der de møtte Thore Gausel og flere andre skipsoffiserer de kjente fra hjembyen. I mai 1808 ble også andre-styrmann, Lars Smith Kielland, overført til Ashburton fra fangeskipet der han hadde sittet til da sammen med sitt menige mannskap. Allerede 1. desember 1808 ble de fleste norske skipsoffiserene i Ashburton frigitt, blant dem også de tre skipsoffiserene fra “Wilhelm”.

Elias og resten av det menige mannskapet ble først plassert om bord i et fangeskip på havna i Plymouth. Det

var der de møtte mannskapet på “Ole Smith Ploug”, og det var der Elias møtte Lars Larsen Geilane. De to fant ut at de hadde mye til felles i tanker og meninger, og de trivdes i hverandres selskap.

ULIKE AKTIVITETER OM BORD I “FYEN”

14. januar 1812 ble Elias, Lars og flere av de andre norske fangene i Plymouth overflyttet til fangeskipet “Fyen” i elvehavna Chatham. Der ble de snart kjent med Enoch Jacobsen, Knud Revheim og Anders Andersen Reianes. Der fikk Elias også timer i navigasjon av styrmann C. Oxholm, slik at han ble i stand til å undervise framtidige sjøoffiserer i denne kunsten da han vendte hjem til Stavanger igjen.

Etter en tid om bord i “Fyen”, kom Enoch over en bok i skipsbiblioteket som var skrevet av kvekeren Robert Barclay. Enoch ble begeistret for synspunktene i “Apology” - særlig omtalen av kvekernes passifisme og arbeid for fred fenget hans interesse.

Elias Eliassen Tastad, Lars Larsen Geilane, Knud Revheim og et par andre fanger slo seg nå sammen med Enoch og Anders og holdt andakter sammen med dem - akkompagnert av støy, ukvemsord, spott og slag fra

medfanger. Men skipsoffiserene om bord i "Fyen" så med sympati på disse fangene som søkte sammen i bønn og kontemplasjon, og snart ble de tildelt en egen lugar der de kunne være i fred. Flere fanger sluttet seg til den vesle forsamlingen, og stemningen blant medfangene endret seg fra spott til respekt.

Gjennom lesningen av Barclays bok ble, særlig Enoch, interessert i å få vite mer om kvekernes lære. Ved hjelp av en ordbok klarte han å forfatte et brev på engelsk til kvekere i byen Rochester med bønn om flere bøker og kontakt gjennom brev. Brevet fikk han sendt av gårde med noen menn som kom om bord med matforsyninger, og dette brevet til "people called Quakers", resulterte høsten 1812 i at Enoch og hans kamerater fikk tilsendt både brev og bøker, deriblant en engelsk grammatikk som Enoch straks begynte å studere. Så da engelske kvekere seinere på året fikk lov å komme om bord i skipet for å besøke fangene, kunne de bruke Enoch som tolk. Etter hvert var det fler og fler av fangene som lærte seg engelsk slik at de, på egen hånd, kunne lese de skriftene kvekervernene ga dem.

Men det foregikk også andre aktiviteter om bord i fangeskipene enn de som hadde med lesing av religiøse

bøker å gjøre. Det ble bl.a. undervist i navigasjon, der offiserer fra kaperskuter var lærere. Det ble utført mye fint håndverk i tre, bein og strå om bord i skipene. Fine urlenker, halsbånd, musikkinstrumenter, fint dekorerte esker, bokser og kurver ble møysommelig satt sammen i dårlig lys fra lamper fangene hadde laget av fett og en veke som var plassert oppi i et østersskall.

Brev fikk fangene også lov til å skrive - særlig i de periodene hvor det var tillatt med lisenshandel. Fra 1811 fikk fangene også lov å lese aviser. Noen kunne reparere sko og klær og tjente litt ekstra på det.

Prisonfange under arbeid med en benshipsmodell

Det var særlig kvekernes opposisjon mot all krig som gjorde inntrykk på flere av de norske og danske fangene. Enoch ville gjerne dele sin nyvunne glede både med medfanger og venner i Norge. Han begynte derfor å snakke om dette emnet med medfangene om bord i "Fyen", og han skrev brev og sendte skrifter til venner i Norge, bl.a. til bjerkreimsbuen Peder Schiæveland, som hadde vært hans nabo i Stavanger mens Peder gikk i bakerlære der.

I forbindelse med Hans Nielsen Huges besøk i Stavanger i 1801, ble Schiæveland omvendt og regnet seg fra da av som haugianer - noe som gjorde at han var en kjent også av Anders Andersen.

I 1803 reiste Peder til Kristiansand for å bake brød til de dansk-norske soldatene, og fra 1810 hadde han drevet bakeri og bondehandel i Arendal, og det var der han mottok brevet fra Enoch. Peder svarte straks på brevet og la ved to brev fra Hans Nielsen Hauge som han ba Enoch oversette også til sine utenlandske medfanger. På denne måten ble det knyttet forbindelser både til engelske kvekere og norske haugianere fra fangeskipet på Themsen.

I 1813 fikk kvekeren og fransk-kanadieren Stephen Grellet tillatelse til å besøke vennene om bord i "Fyen". Grellet søkte også om de britiske myndighetenes tillatelse til at fangene kunne få delta i møter han skulle holde på land.

FRED OG FRIGIVELSE

Etter fredsslutningen i Kiel i januar 1814, fikk fangene det noe friere om bord i sine fangeskip. I august fikk 700 fanger på "Fyen" tillatelse til å høre Stephen Grellet tale, og de fikk se at kapteinen på fangeskipet vennlig tok imot denne forhenværende franske adelsmannen som hadde flyktet fra revolusjonen i Frankrike i 1789. I USA og Canada var han blitt omvendt til kvekerdom, og så hadde han vendt tilbake til sitt gamle kontinent for å forkynde fred og forsoning.

På dette tidspunktet var noen av fangene allerede sluppet fri. Blant dem var Enoch Jacobsen som var blitt løslatt allerede 24. november 1813. Han fikk da arbeid i en paraplyfabrikk i London ved hjelp av noen kvekervenner.

Knud Revheim ble løslatt søndag 20. mars 1814, og han ble hentet i land av engelske venner som nok også hadde hatt innflytelse over hans raske fritakelse.

Knud reiste hjem til Christiania med handelsskipet "Mackellow Maidstone" for å forsøke å starte en kvekermenighet i den norske hovedstaden. I 1816 kom Enoch etter for å bistå ham i dette arbeidet.

HJEM IGJEN

19 nordmenn bekjente seg til kvekerens lære da de ble løslatt i september 1814. Anders Andersen fikk arbeid hos onkelen, John Haugvaldstad, som bestyrer på hans nye teglverk på Boganes. Elias Tastad og Lars Larsen Geilane slo seg ned i Stavanger og ville forsøke å starte en kvekermenighet der - etter at også Lars først ble igjen i London en tid for å sette seg bedre inn i kvekernes lære og for å få utdanning som paraplymaker - et yrke som neppe ville gjøre ham arbeidsledig i hjembyen! Even Samuelsen Myklebust drog hjem igjen til Sola, mens Ole Pedersen Franck slo seg ned i Stavanger som jekteskipper. Torbjørn Knudsen Svineli drog til Skjold, og Ellef Sivertsen til Kleppe - sistnevnte kjente forøvrig Enoch og Knud fra Greenlaw. Et flertall av de norske kvekerne kom således fra Rogaland - og de fleste fangene, ble ført hjem til Norge på to svenske fregatter, "Chapmann" og "Euredice", i

september 1814. De siste fangene kom hjem i oktober samme år.

Til en venn skrev Elias Tastad: "I slutten av året 1814 ble vi sluppet fri fra fangenskapet og ført til Norge på to svenske fregatter.... Så ble denne fattige og sørgelige lille flokken spredd hver til sin plass og langt fra hverandre, så det neppe var mer enn to eller tre Venner på hver plass. Vi var dog fire som hørte hjemme i Stavanger, nemlig Lars Larsen, Ole Franck, Even Samuelsen og Elias Tastad. Da vi kom tilbake var vi som fattige og fremmede tjenere; men vi kom til å bo så nær hverandre at vi stadig kunne holde våre gudstjenestemøter to eller tre ganger i uken. Noen ganger kom det noen få andre og satt sammen med oss enten på et loft eller i et kammer. Vi var da som fremmede og ble avskydd av de store professorene; men Herren bevarte oss i våre vitnesbyrd gjennom mange ulike prøvelser og sorger som vi den gang måtte tåle for sannhetens sak. Våre lidelser skyldtes først og fremst prestene som oppegget menighetene til forfølgelse."

De første møtene ble holdt hjemme hos Lars Geilane i 1816. Lars bodde fortsatt på østsiden av Breiavatnet og hans døvstumme søster, Siri, stelte for ham.

FRA ALFRED HAUGES ROMAN “HUNDEVAKT”

På de neste sidene følger “Tolvte fortelling” fra Alfred Hauges roman “Hundevakt” der forfatteren skildrer det fengselsoppholdet de norske sjøfolkene opplevde i fangenskapet på Themsens.

Fortellingen er stilet til Cleng Peersons fosterbarn, Anne, og den er lagt i munnen på utvandringsspionéren Cleng Peerson, eller Kleng Pedersen Hesthammer som han het før han drog til Amerika.

Tolvte fortelling

Dermed begynte våre år i den engelske prisong. Den første tid drømte vi om hjemferd allerede til våren; for vi festet lit til mange rykter som gikk i omløp om kamper og vekslende nederlag og seire mellom de krigførende parter. Men de fleste av disse begivenheter hadde aldri funnet sted, eller de ble gjengitt i forvrent form og med et innhold som ga større håp enn det var grunn for.

Kaperkapteinen førte oss til Leith i Skottland, hvor vi satt fra høsten 1808 til høsten 1810. Om våren dette siste året gjorde jeg sammen med to andre et fluktforsøk som vi kom ille fra, og da utsiktene til en vellykket rømning etter dette var like små som straffene var store, lot jeg meg ikke friste på nytt, ikke før vi var overflyttet til Medway River ved Themsens munning nær byen Chatham.

Til beretningen om dette mitt annet fluktforsøk og den utgang det fikk, kommer jeg omsider frem, Anne, men først burde jeg nok gi deg en forestilling om den skjebne og de kår vi måtte friste om bord. I Leith og ved Chatham var de stort sett ens, men vintrene i Skottland var strenge, og vi led mer av kulden om vinteren enn av hete om sommeren.

La meg fortelle deg om sjøreisen sørover fra Leith, fordi den igjen vekket meg til ny bevissthet om vår tilstand. Noe av det farligste ved fornedrelse og elendighet er at etter en tid finner man seg til rette med det.

Men av den årsak at ydmykelsene nå antok grovere uttrykk enn før, så jeg klarere enn på lenge de ynkelige kår vi var stedt i.

På veien sørover i november måned fikk vi den første høst-

storm over oss. Den løp opp i orkans styrke, og skipet var om å gå under. Neppe noen av fangene gjorde seg håp om å bli i live, og noen forbannet den Allmektige mens andre bad der vi lå i mørke på slimete og stinkende kabelkveiler, mer tilsmusset enn noe jordens kryp og kledd i filler som ikke dekket våre radmagre lemmer. Skjørbuken hadde avkreftet oss, og dertil var vi hårdt medtatt av sjøsyke - brekningene ville ikke gi seg. Attpå alt dette ble vi utsatt for en mavelidelse som kom av farlig drikkevann. Når skipet krenget og slengte oss fra stakk til vegg, veltet vi over hverandre i dynger, noen halvdruknede i brakkvannet på skipets bunn, andre vergeløse mot grådige sumprotter med kjøtrøde, hårløse ben og lange klør; i blinde krabbet vi omkring i skarn og spy.

I dette lag var både Elias Tastad, Enoch Jacobsen, Ole Franck og Anders Reianes. Endelig skal du vite, Anne, at også Lars Larsen i Jeilane var kommet sammen med oss. Halvt i søvne, halvt våken forekom det meg at det som skjedde omkring meg, ikke var virkelig. Jeg så for meg min hjembygd og mintes hvordan mor hadde leiet min blinde far omkring den våren jeg kom fra sjøfart, og jeg lengtet inderlig tilbake - ja, endog mine kår som Anne Cathrines ektemann forekom meg attråverdige mot den tilstand jeg nå befant meg i. Både ord og jammer måtte forstumme ved stormens brak og bølgenes drønn når de slo inn over skipet. Men det tredje døgn ga uværet seg. Da var det som om vi alle våknet opp av dvale. Enoch Jacobsen ytret seg med ord som jeg aldri hadde hørt av ham før; gråtende ropte han ut: «Legeme og sjel er i Djevelens vold! Hva kan jeg gjøre for å vinne salighet?»

Først trodde jeg han talte i villedse, for som ingen annen hadde han gjennom hele fengselstiden idelig brukt sin munn til eder og forbannelser og uterlig tale. Men da han like etter nevnte Anders

Reianes ved navn, skjønte jeg at han var klar. Anders svarte ham: «Vi lider alle det vi har fortjent, og det sømmer seg at vi kysser riset og priser den Allmektige. For han høster hvor han ikke sådde og sanker hvor han ikke strødde. Men til den som vil vinne salighet, har han sagt: «Tro på den Herre Kristus og du skal vorde frelst.»»

Fra før av har jeg fortalt deg at Anders hørte til Hauges venner, og disse to år hadde han ført et liv i stadig større fromhet midt iblant mange ugudelige.

Dette var hva jeg hørte, og om de førte samtalen videre, vet jeg ikke. Men enda ble det ingen sinnsforandring med Enoch. Da vi igjen var i havn og redselen hadde forlatt ham, fløt hans munn atter over av det som ondt var. Likevel var han mer beveget i sitt innerste enn noen av oss visste om; det skulle vise seg siden.

Da skipet hadde ankret opp nær Medway utenfor Chatham, ble vi kommandert på dekk under slag og skjellsord. Med alle lemmer skjelvende av utmattelse og kulde måtte vi stille opp for kontroll-telling. Derefter drev matrosene oss om bord i barkasser som var manøvrert inn til skipssiden.

Hver barkasse hadde et entre-nett på begge sider, og en avdeling marinesoldater var plassert for og akter. Selv måtte vi ta til årene, og vi rodde under streng bevoktning. Kursen ble satt mot vest og vi kom inn i Medways munning. Denne elven har flate strandbredder, og spredt omkring i elveløpet lå mudderbanker hvor stinkende damp steg opp og bredte seg som røk over vannet.

Ved de tider denne grå novemberdag begynte å mørkne, rundet barkassen en odde i elven, og vi kom inn i et vidt og åpent bekken, omtrent som en innsjø. Der lå fartøyer i rekke og rad, omkring et snes, og med sine høye mørke skrog som tegnet seg mot aftenhimmelen minnet de mest av alt om kjempestore likkister. Da vi kom nær til, så jeg at de var forsynt med alskens utbygg hvor piper og annet utstyr raget til værs. De var innredet til å kunne gi rom for flest mulig fanger.

Vi som var kapret fra «Hævneren», ble først satt om bord i prisingsskipet «Bahama», men senere overflyttet til et som hette «Fyen». Dette hadde hørt til den danske flåte som engelskmennene tok på Københavns red i 1807. Men selv flyktet jeg innen

overføringen til «Fyen» fant sted, og det jeg skriver her, gjelder de forhold vi levde under på «Bahama».

Før hadde «Bahama» vært et stolt linjeskip; det kunne man se av det velformede skroget og de lange rekker kanonporter, likedan av de sterke farver som var brukt og av de kneisende master. Men nå hadde forfallet preget den over det hele.

Da vi kom nærmere, så vi blå røk stige fra pipene; den hevet seg først i spiraler og bredte seg så som tåke utover vannet, og den rev i nesen og luktet surt.

Idet barkassen gled opp langs skipssiden, ble vi kommandert i stående stilling, og vi så gjennom entre-nettene som gjennom et gitter; alle stirret tause mot det mørke skroget. Da fornå jeg plutselig en ny Lyd; det var summingen av tusener stemmer som nådde ned til oss. Skipet var fra før av overfylt av fanger; nå hadde de fått øye på barkassen.

Rundt hele skroget og utenfor skipssiden ganske lavt over vannflaten gikk en slags plattform. På den patruljerte vaktene; de var væpnet med musketter. Vi halte barkassen hen mot en flytebrygge hvor en lang trapp forsynt med seilduk på sidene førte opp til den høye skanseledning. Entre-nettene ble senket og kvartermesteren i barkassen ga tegn: Vi måtte gjøre oss klar til å gå om bord.

Jeg ble den første i rekken. Da jeg nådde høyt nok, så jeg over skanseledningen og ned på et område av skipet som var avlangt på form og mest av alt minnet om en stor låve. Bakenfor et skott med skyteskår tegnet omrisset av bakken seg. Med alle pipene som stakk opp fra den, minnet den om en overhending nålepute. Også bak skottet ved skyteskårene stod bevæpnede vakter, og på bakken patruljerte marinesoldater. Bak et annet skott som var befestet på lignende vis, raget det i været en utbygning som nok i sin tid hadde vært skansedekk; der var offiserenes reserverte område.

På plassen mellom skansedekk og bakk myldret det av mennesker; aldri før hadde jeg sett så mange samlet på et så begrenset område, og det ante meg at her skulle vi komme til å friste verre kår enn vi hadde vært vant til i Leith. En stank som jeg kjente altfor godt igjen, slo meg i møte.

Som vi var også de preget av nød og fornedrelse. Men jeg var

etter hvert tilvennet med at slik måtte det være, og jeg følte visst mindre ved det da enn når jeg nå kaller det frem i erindringen. Se dem alle, Anne, se oss slik vi var i de usleste klesplagg av filler og tøyremser! - mellom fillene bar grå hud; utstående ribben, tynne armpiper, legger og lår skinnmagre. Skjeggete og skabbete og bleke var vi, hudbetrukne skjeletter, en hop fra gravene, oppvekket av Djevelen for atter en gang å gjennomlide en skjær-sidd uten håp.

Da fangene om bord ble klar over at denne nye transporten skulle føres sammen med dem, begynte de å hoppe og danse som ville, de svinget armene i luften og vred på skuldrene, de ropte og hylte, og av de få ord jeg oppfattet, skjønte jeg at de måtte være franskmenn. Kvartermesteren som fulgte like etter meg, gjorde meg sikker på den sak. Han sa: «Har du penger, så ta godt vare på dem, for den mann er ikke født som ikke stjeler når nøden blir stor nok, men en franskmann stjeler i alle tilfelle».

Innrulleringen gikk slik for seg: Hver ny fange som trådte frem til skrivebordet, oppga navn og nasjonalitet, og dette ble notert. Dernest fikk vi informasjon om at forsøk på å smugle ut brev ville bli straffet med mørk enecelle. For fluktforsøk var det samme slags straff, men av lengre varighet, forutsatt at man slapp levende fra flukten.

En av skriverne fordelte hengekøyer mellom oss; en annen overleverte hver av oss en sekk med filler og et laken vevd av grovere tråd enn hamp og hårdere enn seilduk å ta i. Fangene om bord kom fra flere land. Hovedtyngden var franskmenn, og de hadde sitt tilholdssted på øvre batteridekk.

På nedre batteridekk befant seg et lignende antall amerikane-re, og nederst, på banjerdekket, nok en gruppe franskmenn; de ble kalt Rafales og Manteaux Imperiaux, mennesker som hadde tapt all verdighet og hengitt seg til skammelige laster. De solgte sine matrasjoner for penger til å spille hasard med og lot klutene som dekket deres radmagre legemer, gå samme vei; enkelte av dem var så godt som helt nakne, og få hadde mer enn ett eneste klesplagg. Dette er de elendigste skapninger jeg noensinne har sett, og det inntrykk de etterlot hos oss norske, gjorde at vi fattet en sterk og enig beslutning om å holde oss klar av dem. Jeg henvendte meg omgående til skriveren og anmodet ham om

å bringe en bønn frem for kommandanten: at vi måtte få vårt tilholdssted på nedre batteridekk sammen med amerikanerne. Dette ble også innvilget. Fra før av visste jeg at det gjaldt om å få rigge hengekøylene opp på et sted hvor vi kunne gjøre oss håp om tilstrekkelig luft.

Nettene med kvelningsanfall husket jeg altfor godt igjen fra prisongskipet i Leith. Det viste seg at det eneste ledige område på «Bahama» lå betenkelig nær latrinen, men luftvekslingen var likevel tålelig, og jeg antok at vi ville holde det ut. Vi festet køyepampene i kroker som var satt opp til det bruk, og så snart det gas anledning, krøp vi opp i køylene og bredte over oss det vi hadde fått utlevert av tøy. Køylene dannet et sammenhengende lag av seilduk mellom dørken under og dekket over, og vi lå så nær hverandre at en vanskelig kunne snu seg uten at andre måtte følge etter. Her og der i det veldige avlange rommet lyste det matt fra lamper. Enkelte av fangene hadde også sitt private talglys, men det var forbudt, og den som ble knepet, fikk uten pardon tre dagers mørkecelle på halv mat-rasjon. Straks meldetjenesten blant fangene varslet om inspeksjon ovenfra, gikk parolen: «Slukk alle lys!»

Ved de tider fangene ble beordret til ro for natten, stengte vaktmannskapene alle portåpninger langs nedre batteridekk med kjettinger. Den raslende lyden i mørket hadde vi forlenget gjort oss fortrolige med; men de første ukene i Leith-prisongen skrek en av fangene høyt hver kveld når han hørte kjettingene, og en natt sprengte han seg ut og sprang på sjøen; vi så ham ikke mer. Kanskje ble han rammet av et skudd og sank, eller strømmen tok ham.

Stinn luft, lopper og lus, mengder av kakerlakker og veggedyr gjorde nettene lange for oss. Men verre var kulden. Vi frøs og vi klødde oss, og bare sløvhet og vane gjorde at vi holdt ut. En lise var det alltid når portene ble åpnet og lukejernene fjernet ved syv slett om morgenen. Da strakte vi våre verkende lemmer, og vi stod opp og stilte til kontroll-telling.

På sin måte falt dagene like lange som nettene, skjønt vi norske og danske og likedan amerikanerne satte inn på å holde både hender og sinn i emploi; dermed kunne vi også tjene en shilling nå og da.

Den som hadde litt penger i bakhånd om bord i et prisongskip, var en rik mann, og for den rike gas det alltid muligheter så han kunne hevde seg og bedre forholdene både for sin egen del og for sine nærmeste fangekamerater. Han kunne således skaffe seg litt bedre og litt rikeligere mat enn den vokterne hadde å by på.

Vanlig fangekost bestod av gulrøtter som ofte var halvrotne og beskøyter hvor snutebillene huserte, stundom også av vanttynn suppe med litt løk eller grynn. Bare sjelden forekom det noen avveksling fra dette. Den som hadde penger, kunne også abonnere på «Statesman» eller en annen avis; de fleste fangene ble bra kyndige i engelsk i løpet av de fem-seks år som prisongtiden varte. De som var nådd lengst, holdt stundom skole for sine feller, eller man fikk hjelp av en velvillig vaktssoldat; forholdet mellom fanger og mannskap bedret seg stadig. Likevel var vi i en lunefull skjebnes vold, og vi levde på langt nær under så rimelige kår som vi fra ansvarlig hold var tiltenkt.

Korrupsjonen florerte. På tross av at det engelske parlament bevilget store summer til klær og mat for oss, gikk vi i laser og sultet dertil, mens vokterne - og mange med dem - ble fete og rike. Nærmere ett hundre tusen krigsfanger hadde England om bord på sine prisongskip; de ble en anselig inntektskilde for en anselig mengde engelske borgere, av den gode grunn at hver mellommann hadde mulighet til å stikke under stol av penger, fødevarer eller klær, og de fleste lot seg friste, slik at lite av det som opprinnelig var tiltenkt fangene, kom oss til gode.

Så skrumpet hundretusen-tallet inn; mange var de som døde under elendige forhold. Stinkende brakkvann trengte inn gjennom de råtnende planker i skipssidene; veggene mugnet, og det dryppet fra hver bjelke. Ingen unngikk prisong-hosten; mange ble angrepet av en eller annen slags sott som helst slo seg for bryst eller mave. Svekket som de fleste var fra før, drev dette mange i en for tidlig grav. Den vi kaller svinnsotten, var den verste, men også koleraen kom igjen på ny og på ny, og den holdt ved inntil buken ga fra seg det rene blod. Vi prøvde å binde maven ved å knuse teglsten og blande i føden, og noen mente det hjalp.

Efter hvert bedret dog kostholdet seg en del. Den som hadde

mynt både til å betale med og til å bestikke vaktene, kunne få dem til å kjøpe en matsmule i land. Men de bedrede kår førte ikke til at man vendte takken mot den Allmektige, som også under fengsel og nakenhet er de gudfryktiges beskytter.

Isteden ble lysten til lettsinn vekket, og kjødelig begjær tok snart overhånd. For mynt kunne fangene kjøpe kvinner fra gaten, og mange gjorde det. Men alt som ellers skjer mellom mann og kvinne i det skjulte, skjedde her åpenlyst og uten blusel. Av all denne utsvevelse fulgte at radesyken spredte seg, og da enn ikke de mest beskjedne renslighetsbehov kunne tilfredsstilles, ble mange som hadde holdt seg klar enhver utuktig omgjørelse, også smittet.

Slik var det om bord, men da vilkårene etterhvert ble mer lempelige og fangene stundom fikk orlov, henga de seg til lignende utsvevelser i land, og atter andre søkte legemet lyst mann hos mann.

Men der alskens skamløs grådighet således tok overhånd, ble det lite rom for gjerninger som springer ut av sinnets adel og reisning. Dog skal det sies at noen tok skrekk av det forfall de så omkring seg, og de søkte indre renselse og samling gjennom guds frykt og forsakelse. Enkelte oppriktige troens barn var der også hele tiden, blant disse Anders Reianes og Torbjørn Svineli fra Tysvær, begge haugianere.

Disse fromme fikk både åndelig og timelig hjelp utenfra. Men dette skjedde først efter jeg var flyktet, og om flukten vil jeg nå berette. Derefter kommer jeg til de begivenheter som senere fant sted om bord i prisongskipene og som viser hvordan mennesket ved åndelig opplysning reiser seg av fornedrelse alt dette slik som jeg siden hørte det av Elias Tastads munn, og av Enoch Jacobsen og Lars Larsen i Jeilane og flere med dem da de efter lange og onde år var kommet hjem til Norge."

DE HJEMVENDTE VENNENE DANNER KVEKERMENIGHETER I STAVANGER OG CHRISTIANIA

Elias drog hjem til Stavanger sammen med de fleste andre fangene fra stavangerkanten, men Knud gikk i land i Christiania der de svenske fregattskipene gikk til lands. Knud etablerte seg som urmaker og paraplymaker i landets hovedstad. Han skulle berede grunnen for utbredelse av kvekernes lære i hovedstaden mens han ventet på at Enoch skulle komme å hjelpe ham i dette arbeidet. Enoch kom i 1816. Han skaffet seg losji hos kjøpmann Hans Erichsen som var gift med Hans Nielsen Hauges søster, Karen. Således ble det knyttet en ny forbindelse mellom kvekerne og haugianerne, som også hadde problemer med landets myndigheter p.g.a. sin trosutøvelse. Enoch livnærte seg også som paraplymaker, men hans viktigste anliggende i hovedstaden var å vekke sine landsmenn til et personlig og levende åndsliv.

Det ble Elias Tastad som fikk gleden av å gå ut til Revheim for å melde fra om at Knud levde i beste velgående etter fangenskapet og foreløpig hadde slått seg ned i Christiania for å utbre kvekernes lære der. Da Iver viste stor interesse for hva denne nye læren gikk

ut på, holdt han, fra nå av, kontakt med Elias. Denne kontakten førte til at Iver ble den første som ble vunnet for kvekerdom av de hjemvendte "prison-sjøfolkene".

Sommeren 1815 kom Knud hjem til Revheim for å ordne med overføring av skjøtet sitt på bruk 24 til svogeren Ola Jonson fra Bjørheim, som hadde giftet seg med Knuds søster, Anna Helena, 25. juni samme år. Trolig traff Knud også igjen Lars Larsen Geilane ved denne anledningen. Lars kom nemlig hjem til Stavanger igjen denne sommeren og begynte å holde samlinger for sine tidligere fangekamerater og deres slektninger i huset sitt i Hetlandsmarken (omtrent der hvor Frelsesarméen har sitt forsamlingslokale). Fra vinteren 1816 ble disse samlingene til ordinære møter - de første kvekermøtene som ble holdt i Norge.

Flere mennesker i stavangerområdet begynte nå å leve på kvekervis. Det betød bl.a. at de ikke lot sine barn døpe eller konfirmere. De hadde sin spesielle vigsel - uten medvirkning av prest. De nektet å sverge eller avlegge ed i retten, for i Bibelen stod det at menneskenes tale skulle være ja eller nei og at samvittigheten bare var ansvarlig overfor Gud. Kvekerne nektet også å gjøre militærtjeneste, da det

stod i Bibelen at menneskene ikke skulle bære sverd mot sin neste. Kvekerne nektet også å løfte på hatten for øvrighetspersoner, da det bare tilkom Gud å få slik ære. Begravelser ønsket kvekerne å foreta uten seremonier og medvirkning av prest. Kvekerne ønsket å få avholde sine møter i offentlighet, men dette ble forhindret av konventikkelplakaten - loven fra 1741 som sa at ingen hadde lov å arrangere religiøse møter uten at presten var til stede eller hadde godkjent møtet. Myndighetene, med kirkens folk i spissen, var lite begeistret for kvekernes opprør mot det bestående, og det ble derfor nokså snart lagt hindringer i veien for at denne bevegelsen skulle få utbre seg.

Stavangerkvekerne søkte hjelp og støtte fra londonkvekerne, som de hadde brevvekslet med helt siden opphøret av fangeoppholdet. I 1818 fikk stavangerkvekerne besøk av to trosfeller fra England. "Prisonfangene" kjente igjen eventyrskikkelsen Stephen Grellet, opprinnelig fransk adelsmann og katolikk, som hadde flyktet fra Frankrike i 1795 for å komme vekk fra de redselsfulle tilstandene som hersket der etter at revolusjonen startet i 1789.

Etter mange viderverdigheter var

Grellet havnet i Amerika. Der ble han i 12 år og tjente seg en formue som forretningsmann. Han følte imidlertid at livet ble tomt om det bare hadde materiell velstand som mål. Grellet sluttet seg til kvekerne i "den nye verden", og etterpå brukte han hele sin energi, formue og innflytelse på å hjelpe folk som var i nød - og for å utbre kvekerdom. Hans franske adelsskap hjalp ham til å få kontakt både med høy og lav.

I London kom han bl.a. i forbindelse med familien Allen - den familien som Lars Larsen Geilane hadde bodd hos etter fangenskapet. Fru Margareth Allen hadde innpass ved det engelske hoffet, og hun klarte derfor å skaffe Grellet tillatelse til å tale til krigsfangene om bord i fangeskipene i Chatham. Flere av fangene fra stavangerkanten kom i kontakt med Grellet om bord i "Fyen", og de ble selvsagt glade da de forstod at han ville komme å besøke dem i Stavanger. William Allen, Margareths sønn, vitenskapsmannen, ble også med til Norge.

Knuds kamerat, den tidligere apotekerdrengen, Enoch Jacobsen, reiste fra Christiania og over til England for å hente de to fremstående kvekerlederne og være deres tolk på Norgesreisen.

Grellet og Allen holdt flere møter i Stavanger i august 1818. På møtene var det opptil 200 tilhørere. Blant dem var Iver Halvorsen og hans husstand fra Revheim.

På et forsamlingsmøte blant kvekerne i Stavanger 29. august 1818, foreslo William Allen og Stephen Grellet at Vennene i byen burde organisere seg i en såkalt disiplinforsamling eller menighet. Av de 30 frammøtte var det 8 personer som skrev seg inn som medlemmer i denne første, norske kvekermenighet. Det var de tre tidligere krigsfangene Lars Larsen Geilane, Elias Tastad og Even Samuelson Myklebust samt søskenparet Thomas Trulsen og Mette Trulsdatter Hille - og Guri Olsdtr. som siden ble gift med Elias Eliassen Tastad. Marie Rasmussdatter og Malene Asbjørnsdatter ble også med fra starten.

Grellet og Allen fikk møte de fleste menneskene med posisjon i Stavanger i forbindelse med besøket i 1818, bl.a. "kongen i byen", Gabriel Schanche Kielland, som inviterte utlendingene til middag på Ledaal sammen med flere av byens embedsmenn. Der var også kapellanen i Domkirken, Alexander Lange (morfar til Alexander Kielland). Om dette møtet skrev han siden: "De var i høi grad venlig fore-

kommende og elskverdige personligheder ogsaa i det selskabelige liv. Senere kom en kvekerprest (i 1822) og amerikaner, Shillitoe, der sa seg at være skomager (formodentlig fabrikkant). Han var langt mindre dannet enn hine, men endog overdreven venlig".

På Ledaal fortalte Grellet og Allen at de kom til Norge som utsendinger for det britiske bibelselskapet og at losen som førte deres skip inn til Stavanger, hadde fortalt dem at meget få nordmenn hadde sin egen bibel, men at alle ønsket å eie en. Lange kunne bekrefte dette, for selv han hadde ikke en egen bibel! Domprost Støren kunne fortelle engelskmennene at det trolig bare var 50 av byens 500 familier som eide en bibel. Etter møtet med Grellet og Allen på Ledaal, dannet Lange, Støren og byfogd Løvold en bibelkomite som søkte kontakt med det britiske bibelselskapet for å få hjelp til å skaffe flere bibler til byen.

Grellet og Allen hjalp sine norske venner også med å skaffe et møtelokale, benker og annet nødvendig utstyr. Det første møtelokalet vi kjenner til lå på Lagårdsveien, hjemme hos en av kvekervennene. Dette er nevnt i 1822. (Trolig huset til Lars Larsen Geilane som enkefru Møgelstue (gift med tollinspektør Arnt Møgelstue) hadde

kjøpt.) Grellet og Allen besøkte også Ivar Revheim i klyngetunet på Revheim i forbindelse med sitt sommeropphold i Stavanger i 1818.

Byens første kvekere fikk ingen enkel tilværelse. Det sørget byens mobb for. Hvis noen skiller seg ut på noen måte, er det mobbens oppgave å gi beskjed - dengang som nå. I forbindelse med at Ole Franck ble gravlagt på kvekerkirkegården på Våland i 1822, skrev domprost Støren: "Det skulde der være forefaldet forargelige Optrin; idet kaade Mennesker skal have vanhelliget Handlingen med lett-sindig Sang og Hurra Raaber". Den forakt og forfølgelse de første kvekerne opplevde i dagliglivet, har opplagt medvirket til at flere av dem begynte å tenke på utvandring.

Iver Revheim står oppført som medlem av den nye menigheten i Stavanger fra 1820. Kona, Karen Pedersdatter fra Todnem i Høyland, fulgte aldri ektemannen over i kvekermenigheten. Det gjorde derimot tjenestejenta deres, Anne Thomine Thomasdatter.

Fra Stavanger drog Grellet og Allen til Christiania, der de hjalp Knud Revheim og Enoch Jacobsen med å danne en kvekermenighet også i landets hovedstad. Denne menigheten fikk bare fire medlemmer fra starten.

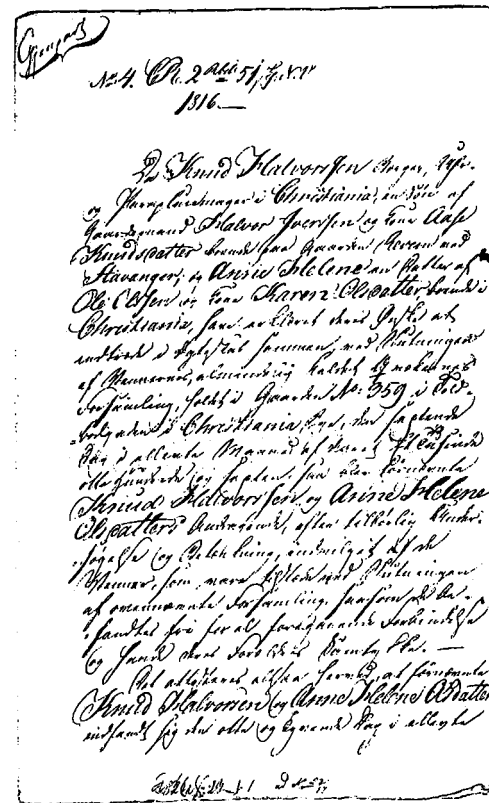
Foruten de forhenværende prisonfangene, var det bare Anne Olsdatter og jusstudenten Søren Daniel Schiøtz som skrev seg inn som medlemmer. Søren Daniel Schiøtz hadde trolig truffet kvekerne i huset til Hans Erichsen. Schiøtz losjerte i Erichsens hus, og der vanket ofte også Enoch og Knud. (Schiøtz kom seinere under sterk påvirkning av den danske lederen for Christianias brødremenighet, Niels Johan Holm, og da Schiøtz siden slo seg ned i Stavanger som fogd, ble han leder for denne byens brødremenighet). Anne Olsdatter var fra Christiania, og hun giftet seg på kvekervis, med Knud Halvorsen Revheim i 1816. De nygifte kjøpte seg hus i hovedstaden, og på Lille Tøyen i Aker anskaffet de seg et sommerhus med hage der de kunne dyrke sine egne grønnsaker. Knud livnærte seg som urmaker og paraplymaker mens Enoch Jacobsen drev som kjøpmann og paraplymaker.

OM KNUD REVHEIMS EKTESKAP

Da Knud og Anne inngikk sin ekteskapspakt i Tollbugata 27 i Christiania - 28. november 1816 - etter dagens kvekerforsamling - var dette det første kvekerbryllup i Norge, og det skapte stor uro i statskirken hvis biskoper og embetsmenn ikke visste hvordan de

skulle håndtere denne saken.

Ekteskapskontrakten mellom Knud og Anne ble bevitnet og underskrevet av 18 mennesker. Her følger først en kopi av den originale ekteskapskontrakten - deretter en "oversettelse" av den samme.

Knud Halvorsen og Anne Olsdatters ekte - skapskontrakt, kopi, K. D. 3. Afl. 27. (Andreas Seierstad, Kyrkjelegt reformarbeid i Norig. Bergen 1923, s. 219).

Christiania, 28. November 1816.

Da Knud Halvorsen, Borger, Uhr- og Parapluiemager i Christiania, en Søn af Gaardmand Halvor Iversen og Kone Aase

[Handwritten text in cursive script, likely a copy of a marriage contract. The text is dense and difficult to read due to the cursive style.]

Knudsdatter, Boende paa Gaarden Revem ved Stavanger, og Anne Helene, en Datter af Ole Olsen og Kone Karen Olsdatter, boende i Christiania, har erklæret deres Ønske at ind - træde i Ægteskab sammen ved Slutningen af Vennernes, almindelig kaldt Qvækernes Forsamling, holdt i Gaarden No 359 i Toldbogaden i Christiania Bye, den sextende

[Handwritten list of names in cursive script, likely the names of witnesses or the couple themselves. The text is dense and difficult to read due to the cursive style.]

Dag i ellevte Maaned af Aaret Et tusinde otte Hundrede og Sexten, saa blev førnævnte Knud Halvorsen og Anne Helene Olsdatters Andragende, efter tilbørlig Undersøgelse og Betænkning, indvilget af de Venner, som vare tilstæde ved Slutningen af ovennævnte Forsamling, saasom de befandtes fri for al fore - gaaende Forbindelse og havde deres Forældres Samtykke.

Det attesteres altsaa herved, at førnævnte Knud Halvorsen og Anne Helene Olsdatter indfandt sig den otte og tyvende Dag i ellevte maaned af Aaret et Tusinde otte Hundrede og Sexten, for at fuldbyrde ovennævnte Æteskab ved Vennernes, almindelig kaldt Qvækernes, offentlige Forsamling udi ovenmeldte Gaard, nr. 359 i byen Christiania, hvorpaa førnævnte Knud Halvorsen toge førnævnte Anne Helene Olsdatter ved Haanden og afgav efterkommen - de Erklæring:

Venner!

Jeg tager denne min Veninde, Anne Helene Olsdatter til Kone, lovende ved Guds Bistand at være hende en øm og trofast Mand, indtil det maatte behage Herren ved Døden at adskil - le os".

Og førnævnte Anne Helene Olsdatter erklæ - rede der og da som følger:

Venner!

Jeg tager denne min Ven, Knud Halvorsen, til Mand, lovende ved Guds Bistand at være ham en øm og trofast Kone, indtil det maatte behage Herren ved Døden at adskille os".

Til ydermere Bekræftelse og Stadfæstelse heraf, har saa Knud Halvorsen og jeg, Anne Helene Olsdatter, underskrevet nærværende Document egenhændigen.

Knud Halvorsen

Anne Helene Olsdatter.

Til Vitterlighed have vi, som overværende førnævnte Forbindelse, underskrevet vore Navn.

Datum ad supra.

- 1) Ole Olsen.
- 2) Karen Olsdatter
- 3) Christina Olsdatter
- 4) Olea Olsdatter
- 5) Even B. Stenersen
- 6) Hans Erichsen
- 7) Karen Erichsen
- 8) P. Treschow Hansen
- 9) B. Brevig
- 10) Maren Brevig
- 11) H. Hansen
- 12) S. Skjødt
- 13) Lars Monsen
- 14) Jens Larsen
- 15) Maria Gulbrandsdatter
- 16) George Carpenter
- 17) Sven Olsen Palmegren
- 18) Enok Jacobsen

IDENTIFIKASJON AV UNDERSKRIVERNE

Vi gjenkjenner nr. 1, 2, 3 og 4 som brudens foreldre og søstre.

Nr. 6, **Hans Erichsen**, eide Tollbugata 27, der han drev sin kjøpmannsforretning og der kona, **Karen** (7), stelte for losjerende blant meget annet. Hun var forøvrig søster til Hans Nielsen Hauge - noe som forteller at det var god kontakt mellom haugianerne og kvekerne også etter fangeoppholdet i Storbritannia.

Nr. 9, **Berent Rasmussen Brevig** ble omvendt til kvekerdom i prisonen. Etter krigen fikk han arbeid hos Hans Erichsen, og kona, **Maren** (nr. 10) flyttet til Christiania sammen med ham.

Nr. 12 er **Søren Daniel Schiøtz**, som meldte seg inn i hovedstadens kvekermenighet i sin studietid. Bosatte seg seinere i Stavanger (Laugmandsgaten 2) som fogd for Jæren og Dalane. Han ble gift med Charlotte Rosenkilde, datter av eidsvoldsmann Peder Valentin Rosenkilde. Ekteparet hadde landstedet "Charlottenlund", nå Kongsgate 45, ved Breiavatnet. Schiøtz ble leder for byens aktive brødremenighet og var en drivende kraft bak opprettelsen av det første, norske misjonsselskap, «Det norske Misjonsselskap» i 1842.

Nr. 13, **Lars Monsen** fra Lillesand, var fangekamerat av Knud fra "prisonen".

Det samme var nr. 14, dansken **Jens Larsen** fra Fladstrand eller Frederikshavn som byen ble hetende fra 1818 - den viktigste overfartshavnen mellom tvillingrikene Danmark/Norge.

Nr. 16, **George Carpenter** var en engelsk kvekervern kjent fra mange brev til sine norske Venner.

Nr. 17, **Sven Olsen Palmgren** var sønn av Enoch Jacobsens søster, Karen, som var gift med svensken og skipperen Ole Palmgreen. Sven hadde vokst opp på Holmen i Stavanger i et hus hvor noen av de første kveker møtene ble arrangert etter at "prison"-fangene var kommet hjem fra England i 1814-15.

Nr. 18, **Enoch Jacobsen**, Knuds bestekamerat fra kaperskuta og "prisonen". Var også med Knud om å starte den første kvekermenigheten i hovedstaden. Ble gravlagt på Knuds private gravlund på Lille Tøien og bar da tittelen kjøpmann. (Drev som urmaker og paraplymaker som Knud).

KNUD OG ANNES SKJEBNE ETTER EKTESKAPSINNGÅElsen

Myndighetene nektet å godta ekteskapet og forberedte landsforvisning av Knud og kona. Knud forfattet et brev til en regjeringsoppnevnt kommisjon som skulle drøfte religionsfriheten i Norge. Der hevdet han at han ikke lenger kunne føle seg sikker på øvrighetens toleranse. Derfor måtte nå kvekerne søke seg til et land der det var religionsfrihet. Våren 1817 reiste først Anne Helene og siden Knud til England. Der fikk de sine engelske kvekervenner til å skrive brev til den "kongelige kommisjonen" i Norge med bønn om samvittighetsfrihet for sine trosbrødre.

Den kongelige kommisjonen besluttet at kvekerne kunne få samles i enkelte av landets byer for at myndighetene skulle kunne ha dem under oppsikt. I disse fristedene skulle de være fritatt for å avlegge ed, utføre verneplikten, betale avgifter til geistlighet, kirke og militærvesen. Kvekerne skulle også være fritatt fra kirkereglene om altergang, barnedåp, bryllup og begravelse. Ingen kunne godtas som kveker før han/hun var fylt 25 år - for at ikke fritakelse fra verneplikten skulle friste for sterkt.

Da denne loven ble vedtatt mot slutten av 1817, var Stavanger falt ut som

et av fristedene - selv om det var her det bodde flest kvekere.

På tross av denne loven ble Knud Halvorsen anmeldt av sin sokneprest Aggers og prosten Munch for å ha gravlagt sønnen Joseph på sin eiendom på Tøyen, uten seremonier eller prestens medvirkning - og uten å anmelde dødsfallet til myndighetene før etter begravelsen - en begravelse som var "til stor forargelse" for naboene. Prosten, samt stiftsprost Sigvardt og biskop Bech ville at Knud skulle settes under tiltale for sin brøde. Dette ble etterkommet av departementet, og 18. juni 1821 ble Knud, av Christiania Bythingsdom, dømt til å bøte "10 Spand" av sin jord til fattigkassen samt betale saksomkostningene.

Knud lyttet mer til sin egen samvittighet enn til hva myndighetene påla ham. I 1831 fikk han en ny sak med myndighetene. På ny hadde han gravlagt sine døde barn i uinnviet jord. (En ny Joseph, død 17/3-1828 og William, død 4/1-1829).

Før 1830 ble også Knuds kone, Anne Helene, og hans fangekamerat og yrkesbror, Enoch Jacobsen, gravlagt på Knuds private gravlund på løkken Petersburg på Lille Tøien (like bak nåværende Tøienbadet der Aker Sykehjem ligger).

Siste gang vi hører noe om Knud Revheim, er i et brev fra den engelske kvekeren Lewis Allen til Elias Tastad datert 11. august 1836 der det står:

"Knud Halvorsen har det bra, og uttrykker sin kjærlighet til deg, noe jeg oppriktig slutter meg til - både til deg selv og din hustru og til alle som bekjenner seg med oss". (Oversatt til norsk av Martin Nag).

MOTGANG FOR STAVANGER-KVEKERNE – PLANLEGGING AV UTVANDRING

Hjemme på Revheim hadde Iver engasjert seg i diskusjonen alle kvekerne nå var opptatt av, skulle de forlate Norge, eller skulle de forbli og kjempe for sine rettigheter i hjemlandet. Lars i Geilane stilte seg i spissen for dem som ikke så noen fremtid i Norge, mens Elias Tastad ville bli igjen for å vinne tros- og ytringsfrihet for seg og sine etterkommere her.

Elias Tastad var sønn av fisker Elias Olsson Tastad og Anne Olsdatter. Han ble døpt i Domkirken 27. juli 1788. Fra 1807 til 1814 satt han i krigsfangenskap i England. I 1819 ble han gift på kvekervis med Guri Olsdatter Raasedahl - datter av Ole Ånensen og Guri Jørgensdatter "Raasedahl af Arendal

Amt". Høsten 1820 ble Elias og Guri foreldre til tvillingjentene Ingebor og Olene. Tvillingene døde bare ni måneder gamle med fire dagers mellomrom i august 1821. En meslingepidemi fór som en farsott over stavangerområdet på denne tiden. Da Elias og Guri ble nektet å gravlegge barna sine på kirkegården uten luthersk seremoni og deltakelse av presten, la de barna til hvile i uinnviet jord på sin eiendom på Våland (mellom dagens Muségaten 54 og 56) utenfor byen. Da Elias, av retten, ble pålagt å grave opp igjen barnelikene for at de kunne legges i viet jord, nektet han dette. Han ble da dømt til å betale en dagbot på fem daler inntil pålegget var utført. Elias etterkom ikke pålegget, og han hadde ingen penger til å betale dagbøtene med. I 1823 ble han imidlertid benådet i Høyesterett.

På tross av all motgangen Elias og Guri møtte, ville de ikke utvandre, men kjempe videre for tros- og ytringsfriheten på hjemlig grunn.

Samme sommeren som Elias og Guris tvillinger døde, ble Kleng Pedersen Hesthammer og Knud Olsen Eide sendt til USA på kvekernes bekostning for å undersøke mulighetene for emigrasjon. De to kameratene kom tilbake i 1824 og anbefalte frihetslan-

det på andre siden av Atlanterhavet. Høsten 1824 reiste Kleng tilbake til Amerika sammen med Andreas Stangeland, for å forberede ankomsten av de første norske utvandrerne til den nye verden samt kjøpe jord til dem. (Nordmenn hadde utvandret til Amerika også tidligere, men da bare som enkeltpersoner. Dette var den første organiserte emigrasjonen.)

Også kvekerne i Stavanger forfattet brev til myndighetene. 2. oktober 1823 ba de myndighetene om tillatelse til fri religionsutøvelse. Krog, byens politimester, anbefalte skrivelsen med den begrunnelse at et avslag neppe ville føre til at kvekerne sluttet å leve slik de mente var rett, og at et avslag trolig ville føre til at mange av dem ville emigrere.

Svaret kvekerne fikk på sitt brev kan ikke ha vært særlig oppløftende, for 22. april 1825 skrev Elias Tastad et nytt brev til myndighetene, der han ba om at kvekernes rettigheter som dissenter måtte bli regulert via lovverket. Først i en kongelig resolusjon av 11. mai 1826 fikk stavangerkvekerne endelig tillatelse til å bo i Stavanger by eller "Frue Sogn og Ranneberg Annexsogn".

På dette tidspunktet hadde allerede den første utvandrerflokk på 52 personer forlatt Stavanger med kurs for

«RESTAURATION» var av samme type som båten på dette prospektet av Dreier fra 1825

USA. En liten sildejekt på 12,5 tonn ble kjøpt fra Hardanger. Jekten ble først ført til Egersund for ombygging, og skutas navn ble endret fra "Haabet" til "Restauration".

9. mai 1825 kom så skuta til Stavanger der den siste finpussen ble foretatt av Lars i Geilane som var tømmermann av yrke. Som håndtlanger hadde han med seg den 16 år gamle Hallvard Iversen fra Revheim.

En gruppe norske Amerika-emigranter på et tre -
snitt i Norsk Folkeblad fra 1866

Iver og Maren hadde, i likhet med Elias og Guri Tastad, bestemt seg for ikke å forlate Norge, selv om fremtiden for kvekerne ikke fortonet seg særlig lys. Iver og Maren gikk likevel med på at deres eldste sønn, Hallvard, skulle få dra avgårde for å søke seg en bedre fremtid i Amerika. Dermed ble Hallvard den yngste av emigrantene om bord i "Restauration" som reiste på egen hånd da skuta forlot Stavanger på USA's nasjonaldag, 4. juli 1825.

HALLVARD IVERSON REVHEIM I AMERIKA

Vi får et par glimt av Hallvard før han ankommer USA. Han må, i likhet med sine mannlige slektninger, ha vært flink med hendene, for vi vet at han var med tømmermann Lars Larsen Geilane under arbeidet med den siste finpussen av "Restauration" før skuta lettet anker for Amerika og mens skuta lå til ankers i Stavanger. Trolig har Lars Geilane holdt et særlig våkent øye med unggutten under overfarten. Da Lars ville undersøke gjenstanden som ble observert drivende i sjøen utenfor Madeira, var det Hallvard som rodde lett båten for ham. Tønna som drev i sjøen, overvokst med tang og skjell, viste seg forøvrig å inneholde beste sort madeiravin!

I Amerika slo først Hallvard følge med de andre emigrantene til Kendall ved Ontariosjøen, der Cleng Peerson (som han kalte seg i USA) hadde kjøpt land til dem. Hallvard var imidlertid for ung til å kunne kjøpe land til seg selv. Han hjalp derfor de andre utvandrerne med å felle trær større enn han noen gang hadde sett i Norge, og bygge primitive tømmerhytter for den første overvintringen i Amerika. Våren 1826 slo han seg ned i den nærliggende byen Rochester sammen med

Lars Larsen Geilane, kona hans, Martha Georgiana fra Fogn og datteren deres, Margareth Allen, som ble født om bord i "Restauration" under overfarten. Både Lars og Hallvard fikk arbeide som tømmermenn i Rochester. Hallvard livnærte seg, for det meste, som båtbygger. Han hadde gått i en god skole hos Lars Larsen fra Geilane i Hetlandsmarken!

I 1833 meldte Hallvard seg inn i en kvekermenighet i Rochester. På en gård ved denne byen traff han en jamngammel jente som het Hannah Elisabeth Jackson (født 1812). Hallvard giftet seg med henne i 1834. Året etter fikk de sønnen Edward som også valgte tømmermannsyrrket som livsgjerning. Edward døde i 1925. Hans søster, Hannah Elisabeth, døde som barn.

IVER LANDSFORVISES OG SKRIVER BREV TIL KONGEN

Da Iver hverken bodde i Stavanger eller i Frue eller Randaberg sogn, hadde han ingen beskyttelse i den kongelige resolusjonen fra 1826. Presten H. Steenbuch i Haaland forlangte at han vær så god måtte flytte innenfor bygrensen sammen med de andre kvekerne i området.

Presten ville ikke risikere spredning av kvekerdommen innenfor sitt prestegjeld, og han anmeldte derfor Iver til biskop Munch i Kristiansand i 1828. Biskopen fremla saken for Kirkedepartementet, som så anla sak mot revheimsbuen. I underretten, under ledelse av sorenskriver G. Aas, ble Iver dømt til å forlate landet innen 8 uker. Om han ikke adlød dommen, ville myndighetene føre ham ut med tvang!

Men Iver ga seg ikke så lett. Han benyttet seg av muligheten til å appellere dommen til høyere rettsinstans. Og i 1830 ble han frikjent for dommen av Overretten. Før det kom så langt, hadde han for sikkerhets skyld også skrevet brev direkte til kong Carl Johan. Slik lyder dette brevet: (oversatt fra engelsk)

Til Kongen, eller til dem som måtte få dette brevet mellom hendene:

Jeg har levd på min gård i 22 år, og har rettet meg etter kongens lover, selv om jeg er blitt anklaget for ikke å følge hans påbud, lik andre.

Jeg ønsker at Kongen vil undersøke våre kveker-prinsipper, og støtte våre rettmessige krav, - vi er et folk som vil at fred og god moral skal råde i vårt fedreland, og at Gud må velsigne den Kongelige regjering.

Å landsforvise meg vil bety ruin for meg selv og for min familie. Jeg er en fri mann

som ærlig setter alt inn på å leve av mitt daglige arbeid.

Husk Gamaliels råd til jødene i spørsmålet om hva som burde gjøres med apostlene. Av hans tale om sannheten kan vi lære at sann kristendom nås gjennom troen på Kristus. Derfor higer vi høyere enn oss selv.

De som utøver sin autoritet for å forstyrre og krenke fredelige mennesker, burde huske at deres makt er begrenset til det legemlige, og til dette livet. Profeten Daniel, som trofast holdt fast på sin tjeneste for Gud, ble befridd fra sine forfølgere, og vi stoler på at Han som befridd ham, også vil beskytte oss - Han som vi vil tjene og adlyde framfor mennesker.

Mange tusen mennesker, som har grepet den samme tro som oss, får lov av sine regjeringer til å bo fredelig i sine land. Dette er regjeringer som søker å handle etter Guds vilje.

De rettferdige som vi leser om i Det Nye Testamentet, går i lyset, og selv om de møter mange prøvelser, forsaker de vrede og bitterhet og søker etter å leve i fred, for Kristi Ånd gjør dem i stand til å frembringe gode frukter, og de streber alle etter å oppfylle Hans lov. Jeg har merket dette i mitt eget hjerte og har sett Guds godhet mot dem som lever i frykt for Ham og holder Hans bud.

Myndighetene i Stavanger har forbudt oss å holde våre religiøse forsamlinger;

men de kan ikke begrense vår samvittighet overfor Gud.

Kongen og Regjeringen har ingen kontroll over samvittigheten. Om det faller i vår lodd å bli fratatt vår frihet, må vi likevel gjøre Guds vilje. Jesus Kristus sa til sine disipler at de for Hans skyld skulle hates av menneskene. Apostelen Jacob skrev til noen av sine samtidige og sa: "Den uskyldige har dere dømt skyldig og drept, uten at noen gjør motstand". Vi elsker religiøs frihet, fritak fra forfølgelse og synes likevel å bli tvunget til å rettferdiggjøre vår oppførsel.

Jeg er oppmerksom på at noen kaller seg kristne uten at de har del i sannheten, men er til forargelse for andre og virker som anstøtsstener. Vår forargelse rammer disse menneskene, selv om vi ønsker at våre hjerter heller må være opptatt av å grunnfestes i sannheten enn av å påpeke andres feiltakelser.

I oppriktighet ber vi om Kongens innflytelse, i det vi gjør oppmerksom på at vi ofte ber til Gud om at Han må bevare vår Konge, så at vårt land og hans folk av alle klasser må gå oppreist alle deres dager, til Guds ære og pris.

Jeg nærer det håp at Regjeringen ikke vil hindre oss i å tjene Kristus, som vil dømme alt - og gjøre godt igjen for urett begått mot Hans trofaste folk.

Stavanger 19/7-1830

Iver Halvorsen Revheim.

Etter at Høyesterett 8. februar 1831 hadde gitt overretten medhold i at Iver fritt kunne fortsette å bo på sin ættegård på Revheim, synes han å ha fått noen fredelige år sammen med kona og barna, Åsa (født 1813) og Per (født 1816).

AVSLUTNING

I 1838 fikk familien på Revheim besøk av Hallvard fra Amerika. Hallvard var blitt enkemann i april dette året. En måned seinere gikk han om bord i skuta som skulle føre ham hjem til Norge igjen. Hallvard ble hjemme på Revheim et års tid og brøt nå den siste forbindelsen med sitt gamle fedreland ved å selge odelsretten sin til bruk 19 til søsteren Åsa som giftet seg før Hallvard dro tilbake til Amerika med deres søskenbarn, Hallvard Olsen Vistnes.

Mens Hallvard var på hjemmebesøk i 1838, vet vi at han fulgte faren til et møte i kvekerforsamlingen i Stavanger. I oktober 1838 har Skriveren i Samfunnet, Elias Tastad, skrevet følgende i kvekerprotokollen:

“Ogsaa var nærværende vores kjere Ven og Landsmand Halvor Iversen, som efter omtrint 11 Aars Bortreise til det nordre Amirica er nu kommen tilbage i et Besøg

til sine Beslægtede og Venner, i og ved Stavanger i Norge; som ogsaa til vores Fornøielse er bleven Medlem af Vennernes Maanedlige Forsamling i Rochester i Amirica”.

Kort etter salget av odelsretten, dro Hallvard Iversen tilbake til USA via Gøteborg. I 1843 flyttet han fra Rochester til Chicago, der han giftet seg igjen med en kvinne som het Ellen til fornavn. Sammen fikk de fire barn: Det første kjenner vi ikke navnet på, men nummer to het Charlotte (f.1845) - og så fulgte Albert Henry i 1846 og Florence i 1848.

Både Ellen og Hallvard døde i 1849, og Hallvard ble således bare 40 år gammel. I 1841 døde Hallwards mor, Maren, 65 år gammel. To år seinere giftet Iver seg med Kjersti Pedersdatter fra Vats. Denne gangen var også kona kveker.

Etter å ha fått Høyesteretts kjennelse for å kunne bo på Revheim, flyttet nå Iver, paradoksalt nok, til Stavanger med sin nye kone. De nygifte bosatte seg i Kleivå der datteren Maren Kristine kom til verden samme år.(1845)

Iver ble fra nå av regnet for en av kvekernes fremste representanter i byen. Han skrev bl.a sitt navn under på en anbefaling som militærnekteren

og kvekeren Søren Olsen Vik fra Rennesøy (Asbjørn Klosters oppvekstkamerat) fikk med seg da han skulle fraktes fra Dusavig til fengselsopphold i Fredrikshald (Halden) 9. juni 1848. Forfatteren Martin Nag mener at det er denne avskjedsscenen Lars Hertervig har skildret i det maleriet som har fått navnet “Vårsildfiske” og som Nag mener burde kalles: “Kvekerne tar avskjed med militærnekteren Søren Olsen, den 9. juni 1848”.

På 1850-tallet flyttet Iver til Kongsgaten 58 med familien sin. Samme med dem bodde fremdeles den trofaste tjenestepiken Anne Thomine Thomasdatter. Iver døde 8. januar 1859 - 65 år gammel. Han ble gravlagt på den kirkegården som kvekeren Carl Nyman hadde gitt til “Vennenes Samfunn” nederst i Haukeligaten. I 1869 ble også Anne Thomine Thomasdatter lagt til hvile på denne gravlunden - og i mars 1874 Ivers andre kone, Kjersti, som var 71 år da hun døde. På denne kirkegården ble også Elias Tastad lagt til hvile da han døde i mai 1863.

FELLESTUNET PÅ REVHEIM

Slik ser det ut i dag ved det gamle fellestunet på Revheim. I dag ligger bare bruksnummer 16 igjen ved Hestnesveien. Det var hit Iver og Knud flyttet da de var sju og fire år gamle omkring 1790 - og her vokste de opp i et hus som lå like ved alléen midt på bildet. I 1806 overtok Iver foreldrenes skjøte på bruk 19. 17. mars 1808 solgte han en parsell av gården til broren Knud. Sammen med parseller Knud fikk kjøpe av naboene Tore Larson (bruk 16) og Elling Ommundson (bruk 1), utgjorde dette et nytt bruk (24). Sannsynligvis bygget Iver seg nytt våningshus i 1806, mens foreldrene bodde i følge i det gamle som Knud overtok i 1808. Hallvard livnærte seg som smed ved siden av jordbruk og fiske, og han og Åsa bodde i Knuds hus sammen med datteren Anna Helena mens Knud var til sjøs og i prisonen. Knuds hus lå på marken bak alléen, der lærerboligen til Rommetvedt og Munthe seinere ble plassert. Sommeren 1815 var Knud hjemom en tur fra Kristiania bl.a. for å selge skjøtet på bruk 24 til søsteren, Ola Jonson fra Bjørheim. (Gift med Anna Helena Hallwardsdatter 25/6-1815. Skjøtet undertegnet 8/7).

Anna Helena overførte skjøtet på bruk 24 til sønnen Jon i 1841 (etter at Ola druknet), men Jon solgte det videre allerede i 1842 til Ola Jonson fra Madla. Jon flyttet først til Stavanger og siden til USA. I dag er det Ola Jonson Madlas etterkommere som sitter med bruk 24 på Revheim.

Ivers sønn, Hallvard, som var yngste selvstendige utvandrer om bord i utvandrerškuta "Restauration" (15 år), kom hjem fra USA i 1838. Han solgte da odelsretten sin til bruk 19 til sitt søskenbarn og sin svoger, Hallvard Olson Vistnes (gift med Åsa Hallwardsdatter. Mor til Hallvard Olson, Karen, var søster til Ivar og Knud Revheim.)

Hallvard og Åsas datter, Anna Marie, overtok foreldrenes skjøte på bruk 19 i 1882. Hun var ugift, men drev gården ved hjelp av en forpakter, til Håland kommune kjøpte den i 1892 bl.a. til bruk for lærerboligen til Andreas Rommetvedt fra Utsola - og siden til Kristoffer Munthe. Fremdeles lever det etterkommere etter Ivers sønn, Per, på Revheim.

(Revheimsveien 21 er i dag nærmeste adresse til tomten hvor våningshusene til «vår» Revheimsfamilie stod.)

REVHEIM KIRKE

Revheim kirke (bygget 1864-65) og kirkegården ligger i dag på bruk 24 - bruket som Knud Revheim fikk kjøpe av broren i 1808, men som han ikke fikk særlig glede av siden han fór til sjøs samme år og havnet i fengsel. 5/5-1862 solgte Velas Olsen Revheim en 4200 kvadratalen stor tomt til Håland kommune fra bruk 26 uten å ha skjøte på hele denne eiendommen. I 1915 ble den østre delen av den gamle kirkegården gitt som gave til kirken av Ådne Olsen Revheim, som derfor har fått sitt gravsted nær opp til søre kirkeskip. (Målte 3796,5 kvadratmeter).

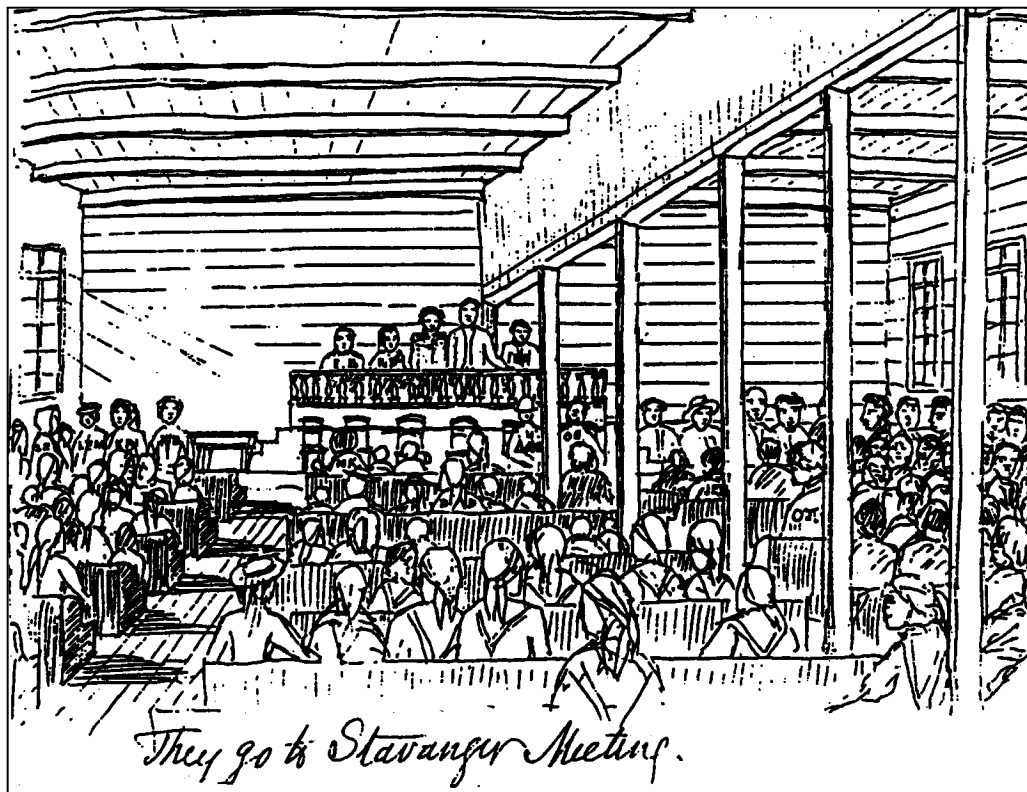
Siden har hans oldebarn, Vilhelm Revheim, måttet føre rettsaker for å få klarlagt eiendomsforholdene vedrørende kirketomt og -gård. Som kompensasjon for den eiendommen som var solgt uten skjøte, har han fått en tilsvarende stor tomt nærmere Stokka - vatnet tillagt sitt bruk 24, der han nå driver hundee- og kattekennel og oppdrett av hester.(1995)

STAVANGERS KVEKERMENIGHET I ÅRENE ETTER DEN FØRSTE UTVANDRINGEN TIL AMERIKA

I motsetning til kvekermenigheten i hovedstaden som holdt på å dø ut allerede på 1820-tallet, viste Stavangers kvekermenighet seg å være mer levedyktig - noe Elias Tastads lederegenskaper, i særlig grad, har fått æren for. Enoch Jacobsen hadde nok også slike egenskaper, men hans grublerier og depresjoner forhindret ham i å utvikle disse sidene ved sin personlighet.

Elias Tastad ledet derimot menigheten i Stavanger med mild, men bestemt hånd. Vi vet at nye kandidater til menigheten ble "finsiktet" før de fikk skrive seg inn som medlemmer, mens andre ble utvist for ikke å ha levd i samsvar med de disiplinære reglene som gjaldt for Vennenes Samfunn. I 1841 var Elias Tastad sågar med på å utvise sin egen kone fra kvekermenigheten p.g.a. av hennes "Begjærighed efter Spirituøse Drikke". Da hun hadde overvunnet "sin tidligere Lidenskab" i 1853, ble hun imidlertid tatt til nåde igjen.

I 1842 lot Elias Tastad oppføre et forsamlingshus for kvekerne i Sangesandsgaten 12. Tastad betalte selv kostnadene til dette nybygget, og han skriver at dette var noe han hadde

drømt om helt siden han kom hjem fra England. Dette forsamlingshuset ble nyttet fram til 1852, da Endre Dahls hus i Hospitalsgaten 12 ble tatt i bruk som nytt forsamlingslokale.

Medlemmene av Stavangers kvekermenighet tilhørte de lavere sosiale lagene av samfunnet. Elias Tastad var jo

*Interiør fra Kveker-huset i Stavanger anno 1871.
Tegningen er laget av Edward Backhouse,
en engelsk kveker og amatørkunstner.*

matros under krigen. Da han kom hjem, slo han seg først ned hos foreldrene på Øvre Tasta. Siden kjøpte han seg et gårdsbruk på Finnestad, men

omkring 1823 flyttet han til byen sammen med kona, Guri Olsdatter - og bosatte seg i Bakkegaten 6. Siden flyttet han til Nykirkebakken 11, Dusavikveien 123 og til slutt Mellomstraen 8, der han døde i 1863. Han livnærte seg som navigasjonslærer, men mye energi gikk med til å lede byens kvekermenighet - og til driften av en kvekerskole for barn og unge.

Lars Larsen Geilane var tømmermann som Even Samuelson, mens Ole Franck står oppført som skomaker (og jekteskipper). Anne Emilie Jensen, som har skrevet sin hovedoppgave om "Det norske kvekersamfunns historie i første del av det 19. hundreåret", har funnet ut at av byens 53 mannlige kvekermedlemmer fra 1818 til 1853 var det 23 gårdbrukere, 6 husmenn, 1 føderådsmann, 3 skipper, 1 fraktmann, 1 fisker, 1 handelsmann, 1 skolelærer, 2 arbeidsmenn, 3 tømmermenn, 1 repsalger, 1 hattemaker, 1 glassmester, 2 snekkere, 4 bøkkere, 1 skredder og 1 baker.

Det var selvsagt et tap for Stavangers kvekermenighet da Lars Geilane og flere andre kvekersympatisører drog til Amerika med "Restauration" i 1825, men i årene som fulgte flyttet mange kvekere fra distriktene inn til Stavanger - noe som igjen styrket me-

nigheten. Fra Skjold kom f.eks. fire kvekere - to av dem slo seg ned på Tasta, ikke langt fra Elias som sikkert hjalp dem med å finne levebrød. Even Samuelson kalte seg også for Tasta på 1820-tallet - noe som tyder på at han flyttet dit ut fram til 1828, da også han fór over havet til Amerika.

I 1824 ga Elias Tastad den delen av sin eiendom på Våland der han hadde gravlagt sine tvillingjenter i 1821, til kvekermenigheten. Ole Franck fant jo også sitt siste hvilested der i 1822. Denne lille gravplassen (mellom Muségaten 54 og 56) ble nyttet som kvekerkirkegård fram til 1854, da Carl Petter Nyman ga menigheten ny gravplass på sin gård "Carls Minde" - nedest i dagens Haukeligaten.

I 1830-årene holdt også Stavangers kvekermenighet på å gå i oppløsning p.g.a. av indre stridigheter - noe som, først og fremst, skyldtes uenighet mellom Elias Tastad og skoleholder Mathias Pedersen Grønnestad fra Bokn, som mente han var utsendt fra Herren til kvekermenigheten i Stavanger. Mange lot seg overbevise om at så var tilfelle, men den sindige Tastad var skeptisk og ville ha utsettelse med å innlemme denne sterke personligheten i menigheten.

Det første kveker-huset i Stavanger, en gave fra Elias Tastad i 1843. Tegningen er laget av Isaac Sharp i 1847.

Dette splittet medlemmene i den grad at det i august 1834 var kun to medlemmer igjen i byens kvekermenighet, Elias Tastad og Elias Nielsen Slogvig som hadde flyttet til Tasta fra Skjold og nå kalte seg Høje. I 1838 var medlemstallet steget til sju - blant disse var Iver Revheim, som altså må ha ment at Grønnestad burde opptas som medlem i kvekersamfunnet.

Kvekermenigheten i Stavanger kunne altså ikke oppnå noen innflytelse i samfunnet p.g.a. av stor medlemsmasse - selv om antallet medlemmer steg kraftig fram mot 1850-tallet. Sin betydning fikk den p.g.a. av de sakene medlemmene kjempet for, som tros- og

meningsfrihet (norsk dissenterlov i 1845), for opphevelse av dåpstvung og godkjenning av vielse utenfor kirken, fritak for å måtte avlegge ed og for å måtte betale avgifter til en statskirke en ikke var medlem av og til et offentlig skolevesen en ikke sendte sine barn til. Når det gjelder retten til å nekte militærtjeneste av samvittighetsgrunner, nådde de sitt mål først med lov om sivil verneplikt i 1937.

I 1848 fikk Elias Tastad, gjennom engelske venner, sendt et brev til den svenske ambassaden i London med bønn om at to militærnektere, Søren Olsen Helland fra Rennesøy og Bjørn Thorsen Heggem fra Strand, måtte bli fritatt fra videre straff p.g.a. militærnekting begrunnet i religiøs overbevisning.

I løpet av 1840-årene meldte Endre Dahl og **Asbjørn Kloster** seg inn i byens kvekermenighet. Med dem fikk menigheten to nye lederskikkelser. Endre Dahl tok i 1843 initiativ for at kvekerne skulle starte en "Maadeholdsforening til Afhold fra Brændevin og andre Spirituøse Drikke". En slik forening kom i gang i 1845 eller -46, og var den første avholdsforening i Stavanger. Denne foreningen fikk ingen oppslutning utenfor kvekernes rekker. Det gjorde imidlertid Asbjørn

Klosters forening fra 1859. Det initiativet skapte en bevegelse som, etter hvert, spredte seg over hele landet.

Carl Petter Nyman (1818-1891), som ble medlem av kvekermenigheten i 1855, ble også en bærende kraft i den nye avholdsbevegelsen. Med ham fikk også denne menigheten en av byens næringslivstopper i sin midte. Nyman var nemlig både skipsreder og fiskeeksportør. Fra sin gård "Carls Minde" i østre bydel, drev han sitt skipsrederi. Han førte tønner med saltsild til Østersjølandene og tok rug i returlast og tjente gode penger som så mange andre initiativrike stavangere på denne tiden. Både Karlsminnegaten og Nymansveien ble siden oppkalt etter ham.

I 1846 fikk Endre Dahl i stand en årsforsamling i Stavanger som hadde som formål å knytte tettere forbindelser mellom stavangerkvekerne og kvekere som bodde i landdistriktene omkring byen. Fra England hadde han invitert tre kvekere, Sharp, Tregellis og Budge, som ble til stor inspirasjon for kvekerne i fylket. For første gang på 25 år var det igjen opprettet personlig kontakt mellom kvekerne i Stavanger og engelske kvekerverner - noe som rørte den aldrende Elias Tastad dypt og inderlig. Engelskmennene inviterte

Asbjørn Kloster over til England i 1847, der han ble gitt undervisning ved en kvekerskole og ble satt inn i moderne undervisningsmetoder. Da Kloster kom hjem i 1848, startet han en skole i Stavanger der 10-12 elever snart ble til 50. På 1850 tallet fikk 100 barn fra middelklassehjem plass ved denne private borgerskolen. Om kveldene ga Kloster gratis undervisning til håndverkslæregutter!

På denne tiden fikk kvekermenigheten i Stavanger sin første kvinnelige forkynner gjennom den 18 år gamle Ingeborg Iversdatter, som hadde begynt å preke allerede som 13-åring. Berthe Paulsdatter fra Hundvåg som sammen med sin mann, husmann Daniel Danielsen, ble opptatt i kvekermenigheten i 1853, likte også å forkynne.

I 1853 fikk Stavangers kvekere besøk av venner både fra Irland, England og USA. Amerikaneren Lindley Murry Hoag og engelskmannen James Backhouse drog dette året med karjol fra Kristiansand til Stavanger, og de holdt flere møter på denne ferden, og fra Stavanger drog de med båt til Ryfylke der de holdt møter på Finnøy, i Sjernarøy, i Høle og Årdal. I 1859 ble det, ifølge stavangerkvekernes referater, holdt kveker møter i Strand, på

Randøy, på Eltervåg i Rennesøy og på Reilstad i Finnøy. Kveker møter ble også arrangert i Erfjord, på Nedstrand og på Nessa.

I 1856 kom Robert og Ann Doeg til Stavanger, hvor de ble boende i Olavskleven 22 i sju år og bl.a. plantet det flotte cedertreet i sin hage (som nå er fredet). Dette ekteparet lærte seg norsk, og de ble til stor inspirasjon for byens kvekere.

Stavangerkvekernes første store leder, Elias Tastad, var syk og skrøpelig på sine gamle dager. Han levde likevel like til 1863, da han døde 19. mai, 75 år gammel. Han ble gravlagt på kvekerkirkegården i Haukeligaten 23. mai. Takket være denne mannen overlevde byens kvekermenighet de første vanskelige årene - for å utvikle seg til å bli en liten, men livskraftig menighet som, etter hvert fostret mange respekterte og innflytelsesrike medlemmer. I 1993 feiret denne menigheten 175-års jubileum.

UTVANDRERE FRA MADLA

NAVN	FØDT	TIL	NÅR
BRUK 1			
Ivar Nikolaisen Oftedal	1854	USA	
Olaus	1863		
Nikoline Elisabet	1864		
Akseliana Kristina	1869		
Nikolai	1873		
Hans Laurits	1874		
Ole Jonas	1876		
<i>Av Nikolai og Lisbet Oftedals 13 barn, drog 7 til USA!</i>			
BRUK 2			
Anton Martinius Abrahamson		1865 Austr.	
BRUK 3			
Ola Enokson	1834	USA	1853
Inger	1852	1869	
BRUK 7 RAUNVODL			
Johan Erik Nyman Nielsen		1870	USA
Bertha Jakobsdatter	1900		
Sverre Jakobsen	1901		
BRUK 8 SANDAL			
Tobias Torsen	1826	USA	1870
BRUK 14 SAUAMYRÅ			
Olava Jonasdatter	1854	USA	
Hallvard Martinius	1862		
Marta Guriana	1866		
Ole Johan	1870		
Gabriel Martinius	1874		
Grete Johanna	1878		
<i>6 av 12 søsken drog til Amerika!</i>			
BRUK 20 MADLASANDNES			
Grete Olsdatter	1830		
Peder Torson	1834		
BRUK 21			
Severine Bertelsdatter	1874		
Taletta Kristina	1879		
Inga	1881	Chicago	
Borghild Pedersdtr. Bjerga	1899	Montana	
Margit	1901	New York	
Anna	1904	Baltimore	
Tora Andrea	1908	Florida	

NAVN	FØDT	TIL	NÅR
Per	1910	Montana	
<i>5 av 8 søsken drog til USA!</i>			
BRUK 25			
Andreas Bendikson	1861		
Johan	1876	Chicago	
Ludvig Torvald Olson	1905	Canada	
BRUK 27 MADLASTØ			
Sven Gabrielson	1870		
Guriana	1877		
Gabriel	1879		
Enevald Martinius	1881		
BRUK 29			
Sven Berentson	1835		
BRUK 32			
Monrad Emil T. Netland	1891	USA	
BRUK 33			
Martin Johan Kristenson	1890		
BRUK 34			
Rasmus Rasmusson	1859	San Fran.	
Malena Maren Pedersdtr.	1884		
Torborg	1887		
Rasmus	1888		
Peder	1890		
Petra	1892		
Paul	1894		
<i>Samtlige søsken drog til USA!</i>			
BRUK 36			
Inger Beate Ingvaldsdtr.	1887		
BRUK 37			
Rasmus Hallvardson	1881	Sør-Afrika	
Leonora Kristina	1887	USA	
Hallvard	1889	San Fran.	
BRUK 38			
Karen Olena Mauritsdtr.	1899		
Maksmillian	1902		
BRUK 39			
Olaus Olson Bø	1905		
BRUK 41			
Inga Margreta Hetland	1890	Yorkshire, Eng.	

NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR
BRUK 43				BRUK 83				BRUK 9			
Jon Ingvaldson	1905			Jonas Oftedal	1875	Chicago		Elen Elisabeth Svendsdr	1885		
Dortea	1906			Nils Paul Mikal	1883	USA		Endre Jonason	1860		
BRUK 44				BRUK 112				Karl Johan	1863		
Henrikka Mari Sigv.dtr. Li	1893	Canada		Bernhard Rasmusson	1898			Elisa Marie	1865		
Marta Kristofa	1897	USA		BRUK 151				Peder	1870		
Ingvald Tobiasss. Molaug	1902	San Fran.		Nora Aasland	1898			Jonas	1872		
Trygve	1906	San Fran.		Signe Ingeborg	1907			Karen Emilia	1875		
BRUK 49								Emilius	1878		
Nelius Ommundson	1883	Alaska						<i>Av 12 søsken drog 7 til USA</i>			
<i>(gift med indianerjente)</i>				<i>Til sammen 87 personer</i>				BRUK 11			
Tønnes	1885	Alaska		<i>Hele Madla: 307 personer</i>				Rasmus Rasmusson	1869	Minnesota	
Ole	1901	Alaska						Lars Martinus	1873		
<i>Alle tre drog til Alaska.</i>								BRUK 12			
<i>De to første ble gullgravere, den tredje laksefisker.</i>								Rasmus Kristianson			
BRUK 52				UTVANDRERE FRA REVHEIM				BRUK 13			
Torolf Rasmussen Dahle	1908	Brooklyn		BRUK 1				Olava Kristina Iversdtr.	1875		
BRUK 54				Ommund Emil Jakobson	1882	San Fran.		Petra Sofia	1878		
Nils Karlson	1854			Alfred Severin	1891	San Fran.		Agate Ivarda	1881		
Karen Sofie	1860			BRUK 2				Kristina	1890	Canada	
Salve Andreas	1865			Hallvard Toreson	1868	Iowa		BRUK 15			
Berent Tobias	1872			BRUK 3				Sivert Gudmundson	1826	Illinois	1866
Karl Gustav	1882			Ommund Svenson	1866	Wisconsin		Rakel Guria Kristoffersdtr.	1825		
BRUK 55				Sven	1871	California		<i>(Hele fam. drar)</i>			
Karl Tobiasson	1881			Bertinius	1875	Wisconsin		Gabriel Martin Sivertson	1852		
Ole Andreas	1884			Matilde	1881	Illinois		Ane Kristina	1854		
Salve Andreas	1887			Bernhard	1886	California		Inger Margreta	1856		
Tobias	1890			BRUK 4				Rasmus	1859		
Adolf Sverre	1895			Jakob Børeson	1855			Rakel Serina	1862		
BRUK 55:				Andreas	1856			Marta	1864		
Konrad Reinertson Rødne	1897	USA	1911	Gurina	1863			BRUK 16			
Alf Racin	1901		1924	Håkon	1867			Sigrid Torvaldia Jonsdtr.	1887	<i>(kom tilbake)</i>	
BRUK 67				Anna Malena	1870			Tønnes	1893	USA	
Johannes Karlson	1884			Adolf Marselius	1887			Karl Gustav	1895	John Larson	1891
Karl	1886			Matilde	1890			BRUK 19			
BRUK 68				BRUK 5				Hallvard Ivarson	1809	<i>"Resturation"</i>	
Osvald Konrad	1898			Andrea B. Edwardsdatter	1880	Iowa		Ivar Hallvarson	1841	Illinois	
BRUK 77				Matilde Emilia	1882	Iowa		<i>(fetter til Hallvard)</i>			
Dortea Næss	1884	Nord Dakota		Ommund (Omer)	1884	Iowa		BRUK 20			
Karl	1893	Chicago		Enevald	1888	Iowa		Sven Salmundson	1857		1881
<i>(Bror av Erling som drev musikkhandel)</i>				BRUK 8				Ane Kristine Olsdatter	1857	<i>(Familie)</i>	
				Nora Marie Persdatter	1887						

NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR
Salmund Svenson	1878										
BRUK 21				UTVANDRERE				Ommund Emilius	1875		
Johan Frits Johanson	1863			FRA SØR-SUNDE				Gabriel	1877		
Josefine Bert. Davidsdtr.	1884			BRUK 3				Ommund Svenson	1901		
David	1889			Thomas Magnus Toreson	1904	Canada		Steffen	1910		
BRUK 22				BRUK 5				BRUK 1			
Helga Ananiasdatter	1901	Washington State		Marte Kristina Olsdatter	1860	USA		Torn Emilius Endreson	1851	USA	1871
BRUK 23				Peder Andreas. Sør-Sunde	1857			Anna	1857		
Endre Berdinesson	1860	San Francisco		<i>(ektemann)</i>				BRUK 20			
Ingvald	1876			Adolf Bertinius <i>(sønn)</i>	1881		<i>(vendte tilbake)</i>	Søren Anderson	1827	USA	1857
Inger Bertine	1879			Oskar Emanuel <i>(sønn)</i>	1888			BRUK 21			
BRUK 24				BRUK 6				Elen Jakobsdatter	1874	Tacoma	
Marta Olava Ådnesdtr.	1873	Iowa		Ommund Eielson	1873			Ommund	1876		
Jonas	1881			Eiel	1882			BRUK 23			
Adolf Bertinius	1885			BRUK 8				Jonas Andreasson	1857		
BRUK 26				Ole Martinius Kornelius.	1856	USA	1895	Kristian Bertinius	1859		
Alfred Johan Johanson	1891	Iowa		Torborg Jonsdtr. Revheim	1861		<i>Hele familien</i>	Elling Gabriel	1863		
BRUK 28				Kornelius	1885			Ane Bergitta	1869		
Ingebret Endreson	1892			Jon	1888			BRUK 24			
Berge	1895			Ane Marta	1890			Klaus Kristianson	1873		
Tøres	1905			BRUK 10				BRUK 25			
BRUK 29				Kristen Rasmusson	1884			Berta Karina Andreasdtr.	1855		
Lav Nilson Fløysvik	1902	Canada		BRUK 11				Peder	1857		
Jon	1911	USA		Olav Trulson	1866			Ola	1859		
BRUK 30				Anna Malena Andreasdtr.	1864		<i>(kone)</i>	Andreas	1862		
Karl Marsel. Ommundson	1891	Minneapolis		Ulrika Sofia Trulsdatter	1868		<i>(Olavs søster)</i>	Anna Malena	1864		
Adolf Bertinius	1891	Minneapolis		Andreas Andreasson	1862		<i>(Bror av Anna M.)</i>	Tønnes Anda Ådneson	1883	Valley City	
BRUK 44				Tomas Trulson	1870		<i>(bror av Ola)</i>	Martin	1886		
Andreas Emil Antonsen	1906	Nebraska		BertaSerinaE.Nord-Sunde	1884			BRUK 26			
<i>Til sammen 71 personer</i>				Lambert Marsel. Trulson	1875			Teoline Maria Persdatter	1869		
				Bernhard	1882			Torres Johan Jonson			
				Toralf	1884			Regine Rasmusdatter	1879	Nord Dakota	
				Ragnvald	1887			Elias	1885	Montana	
				Sem	1892	Nord Dakota		Kristofa	1891		
				BRUK 12				Rasmus	1893		
				Nils Larson	1867	Alaska		BRUK 33			
				Pauline	1872			Lars Enokson	1902		
				Lea Martine	1874			BRUK 37			
				Lars	1876			Olava Mat. Nikolaisdtr.	1889	New York	
				BRUK 15							
				Ane Maria Ommundsdr.	1871						

NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR	NAVN	FØDT	TIL	NÅR
HUSMANNSPASS 5 PIGELSHEIA											
Ane Bergitta Larsdatter	1832			Isak	1853			BRUK 28			
<i>Fikk 8 barn med Elias Hanson Undheim.</i>				Fredrik I. Kyllingstad	1857	USA	ca. 1893	Selmer Svenson			
<i>Da mannen og fem av barna døde, drog hun til Amerika med de tre gjenlevende:</i>				Ane Bergitta J. Revheim	1857	<i>(hele familien)</i>		Karl	1918		
Ane Eliasdatter	1863			Ingolf Fredrikson	1884			BRUK 34			
Ola	1865			Ingebret	1885			Jonas Andreasson	1861	USA	1904
Laura Grete	1873			Fredrik Agnar Berg	1887			Taletta Andreasson Tasta	1871	<i>(hele familien)</i>	
				Retsius Kristoffer	1889			Albert Johan Jonasson	1892		
				Blix Sunde	1891			Karl Andreas	1894		
				Elias Martiniusson	1885	Nord Dakota		Johanna	1897		
				Albert	1887			Jonas	1899		
				Yaletta	1889			BRUK 35			
				Ellen1893				Johan S. Sigmundstad	1821	USA	1856
				Elisa	1898	Montana		Borgilla Valentinsdatter		<i>(hele familien)</i>	
				BRUK 17				Marta Karina Johansdtr.	1851		
				Emilie Eliasdatter	1878			Sven	1854		
				Berta Serina	1884	Nord-Dakota		Johanna M. Sigmundstad	1839		1856
				Elen Guriana	1889			Margreta B. Sivertsdatter	1866		
				BRUK 18				Selmer Jonason	1900		
				Ole Mandius Abrahamson	1870			BRUK 36			
				Berdine Marie	1872			Ane Bergitte Larsdaotter	1855		
				Bellest	1885			Peder	1872		
				BRUK 19				Lars Berner	1888		
				Kasper Knudson	1889			BRUK 39			
				Martin Bertinius	1893			Rasmus Johanneson	1855		
				BRUK 20				Lars	1858		
				Hanna Malena Ivarsdtr.	1867			Johan	1867		
				Bertel Johan	1870			Lena Tomine	1869		
				BRUK 23				BRUK 40			
				Enok Enokson Goa	1852	USA		Anna Nikolaysdatter	1899		
				Berta Helena P. Tjora	1850	<i>(Hele familien)</i>		Rasmus	1901	Nord Dakota	
				Enevald M. Enokson	1873		1886	BRUK 41			
				Anna Maria	1875			Marta Sofia Guriana Haraldsdatter f.	1888		
				Marta Malena	1878			HUSMANNSPLASSEN DYKJELSHAUGEN			
				Peder	1880			Tore Nilsson	1821	Minnesota	1846
				Enok	1882			Marta Olsdatter <i>(Tores kone)</i>			
				Hans	1885			Ane Malena Nilsdatter <i>(Tores søster)</i>			
				BRUK 24					1828		1846
				Ingvald Olson	1879			Per Nilsson <i>(Tores bror)</i>	1833	USA	1857
				Jonas	1882			<i>Til sammen 87 personer fra Nord-Sunde</i>			
				Ommund Kornelius	1885						
				Magnus Hartvigs. Øglend	1914	Brooklyn					

KITTY KIELLAND

Kitty (Christiane Lange) Kielland ble født i Stavanger 8. oktober 1843. Hun var datter av Jens Zetlitz Kielland, konsul, forligelseskommissær, direktør og eier av Hannasdal, - og Christiane Lange som døde da Kitty var 19 år. Selv om Kitty Kielland utviklet seg til å bli en av Rogalands fremste malerkunstnere, måtte hun hele livet tåle å bli presentert som søster til forfatteren. Til og med da hun fylte 70 år i 1913, skrev "Stavanger Aftenblad": "Kitty Kielland, vor udmærkede Malerinde, Alexander Kiellands søster, fyldte onsdag 70 år"!

Kittys far var arving i byens fremste handelshus og hadde fått utdanning både i Tyskland (Lübeck) og England (Gravesend). Etter studiene arbeidet han noen år i farens firma (Jacob Kielland & Søn) som kontorhjelp.

Etter giftermålet med Christiane Lange (datter av presten Alexander Lange), bodde de nygifte i et hus ved Torget som bar oppnavnet "Forberedelsen", fordi mange nygifte i Kielland-familien hadde startet sine ekteskap der. I 1842 fikk Jens Zetlitz Kielland overta huset ved Breiavatnet som lenge hadde vært nyttet som Amtssykehus - og der ble Kitty født året etter.

Kielland-huset ved Breiavatnet

Da handelshuset "Jacob Kielland & Søn" ble oppløst i 1862, var Jens Zetlitz Kielland bare 46 år, men fra da av dyrket han bare sine hobbyer - uten at det betyr at han lå på latsiden. Bl.a. malte han og skar ut gjenstander i elfenben - særlig til det siste ble han meget dyktig.

Han stiftet Stavanger Kunstforening og drev jordbruk ute i Hannasdal (ved Kiellandsmyra), der han hadde store planer om nydyrking og utbygging. Han likte også å snekre, og han fikk tid til å ta på seg flere offentlige verv. Økonomisk led han ingen nød da han fikk en god slump penger etter faren. I 1863 ble han gift for annen gang med Inger Mæhle, som ble Kitty og Alexanders stemor. Jens Zetlitz Kielland

døde i 1881 og Inger Mæhle Kielland seks år seinere.

Kitty Kielland vokste opp i et hjem og en familie der kunst og kultur stod høyt i kurs. Men først da Kitty var omkring 20 år, startet hun systematisk trening med blyant og pensel. Årsaken til dette var at hun da fikk vann i et kne og det varte to år før hun var helt frisk igjen. En sommer ble hun lenket fast til en rullestol, og da valgte hun å arbeide med blyant og pensel for å korte tiden.

Av Fanny Zeuthen, en dansk venn av familien, lærte hun å kopiere, blant annet malerier av Lars Hertervig. Jens Zetlitz Kielland hadde aldri drevet sin malerkunst lenger enn til amatørstadiet, og han mente at heller ikke datteren hadde forutsetninger for å nå høyere. Kitty engasjerte seg derfor i sosialt arbeid da hun ble frisk igjen og var bl.a. med på å stifte Domkirkens Barneasyl.

Men etter at kunstmaleren Hans Gude hadde fått se noen av Kittys malerier, lot faren henne, under sterk tvil, få reise til den tyske byen Karlsruhe i 1873. Der fikk hun privatundervisning av Gude fordi det på dette tidspunktet ikke var adgang for kvinner ved Kunstakademiet i byen, men det ble det allerede året etter.

Kitty Kielland: Jærtun

I 1875 reiste Kitty til München der hun, blant mange andre norske malerstudenter, også møtte Harriet Backer som ble hennes bestevenn for resten av livet.

Kitty reiste hjem til Stavanger i flere omganger - oftest om vinteren, men, på tross av farens uvilje mot at datteren for alvor skulle slå inn på kunstens tornefulle vei, drog hun likevel tilbake til Mellom-Europa igjen. Hun malte også mens hun var hjemme - helst fra

Jæren - og spesielt fra Ognå dit Kielland-familien ofte la sine utflukter. Alexander ble meget begeistret for hennes jærbilder - noe som var en stor oppmuntring for henne.

I 1879 kom Kitty til Paris, der hun møtte de fleste ledende personligheter innen Nordens kulturliv - også broren. Hun følte seg likevel ofte ensom - noe som førte til at hun flyttet inn i samme leilighet som Harriet Backer. I Paris traff Kitty også Arne Garborg. Hun ble

meget glad i den beskjedne jærbuen, men Kitty var også sjenert og tilbakeholden, så noe ekteskap ble det aldri mellom dem. Men Kitty klarte iallfall å overbevise Garborg om at kvinner burde få stemmerett - for nå var hun blitt engasjert i kvinnesak!

I Paris var Kitty også sammen med den berømte, fargerike danske malerkunstneren Peter Severin Krøyer som var født i Stavanger i 1851. I Paris fikk Kitty Kielland antatt sine bilder ved flere viktige utstillinger.

Kitty Kielland utviklet seg etter hvert til også å bli en dyktig skribent. Hun var ikke redd for å formulere sine meninger offentlig, og hun viste også at hun kunne skrive fortellinger og noveller. Men det var å male hun likte best. I 1889 flyttet hun tilbake til Norge for godt. Hun bosatte seg i Christiania, men hver sommer drog hun til Jæren, for det var som friluftsmaler hun trivdes best - og de beste maleriene hennes er da også malt med motiver fra Jæren.

Kitty Kielland fikk svært fin omtale av alle som kjente henne. Den danske litteraturkritikeren Georg Brandes skrev en gang til Alexander Kielland at "Din Søster Kitty er et av de stout-

este Fruentimmer jeg har kjendt og som overhovedet er til". Kitty omtales som omtenkstom og hjelpsom og som en som kunne yte støtte uten å ydmyke mottakeren - slik Garborg kunne fortelle om en gang hun hadde hjulpet ham i en pengeknipe. Men pen var hun ikke, og Arne Garborg mente hun lignet mest på kong Kristian IV!

Kitty L. Kielland
tegnert av Olaf
Gulbrandsen

I seinere år var hun meget plaget av søvnløshet, depresjoner og nervetrøbbel. Dermed forsvant virkelyst og arbeidsglede. Konsentrasjonen ble også dårligere og hun mistet i en viss utstrekning evnen til å orientere seg ute i naturen. Dette kunne gi seg utslag

som at hun ikke fant igjen det motivet hun var begynt å male på ute på Tananger. I Jotunheimen tumlet hun rett ut i en elv, og da hun malte et motiv av Slottet i Oslo, satte hun seg på paletten for deretter å ta seg en tur på byen!

Til slutt ble hun så syk at hun ikke kunne arbeide mer. Hun døde i november 1914. En stor pengesum testamenterte hun til Nasjonalgalleriet i Oslo. Den skulle gå "Til innkjøp av kunstverk som bryter med tradisjonen og tilfører utviklingen nye momenter - selv om bildet kan virke ensidig og rart".

Det var hos Marta Malena Nilsdotter, født 1850 på Nedre Saurdal i Sokndal, at Kitty Kielland bodde til leie ved århundreskiftet. Marta Malena eller Lena som hun kaltes, flyttet til Stavanger som ung og fikk arbeid som hushjelp hos Jens Zetlitz Kielland og Inger Mæhle i Kiellandhuset ved Breiavatnet. Det var der hun ble kjent med den sju år eldre Kitty - datteren i huset.

Lena ble gift med Elling Ommundsen fra bruk 1 på Revheim i 1875, men han var sykelig og døde allerede året etter. I 1880 ble Lena gift med Per Tørreson fra Jåsund. Han var sjømann, men kjøpte bruk 8 på Revheim, kalt "Myrå", som altså lå der hvor Stahl-

Dette maleriet, "Torvmyr", laget Kitty Kielland i 1895 da hun bodde til leie på Revheim hos Lena Nilsdotter Saurdal. Motivet er hentet fra Revheims - myrå der det ble skåret torv helt fram til andre verdens krig.

gården nå befinner seg - og det var her Kitty fikk leie et rom i sommerhalvåret når hun ville male motiver fra Revheimsmyrå.

Lena døde i 1909 - 59 år gammel. Per og Lena ble foreldre til sju barn.

Reoheim kirke og -skole fotografert på 1950-tallet. Veitraséen innover mot Ragbakken og Madla er fremdeles den samme som da, selv om veibredden nå

er fordoblet. SOT's parkeringsanlegg og International School of Stavanger er fremdeles framtidsøyer.

Revheim kirke og skole på 1950-tallet. Her fotografert mot nord med den gamle Hafrsfjordsbroen i bakgrunnen. Tanangerbussen strever seg opp bakken

ved Hestnessvingen - og boligbyggingen på Revheimsberget og Sør-Sunde er ikke begynt.

GOLFBANEN PÅ REVHEIM

Golf er i dag en av de idrettene som vokser raskest i Norge. Fra å ha vært en ren "sossesport", har idretten utviklet seg til å bli en aktivitet som fanger opp medlemmer fra de fleste samfunnslagene.

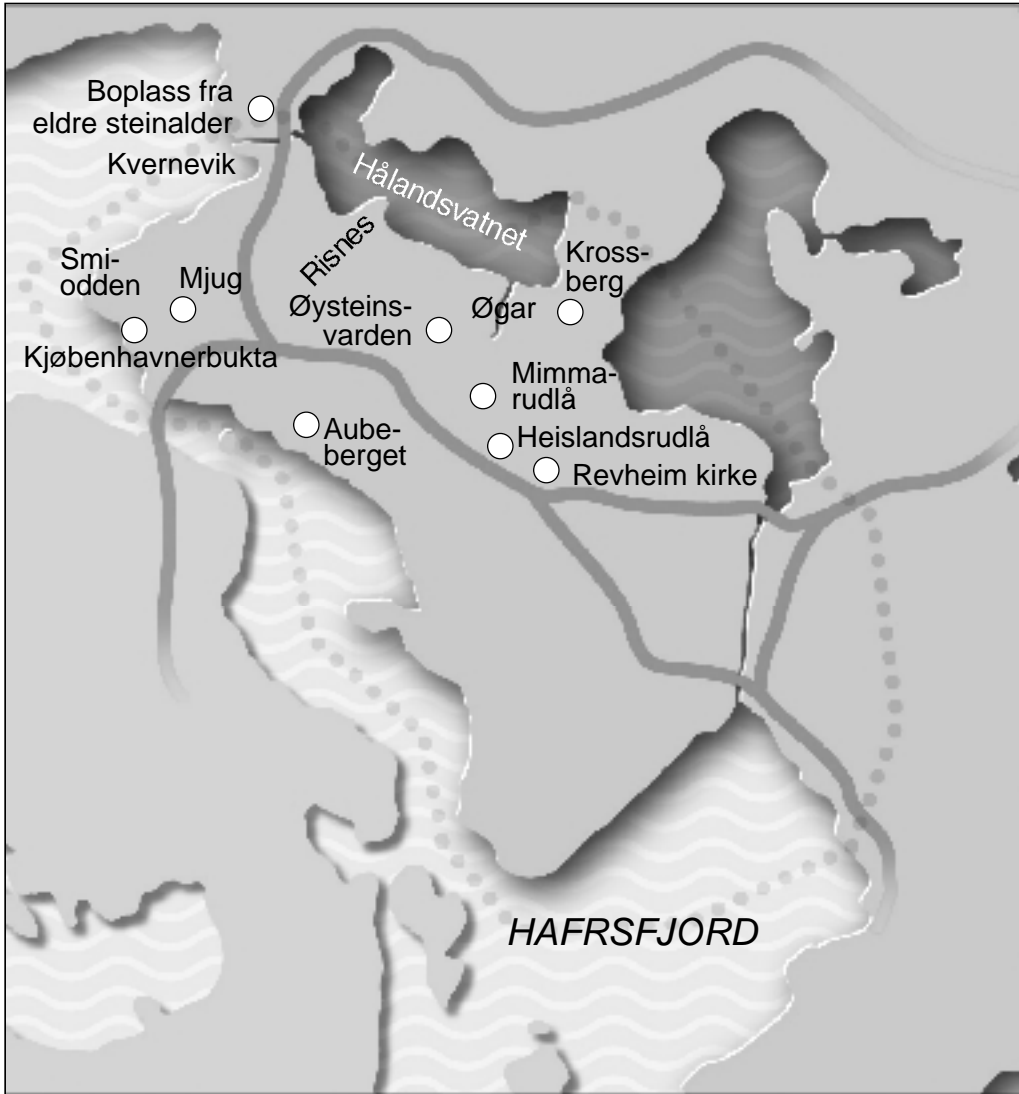
Det var Reidar Helliesen og R.A. Lorentzen som, etter 2. verdenskrig, tok initiativ til å starte en golfklubb i Stavanger. Siden ble også Torolf Smedvig og Frithjof Bjelland engasjert i dette arbeidet. Store jordeiendommer ble leid på vestsiden av Store Stokkavatn, og etter hvert ble en av landets vakreste og beste golfbaner anlagt på Revheimsgården.

Banen har 18 hull, og "greenen", det tett- og småvokste graset omkring hullene, blir slått med maskin hver eneste morgen i sommerhalvåret, mens resten av grasmatten slås to ganger pr. uke i dette tidsrommet.

En av klubbens plenklippere kostet 800000 kroner, mens det elektroniske vanningsanlegget kom på 2 millioner. Medlemskontingenten er satt til 450 kroner for unge medlemmer og 2500 for voksne. Klubben får hvert år ca 2 millioner kroner i sponsorinntekter - noe som er nødvendig for å dekke et budsjett på ca 6 millioner (1995).

FORSLAG TIL EKSKURSJON PÅ REVHEIM

- 1) Alvasteinen og Golfbanen.
- 2) Stahlgården - området der Kitty Kielland bodde om sommeren.
- 3) Osmund Revheimsvei - Stavanger International School og Madla idrettsbane.
- 4) Revheimsmyrå - bronselurene.
- 5) Revheimsstranden sør for Hestnes. (Fergingsplassen over til Meling).
- 6) Fluberget.
- 7) Klyngetunet på Revheim (nå: Hestnesveien 21) der Iver, Knud og Hallvard Revheim vokste opp.
- 8) Revheim kirke bl.a. med minnebauta over falne madlabuer.

SUNDE

OVERSIKT OVER FORNMINNER PÅ SUNDE

Sunde har trolig vært bebodd helt siden eldre steinalder. Spor etter de første bøndene finner vi fra yngre steinalder (3000-1800 f.Kr.) Storhaugene, **Mimmarudlå** og **Øysteinsvarden**, på Sør-Sunde er gode eksempler på gravhauger fra eldre bronsealder. Ved **Aubeberget**, **Øygard** og **Kjøbenhavnerbukta** er det også funnet helleristninger fra denne perioden - og skålgroper ved Heislandsrudlå, Kvide-myrr, Øygard og Aubeberget. Det er også gjort fornfunn fra romertid/folkvandringstid på høydedragene ved **Heislandsrudlå** over Mimmarudlå og Øysteinsvarden til Århaug og i skråningene ned mot Hafrsfjord, Kvernevika og Hålandsvatnet.

OVERSIKT OVER EIENDOMS-FORHOLD PÅ SUNDE

Arkeologene regner med at halvde-len av gårdene i området ble lagt øde på 600-tallet. Sør- og Nord-Sunde var fortsatt bebodd mens gårdene Skjelbrei, Århaug, Heisland og Vodl

ble lagt øde. Sannsynligvis ble gårde-
ne Skjelbrei, Århaug og Austrheim bo-
satt igjen i vikingtid. Funn av naust-
tufter, gravminner, bautasteiner og
steinkors tyder på høvdingmiljø og
betydelig makt og rikdom på Sunde i
vikingtid.

Etter at Harald Hårfagre seiret i **slag-
et i Hafrsfjord** omkring 900, underla
han seg sikkert jorda på Jæren. Han
innsatte lojale høvdinger i området
som skulle kreve inn avgifter for ham
og sørge for at kongens lover ble re-
spektert.

Etter at Stavanger bispedømme ble
opprettet omkring 1125, begynte kron-
en å dele ut av sitt jordegods for å
skaffe inntekter til kirken og dens ar-
beidere.

Inntekten av Nord-Sunde ble tillagt
Apostelkirken i Bergen, kongens pri-
vate kapell i hovedstaden.

I seinmiddealderen ble Skjelbrei,
Austrheim og Århaug lagt øde igjen,
mens folk konsentrerte seg om de

*Dette bildet fra 1954 er tatt fra området ved da -
gens Sunde skole. Revheimsveien svinger seg søro-
ver mot Madla. Denne veien har fremdeles den
samme traséen. Vi skimter store Stokkavatn i
bakgrunnen.*

Foto: Widerøe/Byarkivet

gamle tunene på Nord- og Sør-Sunde.
Gjenryddingsfasen på Skjelbrei og
Austrheim kom etter 1520. Fra 1520 og
fram til 1660 økte brukstallet på Nord-
Sunde fra to til fire bruk og fra to til
seks bruk på Sør-Sunde.

Etter reformasjonen overtok igjen
kronen inntekten av Nord-Sunde som
fortsatt ble dyrket av leilendinger.

I 1660 solgte kongen Nord-Sunde til
kommissarius og assessor i høyeste-
rett og overhoffrett Hans Hansen.

I 1676 fikk bispesønnen og lektoren
ved Stavanger latinskole, Mads Kristi-
ansen Tausan, kjøpe Nord-Sunde samt
ødegården Århaug.

Omkring 1700 fikk Kristian Jæger,
soknepresten i Hetland, kjøpe Nord-
Sunde. Jægers arvinger satt med eien-
dommen fra 1706 til 1781.

Dette året overtok stavangermkjøp-
mannen Peder Valentinsson eiendom-
men. Da han døde, satt enken Anna
Vilhelmina Bredal med eiendommen i
noen år. Etter hennes død i 1784, ble
Nord-Sunde delt mellom hennes ar-
vinger Else Petronelle Femmer og
major Arnoldus Kristian von Krogh.

Så endelig i 1786 fikk den første lei-
lendingen, Jakob Jakobsen, kjøpe fru
Femmers part av Nord-Sunde. Denne
eiendommen ble til bruk 22 og en del

av Nord-Sunde var kommet i bonde-
eie. Året etter solgte von Krogh sin
part til Østen Østenson (bruk 1),
Torger Torgerson (bruk 8), Ola Sjurson
(bruk 13) og Salmund Østenson (bruk
19), og hele Nord-Sunde minus Skjel-
brei var i bondeie. Først i 1847 fikk
bøndene kjøpe Skjelbrei av bispesto-
len.

Etter denne tid har bøndene “re-
gjert” på Nord-Sunde. Mellom 1960 og
1980 ble store deler av Nord-Sunde ut-
bygd til bydelen Kvernevik, men ennå
er det flere gårdsbruk i drift på Nord-
Sunde. Forhåpentligvis lar politikerne
disse “grønne lungene” få overleve
også i framtiden.

Også inntekten av Sør-Sunde ble gitt
til kirken på 1100-tallet. Den såkalte
Øvregarden ble sannsynligvis gitt til
det nyopprettede Olavsklosteret i
Kleiva omkring 1160. Dette klosteret
ble nedlagt 100 år seinere, og kloster-
ets virksomhet ble overtatt av det nye
klosteret på Utstein. Utstein overtok
også jordegodset til Olavsklosteret,
deriblant en del av Sør-Sunde.

Nerigarden, den delen av Sør-Sunde
som lå lengst ned mot Hafrsfjord, ble
gitt som inntekt til Munkeliv kloster i
Bergen. Austrheim-gården beholdt
kongen i første omgang selv. Siden ga
han denne gården til adelsslekten

Gårdstun på Sunde fotografert fra fly i 1954.
Utsnitt av bildet på side 206.

Hesbø på Finnøy mot å få denne familiens lojale støtte. Da Finn Ogmundson Hesbø døde i 1347, testamenterte han Austrheim-gården til kannikene ved Stavanger Domkirke mot at de, til evige tider, skulle synge messer for hans sjel på hans dødsdag. Dermed var hele Sør-Sunde blitt kirkegods. Etter Svartedauen ble Austrheim liggende øde. Jorda på Austrheim ble brukt av leilendingene på Sør-Sunde og gården ble, fra nå av, kalt Øgar eller Øygard.

Etter reformasjonen sikret kronen seg alt kirkegodset, og dermed havnet hele Sunde i kongens hender. Kristian III eide jorda fra 1536 til 1559. Da over-

tok Fredrik II fram til 1588. Så kom Kristian IV. Han solgte Nerigarden-godset, som var den største parten av Sør-Sunde, til den danske adelsmannen Frantz Ranzau. Hans sønner, Fredrik og Henrik, arvet dette godset omkring 1620.

I 1660 kjøpte bergensborgeren Herman Garman dette godset i sørhellingen mot Hafrsfjord. Sønnen hans, Johan Garman, satt med godset fra 1674 til 1730. Det var denne Bergensfamilien som på denne tiden også satt som eiere av klostergodset på Utstein. Johan Garmans enke, Karen Friman, eide Nerigarden fra 1730 - 1770.

Etter Karen Frimans død kjøpte stavangerkjøpmannen, Børre Rosenkilde, Nerigarden-godset på Sør-Sunde på auksjon i 1771. Futen Kristian Lerche Dahl var også med på dette kjøpet. Børre Rosenkilde var forøvrig far til Peder Valentin som bygde Rosenkilde-huset på begynnelsen av 1800-tallet.

I 1800 kjøpte arvingene etter Erik Larsson Sandvigen fra Strandebarm i Sunnhordland, Rosenkildes og Lerche Dahls part av Sør-Sunde. Samme året overførte disse arvingene sitt skjøte til husmann Torbjørn Pedersen fra gården Kårhus i Vats. Han solgte eiendommen, som fikk bruksnummer 10, til

leilendingen Elias Johannesson Todnheim og hans sønn, Rasmus Eliasson Sør-Sunde. Så var denne delen av Sør-Sunde kommet i bonde-eige. Siden ble bruk 10 delt opp i flere bruk som ble drevet fram til ca. 1970, da dette området ble bebygget med eneboliger.

Øvregården, det tidligere Utstein godset og Austrheim, beholdt kongene fram til 1660 da den danske adelsmannen Erik Krag fikk hånd om dette godset. I 1672 solgte Krag sitt Sør-Sunde gods til stavangertolleren Peder Pederson Saxe. Etter ham overtok hans sønn dette godset. Han var tollkontrollør og hadde samme navn som faren.

I 1702 overtok stavangerborgeren Herman Høyer godset til tollerne. I 1724 måtte Høyer pantsette godset sitt til bonden Rasmus Rasmussen fra Helle i Høgsfjord. Fire år seinere måtte Høyer gi fra seg sitt Sør-Sunde gods til Rasmus' sønn, Tore Rasmussen Helle.

I 1745 solgte Tore Rasmussen godset sitt til Stavangers mest velstående kjøpmann på denne tiden, Lauritz Smith - sønn av Andrew Smith som skar ut prekestolen i Stavanger Domkirke.

Det ble Lauritz Smiths arvinger som kom til å selge Øvregården godset til bøndene. I 1772 solgte Lauritz', sønn

Michael Leigh Smith, bruk 12 til leilendingen Jakob Nilssen. Samme året solgte Lauritz Smiths datter, Kristin Sofie Smith, bruk 17 til leilendingen Per Torson, og i 1774 solgte Lauritz Smiths barnebarn, Johanne Margrete Smith og Karen Ackermann Smith, bruk 18 til leilendingen Salmund Salmundson. Dermed var Utstein-godset, samt Austrheim, havnet i bonde-eige. Deler av dette godset er nå bebygget, men det meste av godset hører til gardsbruk som fremdeles (1985) er i drift på Sør-Sunde.

NAVN PÅ SØR-SUNDE

AUBEGERGET:

Aubø'en bodde ved dette berget. (Ola Olsen fra Nedstrand som hadde vært husmann på Aubø i Sjernarøy før han slo seg ned på Sunde).

AUSTRHEIM (Øgar):

Heimen eller gården som lå øst for hovedbølet (Sør- Sundetunet), eller øst for sundet.

BROTET:

Dette navnet er f.eks. nyttet i Sundebrotet og forteller at her har en liten bekk slynget seg og laget et brudd i landskapet.

BÅRDSASTYKKET:

(Ved bueskytterbanen). Der Bårdsen holdt til når han fisket i Stokkavatnet.

DUGANE:

Oppdyrket myr.

EGRÅ/EKREHAUGEN (19):

Eng som har vært åker før.

GONELSTYKKET (22):

Der Gunnhild Jonsdatter Håland (Randaberg) bodde. (Mellom Sunde skole og bedehus).

HEISLAND-RUDLÅ:

Kanskje gammelt gårdsnavn der forleddet viser til personen som ryddet gården.

Rudle: rullesteinshaug.

KVIDEMYR:

Myra der det vokser myrull.

MIMMARUDLÅ:

Midmorgen. Når sola stod over denne rullesteinshaugen, var det tid for frokost.

PALLESENMARKÅ:

Ved denne marken hadde Palle-sen fra Kvitsøy hytte.

PIGELSHEIÅ:

Pigghedleheiå. Heia eller umarks-området med bautasteinene.

RUSKJE (b.n.1):

Kanskje av rusk, rotet, uryddig.

SKREBAKKA (21):

Skrå - skrått lende.

STRANDSKJELVÅ (husmpl 3):

Mark, eng ved strand (av kjelve).

SVARTMYR:

Myra med den svarte jorda.

SVEÅ:

Teig, av svi, grunn åker.

TASABEKKEN:

Bekken der sauene drikker vann.

ØGAR(D) (3):

Ødegård (Austrheim-gården etter Svartedauen, ble da nyttet som utmark og beitemark av bøndene på Sør-Sunde).

NAVN PÅ NORD-SUNDE

BETAFO (br.nr. 12):

Et jordstykke som ble gitt til Det Norske Misjonsselskap av Om-mund Olsen. Oppkalt etter misjonsstasjon på Madagaskar.

BUSENESET (20):

Skjul for folk som ventet på skyssbåt. Kan også komme av den brede båttypen "busse" som ble nyttet i middelalderen, for folk måtte ha fergeskyss over sundet også den gang.

DONEVIGÅ:

Viken der en hører drønnet fra havet.

DUGANE:

Myrjord.

DYKJELLSHAUGEN:

Haugen med kilden eller oppkommet.

HAMMAREN:

Hammaren er navnet på en fjellhammer like ved "Hafrsfjord Industrier". Konrad Veastad (88 år i 1984) fortalte at han kunne huske at det ble sprengt ut stein fra Hammaren da brukarene ble støpt under den gamle Hafrsfjord-broen på begynnelsen av 1920-tallet. Et par av disse brukarene står fremdeles under den nye broen.

HARABERJE (38):

Det harde berget.

HOTTANE/HOTTAVIGÅ (24):

Grasbakke der en ropte til hverandre (etter båtskyss).

HÅLANDSVATNET:

Vatnet ved garden Håland (i Randaberg). Håland betyr den høyeste delen av den gamle gården.

KJELLEBERGET:

Berget ved kilden.

KJENGAREN:

Lagerplass for høy.

KJØBENHAVNERBUKTA:

Sannsynligvis oppankringsplass for danske båter på 1800-tallet (som førte korn eller leirvarer eller fisket).

KOLNES (husmpl. 5):

Kolbrenningsplass på et nes. Eller neset med den kolsvarte jorda.

LAKSASKJER:

Her ble laksenoten satt når laksen skulle fanges.

MJUG:

Av "njug", fjelltopp.

PORSEN (Br.n. 15):

Pors er en liten busk som vokser på litt fuktige steder. Den har sterk duft, og den duften ble i gamle dager nyttet for å holde fluer, klesmøll og annet utøy utendørs. Ofte ble en porsgrein lagt i sengehalmen for å holde lopper og lus borte. Pors ble også brukt i øl for å gi drikken en sterkere smak. Når ullgarn kokes sammen med pors, får det en fin gulfarge.

RISNES (RESNES):

Neset som stikker fram i sjøen. Her lå bydelens bygdeborg fra

folkevandringstiden som en utstikker i Hålandsvatnet.

SKJELBREI:

Skjelbrei er navn på gården som ligger på grensen mellom Nord-Sunde og Randaberg. Gården lå øde etter Svartedauen, men drift ble tatt opp igjen som husmannsplass i første del av 1700-tallet og ble skilt ut som eget bruk (8) i 1852. Kverna i Kvernevik lå på denne gården. Navnet betyr et flatt og bredt område som har skjoldform.

SKRUBB:

Skrubb ligger like nord for Hammaren og kan bety utmark, men siden det ligger en 8-10m dyp fjellhule på stedet, kan skrubb også bety "utskrapt av sjøen" (Skrubbehola). Her kan mennesker ha bodd i kortere perioder i steinalderen. I 1852 bosatte folk seg på denne plassen i utmarken.

SLETTESVIK:

Viken som ligger ved det slette berget.

SMIODDEN:

Odden som stikker eller har smidd seg ut i havet.

STEINANE (b.n.39):

Utmarksområde med mye stein.

STØDL:

Der stølet dyrene seg før de ble ført til gårds.(Ligger ved kanin-slakteriet).

STÅLEN:

Ligger mellom Århaugveien og Sundeporsen. Navnet kan ha noe med et gammelt veiknutepunkt å gjøre. Ordet stål på gammalnorsk ble brukt om en stapel som var tett sammenpakket f.eks. av utresket korn eller høy. Stål med lang vokal er et substantiv som også har vært brukt for å beskrive et lagerrom for høy eller korn. I så fall kan stålen på Nord-Sunde være et minne om at et skur eller en utløe kan ha stått her. Det gammelnorske ordet stoll med lang o betyr et lite stallas og har forbindelse med vårt stall. Har det kanskje stått en hestestall på Stålen?

TORSTEINVIK:

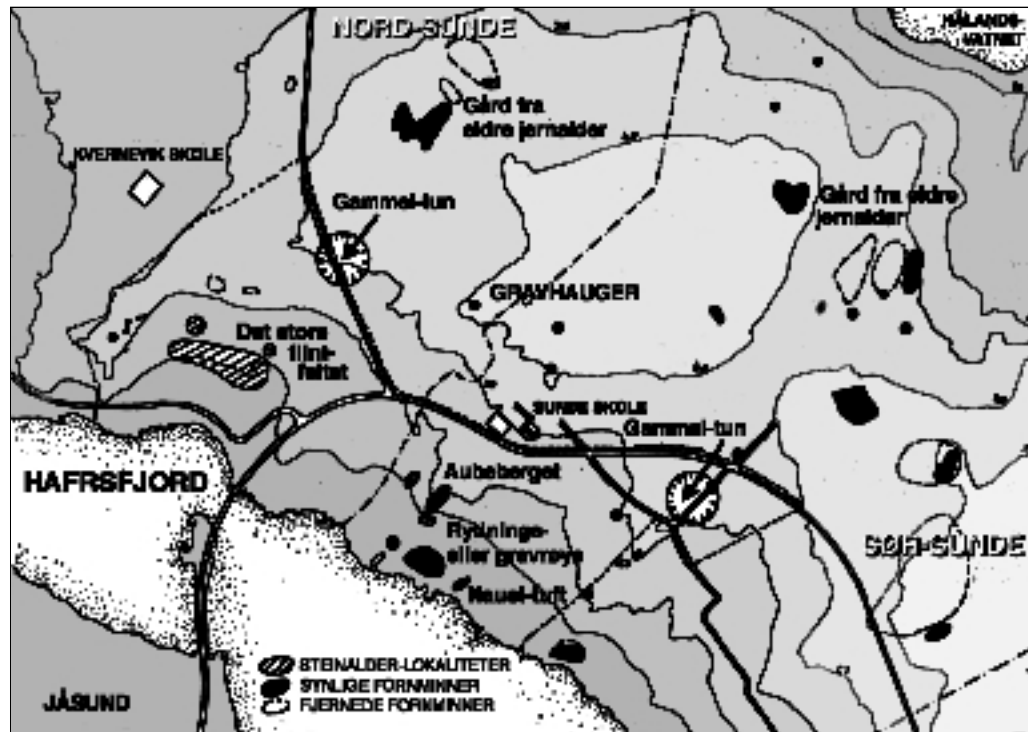
Vika der Torstein bor.

ØRNABERGET:

Berget der ørna satt.

ÅRHAUG:

Av å (elv) og haug. Eller: haugen der orrfuglen ble sett.

Oversikt over fornminner på Sunde

Sunde har trolig vært bebodd siden eldre steinalder. Spor etter de første bøndene finner vi fra yngre jernalder (3000 – 1800 f.Kr.). Storhaugene på Mimmarudlå og Øysteinsvarden på Sør-Sunde er gode eksempler på gravhauger fra yngre bronsealder. Ved Aubeberget, Øygard og Kjøbenhavnerbukta er det også funnet helleristninger fra denne perioden – og skålgroper ved Heislandsrudlå, Kvidemyr, Øygard og Aubeberget. Det er også gjort forntid/folkevandringstid på høydedragene fra Heislandsrudlå over Mimmarudlå og Øysteinsvarden til Århaug og i skråningene ned mot Hafrgsfjord, Kvernevika og Hålandsvatnet.

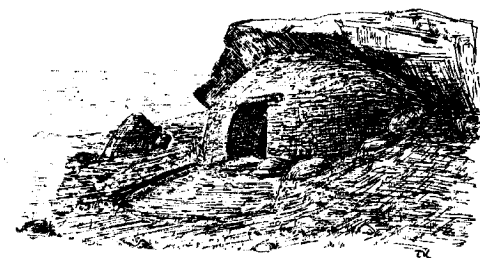
BOPLASS FRA ELDRE STEINALDER I KVERNEVIK

På Randaberg-siden (Vestre Goa) av Kvernevika ble det på begynnelsen av 1900-tallet funnet en steinalderboplass som sannsynligvis var blitt nyttet av den stammen som hadde sin hovedboplass i Svarthola på Viste. Høla ligger ideelt til, godt skjermet for nordavinden og i forhold til fangst f.eks. av dyr som vadet over det smale

eidet mellom Hålandsvatnet og Viste-vika.

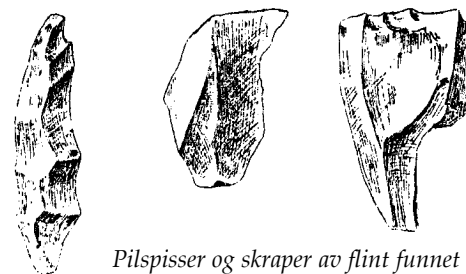
I kjøkkenmøddingen (avfallsdyngen) foran boplassen som ligger skjult under en heller, ble det funnet østersskall, hjertemusling og albuskjell. Det ble også funnet rester av hasselnøtter ved ildstedet. Knokler av torsk, svartbak, lomvi, geirfugl, ravn, hund, oter, gråsel, kronhjort og rester av en menneskeskalle ble også funnet ved denne boplassen.

På noen beinrester var det risset ornamentet av samme type som en finner på bein- og knokkelrester fra Jylland i samme periode. Rester av pilespisser og skrapere i flint ble også registrert.

Konservator Helliesen som undersøkte boplassen, laget en tegning av en hytte av leire eller torv han mente kunne ha vært bygget under helleren.

I seinere århundrer ble det bygget en steinhytte, kanskje et sauefjøs, under helleren. Siden har mye av steinhytta blitt ødelagt.

Pilspisser og skrapere av flint funnet ved boplassen i Kvernevik. Tegnet av Helliesen.

MJUG

Mjukhaug har fått sitt navn etter bergtoppen Mjug der det tidligere har ligget en gravhaug. Forskerne mener at det opprinnelige navnet på fjellknausen var Njug - som betyr fjelltopp.

På Mjug har det bodd folk helt fra steinalderen. Steinalderfolkene på Mjug har sannsynligvis hatt sin hovedboplass i Vistehola. Arkeologene mener at en stamme på ca. 25 personer kan ha hatt sin hovedboplass på Viste gjennom steinalderen. Denne stammen har trolig brukt hele Nord-Jæren som sitt jakt- og fangstområde.

På Mjug kan en liten gruppe av disse menneskene ha bodd for kortere tid om gangen. Ned mot Hafrsfjord-sundet ble det i 1979 funnet rester etter Norges eldste jakthytte på 2x2,5m. I steinalderen lå denne hytta på et nes som stakk ut i sundet. I dag ligger tomte, p.g.a. landstigningen, ca 100 m fra strandkanten. I sundet fant jaktfolkene skjell og muslinger og de fisket og jaktet på sel. Men kanskje like viktig var det at de i strandkanten fant "flintknoller" som isen hadde ført nordover fra Danmark. Flintknollene ble bearbejdet på boplassen til egger i spyd- og pilespisser. Mye tyder på at flintfunnene var den viktigste grun-

Mjug-høyden på Nord-Sunde

nen til at folkene oppholdt seg ved denne stranden. Ennå er det mulig å finne flintsteiner ved stranden nedenfor sen. Rester etter ski viser at menneskene redskaper av beina i dyra de hadde drept.

Pollenundersøkelse viser at det vokste sk av furu, bjørk, or, has og eik i dette område steinalderen. I skogen levde hjortedyr og villsvin. Menneskene livnærte seg også av fugl.

Det er funnet rester av et ravnenebb ved bo-

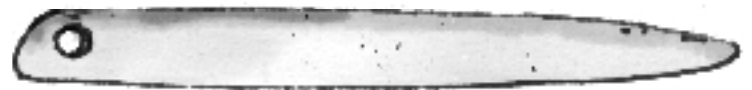
plassen. Kanskje ble det brukt som en amulett? Folk på plassen har samlet, steikt og spist sprø hasselnøtter som "snadder". Veden de brant, stammet bl.a. fra epletrær - de første epletrær vi støter på i Norgeshistorien.

På Mjukhaugboplassen fant arkeologene også en ravklump (forsteinet harpiks som ble brukt som byttemiddel eller pyntesak), en steinøks og en flat stein som sannsynligvis har vært brukt til å male frø på.

I 1981 ble kloakkgrøften til byggefeltet på Mjug gravd tvers gjennom steinalderboplassen!

Steinaldermann i ferd med å bearbejde en flintdolk. Den ferdige dolken under.

HEISLAND OG MINMMA- RUDLÅ PÅ SØR-SUNDE

I eldre bronsealder dukker de første monumentale levninger etter fortidens jordbrukssamfunn opp i form av

gravhauger og helleristningsfelt. Disse flotte fortidsminnene, Heislandsrudlå (øverst) og selve storhaugen, Mimma-rudlå, befinner seg i kort avstand fra hverandre på Sør-Sunde.

ØYSTEINVARDEN PÅ SØR-SUNDE

Denne bronsealdergraven ligger på Austrheim (Øgar).

Like foran gravhaugen står en kort, men kraftig bautastein fra århundrene før vikingtida.

MALTHAUG

Malthaug ligger på Sør-Sunde i skråningen ned mot Hafrsfjord. Navnet tyder på at det har vært dyrket malt eller korn ved denne haugen. Sannsynligvis ble den sørvendte, selvdrønerete jorda på Malthaug ryddet og dyrket allerede i yngre steinalder - omkring 2000 f.Kr. Vi kjenner fire boplasser på Sør-Sunde fra denne tiden.

Selve Malthaugen var en gravhaug som lå ved Malthaug-barnehage/Tasabekken. Det var en høvdinggrav fra bronsealderen (1800-500f.Kr.) På denne tiden var samfunnet blitt bedre organisert, og småhøvdingene mottok avgifter fra sine undersåtter mot at de var ledere i krig og gjorde tjeneste som offerprester. I dårlige tider hadde høvdingen plikt til å fordele avgiftsvarene som ble betalt i naturalia til dem som trengte det mest.

Dette fotografiet er fra 1959 og viser Revheims - veien og Kørneviksveien i bakgrunnen. I forgrun - nen ligger dagens Tasabekken og Malthaug. I høy - re bildekant ser en Sunde skole under oppføring. (Foto:Widerøe, Byarkivet.)

Malthaugen målte opprinnelig 18,5 meter i diameter og var 4 m høy. I 1867 forsynte bonden på den gården hvor haugen lå, seg av stein fra haugen, som han brukte i steingjerdene sine. Han fant da gravkammeret i haugen. Det ble også funnet bronsespenner, en bronsenøkkel, glassperler og en vevskje i graven. Seinere ble det også funnet mosaikkperler og et forsteinet sjøpiggsvin i Malthaugen.

Omkring 1900 fant gutten på gården ved Malthaug rester etter en gravurne i ytterkant av haugen.

AUBE BERGET

På Aubeberget, 150 meter nedenfor Sunde skole, finner vi et av de fineste helleristningsfeltene i landet.

Fra yngre steinalder av og fram til 400 f.Kr., da jernalderen hadde begynt, finner vi tegninger ristet inn i berget på ulike steder i landet. Vi er i dag sikre på at helleristningene gikk inn som en del av menneskenes religiøse liv. Hensikten med tegningene var å skaffe fruktbarhet og rikdom gjennom magiske og rituelle handlinger ved helleristningsberget. Disse handlingene ble utført i forbindelse med fester og opptog til bestemte tider av året. Ristningene finnes nesten alltid på slette svaberg midt inni, eller i utkant-

*Motiver fra helleristningsfeltet på **Aubeberget**, Sør-Sunde*

en av eldgammelt åkerland. Selv om forskerne er uenige om tolkningen av de forskjellige ristningsfigurene, synes det helt klart at soldyrkingen er viktig i forbindelse med disse tegningene. Alle ristningsflatene vender nemlig mot sør og sør-øst - altså mot sola og soloppgangen.

Norges største konsentrasjon av bergbilder finnes på Austre Åmøy. Innenfor Stavangers grenser finnes også de rike helleristningsfeltene på Fluberget og Aubeberget. Disse helleristningsfeltene har tjent som felles kultsteder for store områder. I nærmiljøet hadde folk sine hellige berg der de kunne tilbe og ofre året rundt, slik vi f.eks. finner det på den vesle bergskornten ved Kjøbenhavnerbukta. På store og viktige helligdager, f.eks. solvervsfestene, har sannsynligvis folk fra Nord- og Sør-Sunde, og fra Sola på den andre siden av Hafrsfjorden, samlet seg til felles gudsyndyrkelse ved Aubeberget. De store helleristningsfeltene hadde også som oppgave å styrke det sosiale samholdet innenfor en stamme av mennesker. De felles seremoniene i forbindelse med offerfestene, sikret også offerprestene og høvdingene deres ledende posisjoner i samfunnet. De store helleristningsfeltene tilhørte altså storsamfunnet på samme

måten som kirken og kirkegården gjør i dag. De store og små ristningsfeltene var viet til en utenommenneskelig makt. Menneskene kunne føle samhold og tilhørighet med denne felles makten - samme hvor de var plassert på den sosiale rangstigen.

Skålgroper er 2-5 cm runde fordypninger i berget. Trolig var dette offergroper der kornfrø, blod og smør ble lagt til guden for at han til gjengjeld skulle gi god avling, mange husdyr eller sunnhet for folk og fe. Noen forskere mener at det steinmjølet som ble hogd ut av gropene i det hellige berget, ble trodd å ha magisk kraft og derfor blandet i kornfrøene som ble sådd i jorda og i det foret dyra spiste, for at det skulle gi fra seg sin guddommelige kraft. Slike groper fins på den flyttblokken som ligger ca. 50 m sørvest for Aubeberget.

Avtrykkene av fotsåler betyr kanskje at her er guden til stede. De konturtegnede fotsålene symboliserer kanskje en beskyttelsessko som ble bundet om den dodes føtter for å beskytte ham mot torner og skarpe steiner på veien til dødsriket.

Helleristningsfigurene på Aubeberget er ristet av jordbrukere i bronsealderen (1800-500f.Kr.) Feltet består av ca. 65 figurer av skip, 14 solfigurer, 12

skålgroper og 3 fotsåler. Figurene var opprinnelig trukket opp med rød, jernholdig jordfarge for å vise bedre. Flere av figurene er trukket opp med rødfarge også i dag.

75% av alle helleristningsfigurene som er funnet i Rogaland, er av skip. Skipet har til alle tider vært av stor betydning for Rogalands kystbefolkning. Det er derfor ikke merkelig at skipet ble en viktig figur i dyrkingen av de høyere maktene. Vi tror at de loddrette strekene i båtene markerer mannskapet. Styreåre forekommer på noen av skipene, men aldri seil. Båtene ble altså rodd eller padlet i stein- og bronsealder. Tegningene av skipene hadde trolig til hensikt å bringe bronsealderens handelsfolk god reise og rikt handelsutbytte. Det var skipet som bragte menneskene trygt over havet etter livsnødvendige varer. Metallene som båtene hentet sørfra, ga også status og posisjon i samfunnet. Båtene hjalp selvsagt også menneskene å skaffe seg mat (fisk og sel) fra havet.

Flere forskere mener at vårt ord "karneval" kommer av det latinske "carrus navalis", som betyr skipsvogn. Karneval minner oss da om de festlige opptogene våre forfedre feiret for å ære skipsvognen som hver dag

seilte solen over himmelbuen, slik at døgnet vekslet mellom dag og natt. Solreisen ble sammenliknet med kystbefolknings sjøreiser. Slike forestillinger kjennes bl.a. fra soldyrkingssermonier i Babylonia og det gamle Egypt. Der ble hellige skip oppbevart i templene og båret i prosesjon rundt åkrene om våren for å bringe vekst og varme til plantene.

Sirkelfigurene på Aubeberget fremstiller trolig forskjellige sider av solas kraft. Noen av figurene synes å tyde på at et menneske bærer solskiven på en stake. Fra andre samfunn vet vi at "solskiven" ble båret på en stake i forbindelse med soldyrkingsseremonier. Solen var selve symbolet og kilden for liv og fruktbarhet. Det var nødvendig å dyrke solguden for at guden skulle gi god avling på åker og eng for jordbruksfolket på Sunde. Det gjaldt om å binde solkraften til beste for folk og fe.

Hvor kommer så navnet Auberberget fra? Navnet er faktisk ikke så gammelt. Vi må til Sjernarøy for å finne svar på vårt spørsmål. En av øyene i dette naturskjønne øyriket heter nemlig Aubø. I 1801 hadde en nedstrandbu i sin nød og armod krysset fjorden og fått seg en fattigslig husmannsplass under gården Aubø. Ola Olsen var navnet. I 1790 ble Ola far til en gutt,

som ble kalt Ole etter faren. Ola lovt, ifølge kirkeboka, å gifte seg med guttens mor. Det løftet holdt han ikke i første omgang. I 1792 giftet han seg nemlig med Randi Jonsdatter fra Erfjord. Ola ble imidlertid enkemann etter bare 5 måneders ekteskap. Da oppfylte han løftet sitt og ektet Oles mor, Malena Torsteinsdatter fra Sjernarøy. Ola og Malena fikk ikke flere barn sammen. Malena døde i 1796, og Ola giftet seg for tredje gang - 29 år gammel! Denne gangen het kona Siri Andersdatter. Hun kom fra Ols hjemtrakter på Nedstrand.

Omkring 1810 forlot Ola og Siri **husmannsplassen** sin på Aubø. 5 år seinere finner vi dem på Sør-Sunde, der Ola 15/7-1815 fikk skjøte på bruk 20. Da hadde Ola og Siri nettopp fått sitt femte barn sammen.

Ola Olsen Aubø b "Auben" da han kc Sunde, og siden han siden av et berg, fik navn etter mannen kalt Aubeberget.

Da Ola døde i 1842, ble hans eldste sønn, Ole, holdt utenfor arven fordi han var født utenfor ekteskap. Ole ga seg ikke på det, og han klarte til slutt å karre til seg sin rettmessige del av arven da skifteretten aksepterte hans bevis på at foreldrene hans hadde giftet seg - selv om det skjedde noe seint.

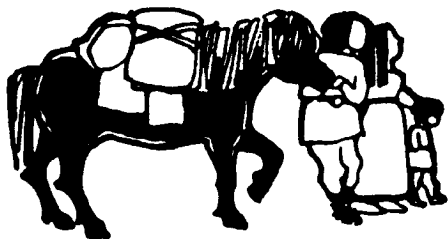
"Aubens" slekt bodde bare på Sør-Sunde i tre generasjoner, så glir den ut av vår historie, men gården der Auben bodde, er nå bebygget med et sykehjem som ble åpnet i april 1988.

Tegning:
Alf Magne Petterson

FOLKEVANDRINGSTIDEN

Omkring 400-600 e.Kr.

RISNES (RESNES)

Risnes er et nes som stikker ut i Hålandsvatnet. Navnet betyr et nes som stikker fram eller reiser seg i naturen. På Risnes, eller Resnes som det står på bykartet, lå det en bygdeborg i folkevandringstiden.

På den tiden måtte de fastboende ofte verge seg mot folkegrupper som

var på vandring. Det ser vi av alle restene etter bygdeborger.

Bygdeborgene lå på åstopper, men gjerne noe bortgjemt så de ikke skulle være så lette å finne for fremmede angripere. I nærheten lå det ofte en topp som var lett å se. Der stod varden som ble tent når fiender nærmet seg.

Bygdeborgene forteller oss om usikre tider i århundrene etter Kristi fødsel. I Rogaland er det funnet en rekke slike bygdeborger. Disse borgene er forsvarsanlegg som ble bygd på toppe og fjellknauser som var bratte og ulendte og vanskelige å angripe. Det ble bygd murer av stein (steingjerder) der haugen var lettest å komme opp på og angripe. Vi tror at både mennesker og dyr ble samlet oppå disse fjellborgene som fremmede folkegrup-

per angrep. Borgene lå nær bebyggelsen eller ferdselsvegen slik at det gikk raskt å komme opp i datidens tilfluktsrom når ilbudet gikk. Det måtte altså være mulig for husdyra å komme seg opp i borgen. Det var selvsagt en fordel om det også fantes vann oppå fjellborgen. På bygdeborgen Borgaråsen på Reilstad i Finnøy er dette vannhullet ennå å se, og der kan en også støte på beitende kyr på toppen av borgen. På bygdeborgen Finnborg i Sjernerøy er det samlet en haug med runde, fine steiner til å kaste mot eventuelle angripere. På Ytraberget på Sørnes i Sola (ved Hafrsfjord) er det funnet en steinmur og oppå plataet: en hustuft.

Det synes å være forbindelser mellom flere av bygdeborgene i Rogaland. Plasseringen av borgene i forhold til hverandre kan tyde på dette enkelte steder. Dette forteller i så fall at menneskene over store områder har samarbeidet om forsvarslinjene i ufredstider. Slike forsvarslinjer tyder også på at menneskene over store områder var begynt å organisere seg. Vi ser her spiren til statsdannelse og kongedømme.

Borgene forteller mer. De sier oss at kampen om matressursene nå var blitt så hard at menneskene som bodde i ei

Risnes ved Hålandsvatnet

bygd fant det klokest å samarbeide om å sikre seg tilflukts- og forsvarsmuligheter i tilfelle angrep fra fremmede grupper av mennesker som ønsket å ta området fra dem. Menneskene i Rogaland hadde overbelastet naturen for ca. 1600 år siden. Landet lå snaut og bart etter menneskenes harde bruk av jorda og skogen. Oppdagelsen av gjødselets virkning på jorda hjalp igjen menneskene ut av jordbrukskrisen, og bøndene la under seg ny jord fram mot 500-tallet da ny tilbakegang satte inn.

ERLING SKJALGSSON - RYGERKONGEN

Ingen lokalhistorisk person har så sterk posisjon i rogalendingens bevissthet som Erling Skjalgsson fra Sola. For gutter i min generasjon var han helten som led nederlag for en konge som lurte ham i bakhold - storhøvdingen "vår" som våget å yppe seg mot selveste kongen - en mann som ikke lot seg rokke i forhold til det han holdt for rett og ærefullt.

Enda nærmere følte jeg han kom da

jeg som tenåring startet med ættegranskning og fant ut at alle med røtter i Rogaland var ætlinger etter Erling, og er nåtidige bærere av hans gener. I alle fall fant jeg mine egne "røtter" tilbake til Skjalgsson - både gjennom mors- og farsslekten.

Vi vet også at Erling Skjalgsson i realiteten eide og hersket over alt land i Rygjafylket - noe som innebærer at den som i dag eier en flik av dette fylket, sitter på gammelt Erling Skjalgssonland. Selv har jeg moret meg med å finne alle eierne av mitt sted på Sunde mellom meg selv og min fjerne forfar - noe som har hjulpet meg til å feste rot i et område der ingen av mine nære forfedre har bodd - og som gjør det lettere for meg å identifisere meg med bydelen min - for den har en historie som reflekterer Norges-historien i miniatyr.

Erling Skjalgsson er den rogalendingen sagaen tegner det tydeligste bildet av. "Rygerkongen" kalles han i Snorres kongesagaer, men han styrte over større områder enn Rygjafylket. Gjennom store deler av sitt liv rådde han over området som strakte seg fra Lindesnes i sør til Sognefjorden i nord - det samme Vestlandsriket som Harald Hårfagre behersket.

Erling styrte også over det området

ERLING SKJALGSSON

Utdrag av ættetavla

KÅRE Høvding i Hordaland		GYRD Høvding på Jæren						HARALD HÅR- FAGRE Konge i Norge	SVAN- HILD			VIKING KÅRE Høvding på Jæren		
OGMUND Flyttet til Jæren og giftet seg med høvdingdatter		N.N. GYRDS- DATTER						OLAV HARALDSSON Konge i Vestfold +934				EIRIK SIGURDS- SON BJODA- SKALLE Høvding på Obrestad		
TOROLV SKJALG							TRYGVE OLAVSSON oo ASTRID ERIKSDATTER							
ERLING SKJALGSSON (CA. 970 – 1028)							o o ASTRID TRYGVESDATTER (Søster av kong Olav Tygvason)							
TORBORG ARNESON GISKE (Høvding ved Ålesund) oo RAGNHILD ERLINGSDATTER														
HARALD HARDRÅDE (Konge i Norge 1045 – 1066) oo TORATORBORGS DATTER GISKE														
OLAV KYRRE (Konge i Norge 1067 – 1093)														
MAGNUS BARFOT (Konge i Norge 1093 – 1103)														
SIGURD JORDSALFARE (Konge i Norge 1103 – 1130)														

som siden ble til Bergen by. Kanskje lå det en mindre kaupang også der på Erlings tid. I så fall var det "Rygerkongen" som hersket over det spirende handelsstedet Bjørgvin i hordenes rike.

Vi vet med sikkerhet at Erling drog på vikingferder og handelsferder mot vest. Trolig drev han handel med norrøne bosettinger i Storbritannia, Irland og Frankrike og i utbygdene på Shetland, Orknøyene, Færøyene og

Island - og kanskje også andre steder i Europa. Rik må han i alle fall ha blitt på disse ferdene. De store vikingskipnaustene som er funnet ved Hafsfjord, har trolig tilhørt Erling. Det største, som måler 28,5 m, ligger på Sør-

Sunde. Erlings vennskap med tidens fremste skald, islendingen Sigvat Tordsson (995-1044), tyder på at han må ha hatt kulturelle interesser.

Det er forresten bemerkelsesverdig at Sigvat klarte å pleie vennskap både med kong Olav Haraldsson og Erling, ja, han fikk til og med stillingen som kongens stallare - samtidig som han tillot seg å skrive vakre dikt til ære for Erling - og for Knut den mektige av Danmark - kongens erklærte uvenner.

Erling hadde også sin egen prest - noe minnekorsset reist på østsiden av Breiavatnet etter Erlings død, forteller oss. Alfgeir prest var engelskmann, lese- og skrivekyndig og trolig, etter datidens forhold, en meget lærd mann. Han kom til Norge sammen med Olav Trygvasson i 995 - året før Erling ble gift med kongens søster Astrid, datterdatter til jærhøvdingen Eirik Bjodaskalle fra Obrestad. Kanskje var det Alfgeir som viet dem?

Vi nevnte at Erling hersket over det meste av Vestlandet, en myndighet han fikk av Olav Trygvasson. Dette området tilsvarte det samme som Harald Hårfagre overlot til sine sønner ved sin død. Og det er forbindelseslinjer mellom Harald og Erling. Som Erlings ættetavle viser, var han oldebarn av hordalandshøvdingen

Horda Kåre - en mann som valgte å samarbeide med Harald Hårfagre. Som takk for dette, fikk han plassere sønnen Ogmund som høvding på Jæren etter at Harald hadde seiret i Hafrsfjord-slaget og underlagt seg også den sørligste delen av Vestlandet. Gjenytelsen Ogmund måtte love kongen ved å få inntekten av store jordeiendommer, var å støtte lojalt opp om kongens overherredømme og hærferder innen- og utenlands.

Seinere års historieforskere hevder at Hårfagre-ættens herredømme på Vestlandet ebbet ut med Harald Gråfells død omkring 970. Vi sitter da igjen med fire sikre Vestlandskonger av Hårfagreætten:

- 1) **Harald Hårfagre** ca 875-930
- 2) **Eirik Blodøks** ca 930-935
(sønn av Harald og Gunnhild)
- 3) **Håkon den gode** ca 935-960
(sønn av Harald og Tora)
- 4) **Harald Gråfell** ca 960-970
(sønn av Harald og Gunnhild)

Det er Snorre som kopler østlandskongene Olav Trygvasson (konge 995-1000) og Olav Haraldsson, den hellige (konge 1015-1030), til Hårfagreætten - sannsynligvis fordi han hadde politiske fordeler av å vise forbindelseslinjer mellom norske kongsemner mens han

var i Norge (tok parti for hertug Skules parti mot Håkon Håkonson, noe som i sin tur ble hans bane) og Hårfagrekongene - fordi dette kunne bidra til å legitimere kongsemnets rett til den norske tronen. Det er nemlig lite som tyder på at rikskongedømmet opprinnelig ble betraktet som kongens odel, og det er ingen samtidige kilder som hevder at de to Olav'ene var Hårfagreættens ætlinger.

På 11- og 1200-tallet nyttet historikerne en sammenhengende kronologi i kongerekken for å skape sammenheng og system i en ellers uoversiktlig materie, hevder middelalderhistorikeren Claus Krag.

Etter at Harald Gråfell døde, strakk danskekongene (Harald Blåtann ca 950-985, Svein Tjugeskjegg, ca 985-1014, Harald, 1014-1018 og Knut den mektige, 1019-1035) sine maktarmer nordover mot Norge som de mente de hadde rettmessige arvekrav på, og som de forsøkte å styre gjennom samarbeidsvillige Lade-jarler.

Men manglende tilstedeværelse både av konger og jarler, gjorde at Erlings slekt klarte å hevde sin makt over Vestlandet - en makt som i Erlings dager var så godt fundamentert at han ble kalt "Rygerkongen", og forsvarte sitt domene mot de to Olav'ene

som utfordret ham og ville være rikskonger, men som valgte samarbeidslinjen og innrømmet ham det reelle herredømmet over Vestlandet. Det virker ikke som Erling selv hadde ambisjoner om å utvide sitt maktområde til riksplan.

Erling Skjalgsson ble trolig født omkring 975 og vokste opp og bodde på høydedraget ovenfor dagens Sola badestrand. Der lå høvdingsetet hans med utsikt i alle retninger. I vest hadde han utsyn utover datidens riksveg 1: skipsleia langs Jærkysten der Nordsjøen møtte Solas sandstrender. I øst hadde han også vann. Der stakk den smale Hafrsfjorden en arm inn bak Tanangerhalvøya. Erling hadde bygget seg båtnaust for vikingskipene sine både ved Nordsjøen, der tuftene av naustet hans på Kirkesola måler 21x4,5 m, og ved Hafrsfjord der naustet hans i Sømmebukta måler 24x5,7 meter. Samme hvor et eventuelt angrep måtte komme fra, hadde Erling sikret seg retreatmuligheter. Fra et forsvarsmessig synspunkt lå høvdingsetet hans ideelt til. Fra vindusgluggene på langhuset sitt kunne han overvåke eventuelle fiendtlige skip som forsøkte å passere langs kysten i vest, og i øst kontrollerte han skipene som trengte seg inn Hafrsfjord, der Harald Hår-

fagre hadde kjempet mot høvdingene i Rogaland og Agder ca. 100 år før Erling ble født.

Det rike jordbrukslandet på Jæren var grunnlaget for Erlings makt. Av bøndene på nord-Jæren krevde Erling avgifter i form av matvarer mot å garantere for deres sikkerhet i urolige tider. Rikdom og ære hadde han også skaffet seg gjennom sine sommerlige vikingferder i vest.

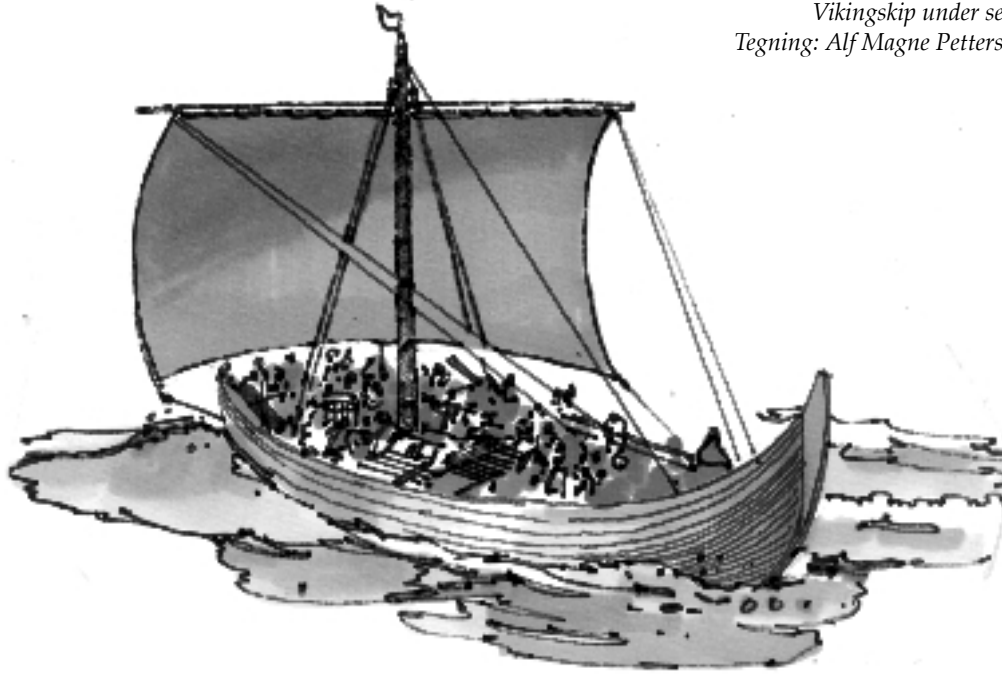
Erling Skjalgsson var så mektig og rik at han bar tittelen herse. Det innebar at han var høvding over et stort område og at han styrte innenfor dette området som om det var hans eieendom - temmelig uavhengig av kongen. Riktignok gjorde Erling avtaler med kong Olav Tryggvason. Han innrømmet kongen overhøyhet, men for dette fikk han også mye igjen av kongen. Først og fremst fikk han kongens søster, Astrid, til kone. Dessuten ble han kongens lendmann. Dette innebar for Erling at han skulle styre over et område fra Sognefjorden til Lista på vegne av kongen. Innenfor dette området drog Erling på årlige veitsle-turer med sine skip og krevde de avgifter han, på kongens vegne, mente han hadde rett på. Erling hadde et skip på 32 tofter som krevde 64 roere samtidig og kunne ta 200 mann om bord. Avtalen

Erling gjorde med kongen på Gulatinget, innebar også at han gikk over til kristendommen.

Etter at Olav Tryggvason (Erlings svoger) døde i slaget ved Svolder i 999, var det Erik jarl som skulle styre Hordaland og Rogaland. Erik var norsk (sønn av Håkon Ladejarl fra Trøndelag), men han styrte på vegne av den danske kongen Svein Tjugeskjegg som beseiret Olav Tryggvason i slaget ved Svolder. Erling ville ikke bøye seg for denne ordningen. Han fortsatte å regjere landområdet fra Sogn til Lista som om ingenting nytt var skjedd. Han var så sterk at Erik jarl ikke våget å ta opp kampen mot ham, og Svein Tjugeskjegg var opptatt andre steder. Så Erling holdt fram med sin egenrådighet helt fram til 1015 da et nytt, norsk kongsemne kom hjem til Norge fra vikingferder og krevde sin arverett til Norges krone. Det var **Olav Haraldsson** (den hellige) som kom.

Erling ble ikke akkurat begeistret for Olavs krav. Han slo seg nå sammen med sin tidligere utfordrer, Erik jarl og hans bror Svein jarl, og forsøkte å slå Olav i et sjøslag ved Nesjar. Det hører med til historien at Erlings sønn, Aslak, var blitt gift med Svein jarls datter, Sigrid, for å knytte fredelige bånd mellom disse to mektige ættene.

*Vikingskip under segl.
Tegning: Alf Magne Petterson*

Giftermål mellom rivaliserende familier var jo en velkjent måte å skape fred på. Det var av samme grunn Erling i sin tid var blitt gift med Astrid.

Erling og jarlene tapte i slaget ved Nesjar i 1016, og Erling drog hjem til Sola. Seinere på sommeren samme året ba Olav Erling om å møte ham på Kvitsøy for at de kunne forsøke å komme til enighet med hverandre. Olav visste at han måtte ha Erlings

støtte om han skulle ha mulighet til å bli konge over den sørvestre delen av Norge. Erling og kongen skiltes bare så noenlunde forlikte etter møtet. Erling nektet å la seg undertrykke eller gi avkall på noen av sine rettigheter, men han lovet, på samme måte som med Olav Tryggvason, å anerkjenne Olav Haraldsons overhøyhet som konge.

Olav stolte bare så måtelig på Erling. Dette viste han bl.a. ved å plassere

Erlings tremenning, Aslak Fitjarskalle, som sin sysselmann (øverste politimyndighet) i Sunnhordland og ved å innkalle Erling til nytt forliksmøte i Tønsberg i 1022.

Etter dette møtet måtte Erlings sønn, Skjalg, gå i tjeneste hos kongen som et slags gissel for å befeste avtalen om fredelig sameksistens mellom de sterkeste mennene i Norge på denne tiden.

Året etter ble Skjalg vitne til at fetteren Asbjørn Sigurdson (Selsbane) fra Trondenes kom i krangel med Tore Sel, som var kong Olavs årmann på kongsgården på Avaldsnes. Krangelen endte ikke bedre enn at Asbjørn drep- te Tore foran øynene til kongen.

Krangelen gjaldt et kornkjøp som Asbjørn hadde gjort. Etter at kornhøsten hadde slått feil i nord, drog Asbjørn sørover for å få kjøpt korn. Kongen hadde forbudt salg av korn da han mente det var mest bruk for disse matvarene i de områdene han selv kom til å dra med hirden sin. Asbjørn kom til Avaldsnes, men Tore Sel nektet ham å kjøpe korn. Asbjørn drog da til sin morbror på Sola for å få kjøpe korn der. Erling våget ikke sette seg opp mot kongen ved å selge korn til Asbjørn, men han henviste ham til trellene sine. Av dem fikk Asbjørn

kjøpe det kornet han ville ha. På tilbakereisen ble Asbjørn stoppet av Tore Sel i Karmsundet, og hans skipslast med korn ble beslaglagt av kongens mann. Det var denne ydmykelsen Asbjørn hevnet ved drapet på Tore.

Etter at drapet var begått, ble Asbjørn overmannet av kongens menn og satt bak lås og slå. Skjalg oppfattet kvikt den farlige situasjonen hans fetter var kommet i. Han fikk tak i en båt og seilte sørover til Sola det raskeste han kunne og fikk varslet faren om hva som hadde hendt på Avaldsnes.

Erling var en handlingens mann. Han sendte straks ilbud etter mannskaper og fikk satt skipene sine i stand - så mange han i en fart kunne bemanne. Han fór så nordover Boknafjorden for å forhindre at frenden (slektingen) hans, Asbjørn, ble henrettet av Olav.

Kongen og hans folk var til messe i Avaldsneskirken da Erling kom fram. Erling lot sine folk stille opp utenfor kirken i to rekker. Da kong Olav og hirden hans kom ut av kirken, fikk de seg litt av en overraskelse. De behersket seg da de så at overmakten var for stor, og valgte å gå en ydmykende spissrotgang mellom Erlings folk. Men blikkene de sendte folkene fra Jæren, var ikke særlig ydmyke! De lynte!

Erling fikk møte kongen etterpå. De diskuterte drapet på Tore. Ordene mellom dem falt skarpe og hatske. "Tenker du på å skremme meg, er det derfor du kommer så mannsterk?" spurte kongen. "Nei", svarte Erling. Kongen spurte hva Erling hadde i sinne. Han sa at han ikke hadde tenkt å flykte ut av det området som tradisjonelt hadde tilhørt Erlings maktområde. Erling minnet kongen om at ved alle tidligere møter hadde kongen hatt flest folk med seg og at hans hensikt med dette møtet var å få i stand et nytt forlik med kongen. Stemningen var så amper at det bare var ved biskop Sigurds mellomkomst at de to kamphanene klarte å finne en løsning på den betente situasjonen. Kongen lot nåde gå for rett. Asbjørn skulle få beholde livet mot at han gikk i kongens tjeneste og overtok Tore Sels stilling som årman på Avaldsnes. Men det var ikke som venner Erling og Olav skiltes. Kongen følte seg nok presset til å gå med på denne avtalen fordi Erling stilte med flest folk, og han følte seg ydmyket.

Denne historien forteller oss at vi enda ikke kan snakke om noen norsk nasjonalfølelse. Det var viktigere for Erling å verne ætten (Asbjørn) enn å stille seg solidarisk med den norske

kongemakten. I kampen for å fremme ære og posisjon var så å si alle midler tillatt - selv om motstanderen var selveste kongen.

Erling gikk så langt i å hevde sin egen og ættens makt og rett at da den danske kongen Knut den mektige (sønn av Svein Tjugeskjegg) hevdet at han hadde arverett på Norge etter faren, tilbød Erling ham sin støtte. Erling drog over til Knut i England med sine fem sønner (Aslak, Skjalg, Sigurd, Lodin og Tore) og fem store skip. Erling vendte hjem i 1028 med rike gaver fra den dansk/engelske kongen.

Erling mente altså at han hadde større rett til å herske over Sørvest-Norge enn kongen. Han følte neppe at han begikk noe forræderi ved å gå i kompaniskap med kong Knut. Å hevde ættens makt og ære gikk foran alt annet.

Knut lovte at Erling skulle få beholde sine rettigheter om han ble konge. Erling skulle bare godta hans overhøyhet. Dette lød lifligere i hersens ører enn kong Olavs krav om å få inntektene av Erlings veitsler på Vestlandet. Og med en allianse med Knut den mektige i ryggen, slapp han å tenke på angrep fra to kanter.

Nå kunne han konsentrere seg om å holde Olav Digre på armlengdes avstand - for denne østlendingen som

krevede riksherredømme mislikte Erling sterkt.

Erling møtte kong Knut med sine båter seinere på året 1028 i Egersund. Erling hyldet nå Knut til konge etter at kongen hadde forkynt at Erling skulle beholde alle sine rettigheter mellom Sogn og Lista.

21. desember 1028 kom Olav seilende vestover fra Tønsberg med 13 skip. Skipene ble oppdaget fra Sola da de passerte Jærkysten. Erling hadde sine skip seilklare og følte seg sterk nok til å ta et endelig oppgjør med kongen, slik at Olav ikke lenger kunne true hans makt over Sørvest-Norge.

I sin iver etter å ta igjen kongen, lot Erling skipet sitt seile i forvegen for flåten sin. Kongen hadde selvsagt oppdaget Erlings skip i kjølvannet over Boknafjorden. Sør for øya Bokn la kongens flåte bi i et sund og angrep Erlings skip straks det kom til syne. Det kom til skarp strid. Erling var med sitt ene skip dømt på forhånd, men han kjempet med sine folk til han stod alene igjen på dekket. 55-åringen må ha vært i god form!

I følge Snorre sa kongen til Erling: "Du vender deg mot meg i dag, Erling?" Erling svarte: "Ansikt til ansikt skal ørner rives". Olav: "Vil du gå i min tjeneste, Erling?" Erling: "Det vil

jeg". Erling tok da hjelmen av hodet og la skjold og sverd fra seg. Kongen gikk fram og rispet Erling på kinnet med sverdet sitt i det han sa: "Merkes må kongssvikerer".

I det samme sprang Erlings førnevnte tremenning, Aslak Fitjarskalle, fram og hogde øksa i hodet på Erling så den stod langt ned i hjernen på hersen fra Sola. Erling døde straks. Aslak følte nok at Erling hadde hindret ham i å få den makten over Sørvestlandet som både han selv og kong Olav hadde tenkt.

Kong Olav oppfattet kvikt at dette drapet sannsynligvis ville gjøre det nærmest umulig å samle de andre stormennene under sitt kongedømme. I harme sa han derfor til Aslak: "Nå hogde du Norge ut av mine hender".

Erlings lik ble overført til hans flåte som nå var kommet fram til kampstedet. Da ingen av Erlings sønner var med, ble ikke kampen tatt opp mot kongens skip. Erlings lik ble så ført hjem til Sola der det ble gravlagt, vi vet ikke hvor, men kanskje ved en trekirke Erling hadde bygget der Sola ruin kirke nå befinner seg - siden han var en kristen høvding. Liket til Erling ble tatt i land på Jåsund. Der er det plassert en bautastein til minne om denne hendelsen, og mellom Jåsund og Sola-

*Kong Olav stikker øksespissen i Erlings kinn.
Utsnitt fra tegning av Erik Werenskiöld*

gården, er det plassert ni slike bautasteiner i en nesten rett linje. Den muntlige tradisjonen kaller disse steinene for hvilesteiner og forteller at her ble Erlings bære satt ned for at bærerne skulle få hvile seg litt. Noen historikere mener at disse steinene er noen hundre år eldre enn Erling.

Kongen så rett med hensyn til sitt forhold til stormennene i landet. Situasjonen ble snart så farlig for kongen at han fant det sikrest å flykte østover til venner i Russland. Siden kom Olav tilbake for å ta makten sin tilbake fra stormennene. Men han mislyktes og tapte i slaget på Stiklestad i 1030. Kongen døde, men den sak han hadde kjempet for: innføringen av kristendommen, seiret.

Erlings sønner lå i Viken (Oslo) med sine skip og ventet at Olav ville forsøke å innta landet derfra. Men det var ikke bare Erlings sønner som ville hevne drapet på Erling. Hele rygerfolket følte motvilje mot kong Olav som hadde tatt deres populære og flotte høvding av dage. Mange av dem var med i Erlingsønnesenenes følge til Viken, og mange sloss mot kongen på Stiklestad under lederne Aslak fra Finnøy og Erlend fra Gjerde i Etne.

Erlings ætt, Skjalgr - ætten, gjorde seg gjeldende i Norge helt fram til

*Erling Skjalgssons lik hjemme på Sola
Tegning: Erik Werenskiöld*

1500-tallet. Da gikk ætten opp i bondesamfunnet. Da var det ikke lenger grunnlag for deres maktposisjoner. Bondebefolkningen var utarmet etter mange pester og uår, og makten lå i den danske kongens hender.

Sagaen om Erling Skjalgsson forteller at han hadde trelles med seg hjem fra vikingtoktene sine. Det blir nevnt at han hadde 30 trelles. Erling ga trelles sine egne jordlapper der de kunne arbeide til beste for seg selv og sine familier etter at dagens pliktarbeid hos hersen var unnagjort. Det de

tjente på salg av matvarer fra egne jordstykker, kunne de spare opp. Når de hadde spart opp en verdimengde som Erling hadde fastsatt, kunne de kjøpe seg fri fra trellekårene. De fikk da kjøpe et jordstykke og hadde også anledning til å fiske til eget bruk i Hafrsfjord og ved Tananger. Mange av trellesne klarte å kjøpe seg fri allerede etter ett eller to år. På denne tiden gikk det mot slutten av vikingferdene og

skikken med å ta treller. Hele trelleholdet var altså på vei ut, men Erling fant i hvert fall en fin måte å få avsluttet trelletilværelsen på.

Erling hadde godtatt kristendommen og hadde innført de ordninger som den nye læren krevde. Han hadde bl.a. anskaffet seg en prest fra England. Presten hette Alfgeir. Det var Alfgeir som reiste steinkorset til minne om Erling ved Breiavatnet i Stavanger. (Korset står nå på Stavanger Museum).

Mange tror at korset ble reist på den plassen av Erlings eiendom der flest mennesker til daglig vandret forbi. Det er korrekt at Erling rådde over handelsplassen ved Vågen og Østervåg i Stafangr (som forøvrig nevnes for første gang i sagaen i 1040) og muligens hadde han reist en kirke der.

I krypten (kjelleren) under Stavanger Domkirke er det funnet fire stolpehull etter en trebygning som har stått der før steinkirken ble bygget. Kanskje er dette restene etter Erlings kirke ved kaupangen (handelsstedet) Stafangr. Noen tror også at Erling kan ha reist kirken sin over et gudehov, for å markere at nå var en ny tid begynt med idealer som stod i skarp kontrast til vikingtidens. Mange mener at Erling hadde sin by-

gård der Kongsgård skole befinner seg i dag.

Interessant er det at Snorre-oversetteren Peder Clausen Friis som på 1600-tallet var erkeidegn i Stavanger, hevdet at det var i Stavanger Asbjørn Selsbane fikk kjøpe korn av Erlings treller. Det var i kaupangen ved Vågen at Erling lagret kornet, for der var hav-

Minnekorset over Erling Skjalgsson da det stod plassert øst for Stavanger Museum

nen lunere enn stredene ved Nordsjøen og lettere tilgjengelig for bønderne i Ryfylke enn Erlings naust og lagerhus ved Hafrsfjorden.

ERLING TOROLVSON
SKJALGS ETTERKOMMERE
BARN AV ERLING SKJALGSSON OG
ASTRID TRYGVESDATTER:

- 1) **Skjalg**
- 2) **Aslak** gift med Sigrid, datter av Svein Ladejarl
- 3) **Sigurd**
- 4) **Lodin**
- 5) **Tore**
- 6) **Gjertrud** gift med Arne Arneson Austrått i Trøndelag
- 7) **Ragnhild** gift med Torberg Arneson Giske (ved Ålesund)
*Ragnhild og Torberg hadde barna:
Eystein Orre
Agmund
Tora, født 1024, gift med Harald Sigurdson Hardråde, (konge i Norge 1046-1066)*

På 1100-tallet levde Torolv Skjalgr, som for det meste bodde i Bjørgvin. Han hadde en sønn som gjorde tjeneste for kong Inge Krokrygg og som siden ble sendt til Olavsklosteret i Kleiva i Stavanger der han førte et liv som passet dårlig for en munk. Da han ble syk, ble han sendt til flere hellige steder i Europa for å bli leget, men frisk ble han først etter å ha besøkt St. Cuthbert-klosteret i England i 1172.

Fra 1200 til 1220 het Hamar-biskopen Ivar Skjalgr.

Av Erlings sønner var det **Aslak** som fortsatte å bo på Sola. Han gikk sannsynligvis i kongens tjeneste etter at faren var drept. Aslak var gift med Sigrid, datter av Svein Ladejarl.

Sønnen Svein Aslakson var gift med Ragnhild Sveinsdatter, datter av Svein Olavson (Estridson).

Sveins sønn Knut Sveinson bodde også på Sola og var gift med Rimhilde

Svein Rimhildson fra Sola var i hirden til Sigurd Jorsalfar, og han var tremenning til kongen.

KJØBENHAVNERBUKTA

Trolig skyldes dette navnet at det i begynnelsen av 1900-tallet kom danske handelsskuter inn til ulike steder langs Vestlandskysten for å selge leirpott og -krukker. Sannsynligvis har en eller flere av disse handelsskutene hatt nattekvarter i Kjøbenhavnerbukta. Står en med ryggen til Kvernevik-bydelen ved Kjøbenhavnerbukta, har en et snauberg på høyre hånd på utsiden av Kvernevik Ring. På berget er det tegnet inn noen få helleristningsfigurer. Trolig har våre bronsealderforfedre på Nord-Sunde brukt dette sørøst-vendte berget som sitt lokale offerberg.

På motsatt side av Kvernevik Ring undersøkte Perry Rolfsen 1966 en båt-

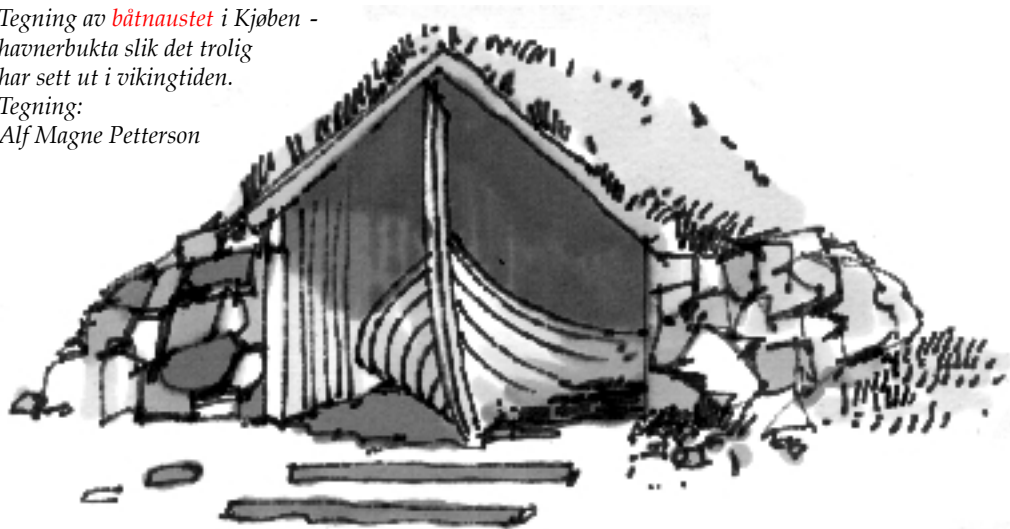
naust-tuft på den plassen. Rolfsen fant mange interessante opplysninger under gravingen sin.

Nausttufta viste seg å være fra vikingtiden. Naustet hadde vært 8,5 m langt og 2,7 m bredt. Det var altså ingen stor båt som var blitt oppbevart i naustet. Da var det større dimensjoner over en av de fire nausttuftene som ble funnet på Sør-Sunde. Den målte 28,5 m. På sørsiden av selve Kvernevik lå en nausttuft som målte 19,5 m.

Landskapet ved Hafrsfjorden har hevet seg ca. én meter siden naustene ble bygget. Dette er årsaken til at tuftene nå befinner seg et stykke fra sjøkannten. Båten representerte stor verdi for våre forfedre. I vårt fuktige kystklima var det nødvendig å beskytte dette viktige fremkomstmiddelet som ble brukt både til handel og fiske. Beskyttelse trengte båten også mot sommerens solskinn.

Nausttufta ved Kjøbenhavnerbukta lå litt nedgravd i bakken, 22 m fra sjøen. Inne i tufta ble det funnet rester etter et klebersteinskar, et fiskesøkke av stein, 12 nagler, et buet jernstykke, trekull, 11 flintstykker og bek til tetning av båten.

Tegning av **båtnaustet** i Kjøben -
havnerbukta slik det trolig
har sett ut i vikingtiden.
Tegning:
Alf Magne Petterson

Funnene ved Kjøbenhavnerbukta viser at naustet ble brukt til mer enn å oppbevare båten. I naustet ble båten reparert (nagler og skeive spikrer tyder på det). Fiskeredskapen ble oppbevart og bøtet i naustet. Brente beinstykker forteller at fisken også kunne tilberedes og spises i naustet. Trolig har menneskene bodd i naustene i perioder da fiskeaktiviteten var stor. Nær flere nausttufter på Jæren er det funnet ildsteder som tyder på at jern ble smeltet og omformet for å tjene menneskenes aktiviteter. Mange mennesker på Nord-Jæren laget potter og leirtøy av den fine leira de fant i dette området.

Keramikken drog de langs kysten og byttet med varer de manglet.

De fleste langveggene i Jær-naustene ble bygget krumme, men naustet i Kjøbenhavnerbukta hadde rette sider. Stein ble brukt som fundament og til å bygge yttervegger av. Taket ble bygget som et enkelt sperretak uten tverrstokker. Dette ble gjort for at båter med høy stevn skulle kunne komme inn i naustet. Ved den indre gavlveggen kunne det godt være tversgående stokker for å styrke konstruksjonen. Bakveggen var bygget av stein helt opp til mønet. Høyden fra golvet i åpningen og opp til mønet, målte mellom 2,5 og 3 meter.

Taket på naustet var tekket med never og grastorv.

Gokstadsfæringen, en båt fra 850 som ble funnet i samme område som Gokstadskipet, måler 6,6 meter i lengden og 1,38m i bredden. Høyden er ca. 1,05 m. En båt noe større enn dette skipet har fått plass i naustet ved Kjøbenhavnerbukta. Det må ha vært en velstående bonde som har eid båten og naustet for 1000 år siden. Jæren var det tettest befolkede området i Norge i vikingtiden.

Ingen steder ligger **nausttuftene** så tett som ved Hafrsfjorden og langs Nord-Jæren. Dette området spilte en helt sentral rolle når det gjaldt vikingferdene. Om det har vært et handelssted ved Hafrsfjord, er ikke utenkelig. Bare en utgraving kan gi oss svar på det, og den kommer neppe, for nå skjer forandringene langs strandlinja raskt, og med dem viskes også sporene etter våre forfedre vekk for alltid.

10/1-1995 snakket jeg med **Gustav Veastad** (f.1904) om navnet på bukta. Han mente det var et gammelt navn som gikk like tilbake til dansketiden eller begynnelsen av 1800-tallet da danske jekter la seg i le der før overfarten til Danmark med sild. Korn ble solgt til nordmennene, hadde Veastad hørt av "de gamle".

AUSTRHEIM/ ØGARD

På gården Sør-Sunde, i skråningen ned mot Hålandsvatnet, ligger et jordbruksområde som heter Øygard eller Øgard. Helt fra bronsealderen har det vært drevet jordbruk i dette området (fra ca. 2000 f.Kr.) Det eldste navnet vi kjenner på gården, er Austrheim. Navnet skyldes trolig plasseringen i forhold til sundet ved Hafrsfjord. Ætten på Austrheim ble etter hvert den mektigste på Sunde. I jernalderen, på 300-tallet, ble det gravlagt en kvinne på Austrheim som ble utstyrt med 3 spenner av fineste sølv. Hun hadde også fått med seg en jernkam til å sette opp håret med. Metallfunnene forteller om velstand.

Ettersom ætten på Austrheim vokste, ble gården delt opp i flere tun og tre-fire bruk. Yngre sønner ryddet seg trolig gårder andre steder på Sunde eller på andre gårder i nærheten. Korndyrking og fiske var livsgrunnlaget for folkene på Sunde.

Etter Harald Hårfagres seier i Hafrsfjord, satt Erling Skjalgssons ætt med inntekten av Austrheim-gården. Gården gikk imidlertid over til kronen igjen etter Erlings nederlag i 1028, og kongen ga det videre til adelsfolk for å få deres støtte. I 1347 gikk Austrheim-godset over fra adelsgods til geistlig

gods. Dette året døde adelsmannen Finn Ogmundson på Hesby på Finnøy. I sitt testamente hadde han bestemt at gården Austrheim skulle gå til kannikene ved Domkirken i Stavanger, mot at kannikene holdt messer for Finns sjel på hans dødsdag til evige tider. Finns sønn, Ogmund, så til at farens siste vilje ble gjennomført i praksis.

Detaljene i Finns testamente sa at domkapitlet i Stavanger (kannikene) skulle ha inntekten av halve Austrheim. Domkapitlet bestod av prestene som gjorde tjeneste ved Domkirken. De bodde i Kommunegården som stod på dagens Domkirkeplass. Disse prestene kaltes kanniker eller korsbrødre. Den andre halvdel av Austrheim skulle gå til å brødfø et par av munkene på Utstein. Gjennom hele middelalderen var det leilendinger som drev Austrheim-gården for jordieren.

I 1349/1350 inntraff den største ulykken som noen gang har rammet fylket vårt: Svartedauen. Pesten rev med seg ca halvdel av alle menneskene i Rogaland. Seinere i det samme

Bautastein ved Øygardeveien – sannsynligvis fra folkevandringstiden. Slike steiner var opprinnelig markering av en grav under flat mark.

og det påfølgende århundret fulgte flere pestsykdommer som gjorde katastrofen fullstendig. Flere av gårdene i fylket vårt ble lagt øde etter hvert som folk døde og gårdene ble fraflyttet. Dagens gårdsnavn Øygaard, forteller at Austrheim var en av de gårdene som ble fraflyttet i perioden etter Svartedauen. Det samme skjedde på Sundegårdene Århaug og Skjelbrei. De overlevende fra disse gårdene flyttet trolig til Sør- eller Nord-Sunde eller til andre gårder i området der det var blitt ledig jord og god, lettdrevet jord.

Åkeren og utmarken på Austrheim ble brukt av bøndene på Sør-Sunde. På 1500-tallet fikk en husmann bo på Austrheim mot at han passet feet for Sør-Sunde-brukerne.

Omkring 1660 ble "Øgar" igjen dyrket opp av en bruker, og etter denne tid har jorddyrkerne avløst hverandre på gården fram til i dag, men ødegårdsnavnet har gården beholdt.

GATENAVN SOM SLUTTER PÅ "SOK"

På Sunde finner vi flere gatenavn som slutter på "sok". De er minner om alle de helligdagene vår forfedre måtte overholde. Gatestubben Primstaven på Sør-Sunde minner om det hjelpemidlet folk nyttet for å holde rede på alle dagene. På denne trepinen ble merkedagene skåret inn med hver sine kjennetegn.

OLSOKHAGEN/OLSOKVEIEN

Olsok er vel den da kjenner best blant vår tolske forfedres merker. 29. juli feires jomed i vår lutherske kirke selv om dagen nå er noe annerledes innhold den hadde i den katolske perioden av vår historie.

Som de fleste vet, er 29. juli minnedagen for Olav den Helliges fall på Stiklestad i 1030. Olav var sønn av Vestfold-småkongen Harald Grenske - en ætling av Harald Hårfagre. Olavs mor het Åsta. Da Harald Grenske ble lei av

Åsta, drog han til Sverige og fridde til kongsdatteren Sigrid Storråde, men hun likte ikke Harald og lot ham brenne inne! Åsta giftet seg da med Sigurd Syr - en storbonde på Ringerike som også ættet fra den hårfagre kongen.

Olav kom dårlig overens med stefaren. I 15-års alderen dro Olav i viking til England. Han må ha utviklet sine lederegenskaper på plyndringsferdene, for da han kom tilbake til Norge i 1016, klarte han å tilrive seg kongemakten. Så satte han all sin

energi inn på å få nordmenne-

Kvitekrist som sin mann. Han ga lan- over og tvang store rundt om i landet å ta til seg den nye læren og de nye lovene.

Olavs lojaliteten overfor kongen var sterkere enn for sin far. Han og hans sønner var sterke enn den høvdingen Olav hadde i Norge. Olav følte seg forrådt av kongen, ble drept av kongen, ble drept av kongen, ble drept av kongen. Olav kom til å føre den nye læren videre til resten av livet.

Erling Skjalgsson på Sola var den hardeste «nøtten» å knekke.

Erling behersket landet fra Sogn til

Trefigur av Hellig Olav i Borgund stavkirke i Sogn. Kong Olav døde 29. juli 1030. Denne dagen ble siden feiret som Olsok-dagen. Tegning: Alf Magne Petterson

Lista og bøyde seg ikke for kongens krav uten solide gjenytelser. Det endte med at Erling, julen 1028, satte etter kongens langskip. Ut fra Sømmebukta bar det med kraftige åretak, så opp med seilet utenfor Hafrsfjorden og så videre langs Nord-Sunde og Randa-berg-landet. Erling hadde ikke tid å vente på forsterkninger, men tok opp kamp mot kongens skip ved Bokn - nord for Tungenes.

Da Erlings menn var nedkjempet, stod hersen alene igjen på skipet sitt omgitt av kongens menn. Erling kastet fra seg sverd og hjelm. Kongen steg fram og rispet Erling på kinnet med øksa si. Blodet piplet fram på 55-åringens kinn til tegn på at han nå var merket som kongens underdanige. Aslak Fitjarskalle fra Stord, Erlings tremenning og kongens mann, jumpet da fram og satte øksa si i skallen på Erling. Olav ante øyeblikkelig konsekvensene av drapet. Han sa: "Der slo du Norge av min hånd". Og slik gikk det. Olav fikk nå de andre stormenne i landet mot seg. Kunne kongen drepe den sterkeste av dem alle, hva så med dem? Kongen flyktet derfor til Russland. Der samlet han sine trofaste folk omkring seg, og sommeren 1030 drog han tilbake til Norge for å vinne landet tilbake. 29. juli tapte han den

kampen med livet som innsats, men ut av kongens nederlag seiret nestekjærlighetens religion i landet vårt.

Olav Haraldson var gift. Opprinnelig ville han gjerne gifte seg med den svenske kongsdatteren Ingegerd. Den svenske kongen ville imidlertid ikke gi bort datteren til den tykkfalne, rødhårete nordmannen. Han sendte derfor datteren på besøk til Russland. Olav hadde temperament og likte dårlig å bli ydmyket. Han tok derfor Astrid, svenskekongens andre datter til ekte, men uten å spørre svigerfaren om lov! Ifølge sagaen levde Olav i et fint forhold til sin kloke og varmheartede dronning. Hun stod også fram og talte for Magnus som Olavs etterfølger på tronen - selv om han ikke var hennes sønn, men en frillesønn Olav hadde skaffet seg utenfor ekteskapet.

En ting til slutt: Når middelalderkunstnere framstilte den hellige kongen, laget de bilder av ham med løftet høyre hånd til maning og signing, i den venstre utstyrte de ham ofte med øksen - den øksen han risset Erlings kinn med og den øksen han holdt i hånden da han stupte på Stiklestad da motgangen hadde ydmyket ham. Den øksen løven i vårt riksvåpen holder mellom potene, er en arv etter helgenkongen vår. Daglig støter vi på denne kongen som i sterkere grad enn andre har bidratt til å samle Norge til en nasjon.

LARSOKVEIEN

Larsokveien har fått navn etter den katolske helgenen St. Laurentius. 10. august ble feiret til minne om denne helgenen.

Laurentius levde i Roma omkring år 250 e. Kr.. Laurentius levde i en tid som var vanskelig for de kristne, fordi de ble forfulgt for sin tros skyld. I 258 ble biskop Sixtus i Roma drept. Laurentius, som var biskopens diakon, ville stå ved sin overordnede side også i døden. Han ble derfor tatt med til den romerske dommeren. Laurentius ble imidlertid ikke drept i første omgang. Dommeren ga ham nemlig i oppdrag å vise hvor kirkens skatter befant seg. Laurentius samlet

Larsokveien

Syftesokbakken (mot Hafrsfjord)

Syftesokveien

da alle de syke og fattige som han hadde omsorg for i menigheten. Da dommeren kom for å hente kirkens skatter, pekte Laurentius på de fattige og sa: "Dette er kirkens skatter". Dette var mer enn den aktverdige dommer kunne tåle. Laurentius fikk derfor en særlig grufull henrettelse som straff for å ha fornærmet en romersk dommer. Laurentius ble levende stekt på en jernrist mens dommerens menn fant kirkens penger og røvet dem. Ikke rart Laurentius ble funnet verdig til å kanoniseres til helgen etter sin død.

Da Laurentius-navnet nådde Norge, ble det fornorsket til Laurits og Lars, og Larsok ble navnet på Laurentius' minnedag.

SYFTESOKBAKKEN/ SYFTESOKVEIEN

Syftesok er det gamle navnet på 2. juli, minnedagen for St. Svithun. Svithun var biskop i den engelske byen Winchester fram til sin død i 862. Etter eget ønske ble han gravlagt utenfor veggene til byens domkirke. Siden ble Svithun kanonisert som helgen for sin fromhet, og i 971 ble liket av biskopen flyttet inn i Winchester-katedralen.

Godt og vel 150 år seinere drog benediktinermunken Reinald ut på misjonsreise fra byen Winchester. Reinald ble prest i Stavanger og startet sannsynligvis byggingen av en romansk kirke i byen. Omkring 1125 bestemte kong Sigurd Jorsalfar at han ville opprette bispesete i Stavanger. Reinald ble utnevnt til bispesetets første biskop, og kirken hans ble en domkirke. Men domkirken måtte ha en skytshelgen. Naturlig nok valgte Reinald helgenen

fra hjembyen. Den ene armen til St. Svithun ble derfor gravd opp inne i Winchester-katedralen og ført til Stavanger, der den ble lagt i et sølvskrin på alteret og var kirkens viktigste relikvie i den katolske perioden av kirkens historie. Etter reformasjonen inntok danskekongens menn, fra Bergenhus-festning, byen vår og fjernet alt som minnet om katolsk lære - deriblant sølvskrinet som ble sendt til København for å smeltes om til klingende mynt.

Navnet "syfte" betyr å rense. Omkring Svithuns-dagen 2. juli, var det vanlig at folk rensket åkrene sine for ugras. Det var enklere å si syftesok enn svithunsok, dermed ble Svithuns-messedagen kalt Syftesok. Dagen ble særlig feiret i Stavanger bispedømme.

Våren 1995 blusset det opp en diskusjon i "Stavanger Aftenblad" om feiringen av St. Svithuns dag skulle fore-

gå 2. juli, på helgenens dødsdag (døde i 862) eller 15. juli, helgenens translasjonsdag (den dagen i 971 da biskop Svithuns bein ble overført til den nybygde kirken i Winchester - og den dagen da Svithun ble kanonisert og opphøyet til helgen). På 1200-tallet ble både 2. og 15. juli markert som festdager til minne om St. Svithun.

I et avisinnlegg 29/4-1995, skriver Ragnhild Ormøy at feiringen av St. Svithuns dødsdag forsvant fra de offisielle norske messedagslistene i seinmiddelalderen, der den såkalte Visitato Marie stod oppført som minnedag 2. juli. Fra siste halvdel av 1400-tallet skulle bare St. Svithuns translasjons- og opphøysesdag feires til hans ære og minne.

Etter reformasjonen ble det slutt på feiringen av de katolske helgenene, men de ulike messedagene ble likevel beholdt på primstaven for å hjelpe folk med å holde rede på tiden og årets gang - og på denne tidsanviseren levde den gamle tradisjonen videre med 2. juli som St. Svithuns dag - i pakt med den eldste, norske tradisjonen. Den katolske kirken har imidlertid beholdt 15. juli som helgendag for St. Svithun. Først etter 1770 ble Syftesok fjernet som helligdag i Danmark-Norge.

PERSOKKROSSEN

Persokkrossen har fått sitt navn etter apostelen Peter. Minnedagen for Peter ble feiret 29. juni. Peters livshistorie skulle være kjent nok, men vi repeterer likevel. Peter var opprinnelig fisker ved Genesaretsjøen. Han viste engasjement, tillit, pågåenhet, men også usikkerhet og feighet i sitt forhold til Jesus. Peter står sentralt i påskeevangeliet der han deltok i nattverden, sovnet i Getsemanehagen, hogde øret av yppersteprestens tjener Malkus og fornektet Jesus tre ganger før han bevitnet Jesu død på korset. Etter at kvinnene hadde funnet den tomme graven 1. påskedag, var Peter den første disiplen som kom ut til den tomme graven (sammen med Johannes).

Etter Jesu himmelfart ble Peter leder for den første, kristne menigheten i Jerusalem. Han foretok en misjonsreise nordover til Samaria sammen med Johannes. Han reiste også til byene Joppe og Lydda - nord og vest for Jerusalem. Helbredelse og omvendelse var resultatene av hans virksomhet.

I Joppe fikk Peter visjonen om at Guds rike ikke var forbeholdt jødene. Han dro derfor videre til Caesarea - den romerske forlegningsbyen ved kysten, og der døde han den romerske høvedsmannen Kornelius og hans familie.

Peter møtte motstand i Jerusalem fordi han døypte romeren, men Peter fortsatte likevel sine reiser til Antiokia i Syria og til Korint i Hellas. Begge steder forsvarte han sin overbevisning om at også ikke-jøder skulle opptas i den kristne menighet.

Ifølge tradisjonen endte Peter sin reisevirksomhet i Roma der han ble leder for menigheten og ble regnet som Romas første biskop og pave. Peter ble sannsynligvis korsfestet med hodet ned i forbindelse med kristenforfølgelsene i Roma i det første århundre.

Peter var gift, men vi vet ikke om han hadde barn. Interessant er det at en så ustadig og impulsiv type som Peter kunne brukes for å utbre kjærlighetens og fredens evangelium.

JONSOKVEIEN

Jonsokveien er oppkalt etter Døperen Johannes - sønn av Sakarja og Elisabet som vi husker fra barndommens bibelhistorie. Johannes regnes for den siste av profetene i Det gamle testamentet. Oppmerksomhet fikk han i alle fall da han fra ødemarken tordnet mot moralsk forfall og ugudelighet - iført sin brømte kamelhårskappe.

Johannes fikk også navnet "Hans" på norsk, og som alle vet, feires minnedagen til St. Hans den 24. juni. På denne tiden "snur" sola og dagene blir kortere fram til Jesu fødselsdag som er lagt til 25. desember, den tiden da dagene gradvis blir lysere. Disse valgene er foretatt av kirkens folk for å få det til å harmonere med Johannes 3.30 der Døperen Johannes uttaler: "Han skal vokse, jeg skal avta".

Døperen Johannes' liv endte dramatisk. Etter å ha våget å kritisere kong Herodes Antipas' moralske levnet, ble han kastet i fengsel og siden halshogd.

Døperen Johannes døypte botferdige syndere i Jordan-elva. Vannet var tegnet på at synderen nå var rensset for sin synd. Johannes protesterte på at Jesus også ville la seg døype, men godtok Mesterens krav om å få vise soldaritet med menneskenes feilsteg.

Mange forskere mener at Døperen

Jonsokveien

Johannes tilhørte en religiøs sekt som kalles esseere. Denne sekten skal på Jesu tid ha hatt ca. 4000 medlemmer. Esseerne levde som en munkeorden, enkelt og disiplinert, ute i Judea-ørkenen.

I år 68 flyktet esseerne for romerne. I fjellgrotter ved Dødehavet gjemte de vekk noen av sine skriftruller. Det ble sensasjon da en gjetergutt i 1947 kastet en stein inn i en av grottene, hørte lyden av en leirkrukke som ble knust og oppdaget pergamentrullene fra Qumran som inneholder avskrifter fra Det gamle testamentet.

SUNNIVAKROSSEN

Legenden forteller at Sunniva levde på slutten av 900-tallet. Hun var datter av en irsk småkonge. Hennes klan eller slekt hadde skjenket jord til et nonnekloster. Sunniva ble oppfostret i dette klosteret, og det var meningen at hun skulle overta som abbedisse i klosteret når hun ble voksen nok for den oppgaven. Men før så langt kom døde faren, og i mangel av brødre ble det Sunnivas oppgave å styre klanens rike ved hjelp av slektninger og venner.

En hedensk vikinghøvding mente at et ekteskap med den ugifte kongsdatteren måtte være snarveien til å kontrollere hennes rike. Da Sunniva sa nei til vikingens frieri, svarte han med å herje og brenne hennes land. Sunniva hadde avgitt løftet i klosteret om at hun skulle leve ugift og gi sitt liv i tjeneste for Gud. Hun kalte sammen rikets fremste menn og forklarte dem sitt dilemma. Hun løste sitt folk fra alle de plikter og den troskap de hadde sverget sin herskerinne. Mange undersåtter var så glade i sin dronning at de heller valgte å følge henne på den ferd hun nå ville legge ut på, enn å forbli under hedensk vikingstyre.

Fra St. Maccuil drog folkene av gårde i sine båter. Alle var ubevæpnet,

Sunnivakrossen

og båtene var uten seil, ror eller årer. Gjennom vind og strøm skulle Gud avgjøre hvor Han ville sende dem. Ferden gikk nordenom Skottland og videre østover mot Norge. I Norge ble irene mottatt med piler og steinkast. De staket seg da ut igjen fra Sogn og drev nordover mot Stadlandet. På øya Selje gikk folkene i land. Tak over hodet fant de i noen huler på øya, og mat fant de i havet, ved stranden og i fuglereir.

Selje var ubebodd på denne tiden, men folk inne på Stadlandet og langs Moldefjorden brukte øya som beiteplass for hester og kyr. Da de så at øya plutselig var befolket av fremmedfolk, ble de reddet og sendte bud etter hjelp fra den mektige Håkon jarl fra Lade i Trøndelag. Jarlen samlet mannskaper og inntok Selje for å straffe det han mente var vikinger og ransmenn.

Da irene så jarlen stevne innover

med sine skrikende menn, søkte de tilflukt i sine huler der de ba Gud være deres redningsmann. Da ble det utløst et steinras over huleinngangen slik at hulen ble stengt. Jarlen og hans menn fant derfor ingen mennesker på øya.

Noen år seinere seilte noen bønder nordover langs kysten. Fra øya Selje så de et underlig lys. De rodde i land og fant en hodeskalle der lyset fra himmelen samlet seg. Hodeskallen var snøhvit og blank og det luktet søtt av den. De to bøndene fra Sogn pakket hodeskallen inn i et plagg og tok den med til kongen, Olav Trygvasson.

Det fortelles at kongen og hans biskop, Sigurd, skjønte at dette måtte være en relikvie (bein etter et hellig menneske). En bonde fra Stadlandet fortalte seinere at han hadde sett et skinnende lys strømme ut fra en steinur på Selje da han hadde vært ute der for å hente hjem hesten sin.

Kongen reiste da til Selje med sitt følge. Folkene lette seg fram til ura. Overalt fant de beinrester og kjente

SUNNIVA. Treskulptur fra Karlsøy kirke, Troms

vellukt. De fjernet steinen fra huleinngangen, og innerst i hulen fant de liket av Sunniva. Liket så helt friskt ut med negler og hår. Olav Trygvasson lot da bygge en kirke under fjellet med helleren. Det måtte først bygges en terrasse i skråningen for å skaffe fundament til kirken. Inne i hulen ble det innredet et kapell.

Beinene av menneskene på Selje ble lagt i skrin, og Sunnivas lik ble lagt i en kiste som ble plassert i den nyreiste kirken. Selje ble sete for den første biskopen på Vestlandet og Gulatingslagen (området der Gulatingsloven gjaldt), og biskopen fikk sin gård og sin kirke på en slette nede ved sjøen.

I 1170 ble biskopsetet flyttet til Bjørgvin, og Sunnivas kiste ble plassert i domkirken der. De andre helgenskriene ble foreløpig igjen på Selje.

I dag bærer det katolske kapellet i Molde, Sunnivas navn. Det samme gjelder den katolske skolen i Oslo.

Av anleggene ute på Selje er det i

dag bare ruiner. Sunnivas festdag ble feiret 8. juli og bar navnet Seljumannamess. Særlig på Vestlandet ble St. Sunniva feiret som en viktig helgen i den katolske perioden. I middelalderen ble det også bygget et benediktinerkloster på Selje, men også den bygningen ligger nå i ruiner.

Sunnivakrossen på Sunde har altså fått sitt navn fra Norges eneste kvinnelige helgen – *Sunniva* – en høvdingdatter fra Irland.

Sunnivaklosteret på Selje

MIKKELSMESSVEIEN

Denne gatestubben lengst sør på Sunde har sitt navn fra en av de mange messene som kirkens katolske periode bragte til Norge og som ble feiret til minne om engler og helgener. Mikael var erkeengel og den fremste av himmelrommets åndevesener. I Åpenbaringsboken 12.7 står det: "Da brøt det ut krig i himmelen, Mikael og hans engler gikk til krig mot dragen. Dragen kjempet sammen med sine engler, men ble overvunnet, og de kunne ikke lenger ha noen plass i himmelen".

Det var utover 400-tallet at kirken fikk behov for en rekke nye festdager for at prestene skulle få anledning til å undervise alle de nye medlemmene i menighetene på denne tiden. Jesu fødsel ble feiret 25. desember og 6. januar, Johannes Døperens fest ble feiret 6 måneder før jul. Peter og Paulus fikk

sin festdag 29. juni og erkeengel Mikael ble feiret 29. september.

Å få bukt med hedensk overtro og hedenske skikker var ingen lett oppgave for kirken. Dyrkingen av de hedenske gudene fortsatte gjennom hele middelalderen og fram mot vår egen tid. Så seint som i 1848 ble det brent en avgud på Brokke i Valle i Setesdal.

Ofte ble tomrommet etter de gamle avgudene fylt igjen med dyrking av engler og helgener. Høyest blant englene stod altså Mikael. Han ble trodd å ha tilhold i huler i fjell. Kirker til Mikael ble derfor ofte bygget i fjellhuler. Hans navn Mikael eller Mikkell, ble snart et populært oppnavn på en annen fjellhuleboer, nemlig Mikkell Rev. Reven fikk navn etter den lure engelen som klarte å overliste den onde selv med sitt lyssverd. Det var mange middelaldermennesker som følte seg tiltrukket av den lure, slagkraftige erkeengelen som på denne måten ble en rev selv i Herrens vingård.

Mikkelsmessen ble feiret i Norge helt fram til 1770 da det ble foretatt en radikal reduksjon av alle festdagene, men mange steder fortsatte folk å feire denne dagen like fram til vårt århundre.

KVERNEVIK

Kvernevik-navnet brukes i dag om det meste av den gamle gården Nord-Sunde. Opprinnelig var Kvernevik bare navnet på den viken som danner grensen mellom Sunde og Randaberg. I forrige århundre ble det bygget et kvernhaus like nede ved sjøkanten der bekken fra Hålandsvatnet renner ut i sjøen. Da det ble bygget bolighus på Nord-Sunde på 1960- og -70-tallet, ble Kvernevik-navnet nyttet om hele den nye bydelen for enklere å skille den fra Sør-Sunde som ofte bare ble kalt Sunde.

Møllebruket i Kvernevik ble satt opp på den gamle gården **Skjelbrei** som kom i bondeie i 1847 etter å ha ligget øde siden tiden etter Svartedauen. Skjelbrei var bispegods i middelalderen. Allerede i 1848 solgte den nye Skjelbrei-bonden gården sin videre til fire kjøpmenn som stod i slektsforhold til hverandre.

På slutten av 1700-tallet kom Mons Gabrielson fra Skei i Klepp til Tananger. Han var gift med Marta Maria Jonasdatter fra Austrått i Høyland, som ættet fra fra den norske lavadelslekten Skonk eller Skanke. Ekteparet Gabrielson drev gjestgiveri med skjenkestue på Tananger. Gjestgiverhuset deres står den dag i dag som det så-

Kvernbruket på Skjelbreigården. Bruket var i drift fra 1850 til 1909. Det ga navn til en vik – og siden til en hel bydel. Tegning: Alf Magne Petterson

kalte “Monsenhuset”. Gabrielson var også losoldermann på Tananger. Da han døde i 1817, bestyrte Marta Maria ekteparets gods til beste for seg selv og barna. I 1829 giftet hun seg på nytt med gårdbruker Gabriel Olsen som eide mye jordegods og var en velstående mann. Gabriel Olsen var sammen med tre av sine stebarn kjøper av Skjelbrei-gården i 1848.

Mons´ og Marta Marias barn som kjøpte Skjelbrei-gården i 1848 var: Gabriel Monsen som hadde overtatt farens geskjeft i Tananger, Jonas Schanche Monsen som var kjøpmann i

Stavanger og Jorina Kristina som var gift med kjøpmann Kristian Gabrielsen i Stavanger.

De fire kjøpmennene ville utnytte Skjelbreis vannrettigheter til et møllebruk. For å sikre seg alle rettighetene til bruk av bekken fra Hålandsvatnet, kjøpte de også naboeiendommen, Vestre Goa, på den andre siden av bekken - og det meste av jorda på den nordlige delen av Nord-Sunde.

Så var det å finne byggmester til møllen. Fra Falkum på Jylland kom Johan Bevensen. Bevensen var utdannet møllesnekker, og han hadde kom-

met til Norge i håp om å få arbeid som møllebygger. På Madla bygde han en mølle i Mylledalen før dette nye oppdraget dukket opp.

Omkring 1850 startet han med å sette opp Kverneviksmølla. De fire mølleeierne ansatte en møllebestyrer til å ta seg av driften av møllen, og en pakter som skulle drive Skjelbreigården. Etter hvert ble virksomheten ved møllen utvidet. Det var gryn-mølle og melmølle i møllebygningen, og møllen ga arbeid til flere møllere og deltidsarbeid til mange Sunde-buer.

Det var etter hvert mange gårdbrukere i Stavangers omegn som fant det akseptabelt å sende kornet til maling ute i Kvernevik. De viktigste møllene i området lå på Frøyland, Hommersåk, Forus, Hillevåg og Madla, og for mange var det like praktisk å sende kornet ut til Kvernevik som å nytte seg av en av disse andre møllene.

Mye av kornet ble først sendt til Stavanger og så derfra med en skøyte som mølleeierne i Kvernevik disponerte. Til avtalt tid kom kornet tilbake til Stavanger havn med gryn og mel.

Veiforbindelsen til Sunde var på denne tiden bedrøvelig, særlig etter nedbør. De fire mølleeierne søkte kommunen om å få bygge vei fra Kvernevik til Håland i Randaberg.

Kommunen ville ikke bruke penger til veibygging, vei måtte i tilfelle mølleeierne påkoste selv - og det gjorde de. Veien ble i 1904 avløst av en kommunal vei som ble ført like fram til Tasta, men da gikk det allerede mot avslutning for mølledriften i Kvernevik. Den kjerreveien som ble bygget fra Madla til Kvernevik på slutten av 1860-tallet, fikk også positiv virkning for mølledriften i Kvernevik.

I 1899 overtok Donkard Monsen, Gabriels sønn, hele Skjelbreigården.

Kvernevik i 1985

Donkard Monsen flyttet inn på gården og drev den og mølla sammen med leiefolk og drenger.

Donkard Monsen og kona, Maren Larsdatter Store Vatne, ble rammet av en katastrofe i 1909 da mølla brant ned for dem. Husforsikring var ennå ikke vanlig, og mølla ble ikke bygget opp igjen.

I 1913 solgte ekteparet Monsen gården sin ved Kvernevik til Randaberg sokn. 24. februar 1914 skriver "Stavanger Aftenblad":

"160 abonnenter som er medeiere, kjøpte Kvernevig Brug med vandfald. Her har noen opført en kraftstation, som ikke er pen, men antakelig tjenlig. Værket legger kabler til hver eneste gaard og saatsi hvert eneste hus". Men elektrisitetsverket ble en fiasko grunnet det usle vannfallet i bekken, og allerede i 1915 solgte Randaberg Landbrugsforening sitt elektrisitetsverk til randabergbuen Bertel Vistnes.

Restene av elektrisitetsverket

BERTEL VISTNES KAN IKKE SELGE URTEVAND

Atalen som gjelder overtreddelse av næringsloven. Tiltalte har ikke overtrådt den såkalte kvakksalverloven. Det er ikke meningen å stanse tiltalte i hans virksomhet. Saken gjelder her den ting at tiltalte har solgt medisiner, at han altså har gått apotekene i næringen og solgt saker som det ved lov er forbudt andre enn apotekene å selge. Tiltalte har drevet som læge i lengre tid. Han har tatt en hårprøve av vedkommende

patient, konstatert sykdommens art og derefter gitt vedkommende medisin. En av hans patienter, postpakkmeister Heggen, sendte her i vår to flasker til fylkeslæge Ebbell, som sendte prøvene til medisinaldirektøren.

Tiltalte blev derefter forelagt en mulkt på 50 kroner som han nektet å vedta. Tiltalte forklarte at han ikke hadde tatt noen betaling av noen. Vilde patientene betale noe, så fikk de det, men

aldri hadde han forlangt betaling. På flaskene er det ikke medisin i egentlig forstand. At sykdommen opptrer, betyr at legemet mangler et eller annet stoff. Dette tilføres legemet gjennom urtevannet. - Det er den største opdagelse som er gjort i verden, uttalte tiltalte, men jeg har ikke funnet det formålstjenlig å offentliggjøre den eller skrive om den for ikke å gjøre mig latterlig. Men jeg har hjulpet mange mennesker.

"VISTEMA EN" I KVERNEVIK

I 1915 fikk Bertel Vistnes fra bruk 5 på Randaberg overta bruk 7 på Nord-Sunde av Randaberg kommune. Det var på dette bruket den gamle kvernen og elektrisitetsverket hadde ligget årene forut. Vistnes ble boende på Skjelbreigården til 1928, da han flyttet tilbake til Randaberg mens sønnen Bergtor overtok gårdsbruket i Kvernevik.

Bertel Vistnes var levende opptatt av urter og urtemedisin og mente at all sykdom skyldtes ubalanse av stoffer i

kroppen, stoffer som kunne tilføres gjennom urteblandinger. Mange hadde tiltro til Vistnes og drakk av hans urteblandinger, mens andre igjen mente han drev med humbug og kvakksalveri. Kjent ble han i hvert fall for sin virksomhet, og ingen på Nord-Jæren og i Stavanger var i tvil om hvem "Vistema'en" var. Utklippet over fra "Stavanger Aftenblad" 28/8-1926, mens Vistnes fremdeles bodde i Kvernevik, forteller at han hadde begynt å lage urtemedisin allerede da - og fått problemer med myndighetene.

KVERNEVIK BLIR BYDEL - OM DET GAMLE BONDESAM- FUNNET

Kvernevik-navnet stammer fra den møllen som ca 1850 ble bygget der hvor bekken fra Hålandsvatnet renner ut i sjøen. I 1909 brant møllen, men navnet Kvernevigå hadde da grodd fast på folkemunne - og da utbyggingen av boliger startet på Nord-Sunde på slutten av 1950-tallet, ble Kvernevik-navnet, feilaktig, nyttet om hele bydelen.

Endringene har skjedd raskt på Nord-Sunde eller Kvernevik, som de fleste kaller denne bydelen i dag. I 1838 var det 10 brukere på Nord-Sunde. I 1857 og -75 var det 25 brukere og innbyggertallet lå på ca 45. I 1886 var brukertallet 32 og i 1906 43. Innbyggertallet ved århundreskiftet var ca 150.

Da hadde noen skaffet seg tilleggsarbeid ved siden av jordbruk og fiske for å få endene til å møtes på de forholdsvis små gardene. Guttunger sørget for litt matauk ved å fiske ål i bekken fra Hålandsvatnet. Det gikk vei fra Nord-Sunde til Madla og Randaberg, men broen over Hafrsfjorden kom først i 1925, og veien til Friheim i 1958. Før denne tid gikk en over Øgard når en skulle til Friheim. Etter krigen ble det

satt opp noen hytter ved Kvernevik - og på Friheim med kolonihager.

Rart å tenke på at det er mindre enn 100 år siden bøndene på Nord-Sunde drog til Stavanger for å hente "byhevd" som ble blandet med dyrehevd, torvstrø, tare og sildeslo i en tid før kunstgjødselen var kommet i bruk. I byen var få hus utstyrt med vannklosett, og det vanlige var utedo i bakgården med dokummer som ble tømt ved visse mellomrom - helst i vinterhalvåret.

Bøndene fraktet hevden i en lannkasse med hjul - en kjerre med luke på, kalt "hevda-brigg" - sånn noenlunde vanntett - som rommet fire-fem hundre liter. Først måtte bøndene betale noen øre for hevden, men da de oppdaget at de gjorde byfolk en tjeneste ved å fjerne ekskrementene, krevde de to-tre kroner for arbeidet med å tømme et utedo.

Hesten ble bundet om forbeina ved huset der utedoen skulle tømmes, før fedre og sønner gikk inn i bakgården og åpnet luka til dokaggen. Så ble skaftepøsen stukket nedi "grøten" og innholdet tømt oppi bøtter, som det var guttenes jobb å bære ut i lannkassen bak hesten som stod og koste seg med en mulepose om halsen.

Byvedtektene bestemte at hevden skulle hentes seint om kvelden eller

tidlig om morgenen - for å skjerme den sarte luktesansen til de som hadde produsert lukten! Det var hardt for guttungene å bruke halve natten på hevdakjøring før de måtte til med melking i grålysningen - og så ta fatt på skoleveien. Trolig opplevde lærerne mer våkne elever enn hevdakjørerne!

Etter at regnet hadde vasket hevden ned i jorda, kom det for dagen mye rart som folk hadde hevet i do. Da gikk ungene på oppdagelsestur på åker og eng. Også beinrester ble tatt vare på, for de kunne selges i sekker og leveres til oppkjøpere i byen som malte kjøtt og fiskebein opp til beinmel som ble nyttet som gjødsel.

I Kvernevik var det en brygge der det ble levert "bygjødsel" både fra Bergen og Stavanger. Der kunne bøndene i området kjøpe hevd til fremme av vekst og livberging. Prisen var en krone pr. tønne, og det var plass til to tønner i de vanligste kjerrene. "Hevda-brygger" fantes også på Sømme og på Sør-Sunde ved Hafrsfjorden - og i Dusavik.

Bygjødselen ble blandet med dyregjødsel, torvstrø, tare og sildeslo før den ble spredt utover åkeren.

En av skiprene på hevdaskutene som «landet» sin last i Kvernevik, var Truls Amundsen fra bruk 12 på Sør-

Sunde (ved Sunde skole). Han fraktet «byhevd» fra Bergen på sin egen skute. Om bord hadde han også vel-fylte tønner med krabbe (kalt «skryda»). Denne krabben ble blandet med dyrehevd i «hevdamittingå», for bøndene var klar over at det var viktig å tilføre kalk til åkerjorda.

Fra tidlig på 1900-tallet drog sunde-bøndene (og bønder fra Revheim og Madla) til Torget i Stavanger for å selge sine jordbruksprodukter - særlig poteter og grønnsaker. Når de skulle hjem, kjøpte de med seg gammelt og billig brød av byens bakere. Denne gjensidige handelen var særlig populær om lørdagene.

Går vi tilbake til begynnelsen av 1800-tallet, fantes det ingen jordbruksmaskiner i bydelen vår. Åkrene ble spadd siden spaden stakk dypere i jorda enn ploegen, og bøndene så at denne metoden ga større avling. Dessuten var det vanskelig å komme til med ploegen p.g.a. alle de store steinene som fortsatt lå rundt omkring i åkrene. Først mot midten av århundret kom ploegen i bruk, og fram mot 1900 dukket den ene jordbruksmaskinen etter den andre opp på gårdene vest for byen. (Treskemaskin og kornrensemaskin var i vanlig bruk omkring 1860, hakkelsmaskin i 1870, hes-

terive og rotrasper ca. 1880 og slåmaskin på 1890-tallet). Steinbukken til å fjerne de store steinene med, kom ikke i bruk i dette området før omkring 1920.

Det var helst korn som ble dyrket, og havre var det viktigste kornslaget. Men bygg og rug ble også dyrket. Poteten kom på slutten av 1700-tallet. Nepe, kål, gulrot, kålrabi og bønner var grønnsaker som ble avlet fram av bøndene i området.

Av havren laget folk seg flatbrød og havregrøt. Ellers spiste folk seg mette på møsesuppe som var laget av vann,

Steinbukk i bruk . Bildet er tatt på [Madlamarkå](#) i begynnelsen av 1920-årene.

mel og møse (møse var det som var igjen av melken når fløten var skummet vekk og det er blitt fatost av den skummede melken).

Kjøtt var sjelden kost. Bare ved høytidene kunne folk spandere slik finmat. Men fisk var det vanligvis nok av. Saltet mort og sild berget mange gjennom mang en lang vinter, og fersk fisk kunne de fleste skaffe seg like utenfor stuedørene. Poteten var også fattig-

mannskost og stod, i mange hjem, på bordet ved alle måltider - både som varm- og kaldrett. Hadde husmor tid, laget hun komler av den - en matrett som var like populær dengang som nå.

På flatbrødet brukte folk smør og ost, men de fattigste hadde ikke råd til det. Til jul fant de fram det beste de hadde: Sauefötter, torsk, rugkaker og lefser. Vann og surmelk var det folk drakk mest av når de ble tørste. Av byggkorn brygget folk seg øl, og øl og brennevin ble det drukket mye av i forbindelse med jul, bryllup og begravelse.

Alle på gården måtte være med å arbeide, så sant de var friske. Det var hardt arbeid å spa opp hele åkeren, og

barn, voksne og gamle måtte være med på dette arbeidet. Det samme gjaldt når det skulle skjæres torv til brensel, og torven skulle lødes i stakk. Det betyr at de la torvene oppå hverandre for at de skulle tørke. Både gutter og jenter måtte være med i høyna. De vanligste husdyra var ku og sau. Seinere kom også grisen. Dyra var mye mindre da enn nå. Slaktevekta på ei vanlig ku var 100 kg, og ei vanlig ku ga ikke mer enn 500 liter melk i året omkring 1800. I dag er slaktevekta på ei vanlig ku ca. 250 kg, og ei ku i dag gir omkring 5000 liter melk på ett år. Dyra ga lite gjødsel, så sundebuene hentet seg tare på stranden og hev den på åkeren som tilleggsgjødsel. Ellers kjøpte bøndene seg sildeavfall som

Torvskjæring på myra til Kristoffer Lerang på Reoheim. En hest driver et apparat som blander torv og vann (vanntanken til venstre).

Torven presses ut i en renne der den kuttes i passende stykker før tørking. Bildet er tatt av en tysk soldat under 2. verdenskrig.

gjødsel - seinere også dogjødsel. Det var vanskelig å skaffe nok mat til husdyra, og det var vanlig at lyngljåen måtte fram. Lyngen ble slått for å skaffe nok mat til husdyra.

Ungguttene måtte også være med når kornet skulle treskes (kornaksene skulle slås av stråene) og når det skulle fiskes.

Folk samarbeidet ofte når de skulle fiske. De kunne gå sammen i båter

som tok 10-16 mann. Allerede når guttene var 5-6 år gamle måtte de lære å binde og bøte garn. Guttene måtte være med å fiske fra de var ganske små. Når de var 13-14 år, måtte de være med å fiske også langt til havs. Utenom de vanlige fiskeslagene, ble det tatt krabbe og hummer langs Sundekysten. I Hafrsfjorden ble det også fanget østers. Silda var den fisken det ble fanget mest av, men når noen var så heldige å få laks, var det mest stas.

Fra jentene var 7 år måtte de hjelpe mødrene med barnepass og matlaging og med karding, spinning, sying, lap-

Et notlag fra Nord-Sunde har gjort et steng i Kjøbenhavnerbukta i midten av 1950-årene.

ping, strikking og veving. Klærne skulle også vaskes og repareres. Husdyra skulle melkes, stelles og gjetes. Når jentene var 13-14 år, måtte de være med å kinne smør og yste ost. Det var tungt arbeid. Det var nok å gjøre fra morgen til kveld også for jentene.

Klærne var laget av ull. Vadmel kaltes det tjukke ullstoffet folk brukte. I første halvdel av 1800-tallet brukte mennene for det meste svart trøye og

svarte knebukser. Buksene manglet smekk. I stedet var de utstyrt med en klaff som kunne slås ned når mennene skulle tisse.

Damene hadde det også lettvinnt når de skulle på do. De hadde nemlig ikke undertøy under det side og varme vadmellsskjørtet. Det var bare å sette seg på huk om de måtte på do. Damene hadde også vadmellstrøye, men til bestklær hendte det nok at damene hadde fine silkeklær. Damene gikk oftest med en hue på hodet. Ofte bandt de et tørkle over huen. Damene likte å pynte seg med øreringer og halskjeder - oftest av gull.

Sokkene folk brukte var også laget av ull. De var ofte hvite, men mange brukte blå sokker. Blåfargen fikk sokkene når de ble lagt i gammel urin! På beina brukte folk tresko. Skinnskoene ble brukt til kirkegang og fest.

KVERNEVIK I KRIG

7. april 1940 stod et norsk vakthus ferdig på Smiodden - hvitmalt, minnes Gustav Veastad mens han ler og rister på hodet (1995). «Flott blink!» sa han. Dette fortet ble nyttet i noen timer av en norsk patrulje natt til 9. april 1940, før tyskerne overtok hele stasjonen på dagen for å nytte det som sitt

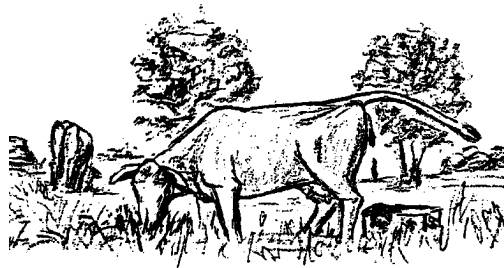
vakthus de første krigsdagene. Siden ble det bare brukt i forbindelse med tyske skarpskyttingsøvelser.

Tyskerne utstyrte etterhvert hele den norske kystlinjen med egenproduserte bunkerser og kystfort av langt høyere standard enn den det norske forsvaret kunne by på. Blant annet bygget tyskerne en stor befestning like ved Madla Handelslags bygning i Kvernevik. Fremdeles kan en se rester etter de tyske betongkonstruksjonene og anti-luftskyttsene. Som truende monumenter over en tung tid forteller de fortsatt sin historie langs hele kysten av Rogaland.

Rett som det var fløy både tyske og britiske fly over Nord-Sundes gårder under krigen og minnet fredelige bønder om hvilket Europa de var en del av. Det hendte også at det kom til kamp mellom flyene.

Karthon Håland kunne minnes at to tyske Messerschmitt fly skjøt ned et britisk fly i luftrommet mellom Sunde og Håstein og at den døde britiske flygeren visstnok ble tatt i land på Rott av en fisker.

På markene langs veien fra Kvernevik mot Tasta hadde tyskerne lagret kasser med våpen og krigsutstyr. Kyrne ga en god dag i kassene, jafset i seg på saftig gras - og gjorde sitt for-

- uten den minste respekt for Der Wehrmacht und Das Vaterland! Tegning: Randi Håland

nødne på kasser påstemplet Wehrmachts stolte symboler!

I lyngmarkene der Sunde Hageby ble reist etter krigen, satte Wehrmacht opp boligbrakker for sine soldater. Fire bunkerser ble satt opp ved Kvernevik – utstyrt med kanoner, lyskastere, store kikkerter og mitraljøser.

Tyske vakter patruljerte området ved kanonstillingene ved Kvernevik og Skjelbrei. Noen soldater lærte seg litt norsk og henvendte seg gjerne til ungene for å få kontakt, korte tiden og for å by på sjokolade og drops. En 8-9 år gammel gutt på Skjelbreigården fikk bytte seks høns mot et par ski med en tysk soldat.

For å stoppe en eventuell invasjon fra vest, la tyskerne ut et minefelt som strakte seg fra Hålandsvatnet mot Kvernevik og delte Skjelbreigården i

to. Husdyra måtte jages ut i Hålandsvatnet for å nå beitemarkene på andre siden av minefeltet. Heldigvis gikk ingen mennesker, i vanvare, på mine, men en sau og en hund fór til himmels etter å ha tråkket på utløsermekanismene på et par av mine!

En dag var tre Randaberg-gutter på utflukt til Kvernevika. De tjuvlånte en robåt, og den ene av dem rodde utover. Kåre Høye hadde knabbet noen haglpatroner av onkelen, og nå ville han sjekke om det var fullt i dem i strandlinjen ved Kvernevik - passe langt hjemmefra! De to kameratene som ventet på stranden i Kvernevik - i trygg avstand - kunne ikke klage på smellene, men de ble "øvegidde" da to tyske soldater kom syklende i full fart, kastet syklene fra seg og kom stormende mot guttene med maskinpistolene i anlegg. "Hände hoch!" ropte de mens Kåre la robåten fint på plass.

Snart forstod tyskerne at det var ungestreker de hadde hørt, men for sikkerhets skyld syklet den ene tilbake for å konferere med en offiser. "Alles in Ordnung!" ropte han da han returnerte, og den andre soldaten kunne senke sitt våpen, og Kåre, Harald og Rolf kunne ta fatt på hjemveien - med minner for livet!

Ved grusbanen i Kvernevik (motsatt side av Ringveien), ble det under krigen bygget en beinmølle for oppmaling av kjøttbein til gjødsel. Store mengder ferske kjøttbein ble kjørt ut til Nord-Sunde, og stanken fra råtnende kjøttrester var forferdelig. Rottene fikk imidlertid gode dager. De formerte seg raskt og myldret overalt. Den stramme lukten samt fresende og truende rotter overskred grensen for hva lokalbefolkningen ville finne seg i, og mannen som håpet å kunne tjene til livets opphold på beinmelproduksjon, måtte finne seg noe annet å gjøre.

Mot slutten av 1950-tallet startet boligbyggingen på Nord-Sunde. Husene i Svane- og Terneveien ble kalt Sunde Hageby. Litt av hvert foregikk i etableringsfasen, og området ble populært kalt "Syndens Hageby" blant politifolk og dommere i Stavanger.

I dag bor det ca 2000 mennesker på Nord-Sunde - som de fleste altså feilaktig kaller for Kvernevik.

BUSENESET HAFRSFJORDBROEN

Siden Buseneset er det neset hvor en ferje i gamle dager fraktet folk fra Sunde til Jåsund, er det nærliggende å tro at ordet buse eller busse har sam-

menheng med en båttype som ble brukt i Norge i middelalderen. Stavangers middelalderhistorie forteller oss bl.a. at stavangerbiskopen hadde skip som han drev handel med på England og Nederland. En av båtene hans kalles for "Englandsbussen". Vi vet imidlertid ikke noe om at det ble drevet organisert ferjetrafikk mellom Sunde og Sola på så tidlig tidspunkt. Det hører vi først om i 1878, da revheimsbuen Ole Bendiksen søkte om å få fast lønn for å frakte folk fra Hestnes til Meling. Denne fergingen av folk i en liten robåt og siden med en motorbåt, fortsatte til byggingen av Hafrsfjordbroen var fullført i 1925. Det var store problemer med å få ferje-

mann til å ta på seg denne oppgaven fordi lønna var så lav, og fordi ferjemannen ble lei av å bli avbrutt i arbeidet på gården sin for å frakte passasjerer over sundet til alle døgnets tider.

I 1906 kom det i gang ferjetrafikk mellom Buseneset og Jåsund. Båten som skulle nyttes som ferje, var en stor robåt som kunne ta med både folk og

«Fløttmann» Bertel Johannes Andreasson Haga (f.1852) ble ansatt som ferjemann mellom Haga og Hestnes i 1917. Han fikk 150 kroner året for å ro folk over Hafrsfjorden. Da han siden skaffet seg motorbåt, ble årslønnen hevet med 50 kroner. Fergingen opphørte i 1925 da Hafrsfjordbroen ble åpnet. Fergene var ikke så store! Se også bilde side 282.

fe, ja, til og med en kjerre fikk den plass til om det knep. Ofte var strømmen i sundet så stri at de to rokarene måtte gi opp å krysse fjorden. Barn under 12 år, samt sykler og dyr i kjerre fikk gratis frakt over sundet. Ellers varierte prisene. Det kostet 5 øre for "sau og lam som drives" og for personer over 12 år. For 2 hester med vogn og kusk måtte det betales maksimalpris på 50 øre. De to ferjemennene fra Jåsund fikk 200 kroner i årslønn i tillegg til billettinntektene.

I 1907 ble det satt opp stall for hestene og venterom for folk på Buseneset. I venterommet var det et rødt glass. Med dette kunne folk signalisere at de ønsket ferjeskys. Trengte de den største av båtene, hesteferja, signaliserte de med hvitt lys.

Ettersom behovet øket for bedret kommunikasjon mellom Stavanger og Sola landeveien, ble det snakk om å kjøpe en bedre og større ferje eller eventuelt å bygge bro over sundet. Omkring 1. verdenskrig ble det forsøkt med en motorisert slepemekanisme over sundet. Men det var ofte problemer med teknikken og med å klare brasene når uværet satte inn. Det ble også snakket om å installere motor i båtene, men til slutt vant forkjemperne for bro kampen om hvordan en best

skulle bruke pengene innen kommunekommunikasjonssektoren.

I 1922 ble det satt igang bygging av vei fra Madlaforen til Sunde. Mange arbeidsløse stavangere fikk 80 øre timen for å være med på dette arbeidet. I rydningsrøysene på gårdene fant de stein som de slo til pukk og kult- og bøndene fikk fjernet steinhaugene sine i samme slengen. På det meste var det 130 mann i arbeid på veien og med fundamenteringsarbeid på broen. Dykkere overtok etter fundamenteringsarbeiderne og murte sammen fundamentene under vann. De fem brupillarene skulles lages ferdige på land før de ble satt på plass. Stein ble skutt løs fra Hammaren ved Hafrsfjord Industrier på Nord-Sunde.

Da saken om bygging av bro over Hafrsfjordsundet kom opp i Håland herredstyre like etter 1. verdenskrig, var ordføreren (Jacob Gimre) redd for at det ikke skulle bli flertall for bygging. Ved avstemningen sa han derfor: "Dei som e enige, sitte. Dei andre kan forhalde seg rolige!"

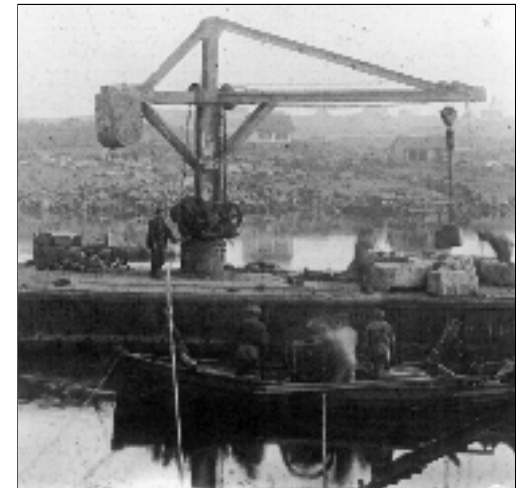
24. august 1916 stod følgende notis i "Stavanger Aftenblad":

"Det er kommet god fart i arbeidet for at faa bro og den vei ved Hafrsfjord, som rettelig burde vært bygget for 25 aar siden. I 25 kostbare aar har mangelen paa ordent-

lige kommunikasjoner for nordbygden Haaland lagt som en tung klamp om foten paa folk derute og hemmer utviklingen paa den føleligste maate. Ingen motsætter sig længer hverken veien fra Madlakrossen til Sunde eller broen over Hafrsfjord, saken avvises ikke længer paa noget hold med skuldertræk, som tilfældet tildels var tidligere. Baade stat og amt vil ganske visst opføre bevilgning til foretagendet, da dette arbeidet er blit sørgelig forsinket".

I 1923 var veien fra Madla frem til broen ferdig. Samtidig ble det arbeidet med utfylling av deler av sundet fra Jåsund-siden. Arbeiderne som drev

Glimt fra arbeidet med broen.

utfyllingsarbeidet, måtte bruke et gammelt naust som spisested. De kalte naustet for "Hotel Gjennomtrekk" og fryktet for liv og helse når de varme og svette dumpet ned i sitt trekkfulle losji for å nyte mat og kaffe. 1. april 1925 ble svingbroen over Hafrsfjordsundet tatt i bruk, og allerede 6. april krysset den første Tanangerbussen den nye broen med passasjerer fra Stavanger. Den siste ferjemannen på Jåsund la ned sitt arbeid allerede 28. februar 1925, og 30. juni stanset også ferjetrafikken mellom Hestnes og Meling.

Men tilbake til navnet vårt: Buse-neset. Navnet kan ha sitt utspring i verbet buse som betyr å kaste seg fram, bruse, larme. Navnet Buseneset henspiller da, i likhet med Donevigå, på lyden fra bølgeslagene fra Nordsjøen, som er godt hørbare når nordvesten spiller opp til bølgedans.

Etter hvert ble kapasiteten til den

Den «nye» *Tanangerbroen*. Under brospennet kan vi fremdeles se steinfyllingen og et av brokarene til gamlebroen. Se også bilde side 283.

gamle, smale Tanangerbroen fullstendig sprengt av den økende bilismen, og i 1966, ett år etter at Madla var blitt innlemmet i Stavanger kommune, stod den nye betongbroen klar med to veibaner og fortau. Dermed var fullverdig kommunikasjon mellom to av landets mest velstående kommuner, Sola og Stavanger, sikret.

SMIODDEN

Smiodden er i dag navn på ungdomsskolen i Kvernevik. Dette navnet er hentet fra det neset som stikker ut i Nordsjøen like nordvest for Kjøbenhavnerbukta.

På det høyeste punktet på Smiodden ligger en steinsamling. Egentlig er steinrøysen en gravhaug fra bronsealderen (1800-500f.Kr.) På denne tiden var det vanlig at ættens fremste representant fikk en gravplass med utsyn

over havet og mot det riket som lå “på den andre siden” - der dødsreisen endte. Gravrøysa er ca 10 m i diameter og var opprinnelig 1 m høy. Røysa ble restaurert og undersøkt i 1969. Undersøkelsen viste at røysa var plyndret, og arkeologene fant derfor lite av interesse. Mye av arkeologenes restaureringsarbeide er nå blitt ødelagt av unger som ikke ante noe om bakgrunnen for alle disse steinene som lå samlet i en haug. Det er nemlig ikke satt opp noe opplysningsskilt som forteller hvilken verdi steinhaugen har.

Like nedenfor gravhaugen ligger det rester etter sprengt betong. Det er mur-rester etter tyskernes antiluftskytts som stod plassert på Smiodden - som ellers langs Rogalandskysten. Bunkersene under antiluftsskytsene ble brukt som “ølle-plass” for Kvernviks ungdommer på begynnelsen av 1970-tallet, og politiet valgte å kvitte seg med dette problemet ved å sprengte vekk hele stasen.

På Smiodden stod det forøvrig et norsk fort eller mitraljøseblokkhus klar til å ta imot tyskerne 7. april 1940. Blokkhuset ble overtatt av tyskerne før nordmennene hadde rukket å be manne det!

Like nord for Smiodden er monumentet til minne om Kiellandulykken

Monumentet «Brutt lenke» på Smiodden er laget av Johannes Bloch Hellum, og det ble avduket av kronprins Harald 20. mars 1986. Oljeselskapet Phillips har bekostet monumentet.

i 1980 plassert. Fra monumentet er det bredt utsyn over det havstykket som bevitnet den grusomme ulykken.

Det var 27. mars 1980 at det ene staget (beinet) under boligplattformen “Alexander L. Kielland” på Ekofisk-

feltet i Nordsjøen ble brukket ned av kraftige bølgeslag. 123 mennesker omkom i denne ulykken, mens 89 overlevde.

Smiodden betyr vel egentlig den odden som er smidd ut. Navnet kommer da av de rettvinklede forkastningene i den harde berggrunnen hvis opphav går 400 millioner år tilbake i tid. Smiodden kan også bety “den ytterste odden” - noe som også passer godt på Stavangers vestligste punkt.

DEN TYSKE ZEPPELINEREN SOM ENDTE SINE DAGER PÅ SØR-SUNDE

Om morgenen onsdag 3. mai 1916 kom den tyske zeppelineren "L20" skeinende inn mot Rogalandskysten fra Nordsjøen. Det var dimensjoner over dette luftskipet som hadde en lengde på 160 m og målte 23 m i tverrmål. Inni det omfangsrike silkehylsteret sørget 25000 kbm gass for at luftskipet kunne bære en besetning på 16 mann. To motorer hver på 600 hk samt seks propeller sørget for at "L20" kunne holde en marsjfart på 75 km/t.

"L20" hadde tatt av fra Schlesvig 2. mai med England som mål. Sammen med sju andre luftskip hadde "L20" ordre om å dumpe sin bombelast over Nord-England. Grunnet dårlig værvarsel valgte seks av de tyske luftskipene å slippe sine bomber over fabrikanlegg i Midlandsområdet, mens "L20" og et annet luftskip gikk nordover mot Sør Skottland der de ble møtt av et kraftig uvær. "L20" skulle droppe sin last på en bro ved Firth of Forth (fjordarmen som fører inn til Edinburgh), men nådde aldri dit p.g.a. sterk sør-østlig vind. I stedet havnet luftskipet lenger nord ved innsjøen Loch Ness, og derfra ga fartøysjef, kapteinløytnant Stabbert, ordre om å

legge kursen i østlig retning. Ved østkysten av Skottland ble bombene droppet, og klokka 6.00 3. mai befant "L20" seg i en posisjon øst for Orknøyene.

Stabbert innså at han ikke hadde nok drivstoff til å nå hjem til Tyskland. Over radiosambandet ba han derfor om hjelp og fikk kontramelding om at tyske marinefartøyer skulle møte luftskipet hans 10 flytimer lenger øst, i forventet posisjon vest av Jylland. Men da Stabbert hadde beregnet at han bare hadde drivstoff igjen for fem flytimer, tok han ikke sjansen på å nå Danmark. I stedet valgte han den korteste distansen mot det norske fastlandet og navigerte sin farkost deretter.

Gjennom snøkavet fikk "L20" landkjenning ved Feistein fyr utenfor, Jærkysten og nådde fastlandet ved gården Haarr på Vigrestad etter at Stabbert hadde kvittet seg med hemmelige papirer og eksplosiver. Det tyske uhyret vinglet seg deretter videre nordover langs Jæren.

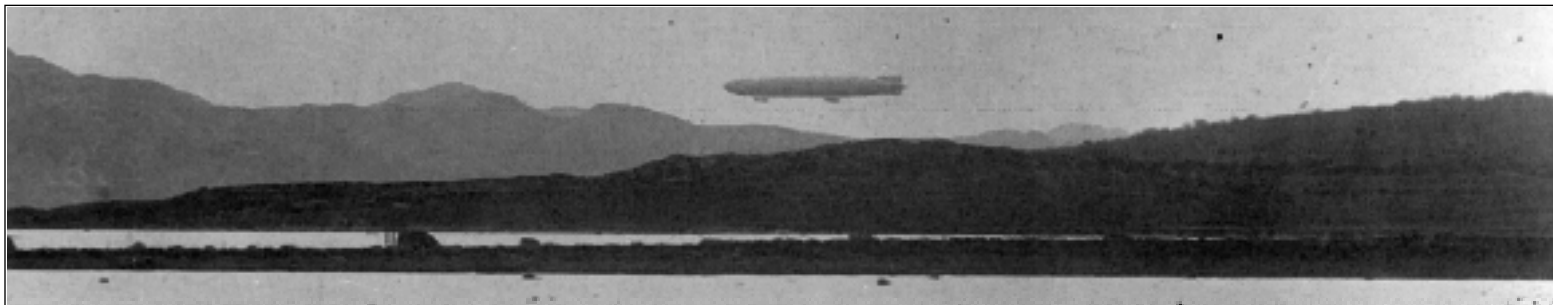
Luftskipet vekket voldsom oppmerksomhet da det digre grågule hylsteret passerte Sandnes i lav høyde. Ved Lura svingte zeppelineren utover fjorden og la seg på en rolig kurs, retning Holmavik sør for Dale sykehus.

Luftskipet steg og sank noen ganger før den fremste gondolen slo ned i Gandsfjorden, og kapteinløytnant Stabbert, hans nestkommanderende, løytnant Schirlitz, og seks matroser jumpet overbord. (Zeppelineren ble disponert av den tyske marinen). De seks matrosene svømte i panikk mot et par nærliggende fiskebåter der de ble møtt med følgende klare melding av fiskeren Jeremias Bykle: "Eg tege dokke itte stuen!"

Imens svømte Stabbert mot Holmavik sammen med sin løytnant. Stabbert var i fin form da han krabbet på land, mens Schirlitz derimot virket temmelig forkommen og ble lagt til sengs på Dale sykehus.

Bykle fikk bragt sine matroser til lands der norske soldater fra Madlamoen etter hvert tok vare på dem i om lag 10 dager, før de ble sendt videre nordover til Trondheim for videre internering resten av krigen.

Zeppelineren som nå var blitt åtte mann lettere, tok farvel med sitt våte element og seilte videre med vannet fossende ut av den fremste gondolen og med to slepetauer hengende hjelpelest ned mot bakken - det ene med et anker i enden. Høyden var faretruende lav, noe mannskapet søkte å bøte på ved å lempe overbord all ballast og

løsøre - men uten særlig suksess. Luftskipet braste nemlig sidelengs inn i Godesetnuten ("Heddå" på folke-munne) i stor fart. "L20" la seg over på siden og knakk like foran bakre gondol som falt av. Fire av mannskapet falt nå ut av gondolen.

Gårdbruker Samuel Godeset (1875-1929) bevitnet denne hendelsen på nært hold. Han bodde like under Godesetnuten og eide deler av denne. Det var forøvrig han som i 1927 solgte den eiendommen som ble kalt "Folkvang", til Stavanger Søndags-skoleforening for 3000 kroner. Maidagen i 1916 fikk den 40-årige bonden fart på seg. Fra toppen av "Heddå" fikk hans sitt livs mest dramatiske opplevelse. Til "Stavanger Aftenblad" fortalte han:

Jeg hadde set zeppelineren dale ned paa østsiden av høidedraget, og jeg sprang hurtigst mulig og paa nuten for

at se, hvor det bar hen med det stolte skib.

Da jeg kom op paa nuten, hadde skibet hævet sig op av Gannsfjorden og holdt sig en tid stille i luften. Derefter stevnet den vestover like mot det punkt, hvor jeg stod. Den hadde hittil manøvreret saa fint, at jeg mindst av alt kom til at tænke paa, at den skulde tørne an mot fjeldet, hvor jeg stod. Men unegtelig kom den efterhaanden betænkelig nær ind til nutens top; nærmere og nærmere! Det begyndte at bli overmaade spennende.

Omsider var den kommet mig nær paa en avstand av omkring 15 meter, og jeg kunde høre folkene i gondolen snakke. Saa nær var jeg uhyret, at efterpaa trodde fjernerestaende tilskuere, at jeg stod ret under uhyret og var blit knust under sammenstøtet med fjeldet.

Imidlertid gik forenden og forreste gondol klar av sten og fjeld, men bakdelen laa lavere, og agtergondolen

«L20» over Gannsfjorden 3. mai 1916

skrapet med stor kraft mot flere stener; etpar slike væltet; men da gondolen gik over en større blok, blev den brukket under stort brak i to dele.

Jeg stod som fjetret over, hvad jeg saa. Vil skibet kunde fortsætte? I næste øieblik saa jeg den ene mand efter den anden hoppe eller falde ut av den avbrukne og nedfaldne gondol. Imidlertid reiser en av mendene sig og kommer springende mot mig. Han var blodig paa den ene haands overflate, men syntes ellers ikke at feile noget væsentlig. Den næste, jeg finder, sitter i lyngen og retter frem sin ene fot, som nok verket slemt. Jeg løste op hans skotøi og undersøkte benene, saa godt jeg kunde, og prøvet derefter at gjøre ham begripelig, at intet ben var knust; den næste jeg fandt, rettet frem den ene arm, som var slemt forstuvet, mens der

Zeppelin „L. 20“ strandet i Havsfjord.

Vil lande paa grund av benzinmangel - men kolliderer
med Norges fjelde.

8 mand hopper overbord i Gausfjorden, 4 mand ved Jaattaanuten,
4 mand hjerges fra vraket.

Samtlige interneres paa Malde.

Overskrift i Stavanger Aftenblad 3. mai 1916

tillike var hudavskrapninger. Heller ikke han syntes at ha faat nogen benskad. Den tredje hadde faat haarde støt i benet. Jeg løste først op hans leggins, derpaa seilduksskoene og saa den ordinære støvle, og endelig tok jeg efter mandens ønske strømpen av. Vi undersøkte benet bedst mulig, hvorefter jeg kunde forsikre ham om, at intet ben var brukket.

Mens jeg holdt paa med dette, hadde den førstnævnte, altsaa den usaarede, ængstelig spurt efter "maskinisten". En av mine folk var imidlertid kommet tilstede (sønnen Otto) og han fik da ordre til at gaa ut paa leting efter den savnede. Den usaarede var med. "Maskinisten" fandtes litt vestenfor de andre; han har altsaa fulgt med et stykke lenger, og han har faat et høiere hop eller fald end de øvrige. Han var da ogsaa adskillig medtat, holdt sig for brystet og søkte at gjøre os begripelig,

at han trengte læge. Jeg sendte da ilbud til mit hjem efter hest og kjøregreier. Imens hjalp jeg de forannævnte ned av skrænten. Den alvorlig saarede kjørte jeg selv til Hinna, hvor kaptein Knap overtok den videre befordring. Imidlertid var der kommet flere folk til stede; nogen var med den usaarede og lette op de sidst udkastede gjenstande, pelsverk og andet. Militære kom ogsaa tilstede og hjalp de øvrig "skibbrudne" frem til Hinna og videre til Malde."

Fuldmægtig Lauritz Wilhelm Hansen som siden ble leder for det tradisjonsrike firmaet "Fred. Hansen", var ogsaa vitne til "L20"s forlis. Også han kom seg opp på Godestenuten der han snakket med de forulykkede mannskapsmedlemmene fra luftskipet. Hansen kunne snakke tysk, og på forespørsel fra den ene tyskeren om hva som nå ville skje, svarte Hansen at grunnet krigen var det liten sjanse for at tyskerne ble sendt hjem med det første. "Ach dieser Krieg, dieser Krieg!" sukket tyskeren flere ganger. Videre fortalte Hansen til "Stavanger Aftenblad":

"Litt efter kom en sanitetssoldat tilstede og sammen med manden paa gaarden (Samuel Godeset) fik vi kjørt ham ned til Hinna, hvorfra vi hadde tænkt at kjøre til Sykehuset, men her møtte vi imidlertid en patrulje under ledelse av

kaptein Knap, til hvem han blev overleveret og senere kjørt til Malde. De 3 andre på Godeset blev transporteret til Malde paa sykler."

Etter at de fire mannskapsmedlemmene var falt av på Godesetnuten, tok igjen luftskipet av og seilte videre mot vest der det omsider fant et foreløpig endeligt i Hafrsfjorden mellom Grannessletten og Liapynten.

I det "L20" traff vannflaten, knakk det i to. En av matrosene om bord hev seg i vannet og ble plukket opp i en robåt som kom ilende til, mens de tre gjenværende ble tatt om bord i torpedobåten "Trods" som var stasjonert ved militærleiren på Madla.

Alle de tyske sodatene ble etter hvert samlet i Madlaleiren der de ble internert i ca 10 dager, før de ble sendt videre nordover og plassert om bord i den tyske hjelpekrysseren "Berlin" som lå internert ved Hommelvik i Trondheimsfjorden. Derfra klarte kapteinløytnant Stabbert å flykte. Han tok seg sjøveien hjem til Tyskland, dit ogsaa resten av mannskapet på 16 fra "L20" fikk dra da krigen tok slutt høsten 1918.

Men tilbake til 3. mai 1916. Ryktet om zeppelineren spredte seg som ild i tørt gras over hele Nord-Jæren - noe som førte til rene folkevandringen mot

høytliggende steder omkring Stavanger. Da folk skjønnte at det gulgrå uhyret var styrtet i Hafrsfjorden, fant de fram biler, sykler og hestekjøretøyer og satte kursen mot Madla. De som ikke fikk plass i eller på kjøretøyene, tok beina fatt. Kontorer og forretninger ble stengt, og elevene forsvant i

flokkevis fra skolene. Lensmann Bærheim i Håland stod rådløs og målløs sammen med en flokk bønder og bevitnet et syn som "inkje he vore sett her i tusen år" som en gammel bonde uttrykte det vel vitende om at her var de plassert like ved stedet der Norge ble samlet til ett rike!

"Stavanger Aftenblad" sin journalist skriver:

"Biler var ikke at opdrive for penger - efter forlydende blev der betalt 20 kroner for en tur til Malde - og vognmændene hadde sin fulde hyre. Men de som ikke fik kjøre, cyklet eller gik, en ustanselig strøm utover. Stormen tiltok, og himlen blev mørk; men utsigten til uvær enset ingen - hvad betød vel en vaat trøie mot at faa se dette syn, hvis sidestykke man aldrig tidligere hadde hat anledning til at skue, og som kanske ikke saa snart vilde gjenta sig i fremtiden? Utover.... Utover.... Cyklisterne jaget i vei i vild fart og adskillige sammenstøt fandt sted, bilerne tutet til de blev hæse i hornet, og fotgjængerne kom med tungen ut av munden som forjagte jakthunder. Paa haug og hammer stod flokker av folk og stirret mot den vældige tingest, som laa og fløt dernede i Havsfjord... de stirret og ventet paa at noget skulde ske.

Bygen kom, og voldsom var den. Regnet øste og pøste ned fra den mørke himmel, som om det vilde drukne den knækkede flyver og vinden rykket og rev. Folk forsvant, og strømmen gikk mot byen igjen. Mang en mor maatte ta mot gutten eller piken sin, vaate som dyppte kråker. Men hva gjorde vel det - de hadde sett zeppelin!

Folk putlet seg altså hjemover våte til skinnet, men med syns- og hørselsinntrykk de aldri skulle komme til å glemme. Imens tok "L20" ut på enda en reise, denne gang til sjøs. Det bar ut Hafrsfjorden, og luftskipet tok ikke land før ved Meling (vis á vis Hestnes). Der hadde monsteret hengt seg fast i en stor stein. Soldater fra Madla sikret vraket med barduner så det skulle holde seg i ro. Sjefen for IR 8, oberst Johannesen, besluttet at han ville sprengte luftskipet, da det kunne være fare for at det ville eksplodere ved egen hjelp. Norske soldater ble plassert på Meling for å vokte vraket natten over.

Men ved 9-tiden torsdag 4. mai slet zeppelineren seg på nytt og kom i drift etter at vinden hadde slått over på sørvest. "Svære, tykke kabler sprang som uldtraad. Herunder blev en gammel mand på Jaasund, som stod i nærheten, rammet med den følge, at han ble slaat overende og fik et hul i bakhodet", forteller Aftenbladets journalist.

"Saa seilte det radbrækkede fartøi ut over fjorden, slæpende paa agterdelen. Da det var kommet et stykke utpaa, blev vrakgodset hængende fast paa en grunde; men ved middagstider kom det løs herfra og drog videre over mot Sunde. Her fik man bjerget det ind i stranden og trukket forskibet ind over

land. Men heller ikke her lykkedes det at faa det forsvarlig fortøiet. Det blev liggende og vælte og hugge mot grunden. Herunder knustes gondolen og den motor, som var her, styrtet i sjøen. Bagefter brak resten av gondolen løs og faldt i sjøen. Forinden hadde man dog faat reddet det meste av, hvad der var igjen i gondolen, saaledes nogen beklædningsgjenstande og en stor aluminiumsbeholder med karter samt en mitraljøs."

Klokka var blitt 11.55, 4/5-1916.

Soldatene fra Madla hadde sin fulle hyre med å holde folk på avstand fra zeppelineren. Mange så likevel sitt snitt til å smette forbi vaktene for å

sikre seg suvenirer fra den fine silke- duken eller fra aluminiumsribbene som bar duken oppe. Dagen etter kunne ungene forlange opptil 1000 etiketter for en liten bit av duken.

"L20" hadde tatt seg inn ved sjøhuset til Adolf Fjelde (1893-1966). (Nåværende eier, 1994, er hans svigerdatter, Laura Fjelde). En steinmolo foran sjøhuset, kalt "Dokken" forteller fremdeles hvor luftskipet la seg til.

*Utenfor denne bryggen på Sør-Sunde kom zeppelin-
eren til lands etter et kort opphold på Meling.
Den samme bryggen ble nyttet til mottak av
«Bergenshevd» omkring 1900.*

Adolf Fjelde fikk forsyne seg av store flak av silkeduken som var inn-satt med vannavstøtende olje, så fru Fjelde måtte koke det verdifulle stoffet i "brunngrøydå" før hun kunne sy det om til laken og bleier. Adolf Fjelde tok på seg oppgaven med å frakte den løse motoren og andre gjenstander med hest og kjerre inn til Madlaleiren. Der vraket hadde ligget, fant han siden en kjempesvær skiftenøkkel som i årtier fungerte som et nyttig redskap for Fjelde og hans naboer på Sør-Sunde.

Det var sersjant Aalgaard som fikk ordren fra sin oberst om at han skulle sprengte luftskipet i luften. Sersjanten og hans 10 soldater fikk først et svare strev med å trenge skuelystne unger og voksne vekk fra strandlinjen. Først klokken 15.05 kunne Aalgaard i en avstand av 120 meter fra "L20", gi ordre om å skyte med skarpt mot vraket.

Ildsøylen fra vraket sto himmelhøyt da gassen eksploderte, og smellet høretes godt i to mils omkrets fra Hafsfjorden. Soldatene ble slått i bakken av heten og lufttrykket, et par av tilskuerne fikk ansiktsskader mens et bar båt-naust ble antent og brant ned. Husene skalv over hele Nord-Jæren, og mange var sikre på at de bevitnet et jord-skjelv.

"Stavanger Aftenblad" skrev:

"Det eksploderte med et frygtelig brak, en vældig lue slo til værs - og det var bare et skelet igjen av det ulykkelige fartøy. Heten var saa voldsom, at de soldater som skjøt, følte den meget sterk tiltrods for den store avstand. De to-tre naust som stod like ved zeppelin-eren, fik alle takstenene knust og de fleste blev simpelthen blæst væk. Paa flere av gaardene i nærheten, som ligger fra 100 til 2-300 meter fra stedet, sprængtes rutene ved lufttrykket".

Bare aluminiumsribbene lå igjen av det digre "hvalskjelettet". Harald Fjelde (Adolfs sønn) forteller at det ble funnet aluminiumsrester fra vraket nede ved sjøhuset like fram til andre verdenskrig. Folk som fisket opp aluminiumen fikk solgt den hos byens skraphandlere - med god fortjeneste.

Luftskipets vrak ble seinere hogd opp og restene sendt til Tyskland - og slik endte den begivenhet som gjorde sterkest inntrykk på lokalt plan under første verdenskrig. Jeg har selv fått deler av historien gjengitt i 1991 av fru Sigfrid Godeset, som var seks år da hun opplevde episoden med zeppelin-eren. Hennes øyne og ansiktsuttrykk fortalte tydelig at dette var noe av det "sterkeste" hun hadde bevitnet i livet sitt.

Da jeg selv har funnet min bopel på Sør-Sunde, fant jeg glede i å anskaffe meg en kopi av et fotografi som ble tatt av "L20" etter at den fant sitt siste "hvilested" på Sør-Sunde 4. mai 1916.

Jeg prøvde ved hjelp av fotografiet å avgjøre med nøyaktighet hvor luftskipet hadde søkt landkjenning i mitt nærmiljø. Tre "urinnvånere" jeg traff ved Revheimsstranden, hadde alle hørt historien om zeppelin-eren, men da de pekte ut hver sin "landingsplass" for "L20", var jeg like langt!

Jeg tenkte at det muligens fantes en eldre person f.eks på Sunde Sykehjem, som erindret den dramatiske hendelsen. Et velvillig personale viste meg først inn til 90 år gamle Johanna Førland, som bodde i området ved nåværende Persokkrossen under første verdenskrig. Hun hadde vært i Trondheim den aktuelle dagen, men husket godt oppstyret omkring saken - også etter at hun kom hjem. Men hun kunne fortelle at zeppelin-eren hadde tatt seg inn ved sjøhuset til Adolf Fjelde.

Jeg ble deretter fulgt bort til rommet til Gustav Amundsen som da nettopp hadde fylt hundre år (1994), og som hadde bodd på Sør-Sunde det meste av sitt liv. Han lå og sov middag da jeg entret hans rom ifølge med en av plei-

erne. Pleieren pikket borti skulderen til Amundsen samtidig som hun holdt fotografiet av zeppelineren foran ansiktet hans. Da han åpnet øynene, kom det straks liv i blikket hans og han pekte mot fotografiet mens hans sa:

“Då va eg i militeret. Sykkeltroppen min blei beordra ud for å skyda hål i zeppeline - ren. Kver mann blei udstyrte med 35 skarpe skudd. På veien udøve fra Madlaleiren møtte me ein høgare offiser. Løynanten vår hadde det travelt og gjorde bare honnør fra sykkelen uden å gå av. Det gjekk på erå laus for den «høye herre». Han beordra heile troppen av syklane for å stå i stram - me giv akt mens me modtog ein saftige overhaling vedrørende disiplin og helse - plikt. Dermed blei me så pass forsinka ud te Sunde at eg tror de sparte livå te de tyske marinefolkå”, avsluttet Gustav med et stort smil.

Amundsen kunne bekrefte Johanna Førlands utsagn om at zeppelineren tok land ved Adolf Fjeldes sjøhus noen meter nord for den såkalte “Pallesen-markå”. “Dokken” kalte Amundsen landingsplassen.

Etter at luftskipet var skutt i stykker, ble vraket liggende ved stranden ved “Pallesen-markå”.

Derfra ble altså vraket tatt i land og hogget opp før restene ble sendt som stykkgoods til Tyskland - og jeg fikk

visshet om at zeppelineren endte sine dager 100 m fra mitt hus på Sør-Sunde - og hadde fått stillet min lokalhistoriske nysgjerrighet for en stakket stund!

Pussig nok ble det samme sjøhuset på Sør-Sunde sentrum for en drama-

tisk hendelse også under andre verdenskrig. Tyske soldater hadde underminert brukarene i Hafrsfjordbroen slik at broen kunne sprenges om allierte soldater kom for nær. Likevel klarte en hornmine, en søndag, trolig i 1943, å smyge seg mellom brukarene og inn i fjorden der den la seg til rette

ved "Dokken". Tyske soldater beordret Alfred Veastad og to andre sundebuer å ro til lesiden av Hestnes med hornminen på slep! Der ble minen sprengt med den følge at et stort jernstykke på 8 kg for av gårde som et projektil over husene på Sør-Sunde før det landet i lyngmarkene på østsiden av dagens "Rema 1000".

Da Alfred Veastad (f. 1896) ble spurt om han fikk betaling for det farefulle oppdraget han hadde utført, svarte han med et smil: "Betalingå va at eg fekk forsyna meg av den daue fisken så flaud opp!"

10. januar 1995 snakket jeg med **Gustav Veastad** (f.1904) fra bruk 35 på Sør-Sunde. Han var da 90 år, men husket klart hva han hadde opplevd som 14-åring i 1916.

"Zeppelinieren blei liggande akkurat udfor Dokken. Der låg an med baugen opp, men vindrásene fekk an te å hogga så kraftigt i bryggå at eg kan huska at det knaste både i bryggå og i gondolen så hang og slang i lausa loftå.

Så kom der norske og tyske soldatar. Kaptein Knap kom ridande på hesten sin fra Madla. Då han kom oppi der så det hette Fjeldehagen nå, blei han møtt av et stengsel eller ein stokk så hu faster Marta (Marta Gunnarsdtr., født Veastad, gift med Nikolai K. Ørnehaug som drev den

første landhandelen på Sør-Sunde (nå Alf's frisørsalong)) hadde plassert mydlå to steingjerder for å hindra folk i å trø innpå potetågeren hennes. Då Knap fekk hesten sin te å hoppa øve stengselet, kom hu Marta farande, sinte så krud - og hu kunne ver grove i kjeften. Hu ba Knap om å dra seg ud av ågeren. "Vet du ikke hvem jeg er?" sporte Knap. "Eg e liga holden med kem du e", svarte Marta. "Du rir øve potetågeren min. Se og kom deg vekk!" "Jeg er kaptein Knap!" Å e det du så ikkje betale for osten du får hos Kristiansen i Kannik?" sa hu Marta så va godt infor merte, for hu handla der te butikken sin. Men då fekk Knap'en farten opp nerøve bakkane mod sjøen.

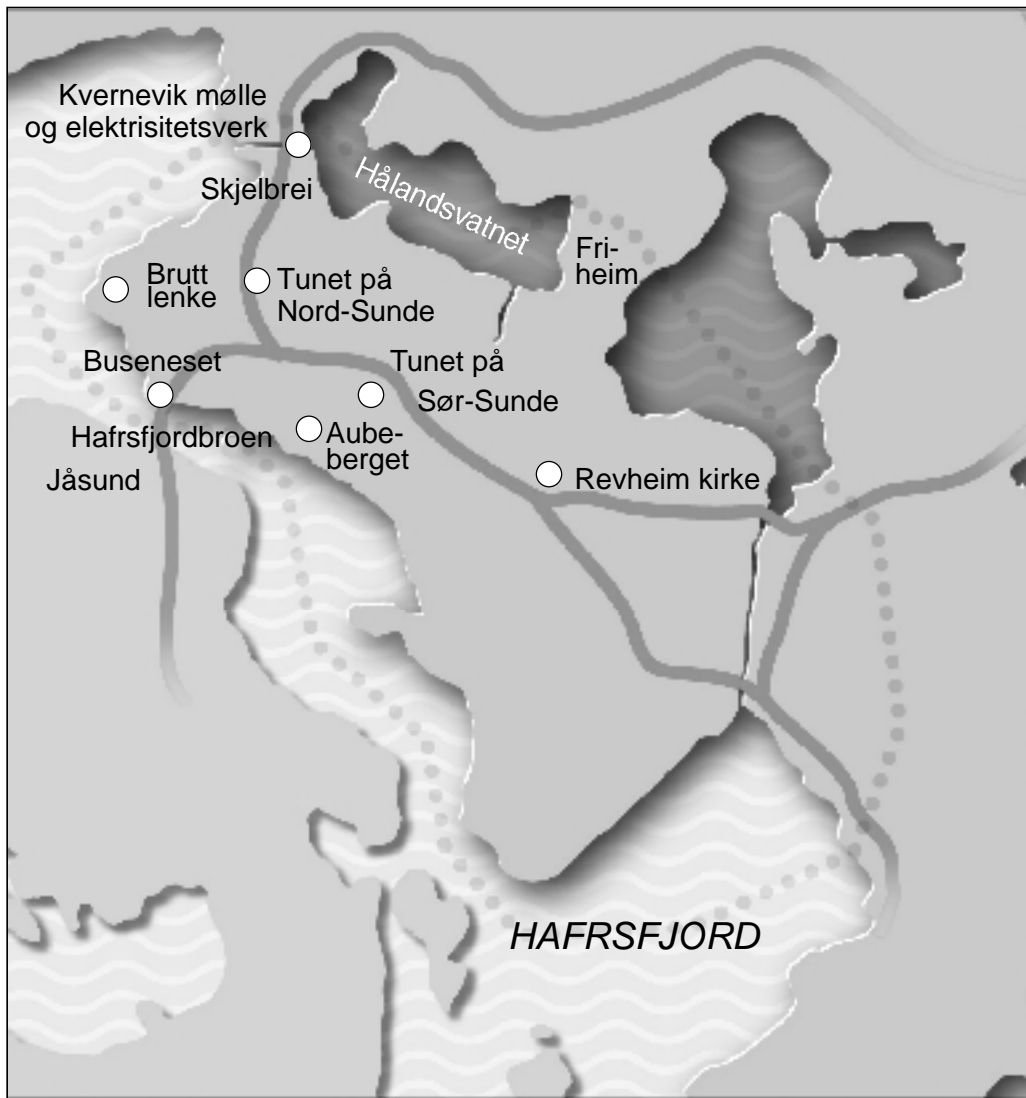
Folk på Sunde fekk forsyna seg av silkedugen på zeppelinieren takk vera de norske soldatane - særligt ein fra Goa va greie. Jentene sydde seg bluser av silken, og de vekte store oppmerksomhed".

Gustav fortalte videre at de norske offiserene besiktiget vraket og beordret alle skuelystne by- og bygdefolk opp til høyden ved Fjeldehagen, for gassen måtte fjernes slik at den ikke eksploderte ukontrollert og knuste husene på Sunde. Slik den nå lå og hogget mot steinbryggen, kunne den gå i lufta når som helst.

Gustav og søsknene kom seg i hus (nå: Persokkrossen) og hadde orkes-

terplass til det som videre skjedde. Ordren om å fyre med skarpt kom mens luftskipet vippet nedover, minnes Gustav. Flammehavet var formidabelt, og lufttrykket så sterkt at medlemmene i Veastad-familien fikk glasssplinter fra stuevinduet kastet i ansiktene. Verst gikk det ut over Gustavs 10 år gamle søster, Dortea, som fikk store sår og blødninger i fjeset.

Gustav Veastad fortalte også at i 1914 ble det strukket en tjukk tamp fra Prestaskjer og tvers over sundet inn til fastlandet for å hindre tyske skip å ta seg inn i fjorden. Men den var ikke mye verd, for da en skøyte på vei til Sømmebryggen med Bergenshevd uforvarende kom til å kjøre på tauen, røk den som ulltråd! "Det va det norska forsvaret onna fysste verdenskrig, og stort bedre blei det ikkje onna aen. Då satte nordmennene opp et kvitt murhus med skydeskår på Smiodden i 1940. Snakk om flotte blink for de tyske bådane viss tyskarane kom sjøveien!" sa Gustav mens han lo godt.

SUNDEBUER BLIR BYBORG- ERE PÅ 17- OG 1800-TALLET

Å skifte bopel - en eller flere ganger i livet - er blitt det normale i våre dager. Men også i det gamle bondesamfunnet var det vanlig at folk flyttet fra heimegården - om de ikke var odelsgutter. Den som er interessert i lokalhistorie, vil fort oppdage at Sunde/ Madla-området var et heller "uroilig" område - også i den perioden da bøndene dominerte i bydelen vår. Her har vært mange innflyttere så langt tilbake en kan følge personalhistorien, men det var også mange som flyttet fra Sunde og bondesamfunnet der.

Når jeg har god tid, hender det at jeg tar Sigurd Refheims bok "Gard og ætt i Madla" for meg - forøvrig et kulturelt arbeid av dimensjoner, et livsverk, en gave til madlabuer i dag, et bokverk som trolig lider den vanskjebne å drukne i våre daglige gjøremål og prioriteringer av hva som er viktig. Å lese om personer og menneskeskjebner på Sunde fordum, gir tanker og perspektiver til mitt eget liv anno 1996. Det hender enkeltskjebner pirrer min nysgjerrighet i den grad at jeg også oppsøker andre kilder for å finne ut hvor det ble av de utflyttede sundebuene.

Det viser seg at svært mange sundebuer opp gjennom historien har gått den motsatte veien av meg selv, nemlig fra Sunde og inn til Stavanger sentrum. Jeg har valgt ut 10 menneskeskjebner som har det til felles at de har utgangspunkt på Sunde, men ender opp med yrke tilknyttet sjøfart og handel i Stavanger på 17- og 1800-tallet. De er alle menn. Jentene flyttet også ofte til byen og tok seg arbeid som tjenestejenter. Etter noen år giftet de seg vanligvis - og skiftet navn - og dermed blir de meget vanskelige å oppspore i kildene - som forøvrig gir meget sparsommelige opplysninger om jenter og kvinner generelt fra denne tidsepoken.

UTFLYTTERE FRA SUNDE TIL STAVANGER PÅ 17- OG 1800-TALLET

- 1) **Ole Jensen Sunde** (1661-1734)
- 2) **Knud Iversen Sør-Sunde** (1675-1732)
- 3) **Isak Isaksen Sør-Sunde** (1712-1803)
- 4) **Isak Østenson Nord-Sunde** (1693-1795)
Nedre Strandgate 9 og 7
- 5) **Elling Tørreson Sør-Sunde** (1721-1807)
- 6) **Frans Jensen** (1731-1805)
- 7) **Svein Torgersen Nord Sunde** (1786-1836)
- 8) **Tøres Østenson Sør-Sunde** (1726-1783)
- 9) **Østen Tøreson Sunde** (1765-1834)
- 10) **Johannes Tøreson Sunde** (1775-1831)

UTFLYTTER NUMMER 1

Jeg starter min jakt etter utflyttede sundebuer med **Ole Jensen Sunde**, som kom til verden i området ved nåværende Fjeldehagen i 1661. Han hadde sitt utgangspunkt i den mer velstående delen av bondesamfunnet. Morfaren, Ola Torkelsen Sør-Sunde, var lensmann i Goa skipreide fra 1640 til 1660. Han var i denne perioden leilending for hele den parten av Sør-Sunde som tilhørte Utstein kloster. Faren til Oles mormor var lensmann i Sola, og de to lensmennene må ha sørget for at etterkommerne ble stående noen hakk over gjennomsnittet i bondesamfunnet.

På tross av at Ole mistet sin storebror (som også het Ole) på sjøen, valgte han yrke som jekteskipper da han flyttet til Stavanger. Også Oles ektefelle forteller at han tilhørte den bedrestilte delen av bondestanden. I 1698 ble han nemlig gift med Gundele Hansdatter, som var datter av Stavangers rådmann Hans Pettersen Gammel. Og da Gundele døde i 1718, giftet Ole seg med Marchen Samuelsdatter Bloch (datter av Samuel Samuelsen Bloch - en av storbøndene i Høyland og Lisbeth Henriksdatter Schurmann - hun datter av Henrik Hansen Schurmann og Lisbet Trane - hun igjen dat-

ter av en av Stavangers fremste forretningsmenn.) Da Marchen døde i 1729, ble Ole gift for tredje gang. Hans siste kone het Karen Henriksdatter Paasche. Hun var datter av en skipper i Bergen.

Ole fikk borgerskap i Stavanger i 1707. Han ønsket å drive med handel i byen. Han hadde sin egen jekt og ble snart en vel ansett og respektert mann i byen.

Allerede i 1708 fikk han verv som takseringsmann med oppdrag å fastsette de tollavgifter som skulle gjelde i Stavanger. Ett år var han til og med byens kemner med ansvar for betydelige pengebeløp og inndrivelse av skatt og avgifter. Han var i flere år medlem av Bytinget. I forbindelse med dette fikk han bl.a. oppgaver med å påse at Stavanger tok på seg de forpliktelse byen ble pålagt under Den store nordiske krigen.

I 1712 var han med på å behandle en sak i Bytinget som gjaldt et svensk kaperfartøy som var brent og hadde sunket ved Flatholmen ved Tananger. På tross av løfte om kontant betaling, var der ingen som hadde greid å få opp kanonene fra dette skipet. Skuta lå bare på 8 favners dyp, men trolig hadde kanonene gravd seg for dypt ned i sanden. Samme år ble han også

satt til å vurdere krigsstyrets ligning av den skatten byborgerne måtte betale i forbindelse med krigen.

I 1713 ble Ole, sammen med byens byfogd og byskriver, utnevnt til å være ildsbesikter med ansvar å påse at byens borgere overholdt forskriftene. Bytinget hadde vedtatt for å forhindre brann i byen. Samme år var han ut-sending fra byen til landets myndigheter med bønn om at det ble laget regler som påla bøndene i Stavanger Amt å selge sine varer i Stavanger by - ellers ville byens borgerskap gå sin undergang i møte. (Mange bønder valgte å gå til Bergen eller Kristiansand med varene for å få bedre betaling enn de kunne oppnå i Stavanger.)

Ole Jensen Sunde ble også pålagt å ta på seg vervet med å forvalte arvemidler på byens vegne for umyndige personer. I 1716 deltok han i det Bytinget som diskuterte hva som skulle gjøres etter bybrannen dette året (28/5), da store deler av Østervåg brant ned.

I 1718 var Ole med på å fremme en sak for Bytinget i Stavanger som gjaldt et parti malt en del byborgere hadde kjøpt av William Sanderson fra Newcastle og som de mente var ubrukelig til brygging av øl. På tross av at Sanderson fikk anledning til å brygge øl selv av maltet sitt, klarte han ikke å

Byskriver U.F. Aagaards kart over brannstrøket i Østervåg 1716.

Forklaring Oføver Nummerne og Grunderne -

1 Tørris Ileskoug	18 Marte Svendsdatter
2 Olle Anderssen	19 Knud Bach
3 Lars Riske	20 Palle Grunden
4 Olle Iføerssen	21 Lars Nielsen
5 Iføver Pederssen	22 Siri Rasmusdatter
6 Lars Størchorsen	23 Mogens Sivfertissen
7 Aadne Michelssen	24 Olle I. Nordskaar
8 Olle Eilefsen	25 Jacob Olsen
9 Lars Andersen	26 Mogens S. Hauge
10 Olle Olsen	27 Paul Tiensvold
11 Mogens Sifoertssen	28 Rasmus Time
12 Thomas Halvorsen	
13 Rasmus Hanssen	
14 Herman Olsen	
15 Christen Goudsen	
16 Karen Sl. Tore Rasmussen	
17 Peder Sandfører	

overbevise Bytinget om at det var lytefritt. Sanderson ble derfor dømt til å ta sitt malt tilbake fra loftene der det lå lagret. Han ble også advart mot å forsøke på å selge ubrukelig malt i Stavanger i fremtiden.

I 1721 ble Ole oppnevnt som byens overformynder - et verv han ikke følte seg skikket for - både fordi han skrev så stygt og fordi han hadde hatt vervet som prestens medhjelper i 20 år og syntes det kunne være mer enn nok med offentlige verv. Dette skrev han til stiftamtmanden som ga ham medhold

seinere på året. Det viste seg imidlertid meget vanskelig for Bytinget å finne en annen som ville påta seg dette vervet, så Ole ble sittende lenger enn han hadde håpet i denne posisjonen.

I 1721 kjøpte Ole en eiendom av sorenskriver Ulrik Frederik Leth på Stranden. Denne eiendommen solgte han videre året etter til Arian Nielsen.

I 1721 tok byretten ut stevning mot Ole fordi han hadde hatt for tidlig samleie med sin andre kone - noe første barnefødsel etter bryllupet fortalte ganske klart. For dette ble Ole bøtlagt!

På tross av dette benevnes han som en "smuk og formuende borger" i 1722. Ole døde i Stavanger i 1734 - 77 år gammel. Han ble gravlagt i Urtehagen - den gamle kirkegården som omsluttet Domkirken.

(I en parentes nevner vi til slutt at Ole Jensen Sundes svigermor hadde en søster som het Anna. Hun ble i sitt tredje ekteskap gift i 1709 med den 73 år gamle historikeren og teologen Tormod Torfæus (1636-1719), som i 1664 ble oppnevnt som skatteopprever i Stavanger stift og bosatte seg på Stangeland på Karmøy med enken Anna Stangeland. I 1682 ble Torfæus utnevnt til kongelig norsk historio- graf. I årene 1685-1715 utkom hans store verk om Norges historie fram til 1387. Han gjorde også et banebrytende arbeid for å ta vare på de eldste islandske håndskriftene. Ekteskapet med Anna var Torfæus' andre. Hun var datter av Stavangers rådmann Hans Pettersen og hustru Gundele Christensdatter.)

UTFLYTTER NUMMER 2

Min neste utflyttede sambygding het **Knud Iversen Sør-Sunde**. Han ble født i området ved dagens Olsokhagen i 1675. Knud var eldste sønn til Ivar Knudsen Sør-Sunde, som var lei-

ending på klostergodset som Utstein kloster hadde på Sør- Sunde omkring 1660.

Da Knud kom i tenårene, drog han til sjøs. Han havnet i Holland som mange andre stavangerungdommer på denne tiden. Der fikk han arbeid i datidens største handelsflåte. Etter seks år hadde han fått nok av sjølivet. Han slo seg ned som handelsmann i Stavanger og skaffet seg hus i nordenden av Stra'en. Borgerskap med tillatelse til å drive handel fikk han i 1706. Knud drev bl.a. med salg av øl fra sin lille krambod.

I 1706 ble Knud Sunde gift med Catharina Tornsdatter Karbe (1663-1748). Hun var datter av glassmesteren Torn Hansen Karbe og Anne Hansdatter Gammel. Anne var søster til Gundele - første kona til Ole Jensen Sunde, og Knud Iversen Sunde ble på denne måten svoger til Ole.

På andre måter ble også disse to sundebuenes livsskjebner knyttet sammen. Også Knud ble nemlig medlem av Bytinget, og han mottok, i likhet med Ole, mange offentlige verv av byens myndigheter. Han ble bl.a. takseringsmann, og i 1711 ble han satt til å drive inn en kopp- og kvegskatt som byens borgere var pålagt å betale. Sammen med Ole og andre fremståen-

de byborgere ble han satt til å vurdere krigsstyrets ligning av de skattene byborgerne måtte betale - og han var med svoger Ole som utsending da stavangerne skulle overbevise landets myndigheter om at bøndene i Stavanger Amt måtte pålegges å selge sine varer i Stavanger by.

Krambod på Stra'en.
Tegning: Henry Imsland.

I 1713 fikk Knud i oppdrag å gå rundt i Stavanger med en kollektbøsse for å samle inn penger "for de Altonaiske Indbyggere". Søker vi bakgrunnen for denne innsamligen, havner vi midt oppi Den store nordiske krigen som varte fra 1700 til 1721. Etter ordre fra svenskekongen Karl XII hadde general Magnus Stenbock krysset Østersjøen med sin skånske hær med kurs for Polen, der han skulle komme sin konge til unnsetning. Kong Karl XII ville på nytt ta opp krigen mot Peter den Store og Russland. Karl XII var lovet støtte fra tyrkerne, men da Stenbock endelig gikk i land i Pommern høsten 1712, hadde tyrkerne allerede sluttet fred med russerne.

Samtidig ble de svenske forrådsskipene som fraktet mat og utstyr til Stenbocks hær, angrepet og tilintetgjort av en dansk-norsk flåte ved øya Rügen.

Da Stenbock hadde mottatt disse deprimerende meldingene, trakk han seg vestover med sin hær. Som følge av all elendigheten som fulgte i fotsporene av krigen, var det brutt ut pest over store deler av Nord Europa. Folk skjønte at pesten spredte seg gjennom smitte. Det gjaldt derfor å holde seg klar kontakt med fremmede. Innbyggerne i Hamburg var framsynne nok til å stenge byportene før

Stenbock nådde byen med sine hevnlustne soldater. Den dansk-norske kongens grense gikk på denne tiden like sør for Hamburg, så Stenbock og hans menn befant seg nå på dansk-norsk område.

Altona er i dag en del av Hamburg. På 1700-tallet var den en av nabobyene - uten byport og uten forsvar av betydning. Her stod Stenbock temmelig fritt til å hevne seg på Frederik IV, hvis flåte hadde klart å ødelegge Stenbocks transportskip. Stenbock gikk grundig til verks. Altona ble systematisk satt i brann. Stenbocks soldater satte ett og ett hus i brann fra øst mot vest. Ødeleggelsen var så total at det i dag ikke fins andre minner i Altona fra tiden før 1713 enn veitrasseene!

Etter denne grundige hevnen ble Stenbock og hans menn møtt av en dansk-norsk hær ved Gadebusch. På tross av seier måtte Stenbock trekke sin hær vestover og søke tilflukt i den holsteinske festningen Tønning, der han og hans soldater ble beleiret av den dansk-norske hæren. Uten utsikter til forsterkninger og matforsyninger så Stenbock seg nødt til å kapitulere i mai 1713.

Allerede 16. mars 1713 utnevnte Frederik IV Detlef Christian von Rev-

entlow (1671-1732) til altonsk overpresident for at han skulle bistå byggmester Claus Stallknecht med gjenoppbyggingen av Altona. Pengeinnsamlingen i Stavanger i 1713 skulle altså gå til gjenreisningen av denne byen.

Som sin svoger Ole Jensen Sunde (Utflytter nr.1), var også Knud ildsbesikter og til stede ved bytingsmøtet i 1716 da det ble drøftet hva som kunne gjøres etter brannen i Østervåg i mai dette året, da hele denne bydelen ble lagt i grus. Dette året ble han også oppnevnt som verge for arvemidlene etter Gundele Tornsdatter, svigerinnen som var gift med Ole Jensen Sunde. Gundele døde ikke før i 1718, men trolig har hun fått en sykdom hun forstod ville ende hennes dager.

I 1719 ble Knud utnevnt som lagrettemann - et meget betrodd verv. Knud Iversen Sunde døde i 1732 - 57 år gammel.

UTFLYTTER NUMMER 3

Min tredje forhenværende sundeboerhet **Isaach Isaachsen Sør-Sunde**. Han ble født i et hus som lå ved dagens «Alfs frisørsalong», omkring 1712. Isaach var yngste sønn av Isaach Trulson og hans tredje kone, Kari Ommundsdatter. Begge foreldrene til

Isaach hadde flyttet til Sunde fra Klepp - faren fra Sveinsvoll og moren fra Kleppe.

Isaach fór tidlig til sjøs - og i 1734, 22 år gammel, finner vi ham om bord i et av kongens orlogsfartøyer. Siden slo Isaach seg ned i Stavanger, men kona fant han seg fra Klepp. Engel Maria Enochsdatter Laland het hun. Hun var 10 år yngre enn mannen - en aldersforskjell som var normal i ekteskap der mennene var sjøfolk. Isaach tok borgerskap i Stavanger det samme året han giftet seg. Han var da 34 år gammel. Allerede året etter ser vi av kildene at han døde. Kona giftet seg da på nytt og levde til 1803.

UTFLYTTER NUMMER 4

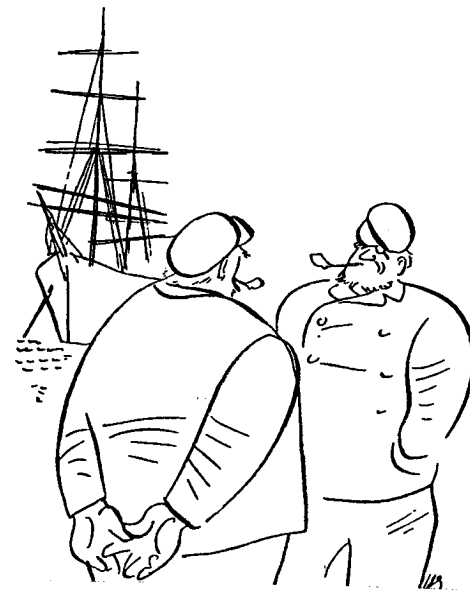
Mitt fjerde møte med fordums sundebuer foregår på Nord-Sunde - nærmere bestemt på bruksnummer 1, som på den aktuelle tiden hadde fellestun med flere andre bruk ved dagens Sundveien.

Isak Østenson Nord-Sunde heter mannen jeg vil stifte nærmere bekjentskap med. Han var eldst av 9 søsken. Faren, leilendingen Østen Berdinesson, var fra Sola, og moren, Karen Isaksdatter, kom fra Sele i Klepp.

Østen Berdinesson dukker opp i Stavanger Bytings rettsprotokoller i forbindelse med en smugleraffære i 1722. Vi tar med den historien her. Saken kom opp for Bytinget 22. juli 1722. Tollbetjenten Hannibal Ravn møtte på vegne av byens toller Ebbel. Motpart var Birgitte (Berte) Lambertsdatter Tørch. Hun var gift med hollenderen Jan Laurentz Dom, "av reformert religion", som hadde tatt borgerskap i Stavanger i 1717 for å kunne drive med handel til og fra byen.

Han kjøpte opp varer i Stavanger og solgte det til Cornelis Compagnie i Amsterdam, som bl.a. fikk tilsendt smør og trelast fra sin kontaktmann i Stavanger. Birgitte hadde vært gift med hollenderen fra 1713. Nå satt hun ille i det. Hun var nemlig anklaget for å ha smuglet 8 anker med brennevin samt en sekk krutt inn i landet.

I et nytt møte i Bytinget 24. juli møtte tollvisitøren Christopher Vatne, som forklarte at han klokken 12 om natten til 26. juni hadde påtruffet Birgitte og hennes tjenestepike, Berte Alfsdatter, samt to rorskarer i hennes robåt i Dusavik. Om bord i Birgittes båt fant Vatne smuglergods, som han lot lempe over i sin båt der han satt sammen med sine tre rorskarer. Birgitte

*Isak i samtale med en skipperkolega på Stra'en.
tegning: Henry Imsland.*

forklarte da at hun hadde fått varene av en franskmann som oppholdt seg i en skute ute i Tananger.

Vatne må ha fått mistanke om at ikke alt smuglergodset befant seg i robåten i Dusavik, for han lot sine rorskarer føre sin egen båt mot Hafrsfjorden. På Nord-Sunde gikk han i land for å kontrollere båtnaustene der. Han kikket gjennom dørsprekken til et av nauste-

ne og oppdaget da et båtsegl som lå over noe han syntes minnet om et menneske. Han ropte derfor om noen lå og sov der inne. Da han ikke fikk noe svar, anropte han sine rorskarer. Han vipet så kroken av døra og gikk inn for å fjerne seglet. Under seglet fant han seks halve ankere med brennevin. Vatne ga to av rorskarerne ordre om å bli ved naustet mens han tok med seg den tredje opp mot tunet på Nord-Sunde for å spørre etter mannfolkene på gården. Han fikk imidlertid beskjed om at de var ute og fisket.

Østen Berdinesson og Karen Isaksdatter hadde i 1722 seks gutter i alderen 14-29 år. Hvor mange av dem som var med faren ut for å fiske denne sommernatten, forteller ikke kildene noe om, men det er meget tvilsomt om eldstemann, 29-åringen Isak og hovedpersonen i denne historien, var hjemme på Sunde ved denne anledningen.

Vatne ruslet i alle fall fra det opprinnelige tunet på Nord-Sunde ved dagens Sundevei og nedover utmarken mot naustet, ned i bukta som siden skulle få navnet Kvernevik. Der ventet han i 3-4 timer på Østen og sønnene hans. Det var to fiskere som kom til lands som kunne fortelle at naustet tilhørte Østen. Vatne ba da de to fisker-

ne om å bevitne hva han hadde funnet i naustet. Vatne slo ut spunsen i et av ankrene og ba de to fiskerne om å foreta smaksprøve. De to fiskerne, Ole Andersen og Endre Hansen, var ikke i tvil, det som skyllet gjennom ganen var uten tvil fransk brennevin. De to fiskerne sverget på at de ikke visste hvem brennevinet tilhørte. Fiskerne ble pålagt å møte som Vatnes vitner i retten. Brennevinet ble så ført om bord i tollvisitørens båt og deretter rodd til tollboden i Stavanger.

Da denne saken kom opp for Stavanger Byting 30. juli 1722, bevitnet de to fiskerne at Vatnes fremstilling av det som skjedde ute på Sunde, var korrekt. Retten dømte Jan Dom, som eier av brennevinet, til å betale toll og saksomkostninger, samt å få sine smuglervarer inndratt. Jan Dom avla ed på at han ikke ante noe om hva kona hadde bedrevet, og derfor burde hennes handling "ansees, som det af en umyndig var begaaet huilchet kand have lovens medhold", mente Dom.

Dom hadde imidlertid opparbeidet et meget dårlig rykte i Stavanger i årenes løp. Han var en av gjengangerne i byens tingstue i den gamle Mariakirken ved Domkirken, og hans forklaring ble ikke tatt til følge. Det hører med til hans historie at han i

1734 måtte forlate Stavanger. Da hadde han opparbeidet seg så stor gjeld til flere nordmenn at han ble sendt hjem til Holland igjen.

Men så tilbake til den egentlige hovedpersonen i denne historien: Isak Østenson.

Isak ble født omkring 1693. Som ung tok han hyre på ei stavangerskute, og etter hvert arbeidet han seg opp til å bli skipper. Isak giftet seg ikke før han var blitt 58 år gammel, men da fikk han virkelig smaken på ekteskapet også. Først ble han gift med den 31 år yngre gårdbrukerdatteren Johanna Kristine Salomonsdatter Sømme. Da hun døde i 1757, ventet han tre år før han giftet seg med den 34 år yngre Maren Nilsdatter fra Sandnes. Etter at hun døde i 1763, giftet han seg for tredje gang - året etter - med Frederica Voigt, datter av stadskirurgen Friederich Voigt og hustru Helena Wessel. Frederica var 44 år yngre enn Isak! - og hun overlevde ham naturlig nok. Ekteskapene forteller forøvrig noe om Isaks skritt oppover på den sosiale rangstigen.

Isak tok borgerskap i Stavanger i 1750 for å kunne drive med handel i vinterhalvåret når skutene han førte lå i opplag i hjembyen. Jeg har bare funnet navnet på ett av de skipene Isak

var fører for. Det er briggen "Den lykkelige", som han førte da skuta var ny på begynnelsen av 1760-tallet.

Reder for skuta var fru Margrethe Leigh Smith - enke etter byens fremste forretningsmann på 1700-tallet, Lauritz Smith (sønn av Andrew som skar ut prekestolen og de flotte epitafiene i Stavanger Domkirke) og hennes sønn, kaptein Michael Leigh Smith som også var forretningsmann i Stavanger, men som for det meste bodde på sin gård

på Nedre-Madla som han ble eier av da faren døde i 1758.

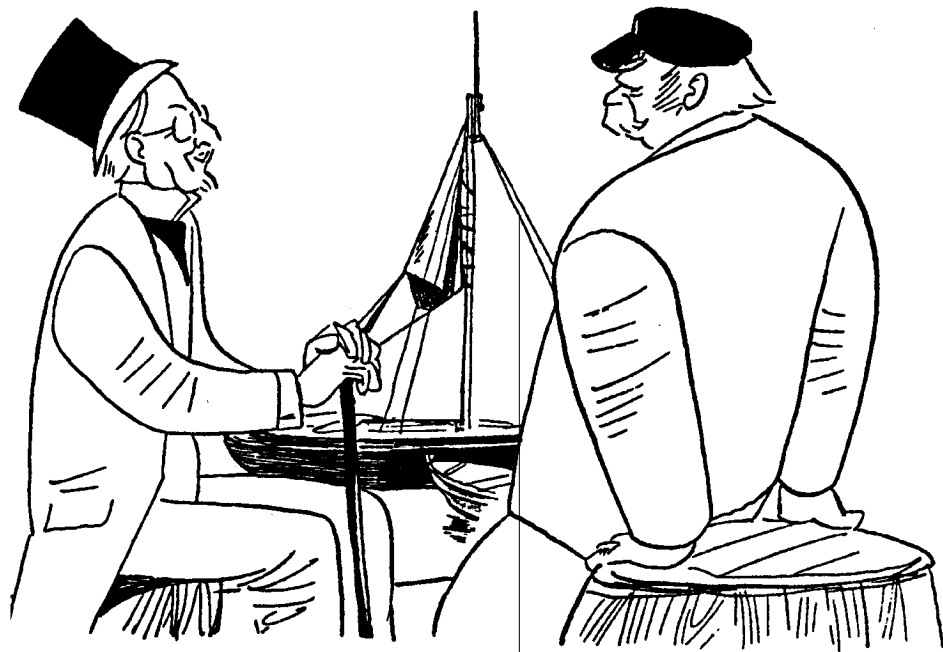
Det er Michaels datter, Johanne Margrethe Smith, som ligger gravlagt på den gamle Madla kirkegården like nedenfor Hafrsfjord skole.

Da Isak giftet seg, skaffet han seg bolig i byens "sossestrøk" nede på Stra'én. (Adressen i dag er Nedre Strandgate 25). Isak hadde nok lagt seg opp en del kontanter mens han var skipper i utenriksfart. Dette vet vi noe

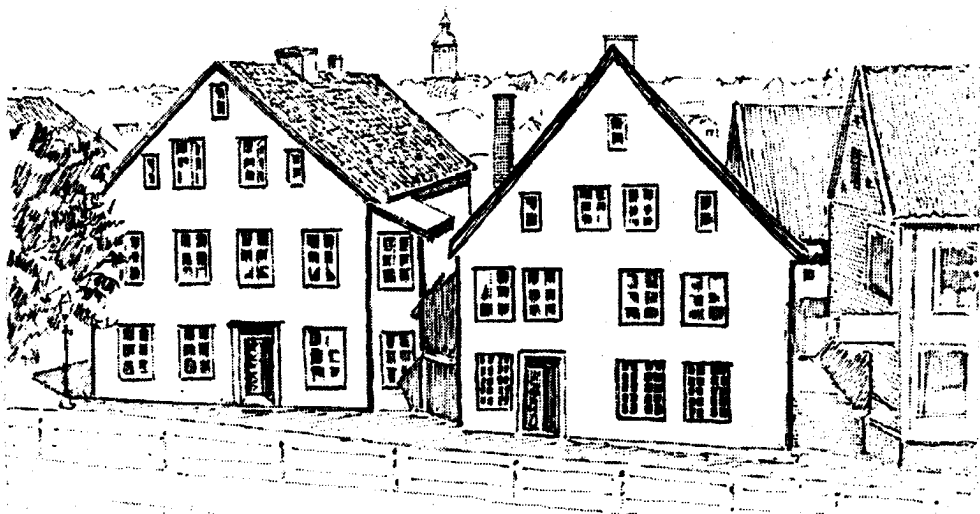
om fordi det var brann på Stra'én i 1768 etter at ei tjenestejente hadde vært uforsiktig med et stearinlys.

Isaks hus gikk opp i ild og røyk sammen med 55 andre. Verdien av huset ble satt til 300 riksdaler - og det var ingen småsum etter datidens pengeverdi.

To år etter brannen hadde Isak fått bygget seg opp nytt hus på branntomten sin på Stra'én. Våningshuset i tømmer fikk tradisjonell utforming med boligrom i andre etasje og sjøhus i underetasjen med en tømret pakkbod. Golvflaten i huset var på 16,5x10 m. Huset var utstyrt med 7 rom med vinduer. Huset hadde 4 kakkelovner. Skorsteinen var plassert på kjøkkenet. På taket hadde Isak kostet på seg steindekke.

Isak fikk sokndølen Johan Henrich Dahl som nær - meste nabo etter brannen i 1768. Dahl drev handel og eide skip. I tillegg hadde han et kvernhus på baksiden av sitt nye hus (i skråningen fra dagens Lendeparken der terrassehagene lå). Dahl ga navn til almenningen som lå ved hans hus (Nedre Strandgt. 27). Han ble også oldefar til dikterpresten Jonas Dahl som vokste opp i bestefarens hus omkring 1850. På tegningen ser vi dikterpresten i samtale med en stavangerskipper. Tegning: Henry Imslund.

Da Isak døde i 1795 - 102 år gammel (ikke løye det med de unge kånene!), fortsatte konen Fredericia å bo i huset i Nedre Strandgate sammen med sin ugifte søsterdatter, Maren Schumacher. For å skaffe seg litt ekstra inntekter, leiet hun ut et par av rommene sine til tilreisende som trengte losji. Da hun, av byens ledelse, ble bedt om å holde en dagbok hvor de tilreisende skulle si sin mening om hennes vertshus slik at potensielle losjerende kunne lese om stedets bekvemmeligheter, eller mangel på sådanne, nektet hun (sammen med byens mektige jordmor og orakel,

Nedre Strandgate 23 (til høyre) og 25 slik disse husene ser ut i dag. Tegning: Gunnar Wareberg.

madam Faust) å anskaffe en slik bok. Problemet løste seg ved at Frederica fra ca. 1800 begynte å leie ut sine værelser permanent til en fastboende - ungar og overoppsynsman ved tollkonsumpsjonen, Ole Gløersen fra Fredrikshald (Halden).

Som sin husvert, så lot heller ikke Gløersen seg dupere av autoriteter. Han var bl.a. tøff nok til å gå i clinch med sin overordnede ved Tollboden,

dansken Jens Emmiche Hwiid. Det er gret Gløersen innmari at hans sjef utnyttet sine underordnede ved Tollboden til å arbeide for seg på sin gård Leikvoll pd Tasta. Gløersen var uredd nok til å ta denne saken opp - med det resultat at Hwiid tente på alle pluggene og tilbød en riksdaler til den av tollbetjentene som ville banke opp Gløersen for ham!

Gården Leikvoll hadde Hwiid kjøpt i 1777. Den hadde tidligere (fra 1671) tilhørt den kjente stavangerkjøpmannen Morten Seehausen. I 1716 ble den solgt videre til Lauritz Smith som var byens fremste forretningsmann på den tiden.

(Hwiid var interessert i jordbruk og drev med eksperimentering innenfor gårdsdrift, slik mange andre byfolk og "halv-bønder" gjorde på denne tiden, f.eks. apoteker Christian Magnus Zetlitz på Kristianslyst og Köhler i Hillevåg. Hwiid vekket bl.a. oppmerksomhet blant Tasta-bøndene ved å la kyrne stå på bås hele året med unntak av en dryg måned midt på sommeren).

Da Fredericia døde i 1813, kjøpte tollkasserer Løvdahl (fra Vest Agder) Nedre Strandgate 25. Løvdahlsgate er oppkalt etter tollkassereren fra Sørlandet.

NEDRE STRANDGATE 9

Ifølge Jan Hendrik Lexow ble dette huset bygget på slutten av 1600-tallet. Det var i dette huset Jacob Jansen Kielland flyttet inn i 1751 da han tok borgerskap i Stavanger. 20 år seinere var det kun to skatteyttere i byen som betalte mer enn ham i skatt.

I 1752 døde hans 24 år gamle kone, Margaretha Scheen, i barsel. Med sin andre kone, Elisabeth Schanche, fikk han ni barn, men bare fire av dem vok-

ste opp - av dem var det Gabriel Schanche Kielland som drev farens forretninger videre etter hans død i 1788.

Agent Kielland vokste opp i dette huset (nr. 9), men i 1780 kjøpte han hjørnehuset av Nedre Strandgate mot Torget - det seinere Haabeths hus - der han etablerte sin egen forretning i konkurranse med faren. (De to forretningene ble slått sammen etter Jacobs død).

Det var Kiellands krambudreng, Erik Svendsen Rise, som i 1802 fikk kjøpe dette huset av G.S. Kielland etter at han hadde tatt borgerskap i byen i 1797. Siden ble huset kalt "Svendsa-krambuå".

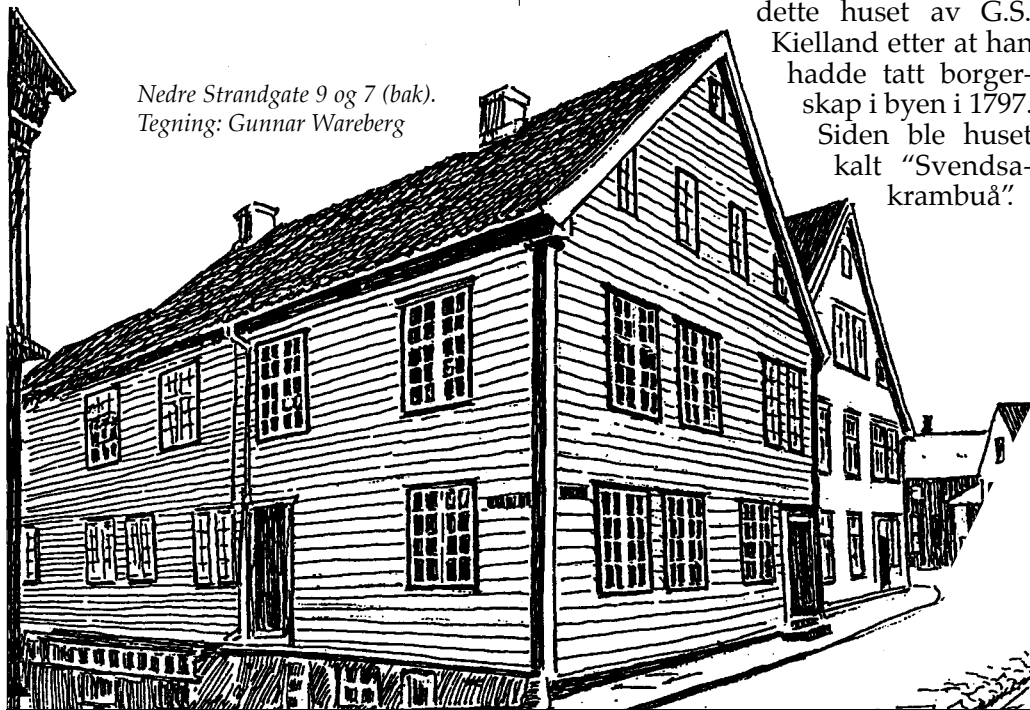
I 1841 fikk Svendsens sønner Lars og Svend overta skjøte på Nedre Strandgt. 9. Lars var skipper før han gikk sammen med broren om handelsvirksomhet. Lars engasjerte seg også i politikk og satt på Stortinget i 1842, 1845 og 1857. Svend var en av lederne i byens Brødremenighet, og han var med på å stifte Det norske Misjonselskap i 1842. De to brødrene var "en pryd for vor by" skriver C. Henriksen i boka "Stavanger i svundne dager".

I 1890 kjøpte Jonas Sømme og Ove Gude dette huset på tvangsauksjon av Hans E.H. Svendsen for kr. 5230. De to nye eierne solgte det videre til Wilhelm Ramsland i 1897. Huset ble revet i 1964.

NEDRE STRANDGATE 7

Også dette huset ble bygget på slutten av 1600-tallet. I 1767 fikk Jacob Kielland skjøte på huset av Isak Østenson Sunde fra Nord Sunde (1693-1795!). Isak var skipper i Stavanger og bodde i Nedre Strandgate 25, men hadde investert penger også i nr. 7. I 1868 ble dette huset solgt til kjøpmann T.C. Jonasens Arvinger for 3200 Spesiedaler.

I 1884 gikk dette firmaet konkurs og Stavanger Pantelaanerindretning overtok eiendommen. I 1915 kjøpte Wilhelm Ramsland også dette huset sammen med nr. 9, og hans sønner arvet husene etter ham.

Nedre Strandgate 9 og 7 (bak).
Tegning: Gunnar Wareberg

UTFLYTTER NUMMER 5

Min femte "sundeforf" er **Elling Tøreson**. Han vokste opp ved dagens Fjeldehagen på sør-Sunde. Han ble født i 1721 som eldste barn av Tøres Tøreson Sør-Sunde og Mareta Ellingsdatter Revheim.

Som voksen slo Elling seg ned som handelsmann i Stavanger. I 1761 tok han borgerskap i byen og drev "en liden handel og anden borgerlig næring". Han giftet seg da han var 42 år gammel med enken Kirsten Samuelsdatter Bloch. Da Kirsten døde i 1763, giftet Elling seg med Karen Kielsdsdatter Løvaas - året etter. I 1768 ble han gift for tredje gang - denne gang med Inger Svensdatter, men hun døde også fra ham i 1779 etter 11 års ekteskap. To år seinere giftet 60-åringen seg for fjerde gang - nå med den 30 år yngre Anne Andersdatter Gard fra Talgje i Ryfylke.

Elling livnærte seg som fiskehandler. Han bodde i Østervåg, i et hus med grunnflate 18x10 meter. Huset hadde steintak, fire værelser med vinduer, to kakkellovner og kjøkken med skorstein. Vegg i vegg med våningshuset hadde Elling et sjøhus på to etasjer under samme tak som våningshuset.

Elling døde i 1807 - 86 år gammel.

UTFLYTTER NUMMER 6

Min sjettede utvalgte utflytter fra Sunde kom fra bruk 18 på Sunde - et bruk som hadde tunet ved dagens Fjeldehagen da **Frans Jensen** kom til verden i 1731. Frans' farfar hadde vært lensmann i Randaberg, men Frans hørte likevel ikke til det øverste sosiale skiktet av bondesamfunnet.

Frans flyttet til Stavanger og seilte som matros noen år, før han slo seg ned på Bakken og livnærte seg som los. Han bodde i en liten, enetasjes stue med kammer, kjøkken og et lite spiskammer. På taket av huset sitt hadde han torv.

Frans var gift to ganger, men jeg har bare funnet navnet på hans andre kone. Hun het Ingeborg Isaksdatter og var 19 år yngre enn mannen. Sammen hadde Jens og Ingeborg barna Salomon og Anna Cathrina.

Frans døde i 1805 og Ingeborg i 1821.

UTFLYTTER NUMMER 7

Svein Torgersen Nord-Sunde heter den sjuende sundebuen jeg vil avdekke historiens slør. Han kom fra bruk 8 på Nord-Sunde og vokste opp i området ved dagens Kverntorg. Faren til Svein kom fra Viste i Randaberg og ble den første selveieren på bruk 8. Det var i 1787.

Svein ble født året før faren ble selveier, men Svein valgte å flytte til Stavanger framfor å overta gården etter faren. Allerede ved folketellingen i 1801 hadde Svein forlatt barndomshjemmet. Dette kan skyldes at moren, Anna Kristina Torgersdatter, døde i 1798, og at faren, Torger Torsteinsson, giftet seg på nytt (for tredje gang) i 1800.

Svein var skoleflink. Som voksen finner vi ham nemlig som skolelærer og kirkesanger i Stavanger. Han tok også handelseksamen i 1832, og året etter tok han borgerskap i byen.

Men vi får et glimt av ham før dette. Allerede i 1825 må han ha drevet med handel i byen. En vårdag dette året solgte han nemlig 12 lispund og 8 merker (lispund=16 pund=8kg. 1 mark = 1/2 pund) stangjern til en kar som het Lars O. Helland. Jernet skulle brukes som ballast om bord i den vesle utvandrerskuta "Restauration", som skulle avseile fra Stavanger med kurs for New York 4. juli. Om bord skulle den frakte Norges 52 første emigranter mot en ny tilværelse på den andre siden av havet. Lars O. Helland skulle føre skuta over havet, men utvandrer- en Johannes Steine fra Suldal og Finnøy skulle betale for jernet hos Svein T. Sunde - og hos handelshusene

“Jacob Kielland og Søn” og “Ploug og Sundt” - så Svein var kommet i fint selskap!

Jeg kan ikke finne at Svein ble gift. Han døde da han var 50 år i 1836.

UTFLYTTERE NUMMER 8, 9 og 10

Jeg avslutter min serie om utflyttede sundebuer med å rette projektøren mot en far og hans eldste og yngste sønn. Det var med særlig interesse jeg fulgte disse tre representantene for det utflyttede Sunde, siden de har sitt utgangspunkt fra den samme gården på Sør-Sunde hvor jeg selv har hatt mitt hjem siden 1983.

Vi starter denne historien i 1726. Da ble det født en gutt på bruk 17 på Sør-Sunde som ble kalt Tøres. Faren, Østen Østenson, kom fra Myklebust på andre siden av Hafrsfjord-sundet, mens moren, Mareta Ellingsdatter, hadde vokst opp på bruk 16 på Revheim. Da Tøres var 12 år gammel, døde faren. Moren giftet seg da ganske snart igjen.

Tøres fór til Holland allerede i tenårene. I den hollandske handelsflåten ville han søke sin framtid og lykke. Og han kom hjem til Norge og slo seg ned i Stavanger med tittelen overstyrmann og med tilfredsstillende sosial status. I 1760 tok han borgerskap i byen for å

kunne drive med handel av fisk. Året etter giftet han seg med Elisabeth Christine Johannesdatter Dahle. Tøres var 35 år og 14 år eldre enn bruden. Tøres og Elisabeth bosatte seg i Østervåg.

Til Tøres' store sorg, døde Elisabeth allerede etter ett års ekteskap. Tøres ventet ikke lenge før han giftet seg på nytt. I 1764 ble han gift med Malena Guttormsdatter Dahle - kusinen til Elisabeth. Malena var 20 år yngre enn Tøres.

Fem måneder etter vielsen kom Østen til verden. I 1775 kom yngstemann, Johannes. Vi skal følge disse to brødrene i fortsettelsen av dette kapitlet, men først legge til at skatteligningen fra 1773 forteller oss at Tøres betalte 1 riksdaler og 2 ort i skatt - og at dette plasserer ham et godt stykke over gjennomsnittet hva den økonom-

Stolt skipper på Stra'en med sin unge kone ved armen. Rart å tenke på at flere av de ærverdige Stra'-enskipperne hadde trått sine barnesko i tresko ute på Sunde. Tegning: Henry Imsland

iske situasjonen angår. Om våren pleide utferdstrangen komme over ham, og han fór til Holland for å gjøre gode penger i den hollandske flåten som overstyrmann. I 1783 endte han sine dager i forbindelse med et skipsforlis i Vest-India.

“Odelsgutten”, Østen, (til Tøres og Anna Malena) ble båret til dåpen i Stavanger Domkirke 23. september 1764. Tidlig bestemte han seg for å følge i farens “kjølvann” og bli sjømann. I 1790 hadde han slått seg ned ved Skolebekken (Klubbgaten). I skattemeldingen står han oppført som matros. Han betalte 1 ort og 18 skilling i skatt - noe som forteller at hans økonomiske situasjon ikke var mye å rope hurra for.

Likevel giftet han seg året etterpå. Den utvalgte hentet han seg fra farens barndomsrike. Karen Pedersdatter var nemlig gårdmannsdatter fra Revheim. Allerede 5. mai 1792 ble Karen ført til graven etter at hun hadde satt til verden datteren Anna Cathrina. Heldigvis bodde nå Østens mor, Anna Malena, hos sin eldste sønn slik at han fikk hjelp med stell av barn og hus og i det sorgarbeidet han nå måtte gjennom.

I 1794 giftet Østen seg med Anna Magdalena Dorethea Henningsdatter

Vollertsen (hun var niese til tollinspektør Jens Emmiche Hwiid som vi hørte om under “Utflytter nummer 4”). Anna Magdalena var født i Assens på Fyn i Danmark. Østen var steget i gradene til kaptein året før han giftet seg, og kunne altså gå et steg oppover sosialt når det gjaldt valget av sin andre kone.

I 1795 tok Østen borgerskap i Stavanger for å kunne drive med handelsvirksomhet når han ikke seilte i utenriksfart som skipper. Samme år ble han igjen far til ei jente. Dorthea Trælund er hennes navn, ifølge kirkeboken.

I overensstemmelse med sin forbedrede sosiale posisjon, skaffet Østen seg nå hus i byens “fineste” boligområde på Stra´en - ikke langt fra oldingen Isak, “Utflytter nummer 4” - og like ved Butlerbryggen eller nåværende: Den gamle Tollboden. Østen fikk seg et større, tømret våningshus med steintak og sjøhus i underetasjen. Han hadde fire værelser pluss kjøkken med skorstein i boligetasjen. Familien hadde to kakkelovner, og huset var rikt utstyrt med vinduer. Våningshuset hadde et areal på 13x8 meter. I tilknytning til huset sitt hadde Østen også anskaffet to tømrede pakkhus.

Boligmiljø på Stra´en.
Butler-huset med omgivelser.
Tegning: Gunnar Wareberg.

På østsiden av Valberget hadde han et lite fehus på 4,5x3 meter. Husdyra hans hadde trolig beiteplass i skråningen ned mot Østervåg eller på Hetlandsmarken øst for Skolebekken (Klubbgaten). Østen hadde også råd til å ha tjenestejente nå. Siri Jonsdatter het hun (født 1784). (Østens eiendom på Stra´en har nå adressen: Øvre Strandgate 83).

Østen Sunde tok borgerskap i Stavanger 23. februar 1795. Samme år var Østen skipper om bord i Cornelius Middelthons galeas “Fortuna”. I 1797 forliste han med denne skuta, men overlevde ulykken. Etter dette overtok han kommandoen på Børre Rosen-

kildes slupp "Foraaret" og seinere samme reders galeas "Anna Christina". På denne tiden ble han far for tredje gang. Sønnen fikk navnet Jens Emmiche Hwiid Sunde. (Han ble også skipper og kjøpmann i hjembyen da han ble voksen). I 1800 kom så Østens fjerde barn til verden. Jenta ble kalt Henriche Brushave Sunde. (Som voksen ble hun gift med skipper og grosserer Svend Davidsen Laland i Stavanger.)

På begynnelsen av 1800-tallet ble Østen kaptein i Jacob Kielland & Sønns firma på galeasen "De tvende Brødre" og briggen "Jacob Kielland". Fra 1805 til 1809 førte han så "Gabriel Kielland" for samme firma, og han klarte å holde denne skuta unna engelskmennenes klør i den krigen som startet mellom England og Danmark/Norge i 1807.

I 1810 så Østen seg i stand til å bygge sin egen skute, galeasen "Den gode Henriette", som han selv førte i noen år. Den siste skuta han var skipper på, var galeasen "Det gode Haab" som han, fra 1819, førte for kjøpmann Johs. Erichsen i Stavanger.

I 1831 solgte Østen en tomt i "Gamle Stavanger" til fisker Rasmus Sørensen. I dag tilsvarer denne eiendommen Bergsmauet 8a.

Østen døde i 1834, i sitt syttiende år. Anna Magdalena døde to år seinere.

Nedre Strandgate i eldre tid.
Tegning: Gunnar Wareberg

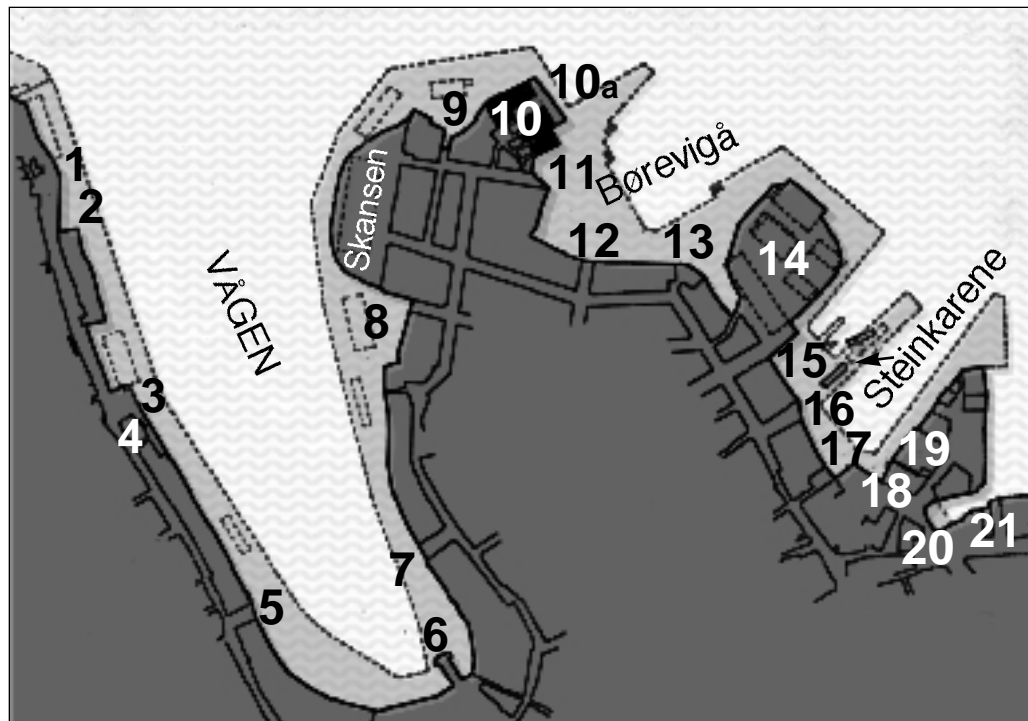

Som nærmeste nabo i Nedre Strandgate, hadde Østen yngstebroren, Johannes - også han ble skipper på stavangerskuter som den 11 år eldre broren.

Johannes Dale Tøresson Sunde giftet seg med stavangerjenta Anna Birgitta Jonsdatter da han var bare 21 år gammel. De nygifte bosatte seg først i Øvre Strandgate, og Johannes seilte i utenriksfart som koffardistyrmann (dvs. at han var styrmann om bord i handelsskuter).

I april 1798 reiste Johannes ut som styrmann om bord i firmaet Jacob Kielland & Søns tre år gamle brigg "Jacob Kielland". Da skuta var på vei til de dansk/norske besittelsene i Vest-India (der Johannes' far hadde forulykket under forlis), ble den kapret av ei fransk skute nær øya Guadeloupe. Oppbringelsen av "Jacob Kielland" var fullstendig ulovlig da skipet hadde alle papirer i orden. Da skipet var uassurert, førte kapingen til et tap på 25000 riksdaler for rederen - en formidabel sum etter datidens pengeverdi.

Johannes Sunde, kaptein Knud Palle og resten av mannskapet på "Jacob Kielland", ble bragt inn til byen Charlotte Amalia på den dansk/norske øya St. Thomas - byen var på denne tiden den nest største havnebyen i den dansk/norske kongens rike.

Fra skutesida kunne Johannes se det rødkalkede fortet som danskene hadde satt opp på en lav klippe ved innseilingen til byen etter at denne øya ble tatt i besittelse i kong Frederik III's navn i 1666. Rundt dette fortet vokste så byen Charlotte Amalia til å bli danskens handelssentrum i Vest-India.

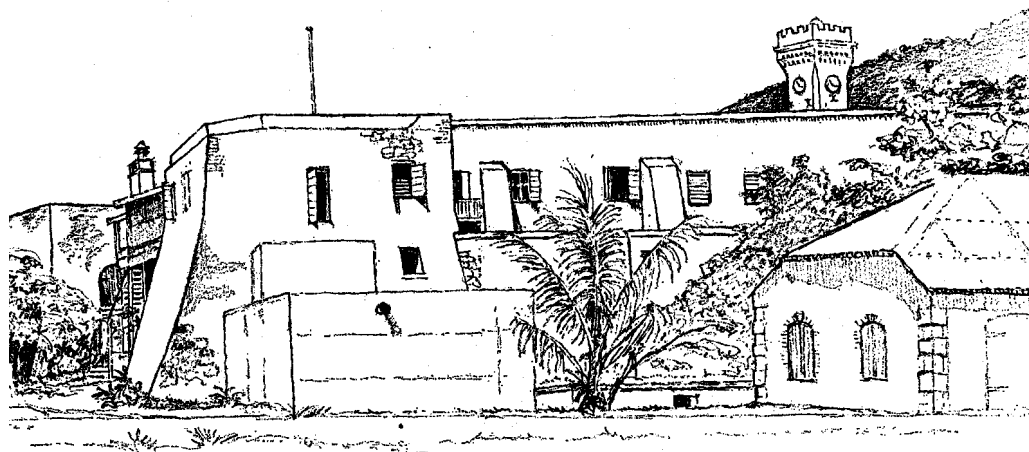
Stavangers strandside før kaiene ble bygget. Østen og Johannes Tøresson Sunde bodde ved nummer 3 og 4.

1 Kronen	11 Nordbø Bryggen
2 Knudsbryggen	12 Zetlitzalmenningen
3 Butlersbryggen	13 Solandsbryggen
4 Tollbodbryggen	14 Kjerringholmen
5 Dahlealmenningen	15 Bredalmenningen
6 Torvøbryggen	16 Laxe bryggen
7 Felthusalmenningen	17 Bispébryggen
8 Holmens almenning	18 Sundtehbalsbryggen
9 Bådebryggen	19 Jorenholmen
10 Houebryggen	20 Tøgebryggen
10a Tidl. privat kai for D.S.D.	21 Bagerbryggen

I 1718 besatte danskene St. Thomas' naboøy, St. Jan, og i 1733 kjøpte de øya St. Croix av franskmennene. Danskene dyrket sukker, tobakk og bomull på sine tre øyer (som i dag kalles Virgin Islands). Dyrkingen av sukkerrør var meget arbeidskrevende, og danskene brukte derfor tvangsutskrevne dansker til å utføre tungarbeidet i varmen. Men da disse menneskene nokså snart bukket under av varme, usunne boligforhold, sykdommer og slit, ble de erstattet av afrikanske negerslaver (etter 1673). De seige negerslavene trellet for sine plantasjeeiere fram til 1803, da negerslaveriet ble opphevet i Danmark/Norge. De hvite danske, engelske og hollandske plantasjeeiere tjente seg rike på salg av sukker og rom, som bl.a. ble fraktet til Europa på skuter fra Stavanger.

Fra bryggene i Charlotte Amalia kunne Johannes se alvorsfylte embedsmenn gå inn og ut guvernørboligen der flotte, uniformskledde vaktsofdater stod parat ved alle porter og innganger. I det fjerne kunne han se plantasjene med de primitive slavehyttene og de praktfulle plantasjebygningene, der de hvite kunne tillate seg et liv i luksus på slavenes bekostning.

På den tiden da Johannes seilte på disse øyene, var det 27000 slaver på St.

Denne tegningen viser «Det røde fortet» i Charlotte Amalia som Johannes Sunde kunne se fra skipet som førte ham inn til denne byen etter kapringen i 1798. Tegning: Birte Lund.

Croix, 5700 på St. Thomas og 2500 på St. Jan. Danskene hadde nettopp opprettet et slags menneskestutteri på St. Croix. Spesielt utvalgte afrikanere av begge kjønn ble samlet på to statseide plantasjer der de fikk god mat og levde under bra innkvarteringsforhold. Hensikten med disse plantasjene var først og fremst å produsere og ale opp nye generasjoner slaver! Når slavene ble gamle, skulle de fraktes tilbake til Afrika igjen! Omkring 1800 skjønnte

plantasjeeierne på de dansk/ norske øyene at det nærmet seg et forbud mot å innføre nye slaver fra Afrika (kom i 1803). "Stutteriet" var deres mottrekk mot loven som var i vente. De ville selv sørge for fornyelsen av arbeiderne på plantasjene!

Via Danmark kom Johannes og resten av mannskapet på "Jacob Kieland" omsider hjem til Stavanger på ei handelsskute. Et snaut år seinere ble Johannes far til gutten Tønnes. Fra før av hadde han datteren Johanne Marie (født 1798), og i 1803 kom Anna Malena.

På denne tiden var Johannes blitt kaptein og hadde sett seg råd til å flytte ned på selve Stra'en - ved siden av

storebror Østen - slik at søskenbarna fikk vokse opp sammen. (Østen og Johannes' barn var jamnaldringer). Johannes' hus var noe mindre enn Østens og hadde en grunnflate på 7x5,5 meter. Johannes hadde også sjøhus i underetasjen - slik som Østen.

Som kaptein seilte Johannes mye i middelhavsfarten. Det var gjevt når middelhavsfarerne kom til hjembyen. I tillegg til den vanlige lasten, som oftest var salt, hadde mannskapet nemlig med seg smaksprøver på vin, appelsiner, nøtter, fiken og andre sydfrukter - og varene ble delt ut med raus hånd ikke bare til den nærmeste familie, men også til fjernere slektninger og venner - f.eks. de ute på Sunde.

Siden byen manglet kaier på denne tiden, ble saltet losset fra skutetidene - enten direkte inn på sjøhusene eller ned i såkalte førebåter eller lektere, som så førte den dyrebare lasten til lands. Dette arbeidet foregikk vanligvis med liv og lyst under ledelse av en oppsanger.

I 1805 seilte Johannes på Middelhavet som skipper på Jacob Kielland & Søns nybygde brigg "Jensemenn". 14. desember var Johannes på hjemtur med denne skuta. Nord for Skagen kom båten ut i et overhending uvær.

Johannes sto selv bundet fast til roret og brølte ut sine ordre. Klokken 4 om morgenen sendte han styrmann Ole Rasmussen Søndeland og resten av mannskapet til værs for å berge seilene. Under arbeidet med å surre seilene fast til rærene, glapp taket for styrmannen. Han falt mot skipets ræling og slo seg bevisstløs. Han ble liggende et lite øyeblikk på dekket før skuta tok en ny overhaling, og en brottsjø skyllet Søndeland overbord.

6. juli 1807 var Johannes Sunde på nytt i Middelhavet med "Jensemenn". Skuta var på vei fra Rossano i Sør-Italia til Cagliari på Sardinia med en ladning planteolje og lakrisrot da den ble kapret av det maltesiske skipet "Madonna del Erba Minerva". Johannes måtte levere sine skipspapirer til kaptein Andrino Mangiardina på kaperskuta før han ble ført til Malta sammen med sitt mannskap. (Britene kontrollerte Malta fra 1800 og var i krig med Danmark/Norge fra 1807 til 1814).

Fra Malta ble Johannes sendt i fangenskap i England sammen med sin 26 år gamle styrmann, Ole Bryne (sønn av handelsmann Ole Bryne og hustru, Siri Olsdatter, som bodde ved Torget i Stavanger) og en av ungdommene om bord som skulle stå til tjeneste for sine

offiserer under fangenskapet.

Fangene fra Stavanger ankom Portsmouth 20. juli 1807. De ble plassert om bord i et fangeskip i fem dager før de ble sendt videre til et fengsel i Reading - fem mil vest for London.

Etter to års opphold i dette fengselet, planla Johannes å flykte sommeren 1809. Flukten ville han foreta sammen med Ole Gaudesen som hadde vært skipper om bord i ei bergensskute før han havnet i Reading.

Natten til 19. august klarte de to skipperne å stikke av fra fengselet i Reading. Langs støvete landeveier tok de seg østover mot London, dit de nådde fram neste dags ettermiddag. De klarte å holde seg i skjul for britiske myndigheter i storbyen fram til 16. oktober, da de fikk være med en hollandsk brigg som skulle til Bremen i Tyskland. Allerede 18. oktober ankom de Bremen og fikk umiddelbart plass om bord i ei bergensskute som lå seilklar for tur hjemover. 22. oktober nådde bergensbriggen Egersund. Der gikk Johannes Sunde fra borde og bega seg på hjemvei ved hjelp av "apostlenes hester". 29. oktober var han endelig hjemme i Nedre Strandgate igjen.

I sjøretten, som ble holdt noen dager seinere, fortalte Johannes at så vidt

han visste, befant Ole Bryne og "drengen" seg fremdeles i fengslet i Reading, mens resten av mannskapet på "Jensemenn" befant seg om bord i britiske fangeskip på Malta.

Noen år etter denne dramatiske hendelsen, hadde Johannes lagt seg opp så mye kontanter at han kunne investere penger i egen skute. Johannes var selv fører om bord i skuta som bar navnet "Kristine Karina".

Johannes døde i 1831, 56 år gammel. "Storebror" Østen overlevde ham altså med tre år.

Historien om de ti utflyttede sunde - buene forteller at hverken Sunde eller Stavanger har ligget som isolerte utbygder langt mot nord i århundrene før vårt eget.

Allerede fra andre halvdel av 1700-tallet bragte våre sjøfolk med seg hjem rike impulser i form av varer, gjenstander og idéer, ikke bare fra vår egen verdensdel, men også fra fremmede verdensdeler - noe som understreker at våre vinduer mot sør og vest har stått åpne for kunnskap og påvirkning opp gjennom hele historien.

KVEKER- OG AVHOLDSFOR- ENINGSLEDER PEDER SUNDE OG HANS NÆRMESTE FOR- FEDRE OG NÆRMESTE SLEKT

I 1788 flyttet det inn en ny familie på Husmannsplassen Øgar under Sør-Sunde. Familiefaren het Jon Rasmusen. Han var 56 år gammel. Kona het Mari Larsdatter og var fra gården Kalheim i Sjernarøy. Det var på denne gården ekteparet hadde bodd etter at de giftet seg i 1755. De fikk fire barn mens de bodde på Kalheim, men bare ett av disse barna skulle nå voksen alder. Omkring 1765 flyttet ekteparet til plassen Flagavik på Helgøy i Sjernarøy. Der fikk de to gutter som begge vokste opp.

Husmannsplassen Øgar lå opprinnelig på gården Austerheim på Sør-Sunde. Denne gården hadde ligget øde etter Svartedauen (derav navnet Øgar=ødegård). Det arbeidet som ventet på Jon og hans familie på Øgar, var å passe på at det ikke kom husdyr fra utmarken og over på den gamle gårdens åker og eng. Innmarka på Øgar, eller Austerheim, ble nemlig drevet av bøndene på Sør-Sunde etter ødeleggingen. Jon fikk ingen kontrakt med bøndene på Sunde og kunne risikere å måtte fordufte om han ble oppsagt p.g.a. misnøye

med gjetingen hans. Jon hadde ikke større rettigheter enn en hvilken som helst tjener på en bondegård, står det i et besiktigelses- og takseringsbrev fra 1793.

Det lille Jon og Mari eide av kontanter, hadde de investert i husene som stod på Øgar, for de hadde de fått kjøpe. Det var en gammel stue, en liten løe og et fjøs til den kua de hadde. Jon fikk også tildelt en liten åkerlapp til eget bruk samt et engstykke som kunne skaffe fôr til kua. Øgar var husmannsplass fra 1669 til 1849. Da ble gården en selvstendig gård - slik den fortsatt er det.

ÆTTETAVLE FOR PEDER SUNDE,
KVEKER OG LEDER FOR DEN NORSKE TOTALAVHOLDSFORENING 1876 – 1880

Jon Rasmussen Sør-Sunde 1732-1796 Født i Hausken i Hjelmeland	Mari Larsdatter Kalheim (Sjernerøy)	Halvard Person Sør-Sunde 1731-1806 Fra Finnøy	Anna Bjørnsdatter Halsne 1728-1792	Knud Ivarson Stavanger	Åse Olsdatter Stavanger	Knut Jespersen Skorve 1718-1796 Fra Gjesdal	Kari Tjøsatter Brekko 1718-1799 Fra Gjesdal
Rasmus Jonsen SørSunde 1759-1793		Marta Hallvardsdatter SørSunde Født ca. 1758		Ole Andreas Knudsen Stavanger Født i 1760		Berthe Knudsdatter Hetland (Høyland) Født i 1758	
Peder Rasmussen SørSunde Døpt i Håland 17/10-1790 Snekker og høker i Stavanger Døde i Stavanger 2/1-1846				Anne Marie Olsdatter Døpt i Høyland 15/2-1793 Død i Stavanger 2/5-1878			

Peder Sunde
1821-1900

Det var Jon og Maris nest yngste sønn, Ola, som overtok plassen etter foreldrene, men han fikk både feste-brev og livfeste på plassen, slik at han og hans familie var garantert å få bo på plassen livet ut. (Det var forøvrig Olas dattersønn, Ole Andreas, som fikk kjøpe denne plassen til odel og eie i 1849).

Men det er Jon og Maris eldste sønn, Rasmus - han som vokste opp på Kalheim, som interesserer oss mest. Han var opprinnelig ikke eldst. Han hadde nemlig en eldre bror med

samme navn som han selv, men da broren døde noen måneder før "vår" Rasmus kom til verden i 1759, og foreldrene gjerne ville ære farfaren med oppkalling, ga navnet på den nyankomne seg selv.

Rasmus var 29 år da familien hans kom til Øgar. Han ventet ikke lenge med å ta en titt på jentene på Sunde. Før ett år var gått, hadde han giftet seg med den jamgamle Marta Hallvardsdatter fra bruk 7 på Sør-Sunde. (Tunet til denne gården lå på fellestunet på Sør-Sunde ved dagens Fjeldehagen).

Det var ikke framtid eller livberging for de nygifte hverken på husmannsplassen eller på småbruket på Sør-Sunde. De søkte derfor sin lykke i Stavanger der Rasmus fikk hyre som sjømann.

Ett år etter at de hadde giftet seg, fikk Rasmus og Marta sønnen Peder. Han ble døpt i Hålandskirken i Sola 17. oktober 1790. Peder skulle ikke få mye glede av faren, for allerede i 1793 druknet Rasmus i forbindelse med et skipsforlis. Marta flyttet da hjem til foreldrene sine på Sør-Sunde sammen

med sin 3 år gamle sønn. Martas foreldre, Hallvard Person og Anna Bjørnsdatter var opprinnelig ryfylkinger, slik også Rasmus hadde vært. Hallvard kom fra gården Øvre Mjøsnes i Finnøy mens Anna kom fra Halsne. Hallvard og Anna hadde flyttet til Sør-Sunde i 1767. Da var Marta 9 år gammel.

Marta giftet seg ikke om igjen etter Rasmus' død, så Peder vokste opp som farløst enebarn. Han hadde imidlertid en morbror som het Bjørn, som var 19 år eldre enn ham selv. Bjørn ble Peders "reservepappa" og forbilde. Da Peder var blitt 8-9 år gammel, flyttet Bjørn til Stavanger, giftet seg og etablerte seg i eget hus på Kuholmen (ved dagens Tollbod). Han arbeidet først som matros på stavangerskuter, siden ble han tollbetjent i Stavanger.

Omkring 1815 fulgte Peder i onkelens fotspor inn til Stavanger. I 1817 skaffet han seg lærebrev som tømmermann. Da hadde han allerede vært gift i ett år med stavangerjenta Anne Marie Olsdatter.

Faren til Anne Marie, Ole Andreas Knudsen, livnærte seg som fisker og daglønner. Moren, Berthe Knudsdatter, hadde livnært seg som tjenestejente i byen før hun giftet seg. Hun kom fra gården Hetland i Høyland,

men hennes foreldre kom opprinnelig fra Gjesdal - slik ættetavla også forteller. Anne Marie hadde vokst opp i "Forstaden", som var navnet på det området av Stavanger som lå utenfor datidens bygrense og i dag er beliggende ved Verksgaten. Faren hadde båtนาustet sitt på Jorenholmen.

Peder Rasmussen Sunde arbeidet i mange år som snekker i Stavanger. Seinere startet han med en liten forretning og fikk yrkesbetegnelsen høker.

I 1817 fikk Peder og Anne Marie sønnen Rasmus, og i 1821 kom Peder, som er hovedpersonen i denne artikkelen. Begge disse brødrene ble bøkkere som voksne, dvs. at de laget tretønner som for det meste ble nyttet til å oppbevare saltet fisk i. Men de hadde mer til felles. De var begge religiøst interesserte og var kommet i kontakt med medlemmer av den livskraftige kvekermenigheten i Stavanger. Rasmus meldte overgang fra statskirken til kvekermenigheten i 1853 og Peder året etter.

Flere brev som forfatteren og forskeren Martin Nag har funnet fram til, viser at Peder Sunde sto i nær forbindelse med kvekeren og avholdspioneren **Asbjørn Kloster**. Ja, Peder Sunde var sammen med Kloster, Carl Nyman, Rasmus Harrestad og Sigfred

Asbjørn Kloster

Dyring, med på å stifte "Stavanger yngre Afholdenhedsforening" i Klosters skolelokale i Pedersbakken 1 i 1859. (I dag: Hetlandsgaten 2). Denne stiftelsen representerer starten på det organiserte avholdsarbeidet i Norge.

Brevene mellom Kloster og Sunde forteller også at Peder Sunde sto i forbindelse med det engelske kvekerek-

teparet Doeg, som bodde i Olavskleiva 22 fra 1856 til 1863. Det var forøvrig Robert Doeg som plantet Libanon-cedertreet i Olavskleiva i 1857 - et tre som fremdeles står i den gamle hagen hans og som nå er fredet. Brevene forteller bl.a. at Kloster og Sunde ofte møttes hjemme hos det gjestfrie kvekerkteparet i Olavskleiva.

Rasmus og Peder Sunde må ha gjort det godt som bøkkere, for etter noen år i dette yrket, startet de opp med felles forretning i Nygaten 46. Huset ble snart kalt for "Sunde-huset" etter de to brødrene. I nabohuset (nummer 48) holdt forøvrig en annen kvekerleder til, nemlig Thorstein Bryne. Han overtok siden brødrene Sundes forretning.

Peder Sunde var gift med stavangerjenta Elisabeth Pedersdatter, som ble døpt i Domkirken 9/12-1822. Hun var datter av Peder Erichsen Netland og Elisabeth Christine Andersdatter Store Eie. Begge foreldrene kom fra gårder ved Egersund. Peder hadde slått seg ned i Stavanger som jektfører. Familien bodde i et lite våningshus som sto i Øvre Strandgate.

Peder Netland var ingen hvemsomhelst i Stavanger. Han var nemlig innehaver av den danske dannebrogssordenen, en orden som fram til 1808 kun var forbeholdt adelsfolk, men som

etter denne tid også ble utdelt for sivile og militære fortjenester. (Allerede i 1809 fikk Peder prøve seg som kaperkaptein på skuta "Cameleon", tilhørende stavangerrederen Jacob Gabrielsen, men uten å lykkes i å ta noen engelske "priser"). Bakgrunnen for at Peder Netland hadde fått denne ordenen var følgende: I 1812 skulle han føre en sildelast fra Stavanger til Fredrikshald (Halden) for handelshuset Jacob Kielland & Søn. Skuta han førte var en liten jekt kalt "Haabet", og han hadde bare med seg et mannskap på to. I Oslofjorden fikk "Haabet" så sterk motvind at Peder valgte å ta jekten inn til den svenske havnen Strømstad. Der fortøyde han "Haabet" ved siden av en svensk brigg.

Danmark/Norge hadde vært i krig med Sverige i 1808. Det var en del trefninger på Østlandet i forbindelse med denne krigen, men krigen ble raskt avsluttet ved at den svenske kongen ble avsatt og erstattet av sin eldre, barnløse farbror som ble konge under navnet Karl XIII. I løpet av 1809 fikk vi igjen fred med Sverige, som i forbindelse med denne fredsslutningen måtte avgis Finland til Russland.

Deretter valgte svenskene den franske generalen Jean Baptiste Bernadotte til tronfølger. Peder Netland kunne derfor trygt gå inn i svensk havn i 1812,

men engelskmennene, som hadde vært i krig med Danmark/ Norge siden 1807, kunne han ikke være trygg for noe sted.

25. mai kom sju bevæpnede engelskmenn om bord i "Haabet" fra ei skute som var kommet inn på havna i løpet av natten. Peder skjønnte straks at det hadde liten hensikt å gjøre motstand. Da han forsto at engelskmennene hadde i sinne å ta med seg den svenske briggen også, ba han dem med ned i kahytten på et bedre måltid mat. "Svensken" lå jo fortøyd på innsiden av "Haabet", så det var ingen mulighet for briggen å komme seg unna ubemerket, mente Peder.

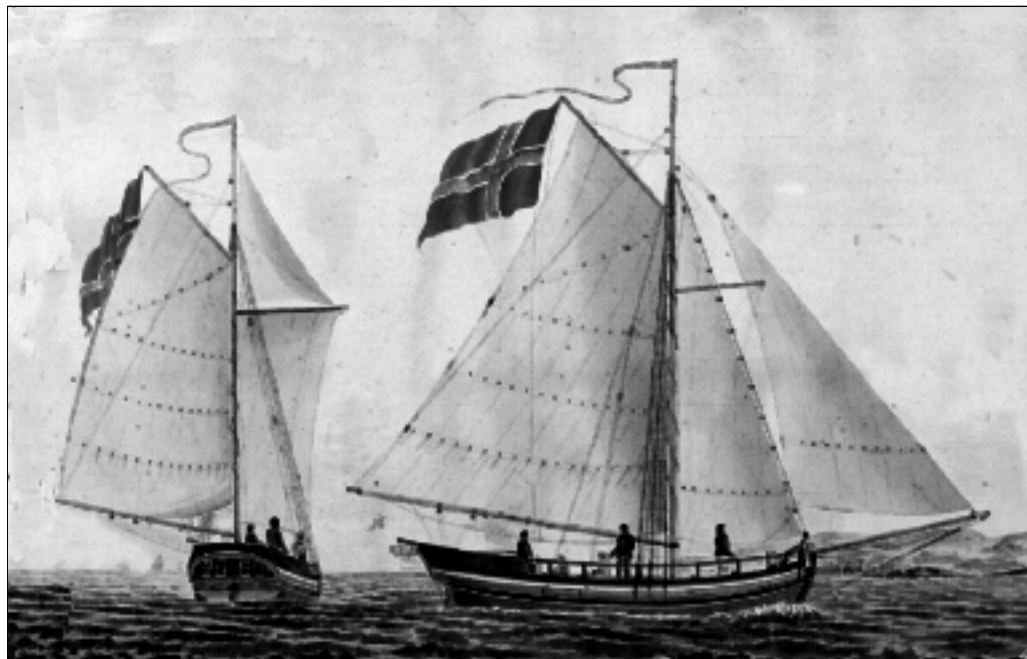
I kahytten ble det satt fram rikelig med mat - og drikke. Peder ba engelskmennene forsyne seg riktig godt av bordets gleder. De hadde forsynt seg godt av romen som ble servert til maten, men Peder mente at måltidet skulle avsluttes med grogg - en blanding av brennevin og vann. Han hadde nemlig fått engelskmennene i en stemning som lett kunne ende med at de ble "groggy". Og det var nettopp det som skjedde. De fleste engelskmennene sovnet rett og slett av, og de som fortsatt var våkne, var så langt inni ørska at de ikke registrerte hva som foregikk omkring dem. Peder

Dette bildet fra 1830 signert A. Halvorsen viser en liten jekt ved navn «Arendals Pacquet», sett fra to ulike vinkler og med to forskjellige seilføringer. Utgaven til venstre seiler for storseil, leseil og breifokk, mens den andre fører storseil, stagfokk og klyver. Seilsettingen skiftet alt etter kurs og vind. Peder Netlands «Haabet» var av samme type.

sendte derfor sine to mann på land etter hjelp. De fikk tak i kapteinen på den svenske briggen. Peder og svenske-kapteinen ble enige om å kappe fanglinen til den engelske kanonbåten og slepe den bort.

Deretter gikk Peder ned i kahytten og la seg til å sove sammen med sine engelske "gjester". Da engelskmennene omsider kom til sans og samling og ikke kunne finne sin sjalupp, rusket de Peder våken for å få vite hvor det var blitt av båten deres. Peder simulerte full og gal. Han hisset seg opp og snøvlet fram at de hadde å passe sin egen skute selv. Det var ikke hans jobb å passe på engelske skuter.

Imellomtiden hadde den svenske kapteinen fått tak i tre småbåter med til sammen 17 væpnede menn om bord, til å plassere seg ved siden av "Haabet". Engelskmennene fór opp på dekket med sine skytevåpen da svenskene avfyrte varselskudd, men

da de så at overmakten ble for dryg, overga de seg uten at flere skudd ble utvekslet. Peder Netland førte deretter de sju engelske sjøfolkene til fangenskap i Fredrikshald (med svensk assistanse).

Peder Netlands bedrift ble anmeldt de danske myndigheter i København, og da byråkratiet hadde fått saken ferdigbehandlet, ble den norske vise-stattholderen bedt om å sende danebrogsmedaljen samt et brev om de for-

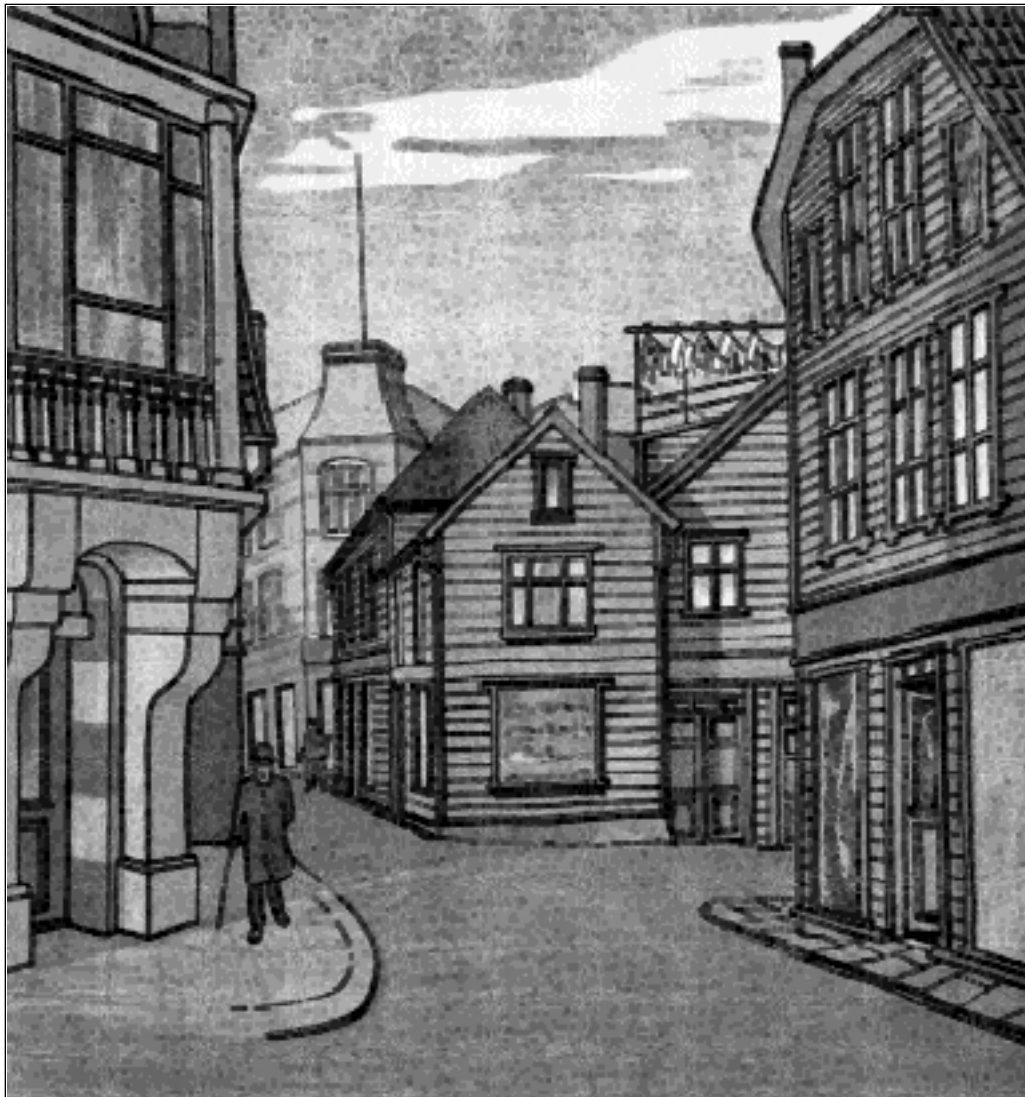
pliktelser som gjaldt for folk som ble opphøyet i adelsstanden, til amtmanden, U.F.A. Schouboe, for at han ved en passende anledning skulle overrekke utmerkelsen til den modige og oppfinnsomme jektføreren fra Stavanger. Siden dette stod "skipper Peter Netland" oppført i den danske statskalender sammen med andre danebrogsmenn. Da han i august 1813 på nytt ble bedt om å føre en sildelast til Fredrikshald, kalte han seg for skip-

per. Han hadde fremdeles et mannskap på to, men nå var han danebrogsmann!

Peder og Elisabet Sunde hadde tre sønner sammen. Johan Peter var født i 1856. Han tok handelsutdannelse i Christiania. Petrus Elias var født i 1861 og Andreas Rasin i 1863. Navnene forteller en del om farens religiøse engasjement. Hvor Elisabet stod i dette bildet er mer uklart. Hun forble nemlig lutheraner og fulgte ikke etter mannen over i kvekermenigheten. Det forteller vel om en kvinne som var selvstendig nok til å ta sine egne avgjørelser på en tid da det var vanlig at hustruene fulgte etter mannen der han staket kursen. Dessuten forteller vel dette om en del indre "spenning" i det sundske hjem?

Peder bodde med sin familie i Nygaten 30-32, mens broren, Rasmus, hadde sin bolig i nummer 46 - der brø-

Slik så nedre del av Nygaten ut før saneringen. Husene i forgrunnen er fjernet til fordel for inngangen til Østervåg og Aftenbladbygget, men vi kjenner igjen den stilfulle murbygningen som John Gabriel Myhre (1873-1963) fikk reist i 1907. Huset foran Myhregården er nå revet, men hadde i sin tid adresse Nygaten 30 (bnr.nr. 353) og tilhørte Peder Sunde tilliks med Nygaten 23 (br.nr. 345) som lå vis à vis, men som ikke er kommet med på Sig. Bærheims tegning.

drene også hadde sin forretning. (Begge disse husene er revet nå).

Da Asbjørn Kloster døde i 1875, overtok Peder Sunde ledelsen i Det Norske Totalavholdsselskap. Han ledet dette selskapet fram til 1880.

Peder Sundes ættetavle forteller at han hadde sitt utspring i meget små kår - kår som trolig bidrog til å forme hans og brorens sterke, sosiale engasjement. Stilt overfor slike menneskeskjebner, slår det en hvilke enorme menneskelige ressurser som ble holdt i sjakk av vårt gamle, stillestående bondesamfunn, og at selv om det kan sies mye negativt om bylivet, så åpnet og åpner det muligheter for utfoldelse av kreativitet og initiativ der landsbygda stenger.

PS. Jeg er seinere kommet over en opplysning om at det var en arbeidsmann som het Ole Knudsen som hjalp Elias Tastad med å lage innhegning rundt det gravstedet Tastad anla på sin eiendom på Våland (Mellom Musegate 54 og 56), da han i 1821 mistet sine tvillingjenter i meslingepidemi og ble nektet å legge dem i viet jord, da han ikke ville ha prest og rituale i begravelsen. Ole Knudsen var ikke medlem av kvekermenigheten i Stavanger, men han må ha hatt sympati for kvekerne, for han kunne

neppe regne med lønn for denne jobben da Tastad ikke var i stand til å betale de bøter han ble ilagt på denne tiden. Trolig er Ole Peders morfar, og i så fall har Peder "arvet" sine kvekersympatier gjennom moren, Anne Marie Olsdatter.

*Sunde arbeidskirke ble innviet i 1984.
Arkitekt er Andreas Vollan.
Gymsalene ved Kvernevik og Sunde skoler
ble nyttet til gudstjenestearrangementer
fra begynnelsen av 1970-tallet*

FORSLAG TIL EKSKURSJONER PÅ SØR-SUNDE

TUR 1

- 1) **Heisland-rudlå** - bronsealdergravhaug ved Revheimsveien.
- 2) **Mimmarudlå** - bronselaldergrav
- 3) **Bautastein på Pigelsheiå** ved Øgarsveien.
- 4) **Øysteinvarde**n på Øgar.
- 5) **Øgar**. Stein i åkeren med offergroper.
- 6) **Risnes** - bygdeborg ved Hålandsvatnet.
- 7) **Krossberg**. Steinkorset som stod ved Hålandsvatnet.

TUR 2

- 1) **Pallesemarkå** - gravmæle fra yngre jernalder.
- 2) **"Dokken"** ved Fjeldes naust der zeppelineren fant sitt endelikt.
- 3) **Nausttufter**, yngre jernalder, ved badeplassen ved Aubeberget.
- 4) **Flyttstein med offergroper** ved Aubeberget.
- 5) **Aubeberget** - helleristningsberg - bronsealder.
- 6) **Hafrsfjordbroen** med de gamle brokarene.
- 7) **Bautasteinen på Jåsund** der Erling Skjalgsson, etter tradisjonen, ble bragt i land etter at han var blitt drept 21/12-1028.

FORSLAG TIL EKSKURSJONER PÅ NORD-SUNDE

TUR 1

- 1) **Mjug** - steinalderhytte og selve toppen som gir flott utsyn over bydelen.
- 2) **Jettegryte** (like sør for toppen).
- 3) **Skrubbehåla**. (Isens arbeid. Kanskje steinalderboplass).
- 4) **Kjøbenhavnerbukta** med helleristningsberg fra bronsealder.
- 5) **Bronsealdergrav** på Smiodden.
- 6) **"Brutt lenke"** - skulptur til minne om "Alexander L. Kielland"-ulykken.

Bildet nedenfor viser *fergen* mellom Jåsund og Nord-Sunde fotografert rundt 1920. Fergen kunne ta to hester med lass når været var godt.

TUR 2

- 1) **Sunde kirke**. Storåkeren og det gamle klyngetunet2)
- Svaneveien** - Sunde Hageby - oppstarten på Kvernevik-byen.
- 3) **Kvernevik** - nausttuft fra vikingtid.
- 4) **Rester etter kvern og elektrisitetsverk** ved Kvernevik.
- 5) **Steinalderboplass** under heller ved Kvernevik.

Det flotte fotografiet på neste side er tatt i forbindelse med åpningen av den nye *Hafrsfjordbroen* i 1965 – like etter at rivingen av den gamle broen er påbegynt.

KILDER

Alsvik, Marit Karin og Jan

Madlabilder

Hafrsfjord Forlag 1990

Aurenes, Ola

Høyland gards og ættesoge
1500-1900

Høyland kommune 1952

Berg, Sigurd K

Madla Teglværk

Hafrsfjord Budstikke

Birkeli, Emil

En ørkenvandrer. Norges
første afrikamisjonær,
H.C.Knudsen.

*Lutherstiftelsen Forlag,
Oslo 1925*

Birkeli, Emil

H.C.Knudsen og Ibsens
«Brand»

Kirke og Kultur XXXIII

Knudsen, Fredrik Tobias

Fredrik Tobias Knudsen og
hans Søn Missionær Hans
Christian Knudsens
Levnetsbeskrivelse

Birkeli, Fridtjov

Norske steinkors i tidlig mid-
delalder

*Universitetsforlaget,
Oslo 1973*

Birkeli, Fridtjov

Tolv vintrer hadde kristen-
dommen vært i Norge.

Verbum 1995

Borghammer, Gottfred

Et lite hus på Øvre Blåsenborg
Stavangerforlaget 1989

Borghammer, Gottfred

Folk og forhold i gamle Stav-
anger

Stavangerforlaget 1986

Broberg, Ingar P

Historie og historier om
Madlamoen

KNM Harald Haarfagre 1985

Dahl, Theodor

Til deg du hei

Stabenfeldt Forlag 1945

Dahl, Theodor

Under Jærens himmel
*Aktietrykkeriet i Stavanger
1943*

Elster, Kristian d. y.

Illustrert norsk litteratur-
historie

Gyldendal Forlag Oslo 1934

Endresen, Kjell

Stavanger Skytterlag 125 år
*Trio Typografer og Trykkere
A/S 1986*

Esperø/Øisang:

Folk og samfunn før og nå,
4 og 5

Gyldendal 1966

Fjørtoft, Jan Egil

Tyske Kystfort i Norge
*Agder Presse A/S Arendal
1982*

Hansen/Holmberg:

Gut - en stenalderdreng
*Unge Pædagogers Forlag.
København 1951*

Hauge, Alfred

Hundevakt, Landkjenning,
Cleng Peersontrilogien
Den norske Bokklubben 1983

Hopp, Zinken

Hvem er hvem i kongerekken
John Griegs forlag 1957

Håland, Kharton

Liv og lagnad
Tananger 1989

Jørgensen, Torstein

Kristningen av Norge
Frå hauk og heidni, nr. 2-1995

Lampe, Johan Fredrik

Bergen stifts Biskoper og
Præster efter Reformationen
*Calmeyers Boghandel,
Kristiania*

Langhelle, Svein Ivar

Soga om Sola og Madla bind
II og III
Sola kommune 1983

Lindstøl, Tollak

Stortinget og Statsraadet 1814-
1914
Kristiania 1914

Lous, Carl

En Stavangersk Cicerone 1868
Stabenfeldt Forlag 1986

Malde, Edvin/Aasland, John

Malde Teglværk pr. Stavanger
*Årbok for Jæren og Dalane
1952*

Mamen, H. Chr.

Litt om H.C.Knudsen
*Norsk Tidsskrift for Misjon
1955*

Moe, Asche

Malle, Stavangers nærmeste
storgaard
*Artikkelserie i «Stavanger
Aftenblad» sept. 1924, jan.
1925*

Nag, Martin

Om Knud og Iver Revem
Stavanger 1995

Nome, John

Det norske Misjonsselskaps
Historie i norsk kirkelig
Dreyer, Stavanger 1943

Nordberg, S.

Norge i Vesterled
Luther Forlag 1974

Norland, Marius

Stavanger og stavangerne i de
hvite seils tid
Sandsgaard Forlag 1974

Obrestad, Tor

Arne Garborg, ein biografi
Gyldendal Forlag 1991

Refheim, Sigurd

Gard og ætt i Madla
Stavanger kommune 1981

Refheim, Sigurd

Gard og ætt i Sola
Sola kommune 1974

Rolfsen, Perry

Båtnaust på Jærkysten
*Stavanger Museums Skrifter
8. 1974*

Rosdail, J.H.:

The Sloopers. Their ancestry
and posterity
*Norwegian Sloopers Society of
America 1961*

Staveland, Peter

Kunstnaren vart misjonær
Misjonsselskapets forlag 1953

Sturlason, Snorre

Kongesoger
Gyldendal 1942

Surnevik, Per

En Rogalands-kronike
Stavanger Aftenblad 1993

Tveterås, Harald R.:

Rogaland rister runer
Stabenfeldt 1942

Tønnessen, J.N.:

Kaperfart og skipsfart
1807 - 1814
Cappelen 1955

Utne, Bjørn

Kulturlandskapet i Stavanger,
historisk del.
Byplansjefen i Stavanger 1991

Velle, Ivar

Kirkens historie, bind I
Lutherstiftelsen

Wyller, Trygve

Aprildagene 1940
Stabenfeldt Forlag 1959

**ARTIKLER OG
OPPSLAGSVERK**

**Avisartikler hentet fra
Stavanger Aftenblad**

Bibelen

*(Det norske bibelselskaps forlag
1978)*

Bygdebok for Sjernarøy
(Finnøy kommune)

Forskningsnytt nr. 4 - 1979
Å være barn i gamle dager
Universitetsforlaget

Frue Meieri gjennom 100 år
Frue Meieri 1976

Frå Hauk og heidni
Stavanger Arkeologiske Museum

Gyldendal ett-binds leksikon
(Oslo 1966)

Jærboka III. Kulturhistoria
(Norsk Oikos A/S)

**Kartbok Stavanger,
Randaberg, Sola**
(Dreyer)

Norge i krig, bind 1 og 7
Aschehoug Forlag 1995

**Norges bebyggelse,
Herredsbindet for Rogaland**
A/S Norsk Faglitteratur 1958

Norges historie 15 bind
(Cappelen 1980)

Norsk Misjonsleksikon II

Nomi Forlag

**Referater fra møter i Madla
Historielag**

Soga om Sola og Madla,
bind I-III
Sola kommune 1980-83

Stavanger 1814-1914
Stavanger 1914

Stavanger på 1800-tallet
Stavanger kommune 1975

Ætt og Heim
Rogaland ættesogelags årshetter.
*Bøker og hefter gitt ut av Stavanger
Museum*

MEG SELV		Yrke		Født		Farfar		8 Navn		16 Navn	
1 Navn		2 Navn		3 Navn		4 Navn		Født		Født	
Adresse		Yrke		Adresse		Yrke		Dødt		Dødt	
3 Navn		Far		Død		Adresse		9 Navn		17 Navn	
Yrke		Yrke		Født		Født		Født		Født	
Adresse		Adresse		Død		Død		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		10 Navn		18 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		11 Navn		19 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		12 Navn		20 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		13 Navn		21 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		14 Navn		22 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		15 Navn		23 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		16 Navn		24 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		17 Navn		25 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		18 Navn		26 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		19 Navn		27 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		20 Navn		28 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		21 Navn		29 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		22 Navn		30 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		23 Navn		31 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	
Født		Født		Død		Født		24 Navn		32 Navn	
Født		Født		Død		Født		Født		Født	
Født		Født		Død		Født		Dødt		Dødt	

NOTATER

A series of horizontal dotted lines for writing, arranged in two columns.

NOTATER

A series of horizontal dotted lines for writing, arranged in two columns.

Arne Rettedal åpner kjøpesenteret «Madlatorvet» 29/5-91

Garborgstatuen i Byparken (Laget av Gunnar Janson i 1947)

Garborglunden i nåværende Sandalsloen.

Hjorth-huset ligger i dag (1996) på den samme tomten hvor Malde Teglværk lå på 1800-tallet. Stavanger Jeger og Fiskerforening eier det restaurerte huset.

«Fiskerkonen» Laget av Reier E. Eide)

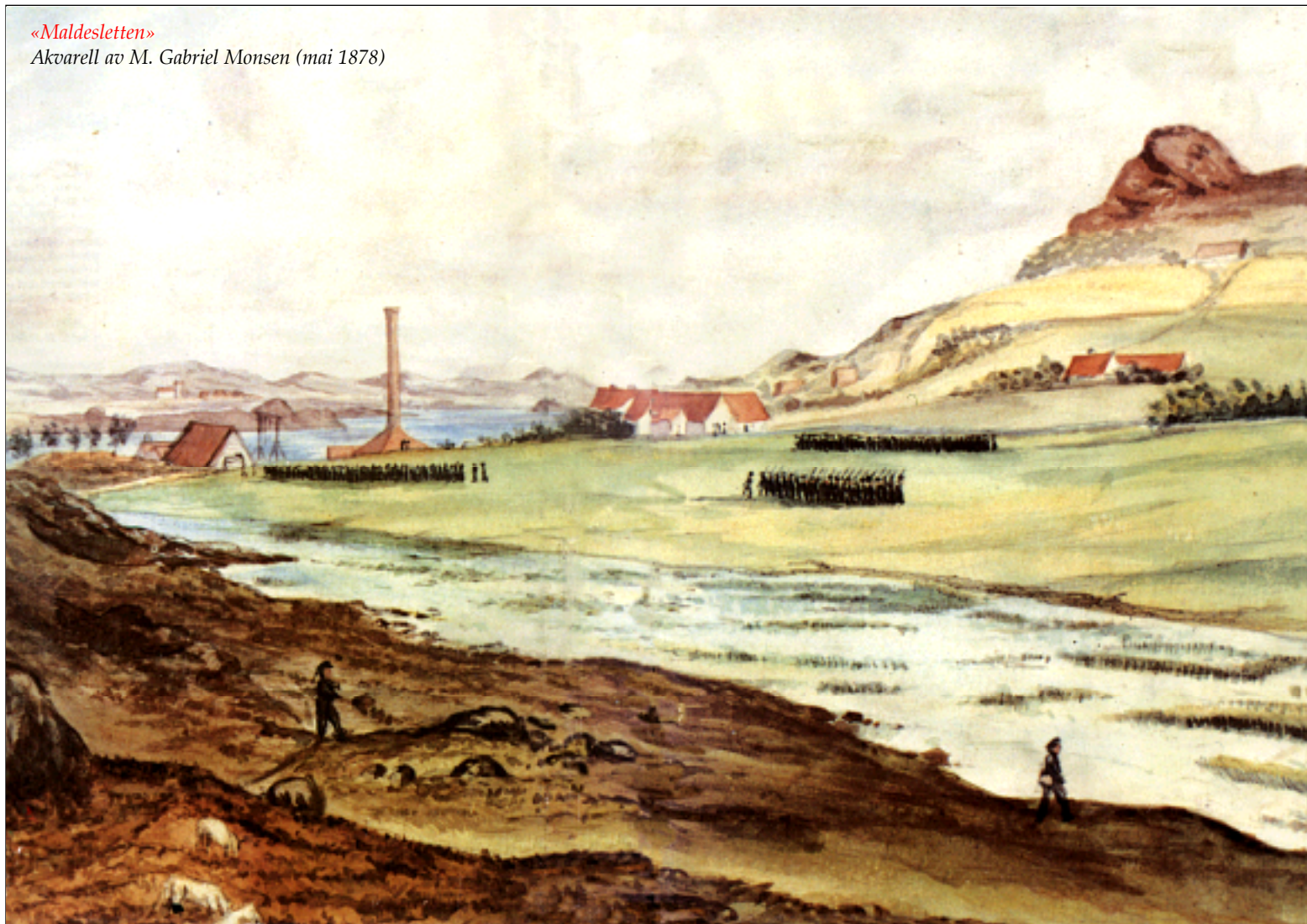
Restene av den tuske kanonstillingen på *Madlatuå* (Gjerdesberget) slik den tar seg ut en sommerdag i 1995. Utsikt mot Sømsøyene og Stavanger lufthavn, Sola.

«Maldesletten»

Akvarell av M. Gabriel Monsen (mai 1878)

Oversiktbilde av "KNM Harald Haarfagre" slik leiren tar seg ut mot slutten av 1900-tallet. Tunet for Nedre Madla-gården lå ved treklyng - en til høyre, mens nåværende Jørpelandstunet befinner seg midt på fotografiet. Helt i forkant ser vi leirens båthus der Haosfjord Flyveplads holdt til høsten 1920

Helt til venstre på bildet med Hålandsvatnet og *Krossbergå* (i bakgrunnen) ser vi en flott gravhaug fra bronsealderen. På bildet til høyre ser vi den samme gravhaugen. Bronsealdergraven ligger like bak den store bautasteinen som befinner seg i sørlig ende av Øgarsveien. (Se fotografi side 230)

Fluberget med noen av helleristningene

Gravrøysen på *Smiodden* er fra bronsealderen.

*Sjøhus på Sør-Sunde (ved Pallesenmarkå).
Til venstre for det siste sjøhuset lå en nausttuft fra
vikingtid som målte hele 28.5 meter – det største
naustet som er funnet ved Hafrsfjorden.
Et havgående vikingskip må ha blitt oppbevert i
dette naustet.*

*Hundre meter vest for og nedenfor Mjugtoppen
finner vi denne flotte jettegryten som vann og
stein har arbeidet med i tusenvis av år.
Folketroen har forklart dette fenomenet med at
jetter (troll) har gravd ut disse «grytene».*

Sunde arbeidskirke

Sør-Sunde i vinterdrakt

Sverd i fjell

Isamarbeid med forfatteren Gunnar A. Skadberg har Madlavoll og Gosen skoler laget en bok av det lokalhistoriske stoffet Skadberg har samlet fra Madla bydel.

Denne bydelen består i dag av Madla, Revheim og Sunde - inkludert Kvernevik.

Flertallet av innbyggerne i bydelen tilhører første generasjons innflyttere. Mange vil derfor være ukjente i sitt eget lokalmiljø.

Boken «**MADLAI FORTID**» er først og fremst beregnet på skoleverket, men vil egne seg ypperlig for foreldre og andre som ønsker å «guide» barn, venner eller slektninger på spennende og lærerike turer i sitt eget nærmiljø.

Gunnar A. Skadberg er selv bosatt i Madla bydel, og han benyttes ofte av skolene i lokalområdet. Hans forteller glede og ekte interesse for fortid og nåtid kombinert med hans evne til å «krydre» stoffet, gjør ham til en ettertraktet ressursperson.

Han er selv lærer ved Kristianslyst ungdomsskole og har meget godt kjennskap til både hva og hvordan historisk stoff kan presenteres.

Forfatteren har tidligere gitt ut flere bøker bygget på lokalhistorisk stoff som han selv har samlet.